Türkiye'de İktisadi ve Sosyal Haklar

18.2.92

Gelişmekte olan ülkeler, insan haklarının her iki kanadındaki birbirini tamamlayan ve destekleyen özgürlükleri bir arada ve aynı zamanda dengeli bir şekilde sağlayabilecek, özgürlükçü demokratik rejim içinde, kendilerine özgü bir iktisadî düzen benimsemek ve uygulamak durumundadır

Prof. Dr. Lütfi DURAN

Gelişmekte olan ülkeler, tanımları gereği, yeterli mali ve iktisadi imkânlara sahip bulunmadıklarına göre; nasıl, hem iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirecek büyük ve sürekli yatırımlara girişecekler hem de devletin yeni hizmet ve edimlerle karşılaması gereken iktisadi ve sosyal hakları sağlayacaklar? Bu zıt zorunluluklar dolayısiyle kalkınma ve çağdaşlaşma çabalarını hızla yürütebilmek için, halkın değişik kesimlerinin geleneksel kişi haklarını, örneğin mülkiyet, çalışma, teşebbüs serbestliği gibi haklarını, liberal bir toplumda kabul edilenin ötesinde sınırlama, kısıtlama ve hattâ askıya alma önlemlerine başvurulursa, insan hakları zedelenmiş olmaz mı?

Birbirinin içinde yer alan bu iki sorunun ülkenin siyasi rejimi ve iktisadi sistemi ile doğrudan ilişkili olduğu açık ve kesindir. İnsan haklarının korunması kaygısı taşımayan otoriter bir rejimde hangi iktisadi ve sosyal sistem benimsenmiş olursa olsun, yönetenler iktisadi gelişme ve kalkınma uğrunda kişi hak ve hürriyetlerini feda etmekten çekinmeyebilirler. Fakat, liberal demokrasi ile yönetilmek istenen ülkelerde, siyasi iktidarlar iktisadi ve sosyal hakları sağlarken, klasik kişi haklarını da gözetmek zorunluğunu duyarlar. İleri sanayileşmiş ülkeler güçlü ekonomileri ve mali imkânları sayesinde, bazı zorluklarla karşılaşmalarına rağmen, insan haklarının iki kanadını oluşturan özgürlükleri birlikte sağlama şansına sahiptirler. Gelişmekte olan ülkeler ise, bu iktisadi ve mali olanaklardan yoksun oldukları için ekonomik ve sosyal hakları uygulamaya geçirmede, demin işaret ettiğim ikilemle (dilemma) karşılaşmaktadırlar. Gerçekten, ya kalkınmayı hızla gerçekleştirmek için, iktisadi ve sosyal hakları ihmal etmek ve ertelemek durumunda olacaklar, ya da bunları sağlamak isterlerse iktisadi gelişmenin aksamasını ve gecikmesini göze almak zorunda kalacaklardır.

Gerçi, yine bilinmekte ve genellikle kabul edilmektedir ki, liberal kişi haklarının, biçimsel ve kuramsal özgürlükler olmaktan çıkarılıp, gerçek ve somut olarak herkesin yararlanabildiği hürriyetler haline gelebilmesi ülke ekonomisinin belirli bir düzeye ulaşmasına bağlıdır. Ancak geleneksel haklar bir süre askıya alınarak, iktisadi kalkınmaya yönelmekle de, sorunun çözümlenemediğini, deneyimler göstermektedir. Gerçekten baskı altında sağlandığı iddia edilen gelişme, çok pahalıya mal olduktan başka, yetersiz ve kişiler için yararsız kalmaktadır.

Şu halde, gelişmekte olan ülkeler, insan haklarının her iki kanadındaki birbirini tamamlayan ve destekleyen hürriyetleri bir arada ve aynı zamanda, dengeli bir şekilde sağlayabilecek özgürlükçü demokratik rejim içinde, kendilerine özgü bir iktisadi düzen benimsemek ve uygulamak durumundadırlar.

★★★

İşte Türkiye Cumhuriyeti, 1961 Anayasası ile böyle bir siyasi ve ekonomik sistem öngörüp kurmak istemiştir. Ne yazık ki, yirmi yıllık bir dönem boyunca ve sonunda, Anayasa'dan kaynaklanmayan aksine ona ters düşen politika ve uygulamalar yüzünden ülkemizde bu düzenin kurulup yürütülmediği görülmektedir. Türk toplumu, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana harcadığı bunca çabalara ve katlandığı büyük sıkıntı ve külfetlere karşın ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, iktisadi ve sosyal haklara kavuşmak şöyle dursun; demokratik rejimi sık sık arızaya uğradığından, klasik hak ve özgürlüklerden de uzun süreler yoksun kalmıştır.

Türkiye'nin bugünkü duruma gelişini ve nedenlerini burada incelemeye ve açıklamaya gerek yoktur. Sadece sorunumuzun aydınlatılması bakımından, şu kadarını söyleyeyim ki, toplumumuzun karşılaştığı bu sonuçların, bazı kesimlerin görüşlerinin aksine, 1961 T.C. Anayasası'nın geniş hürriyetler ve özellikle iktisadî ve sosyal haklar tanımış olması yüzünden kaynaklandığı kanısında değilim. Şöyle ki, bu anayasada çağdaş hak ve özgürlüklere yer verilirken, bunların işlerlik ve geçerlik kazanacağı siyasi, iktisadi ve sosyal ortamın ve şartların ne olması gerektiği de düşünülmüş ve ona göre düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzen, çoğulcu ve özgürlükçü demokratik rejim ile planlı ekonomi sistemini bağdaştıran, gelişme ve çağdaşlaşmaya açık bir orta yoldur. Bu yolda ilerleyebilmek için de, kamusal ağırlıklı iktisadî, sosyal ve kültürel planlar ve programlar yapılması ve bunlara uyulması şartı koşulmuştur. Gerek kişi haklarının, gerekse iktisadi ve sosyal hakların gerçekleşmesi, karşılığını oluşturan bu şarta uyulması ile mümkün idi.

Oysa, 1962 - 1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının ilk üç yılından sonra, üç dönem daha planlar ve programlar yapılmış ise de, hiç biri uygulamaya geçirilmemiştir. Tam tersine, 1970 yıllarının sonuna doğru, ne planlı iktisat, ne de pazar ekonomisi sayılabilecek bir karışıklık ve karmaşa içine girilmiştir. Nihayet, bu bunalım dan kurtulabilmek düşünce ve umudu ile, 24 Ocak 1980 de istikrar (stabilisation) programı denilen parasalcı (monétariste) bir takım karar ve tedbirler alınmıştır. Böylece, Türkiye'de planlı ekonomi düzeni, şekilen de varlığını yitirmiştir. Belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişi 1980 de olmamış; bu süreç, 1967'de cıkartılan ve Anayasa Mahkemesince bir çok hükmünün, geç de olsa, iptal edilmesine rağmen, uygulanması sürdürülen, planın uygulanmasında yürütmeye, yasamayı da içeren, geniş yetkiler tanıyan 933 numaralı kanunun yürürlüğe girmesi ile başlamış ve 24 Ocak kararlarına varmıştır.

İşte böylesine bir evrimden geçerek, 12 Eylül 1980'e gelen toplumumuzda, 1961 Anayasası'nın tanıdığı iktisadi ve sosyal hakların gerçekleştirilmesi ortamı iktisadi ve sosyal düzen şartına sırt çevrilmesinin ve hatta karşı davranılmasının bu denli ters sonuçlar doğurduğuna şaşmamak gerekir. Bunun ta baştan öngörülebileceğini ve yanılgıya düşülmeyebileceğini, taze bir örnekle kanıtlamak mümkündür.

Şöyle ki, geçen ay ikinci yıl dönümü bir çok toplantıda kutlanan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programının, 12 Eylül 1980 harekâtı sonrasında alınan karar ve tedbirlerle yaratılan ortamda başarılar sağladığı, ilgililerin bir kesimi ve bazı yetkililer tarafından, sözbirliği edilmişcesine, belirtilmiştir. Gerçekten, sendikal haklar askıya alınmamış ve işçi ücretlerinin yönetimce tek yanlı saptanması usulü benimsenmemiş olsaydı; istikrar programının öne sürülen başarıları dahi elde edilemezdi. Oysa üretimin önemli bir öğesi olan işgücü için piyasa kurallarının saptırılmasına karşın, bunalımdan çıkıldığı da söylenemez. Şu halde, çalışanların iktisadi ve sosyal hakları, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede, ilkel liberal ekonomi düzeni için de gerçekleştirilemez demektir. Öyleyse ne yapmalı? Bunu yarınki yazımda işleyerek belirteceğim.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Türkiye'de İktisadi ve Sosyal Haklar

19.2.82

1961 Anayasası'nda kabul edilen kişi hak ve özgürlükleriyle iktisadî ve sosyal hakların, bunları uyumlu, dengeli olarak sağlayabilecek ekonomik ve sosyal hayat düzeninin bir bütün halinde korunmasında ve sürdürülmesinde yarar ve gerek bulunduğu inancındayım.

Prof. Dr. Lütfi DURAN

Üzümü «Öyleyse ne yapmalı?» diye bitirmiş, bu sorunun yanıtını bugün işleyip yanıtlaya cağını belirtmiştim. Şimdi aynı soruyla başlıyorum:

Öyleyse, ne yapmalı ki, hem kişi özgürlüklerinden vazgeçmeden ekonomik kalkınma yolunda ilerlensin, hem de çalışanlara iktisadi ve sosyal haklar sağlanarak toplumda sosyal adalet hakim olsun? Fransız müelliflerinden Karel Vasak, Prof. Roger - Gérard Schwartzenberg, Prof. Yves Madiot'nun daha çok sömürgelikten kurtulup bağımsızlığa yeni kavuşmuş Afrika - Asya ülkeleri ile öteden beri iktisaden bağımlı Latin Amerika devletlerini gözönüne alarak, ileri sürdükleri düşünce ve görüşlerin, Türkiye için geçerli ve yararlı çözümler içerdiğini sanmıyorum. Atatürk'in kurduğu ve her bakımdan bağımsız olmasını istediği Türkiye Cumhuriyeti'nin halen eriştiği iktisadi ve sosyal düzeyi ile siyasi ve kültürel gelişmişliği, ne eski sömürgelerle, ne de orta ve Güney Amerika'nın geri kalmış ülkeleriyle kıyaslanabilir. Esasen, tarihi oluşum, inanç, zihniyet ve değerler sistemi itibariyle de Türk toplumu, anılan ülkeler halklarından çok farklıdır.

Bu bakımdan, 1961 Anayasası'nın «adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenmesini öngördüğü iktisadi ve sosyal hayatın (m. 41), bireylere ve topluluklara tanıdığı kişi hakları ile iktisadi ve sosyal haklar arasında gereken dengeyi sağlayabilecek olan demokratik planlama yolu ile gerçekleştirilebileceğine, bugün de inanıyorum. Arada geçen yirmi yıl içerisinde ortaya çıkan olay, olgu ve durumların bu inancımı doğruladığı ve güçlendirdiği kanısındayım.

★★★

Şöyle ki, Türkiye'nin 1950'den bu yana iktisadi kalkınma ve gelişme yolunda karşılaştığı en büyük ve çetin handikap, hiç kuşkusuz hızlı nüfus artışı ve bunun bir sonucu olarak kırsal yörelerden kentlere ve hatta yabancı ülkelere yoğun göçlerdir. Ülke ve toplum kalkınmasının, ister sanayileşmeye ağırlık verilerek, ister tarım kesiminin geliştirilmesiyle, ister her iki sektörün ve hizmetler kesiminin birlikte iyileştirilmesi yolu ile gerçekleştirilme stratejileri benimsensin, mutlaka ve öncelikle bu iki görünüşlü temel sorunun çözümlenmesi zorunluğu vardır. Çünkü, Türkiye'nin gelişmesini ve ilerlemesini köstekliyen veya engelleyen tüm nedenler bu olgudan kaynaklanmaktadır, denilebilir. Bunun ilk ve en önemli belirgesi, memleketimizdeki işsiz kitlesinin kesinlikle sayılamayacak ve oranlanamayacak ölçülere varmış bulunmasıdır. İşsizlik, bilindiği gibi, yalnız bireylerin ve ailelerin bunalım ve felâketlerinin değil, bütün sosyal sorunların ve toplumsal çalkantıların da en önemli saikidir. Gerçekten, şimdilerde toplumumuzun üzerine çöken iktisadi ve sosyal güçlüklerin ve sorunların tümüm düzeyde tutmak imkân ve yetkisi ile donatmıştır. Bunun gibi Anayasa (m. 37), köylülerin şehirlere akınını önlemek ve kırsal kesimde üretkenliğin ve verimliliğin artmasını sağlamak amacıyla, devlete, toprak ve tarım reformu yaparak, topraksız veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçileri yurdlarında tutmak ve desteklemek görevini yüklemiştir. Her ne kadar Beşyıllık kalkınma planlarında bu konulara yer verilmiş; mevzi aile planlaması uygulamalarına ve toprak ve tarım reformuna girişilmiş ise de; bunlardan ilki çok sınırlı ve etkisiz kalmış; ötekisi ise, Anayasa Mahkemesi'nin çiftçiyi topraklandırma kanununu şekil yönünden iptal etmesi sonucu, daha işin başında geçerlikten ve işlerlikten yoksun kalmıştır. Devrin siyasi iktidarı, zaten toprak ve tarım reformundan yana olmadığı için, yeni bir tasarıyı parlamentodan geçirmeyi ihmal etmiştir. Oysa bu kanun, aynı zamanda, ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde süregelen orta çağın sosyal düzen kalıntılarını da temizlemeyi amaçlamakta ve gerçekleştirebilecek nitelikte idi.

Son otuz yıldır, Türkiye'de nüfus alabildiğine artarak işsizler kitlesini kabartmakta ve kırsal yörelerden kentlere göç şan büyük yerleşim alanlarına yığılıp, kentleri ve şehir hayatını köyleştirmektedirler. Bu sosyal şartlar altında girişilen sanayileşmenin ne tür bir kalkınma içeriğine ve görünümüne sahip olacağını kestirmek ve anlamak zor olmasa gerektir.

Ülkemizin ulaştığı bu evrede, denilebilir mi ki:

— 1961 Anayasası'nın tanıdığı iktisadi ve sosyal haklar Türk devletinin ve toplumunun sahip olduğu imkân ve vasıtaların sınırlarını aştığı için, hayal kırıklığına, acılara ve sonunda öfkeye yol açmıştır.

— Bireylerin yaşamlarını yönlendirmede kendi sorumluluk duyguları zayıflamıştır.

— Bu hakların sağlanamamasından doğan kuşku, kamuoyunda klasik insan haklarına da yayılarak hepsinin aynı nitelikte, göreceli olduğu kanısını uyandırıp, değersizleşmeleri tehlikesini yaratmıştır.

Türkiye bakımından böyle bir yaklaşım ve değerlendirmenin yerinde ve doğru olmadığı kanısındayım. Bir kere, Anayasanız, Paris Üniversitesi Profesörlerinden Sayın Rivero'nun da(İstanbul İTİA Ekonomi Fakültesi'nce, «Çağdaş Anayasalarda İktisadi ve Sosyal Haklar ve Ödevler» konusunda, 5-7 Şubat 1982 günlerinde, İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nde düzenlenen seminerdeki konuşmasında) temenni ve tavsiye ettiği gibi, ilgili bölümünün son maddesinde, «Devlet iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadi gelişme ile mali kaynakların yeterliği ölçüsünde yerine getirir.» demek suretiyle, gerçekçi bir yöntem benimsemiş ve meslekdaşımızın öne sürdüğü kaygılara yer ve imkan bırakmamıştır.

Sonra, ülkemizin tabii kaynakları ve iktisadi potansiyeli, bilimsel yöntemlerle ve tutumlu biçimde işlendiği takdirde, optimun nüfusun öngörülen iktisadi ve sosyal haklarını tedricen karşılamaya yeterli düzeyde ve niteliktedir.

Ayrıca çalışanların, ekonomik faaliyetlerde emekleri ile sağlanan milli hasıla artışlarının ötesinde, sorumsuzca taleplerde bulundukları; bunları elde edemedikilerinden ötürü, umutsuzluğa kapıldıkları söylenemez.

Nihayet, Türk halkı, 1961 Anayasasında vaad edilen iktisadi ve sosyal hakların, şarta bağlı olması nedeniyle, bugünden yarına sağlanamayacağını pek âlâ algılamış bulunduğundan, bunlar gerçekleşmedi diye kuş kuya düşerek, kişi hak ve özgürlüklerinden hiç de vazgeçmek niyetinde değildir; aksine bunların, insan haysiyetinin ayrılmaz ve zorunlu öğeleri olduğuna inanır ve korunmasına çalışır.

Kaldı ki, Türkiye'nin bu alandaki asıl sorunu, sayın Rivero'nun genel olarak yaklaşım ve anlayışına hakim görünen bireyselci (individualiste) açıdan ve ölçütlerle irdelenip çözümlenebilir nitelikte değildir. Gerçekten, bizim durumumuzda sözkonusu olan, haklardan yararlanan veya yararlanacak kişilerin ve toplulukların psikolojik haletlerinden doğabilecek sakıncaları önlemek değil, Ana

OSMANLI BANKASI A.Ş.
UMUM MÜDÜRLÜĞÜNDEN

BAY ve BAYAN
MÜFETTİŞ YARDIMCISI
ALINACAKTIR

Bankamız Teftiş Kuruluna, sınavla, yeteri kadar bay ve bayan Müfettiş Yardımcısı alınacaktır.

Sınavlara katılabilmek için:

- Bankacılıkla doğrudan doğruya ilgili konularda eğitim yapan bir fakülte veya yüksek okuldan mezun olmak,
- Sınav tarihinde otuz yaşını doldurmamış olmak,
- Erkekler için askerlik görevini fiilen yapmış olmak veya dört aylık kısa dönem yükümlülüğe tabi olduğunu belgelemek,
- Sağlık durumu yurdun her yerinde görev ve yolculuk yapmaya elverişli olmak,
- Herhangi bir hizmet taahhüdü altında bulunmamak şarttır.

Yazılı sınavlar 27 ve 28 Mart 1982 tarihlerinde İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da yapılacaktır. Yazılı sınavda başarılı olanlar sözlü sınava ayrıca davet edileceklerdir.

Sınava katılmak isteyenlerin dilekçe ve

TÜSTAV ARŞİVİ

Faure. Fa...
nnunz o'yu
ıtmış. Ora-
zun uzun
aşının bitti-
lerinin ko-
ne kentini
kurmuş-
alınmıştı.
ır, coşku-
nır. Başın-
romanla-
ılı bir film
nunzio'nun
ehvet Ço-
nunzio'nun
rens ünva-
ısında Vit-
küçük bir
n...
irle görüş-
«Beni en
r muhrip
yan hükû-
ci gemiye
r. Parolayı
'Annunzio,
lemez içeri
ı kanlı bir
enüs'ü kar-
ra» yakışan
an köşkü-
ı D'Annun-
benim onu-
bizimle ge-
dördüncü.

ı'nin «Fa-
m bunları...
ürgün ola-
ük biçimin-
ıç yaşta po-
yetçi Parti-
1911 Libya
ıtarlığı sa-
laşı Benito
ımhuriyetçi.
şine bakın
çilikten Sos-
azarı, önde
üne kadar
ussolini ise
lerde Faşiz-
diğinde de
nuhaliflerini

sayılır Mus-
yelkeni aç
ryalist duy-
çok etkile-
serüvenler
dırdığı bir
ıa kaptırıp
!.. Nenni'nin
ıe Fauré'den
bir salonun-
keli varmış.
adına ok at-
ermiş D'An-
an gelen bil-
yi öldürmek,
ı yaşamımda

yılüyor, ger-
gi öldürmek,
lüşlerle yan-
bir yıkılış..

kimleri gelişmişti, ne eski sömürgecilerle, ne de orta ve Güney Amerika'nın geri kalmış ülkeleriyle kıyaslanabilir. Esasen, tarihi oluşum, inanç, zihniyet ve değerler sistemi itibariyle de Türk toplumu, anılan ülkeler halklarından çok farklıdır.

Bu bakımdan, 1961 Anayasası'nın «adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenmesini öngördüğü iktisadi ve sosyal hayatın (m. 41), bireylere ve topluluklara tanıdığı kişi hakları ile iktisadi ve sosyal haklar arasında gereken dengeyi sağlayabilecek olan demokratik planlama yolu ile gerçekleştirilebileceğine, bugün de inanıyorum. Arada geçen yirmi yıl içerisinde ortaya çıkan olay, olgu ve durumların bu inancımı doğruladığı ve güçlendirdiği kanısındayım.

★★★

Şöyle ki, Türkiye'nin 1950'den bu yana iktisadi kalkınma ve gelişme yolunda karşılaştığı en büyük ve çetin handikap, hiç kuşkusuz hızlı nüfus artışı ve bunun bir sonucu olarak kırsal yörelerden kentlere ve hatta yabancı ülkelere yoğun göçlerdir. Ülke ve toplum kalkınmasının, ister sanayileşmeye ağırlık verilerek, ister tarım kesiminin geliştirilmesiyle, ister her iki sektörün ve hizmetler kesiminin birlikte iyileştirilmesi yolu ile gerçekleştirilme stratejileri benimsensin, mutlaka ve öncelikle bu iki görünüşlü temel sorunun çözümlenmesi zorunluğu vardır. Çünkü, Türkiye'nin gelişmesini ve ilerlemesini köstekliyen veya engelleyen tüm nedenler bu olgudan kaynaklanmaktadır, denilebilir. Bunun ilk ve en önemli belirgesi, memleketimizdeki işsiz kitlesinin kesinlikle sayılamayacak ve oranlanamayacak ölçülere varmış bulunmasıdır. İşsizlik, bilindiği gibi, yalnız bireylerin ve ailelerin bunalım ve felâketlerinin değil, bütün sosyal sorunların ve toplumsal çalkantıların da en önemli saikidir. Gerçekten, şimdilerde toplumumuzun üzerine çöken iktisadi ve sosyal güçlüklerin ve sorunların tümü, ta başta veya, hiç değilse, 1961 Anayasası yürürlüğe konduğunda, nüfus etkenini ve göç akımını dizginleyip düzenleyecek tedbir ve kararların alınarak, etkiyetle uygulanmamış olmasından ileri gelmektedir.

Oysa T.C. Anayasası, «Sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler» bölümünün daha ilk maddesinde devleti, «ailenin, ananın ve çocuğun korunması için gerekli tedbirleri almakla görevlendirmiş ve sosyal planlamayı öngörmüş bulunduğuna göre; aile planlaması yolu ile gönüllü korunma, önleyici koaylık ve caydırıcı çıkarlar sağlayarak nüfus artışını yavaşlatmak, durdurmak ve optimek ve kırsal kesimde üretkenliğin ve verimliliğin artmasını sağlamak amacıyla, devlete, toprak ve tarım reformu yaparak, topraksız veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçileri yurtlarında tutmak ve desteklemek görevini yüklemiştir. Her ne kadar Beşyıllık kalkınma planlarında bu konulara yer verilmiş; mevzi aile planlaması uygulamalarına ve toprak ve tarım reformuna girişilmiş ise de; bunlardan ilki çok sınırlı ve etkisiz kalmış; ötekisi ise, Anayasa Mahkeme-

ten yoksun kalmıştır. Devrin siyasi iktidarı, zaten toprak ve tarım reformundan yana olmadığı için, yeni bir tasarıyı parlamentodan geçirmeyi ihmal etmiştir. Oysa bu kanun, aynı zamanda, ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde süregelen orta çağın sosyal düzen kalıntılarını da temizlemeyi amaçlamakta ve gerçekleştirebilecek nitelikte idi.

Son otuz yıldır, Türkiye'de nüfus alabildiğine artarak işsizler kitlesini kabartmakta ve kırsal yörelerden kentlere göç

OSMANLI BANKASI A.Ş.
UMUM MÜDÜRLÜĞÜNDEN

BAY ve BAYAN
MÜFETTİŞ YARDIMCISI
ALINACAKTIR

Bankamız Teftiş Kuruluna, sınavla, yeteri kadar bay ve bayan Müfettiş Yardımcısı alınacaktır.

Sınavlara katılabilmek için:

- Bankacılıkla doğrudan doğruya ilgili konularda eğitim yapan bir fakülte veya yüksek okuldan mezun olmak,
- Sınav tarihinde otuz yaşını doldurmamış olmak,
- Erkekler için askerlik görevini fiilen yapmış olmak veya dört aylık kısa dönem yükümlülüğe tabi olduğunu belgelemek,
- Sağlık durumu yurdun her yerinde görev ve yolculuk yapmaya elverişli olmak,
- Herhangi bir hizmet taahhüdü altında bulunmamak şarttır.

Yazılı sınavlar 27 ve 28 Mart 1982 tarihlerinde İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da yapılacaktır. Yazılı sınavda başarılı olanlar sözlü sınava ayrıca davet edileceklerdir.

Sınava katılmak isteyenlerin dilekçe ve gerekli belgeleri en geç 12 Mart 1982 akşamına kadar

OSMANLI BANKASI A.Ş.
Teftiş Kurulu Başkanlığı
Saka Salim Çıkmazı. Osmanlı Bankası
Apt. B. Blok - kat 3 Beyoğlu - İstanbul

Adresine ulaştırmaları gerekir.

Sınav konuları ve istenecek belgeler hakkında bilgi edinmek isteyenlerin Teftiş Kurulu Başkanlığına veya Şube Müdürlüklerine başvurmaları rica olunur.

Güzel Sanatlar

Türkiye [illegible] bir yaklaşım ve değerlendirmenin yerinde ve doğru olmadığı kanısındayım. Bir kere Anayasanız, Paris Üniversitesi Profesörlerinden Sayın Rivero'nun da(İstanbul İTİA Ekonomi Fakültesi'nce, «Çağdaş Anayasalarda İktisadi ve Sosyal Haklar ve Ödevler» konusunda, 5-7 Şubat 1982 günlerinde, İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nde düzenlenen seminerdeki konuşmasında) temenni ve tavsiye ettiği gibi, ilgili bölümünün son maddesinde, «Devlet iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadi gelişme ile mali kaynakların yeterliği ölçüsünde yerine getirir.» demek suretiyle, gerçekçi bir yöntem benimsemiş ve meslekdaşımızın öne sürdüğü kaygılara yer ve imkan bırakmamıştır.

Sonra, ülkemizin tabii kaynakları ve iktisadi potansiyeli, bilimsel yöntemlerle ve tutumlu biçimde işlendiği takdirde, optimun nüfusun öngörülen iktisadi ve sosyal haklarını tedricen karşılamaya yeterli düzeyde ve niteliktedir.

Ayrıca çalışanların, ekonomik faaliyetlerde emekleri ile sağlanan milli hasıla artışlarının ötesinde, sorumsuzca taleplerde bulundukları; bunları elde edemediklerinden ötürü, umutsuzluğa kapıldıkları söyleyemez.

Nihayet, Türk halkı, 1961 Anayasasında vaad edilen iktisadi ve sosyal hakların, şarta bağlı olması nedeniyle, bugünden yarına sağlanamayacağını pek âlâ algılamış bulunduğundan, bunlar gerçekleşmedi diye kuşkuya düşerek, kişi hak ve özgürlüklerinden hiç de vazgeçmek niyetinde değildir; aksine bunların, insan haysiyetinin ayrılmaz ve zorunlu öğeleri olduğuna inanır ve korunmasına çalışır.

Kaldı ki, Türkiye'nin bu alandaki asıl sorunu, sayın Rivero'nun genel olarak yaklaşım ve anlayışına hakim görünen bireyselci (individualiste) açıdan ve ölçütlerle irdelenip çözümlenebilir nitelikte değildir. Gerçekten, bizim durumumuzda sözkonusu olan, haklardan yararlanan veya yararlanacak kişilerin ve toplulukların psikolojik haletlerinden doğabilecek sakıncaları önlemek değil, Anayasanın tanıdığı iktisadi ve sosyal hakların uygulama sürecinin başlayabilmesinin objektif, öncül ve zorunlu şartını teşkil eden ekonomik ve sosyal hayat düzeninin benimsenmesi ve bu zemin üzerinde kalkınmayı ve gelişmeyi köstekleyen veya engelleyen somut etmenlerin (facteurs) öncelikle kaldırılması ve aşılmasıdır.

Bu nedenle, 1961 T.C. Anayasası'nda kabul edilen kişi hak ve özgürlükleri ile iktisadi ve sosyal hakların ve bunları uyumlu, dengeli olarak sağlayabilecek ekonomik ve sosyal hayat düzeninin, bir bütün halinde korunmasında ve sürdürülmesinde yarar ve gerek bulunduğu inancındayım.

TÜRKİYE SOSYAL HAKLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Mülkiyeliler Birliği Dergisi
Haziran 1986 - Sayı: 82

DEMOKRASİ VE İŞÇİ HAREKETİ

TÜSTAV ARŞİVİ
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Prof. Dr. Alpaslan IŞIKLI

Demokrasi ve işçi hareketi, içinde yaşadığımız yüzyılın iki temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara bir de sanayileşmeyi eklersek, yakın tarihin akışına egemen olan başlıca belirleyicileri sıralamış oluruz. Sanayi devrimine öncülük etmiş olan Batı Avrupa toplumları ile henüz sanayileşmesini tamamlamamış bir ülke olarak Türkiye'nin, toplumsal evrim bakımından gösterdiği farklılıkların temelinde de bu üç unsurun gelişiminin biribiriyle bağlantılı olarak ele alındıklarında gösterdikleri farklılıkların yattığı söylenebilir.

Batı'ya Özgü Şema

Batı toplumlarının evriminin gözlemi, sanayileşme, işçi hareketinin gelişimi ve demokratikleşme sürecine ilişkin genel bir şemanın bulunabileceği sonucunu ortaya çıkarabilir. Gerçekten bugünün başlıca sanayileşmiş ülkelerinin yakın tarihine baktığımızda bu unsurların kendi aralarında belli bir ilişki içinde bulundukları görülür. Batı'da önce sanayi devrimi başgöstermiş; sanayi devrimiyle ortaya çıkan ve sayıları hızla artan işçiler, işçi hareketini doğurmuşlar; işçi hareketi de bir yandan sosyal ve siyasal alanda örgütlü bir güç olarak belirirken, diğer yandan da demokrasinin doğması ve gelişmesi yönünde en belirleyici katkıları sağlamıştır. Bu gelişmenin sonucundadır ki, günümüz Batı toplumlarında demokrasinin işlerliğinin ve süreklerinin en başta gelen güvencesi olarak sendikalar ve sendikalara dayalı siyasal oluşumlar görülmektedir.

Batı'da görülen ve çeşitli yazarlar ve düşünürler tarafından üzerinde önemle durulmuş olan bir diğer özellik de, işçi hareketinin demokrasinin sınırlarını genişletmek yolundaki mücadeleye katılımının sağlanmasında yeni doğmakta olan burjuva kesimlerin oynadıkları rolle ilgilidir. Bu kesimler, kazanmakta oldukları ekonomik güce paralel olarak, siyasal alanda da çökmekte olan aristokrasinin egemenliği yerine kendi egemenliklerini kurma mücadelelerinde henüz doğuş aşamasını yaşayan işçi hareketinin desteğine başvurmuşlardır.

İşçi hareketi, bu yolla katıldığı mücadeleler içinde bir yandan demokratik siyasal mücadele alanında ilk deneyimleri edinmiş; diğer yandan da bağımsız bir siyasal güç oluşturma gereğini kavramıştır. Bu gelişmelerin sonucundadır ki, günümüz demokrasilerinin kökeninde yatan işçi hareketleri ortaya çıkmıştır. İngiltere'de 19. yüzyıl sonlarında varlık kazanan ve demokrasinin yalnızca bazı varlıklı kesimlerle sınırlı bir kurum olmaktan çıkarak tüm yurttaşların seçme seçilme hakkına sahip bulunduğu geniş bir katılım temeline oturmasında başlıca rolü oynamış olan çartist hareket bunun bir örneğidir. Keza, Fransa'da, tüm yurttaşlar seçme seçilme hakkını sağlamanın yanı sıra, çağdaş sosyal devlet ilkelerini ilk defa ortaya koyan bir Anayasanın ilanına imkân veren 1848 devriminin oluşumunda rol oynayan, Louis BLANC'ın önderliğindeki işçi hareketi bunun bir diğer örneğidir.

Oysa, ülkemizde Batı'da görülenden farklı olarak, yakın siyasal tarihin akışı içinde demokratikleşme doğrultusunda varlığını duyuran güçlü bir işçi hareketinden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Türkiye'deki Gelişimin Özgün Yanları

Ülkemizin sanayi devrimine geç katılmış olması; bugün bile henüz sanayileşme sürecini tamamlamamış olması,

demokrasi ve işçi hareketi arasındaki ilişkiler bakımından önemli bir belirleyici unsur olarak kendisini göstermiştir.

Türkiye'de demekrotikleşme sürecinin önemli dönüm noktaları gözönüne alındığında, demokratik kurum ve kuralların gerçeklik kazanması yönündeki toplumsal itici güçler arasında, en azından Batı'da görüldüğü kadar yoğun bir işçi hareketinin bulunmayışının temel nedeni, sanayileşmenin geriliği ve buna bağlı olarak işçi birikiminin zayıflığıdır. 1876, 1908, 1923, 1946, 1950 ve nihayet 1960 gibi anlamlı tarihlerde, Türkiye'de sanayileşmenin ve tekelleşme olgusunun zayıflığı, ücretli veya maaşlı olarak bir başkasına bağımlı bir biçimde çalışanların toplam faal nüfus içindeki oranında yansımaktadır. Batı toplumlarında bugün, yüzde doksanlara varan bu oranın, toplu sözleşme düzeninin yaygın bir uygulama alanı kazanmaya başladığı bu asrın başlarında bile yüzde ellinin üstüne çıkmış bulunduğu anlamlıdır. Bizde ise, Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun tamamına yakın bir bölümü tarım kesiminde çalışmakta, toplam işçi sayısı yüzbinin altında bulunmaktadır. 1960'da Toplu sözleşme düzenine girilmesinden hemen önce ise toplam sendikalı işçi sayısı, üçyüzbin kişiye ulaşmış değildi. Bugün bile toplam ücretli ve maaşlı nüfusun toplam faal nüfus içinde ancak üçte bir oranında bir çokluk teşkil ettiği bilinmektedir.

Esas olarak bu niceliksel zayıflığın bir sonucu olarak, işçi hareketi, ülkemizde demokratikleşme sürecinin belirlenmesinde önemli ölçüde rol oynayan bir unsur olarak karşımıza çıkmamakla birlikte, başlangıcından bugüne kadar demokratikleşme yolunda atılan her adımın işçi hareketinin yönelişlerinde derin yankılar uyandırdığı ve bu adımlarla bağlantılı olarak, işçi hakları açısından da önemli kazanımlar sağlandığı açıkça görülür.

Bu durumu 1908 II. Meşrutiyet hareketi çerçevesinde çok açık bir biçimde gözlemlemek mümkündür. II. Meşrutiyet esas olarak asker, sivil, aydın kadroların Batı örneğinden esinlenerek gerçekleştirdikleri bir hareket niteliğiyle ortaya çıkmıştır. Bu hareketin oluşumunda işçi hareketinin katkılarının belki 1876'dan daha önemli olduğu söylenebilir; ama, bu katkıların belirleyici bir önem taşıdıkları söylenemez. Buna karşılık, II. Meşrutiyetin ilanı, işçi hareketi ve işçi haklarının kullanımı bakımından belirgin bir canlılık getirmiştir. O zamanki işçi hareketinin temsilcilerinin ifadesiyle "devr-i mesudu hürriyet" veya "şems-i hürriyet" gibi nitelendirmelerle karşılanan II. Meşrutiyet döneminde, işçi hareketi hemen belirgin bir dinamizm içine girmiş, uzun süre devam eden grev olayları bu gelişmenin bir sonucu olarak belirmiştir.(x)

Denilebilir ki, 1960'a gelindiğinde de bu açıdan önemli bir değişiklik söz konusu değildir. Ülkemizde işçi haklarının güvence altına alınması ve sendikacılığın güçlenmesi yönünde yeni ve önemli bir dönüm noktası teşkil eden 27 Mayıs hareketinin oluşumunda da işçi hareketinden kaynaklanan belirgin bir katkının varlığını gözlemlemek mümkün değildir. O kadar ki, soruna Türk-İş yönetimi ile sınırlı bir çerçevede bakıldığında, Türk-İş'in 27 Mayıs'a karşı bir yönetimin elinde bulunduğu bir sırada hareketin gerçekleşmiş olduğunu görmek de mümkündür. Ancak, 27 Mayıs ile başlayan ve genel olarak demokratikleşme doğrultusunda önemli bir açılış teşkil eden bu dönemin gerek Türk-İş, gerekse genel olarak işçi hareketi açısından derin yankılar uyandıran sonuçlar doğurduğu kesindir.

İşçi hareketinin 27 Mayıs hareketi karşısındaki durumu ile vaktiyle II. Meşrutiyet karşısında gösterdiği benzerlik, Türk-İş yönetiminin 27 Mayıs'ın hemen ardından bu hareketi nitelendirmek için kullandığı sözcüklerde de aynen yansımıştır. Türk-İş Yönetim Kurulu, 27 Mayıs'ın hemen ertesi günü aldığı kararda "şems-i hürriyet" sözcüğünü kullanmamış ise de "yeni inkilap güneşinin ışığı altında Türk sendikacılığına gerekli veçheyi vermek" hedefini belirlemiştir.(xx)

Türkiye'de - özellikle 27 Mayıs ile ilgili olarak görüldüğü üzere - sendikaların, geniş ölçüde kendi dışlarında görünen bir sürecin sonuçlarına göre biçimlendikleri ve bu yolla elde edilen haklardan yararlanarak gelişimlerini sürdürmüş olmaları, hakların tepeden inme bir biçimde sağlandığına dair bazı yargılara dayanak yapılmak istenmiştir. Bu konuya ilişkin yargıların irdelenmesi bakımından, 27 Mayıs'ın gerçek anlamına açıklık kazandıracak bazı gözlem ve düşüncelerin ortaya konulması gerekli görünmektedir.

27 Mayıs'ın Anlamı

27 Mayıs ile ilgili çeşitli ve çelişik değerlendirmeler yapılabilir. Ancak, 27 Mayıs'ın bir askeri müdahale olduğunda kuşku yoktur. Oysa, ülkemizde gerek genel anlamda demokratikleşme ve gerekse işçi haklarının gelişimi ve sendikacılığın canlılık kazanması bakımından, 27 Mayıs'la başlayan gelişmelerin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Özellikle, 27 Mayıs Anayasasının sağladığı kazanımların önemi açıktır.

Konu ile ilgili düşünceleri bu noktada düğümlediğimiz takdirde ülkemizin yakın tarihinde işçi hakları açısından elde edilen kazanımları, demokrasiden uzaklaşmanın bir ödülü gibi askeri yönetim tarafından tepeden inme dağıtılmış nimetler olarak görmek mümkündür. Oysa, her yerde ve her zaman olduğu gibi ülkemizde de tepede kendiliğinden bazı haklar yağdıran bir güç hiçbir zaman varolmamıştır. Demokrasi ve işçi hakları arasındaki bağlantı, ülkemizde de 27 Mayıs dahil olmak üzere her dönemde varlığını sürdürmüştür.

(x) Bkz. Mesut GÖLMEZ, Türkiye'de Çalışma İlişkileri, TODAİE yay., Ankara, 1983, S. 393.

(xx) A. IŞIKLI, Sendikacılık ve Siyaset, SBF yay., Ankara - 1972, s. 337.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARŞİVİ VAKFI

27 Mayıs'ın çelişkili görüntüsü arkasında gizlenen bu gerçeği açıklığa kavuşturmak bakımından unutmamak gerekir ki, 27 Mayıs ve özellikle 27 Mayıs'la başlayan dönemin bir ürünü olan demokratik sosyal hukuk devleti ilkelerine dayalı Anayasanın çerçevelediği sosyal ve siyasal gelişmeler, yalnızca bir grup subayın veya silahlı kuvvetlerin eseri olarak değerlendirilemez. Bu gelişmeler, gerçekte, ülkemizin çok daha eskilere dayanan ve 1946'da çok partili yaşamın başlamasıyla birlikte canlılık kazanan evriminin ve bu yolla oluşan birikimlerin sonucudur. Özellikle, işçi hakları bakımından bu durumu açıkça gözlemlemek mümkündür.

27 Mayıs Anayasası ile güvence altına alınmış bulunan başta sendika özgürlüğü, grev ve toplu sözleşme hakkı olmak üzere, temel sosyal hakların Türkiye'nin gündemine gelmesi, 27 Mayıs ile birlikte bir günde gerçekleşmiş bir olay değildir. Bu haklar, Cumhuriyet kurulduğu zaman toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde de dile gelmiş ve karara bağlanmıştır. Daha da önemlisi, 1946'da yükselen muhalefetin geniş kitleleri peşinden süreklemek üzere işlediği temalar arasında işçi hakları başlıca yeri işgal etmiştir. Özellikle, grev hakkı, o dönemin muhalefetinin Meclis içinde ve dışında ısrarla vurguladığı önemli bir hedef olarak belirmiştir.

Grev hakkı ile donatılmış bir sendika özgürlüğünün CHP programlarında yer alması 1953'den itibaren gerçekleşmiştir. Özellikle, CHP'nin 1957'de kabul edilen İlk Hedefler Bildirgesi ile öngörülen işçi haklarına ilişkin çerçevenin, 1960 sonrasında yürürlüğe girmiş bulunan toplu sözleşme düzeninin ana hatlarını belirlemiş olduğu görülür. Dolayısıyla, nisbi temsil gibi siyasal alanla ilgili bazı düzenlemelerin yanı sıra, sosyal ve ekonomik haklar konusunda 1961 Anayasasında öngörülen hükümlerin, CHP'nin 1960 öncesi dönemde benimsediği program ve bildirgelerinde yer alan ilkelerin tekrarından ibaret olduğunu söylemek, kesinlikle yanlış görünmemektedir.

Demek oluyor ki, işçi hakları konusunda 1960 sonrasında elde edilen kazanımları bir askeri müdahalenin veya yönetimin eseri olarak değil, belli bir mazisi olan demokratik yaşam içinde beliren gelişmelerin sonucu olarak görmek çok daha gerçekçi bir yaklaşımın ürünü olarak kabul edilebilir. 27 Mayıs ile yönetime el koyan askeri yönetim, toplumda mevcut demokratik birikimin yollarını tıkamadığı ölçüde, bu birikimin toplum ve devlet yapısında yansıması mümkün olabilmiştir. Bu açıdan 27 Mayıs Anayasası'na vücut veren Kurucu Meclis'in oluşumunda seçime dayalı bir demokratik yolun tercih edilmiş olması büyük önem taşımıştır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki toplumda mevcut demokratik birikimin, askeri yönetim döneminde de etkilerini ortaya koyabilmiş olması, gene askeri yönetimin varlığının bir sonucu değil, bizatihi bu birikimin önüne geçilmez gücünün sonucu olarak gerçekleşebilmiştir. Nitekim, 27 Mayıs'la oluşan askeri yönetimin başlangıcından itibaren yönelişlerine egemen olan tek eğilimin, 1961 Anayasası'nda yansıyan demokratik ve özgürlükçü bir çizgi ile ifade edilemeyeceği unutulmamalıdır. Eğer 27 Mayıs yönetimi, başlangıçta yöneldiği korporatif Anayasa modelinden ve "ülkü - kültür birliği" projesinden vazgeçerek farklı bir yönde karar kılması sonucuna varan kadro ve eğilim değişikliklerine uğramışsa, bunda da gene toplumun demokratikleşme doğrultusundaki birikiminin ve etkinliğinin önemli bir rolü olmuştur.

12 Eylül ve Sonrası

Türkiye'deki gelişimin şemasının ortaya çıkardığı bir özellik olarak, demokrasi işçi hareketinin değil, işçi hareketi demokrasinin bir sonucu olarak doğmuş ve gelişmiş bulunduğundan, işçi haklarının Batı'da olduğu gibi kanlı boyutlara varan çileli mücadelelerin ürünü olmadığı söylenebilir. Gerçekten de Batı işçi hareketi doğduğu zaman karşısında despotik rejimleri bulmuştur. Türkiye'de ise demokratikleşme yolunda belli adımlar atıldıktan sonra işçi hareketi doğmaya başlamış ve böylesine nisbeten elverişli bir çerçevede bazı haklar elde etmiştir.

Ancak, özellikle 12 Eylül çerçevesinde beliren gözlemler ortaya koymuş bulunuyor ki ülkemizde işçi hareketi, henüz, demokrasi açısından güvence sayılabilecek bir düzey kazanmamış olmakla birlikte, demokrasiyi yıkmaya veya sınırlamaya yönelik girişimler açısından ihmal edilmesi mümkün olmayan bir ağırlık kazanmış bulunmaktadır. Artık, işçi hareketine dokunmadan demokrasiyi ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı bir toplumsal gelişim aşamasına ulaşmış bulunduğumuz söylenebilir.

Yakın geçmişte yaşanılan deneyler demokrasi ve işçi hakları açısından çok kalıcı dersler vermiştir. Bu nedenledir ki günümüzde Türk sendikacılığının gündeminde demokrasi mücadelesi ile sosyal ve ekonomik haklar mücadelesi, geçmişte hiçbir dönemde görülmemiş ölçüde iç içe girmiş bulunmaktadır. Bu yöndeki gelişim, demokrasiyi kolay yıkılabilir olmaktan kurtarabilecek temellerin oluşumu için gerekli koşulları da hazırlayabilir. ■

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

gidermek kararındayız.» Kararlı olduğu başka işler de var. Aynı hükümet programında yazılı: «Kahveyi eldeki stoklar bitince ve çayı kâfi ithalât mümkün olunca Tekel mevzuları arasından çıkarak serbest ticarete terk için gerekli kanun tasarısı Yüksek Meclis'e sunulacak.»

Recep Peker, Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki mücadele içinde, devrilip gidiyor. İki parti arasında bir barış dönemi araştırılıyor. Bunun sonucunda muhalefet ve iktidar, Cumhurbakanı İsmet İnönü'nün başkanlığında anlaşarak, Türkiye siyaset tarihinde 12 Temmuz Beyannamesi denilen bildiriyi yayınlıyorlar. Bundan sonra yeni kurulan Hasan Saka Hükümeti, 13 Ekim 1947 tarihinde programını okuyor. Programın iki bölümü ilgiye değer. Birincisi, beklenebileceği gibi, yabancı sermaye ile ilgili: «Şu noktayı belirtmek isterim ki, Hükümet her türlü ekonomik teşebüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.» İkincisi ise yine tahmin edilebileceği gibi burjuvazinin temel sorunu ile ilgili: «Şunu da açıkça belirtmeyi vazife biliriz ki, fikir ve kanaat hürriyetine hürmet göstermekte ne derece titiz davranacak isek kanunların yasak ettiği aşırı sağcı ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz.»

Eğer bir ülkede gelip geçen tüm hükümetler sola ve sosyalizme karşı bu denli «çok uyanık ve tedbirli olmak azminde» ise, mutlaka, bunun dayanakları olmak zorunda. 1947 yılında hem «uyanık ve tedbirli» olma azminin hükümet programı diliyle açıklanması ve hem de çok sınırlı hükümler taşısa bile bir sendika yasasının çıkarılması zorunluluğun kabul edilmesi, solculuk ve sosyalizmin serpilip büyüyeceği bir toplumsal ortam olmadan bir araya gelemez. Bu nedenle de 1947 yılında çıkarılan ve çok sınırlı da olsa sendika kurma hakkını kabul eden

TÜSTAV TARİH ARAŞTIRMA VAKFI · TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARŞİVİ

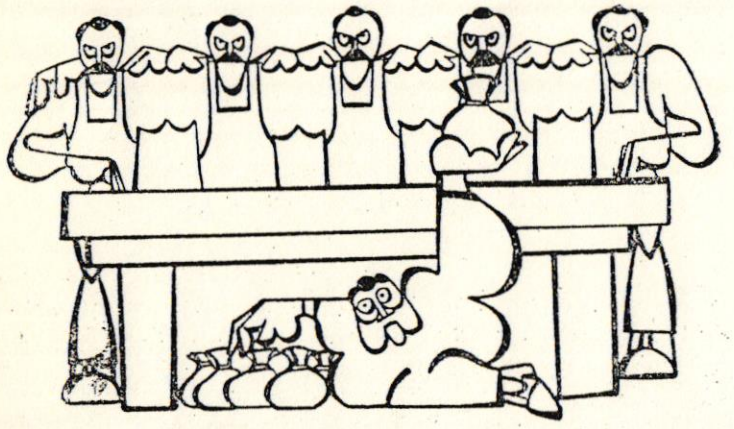
TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

yasa, Türkiye işçi sınıfına ve müttefiki emekçilere, hiç bir kimsenin ya da kuruluşun «lûtfu» sayılamaz.

Bu nokta üzerinde durmak gerekiyor. 1938 yılında Cemiyetler yasası ile «sınıf temeline» dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklandı. 10 Haziran 1946 tarihinde aynı yasada yapılan bir değişiklikle bu yasak kaldırıldı. Bu değişiklikle birlikte Türkiye yüzünde bir «sendika patlaması» oldu. Kemal Sülker, bu olgu için, şöyle yazdı: «Haziran ve Temmuz 1946 ayları, yeniden canlanan sendikacılık hareketlerinin heyecanı ile geçti.» (Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul, 1955, sayfa 40) Gerçekten de, geriye bakıldığında, bunun büyük bir heyecan olduğu anlaşılıyor. Henüz bir sendika yasası yok. Fakat iki ay içinde kurulabilen sendikaların listesi çok uzun: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Samsun Tütün İşçileri Sendikası, Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası, Adana Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası, İstanbul Basın Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, İzmir Terziler Sendikası, Bakırköy Bez Fabrikaları İşçileri Sendikası, Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası, İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası, Ankara Madenî Işler ve Makina İşçileri Sendikası, İzmir Mensucat Sanayi Işleri Sendikası, İzmir Basın Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, Ankara İnşaat İşçileri Sendikası, Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Sendikası, Ankara Terziler Sendikası, İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafları Müstahdemin Sendikası, İstanbul Tramvay, Elektrik İşçileri Sendikası, Türkiye Tekel İşçileri Sendikası.

Kısa bir zaman içinde kurulan sendikalar o denli çok ki, iktidarın Çalışma Bakanı Sadi Irmak, mevcut durumu kabul etmek zorunda kalıyor. 12 Eylül 1946 tarihinde verdiği bir demeçle, bunu açıklıyor: «Bizim nazarımızda kurulan sendikalar tamamen kanunî ve meşru teşekküller-

dir. Kendilerinin memleketin yüksek menfaatlerine faydalı olmalarını candan, gönülden dilerim. Sendikalarla işbirliği etmeğe amadeyiz. Bu teşekkülelrin Bakanlığın gayelerine kıymetli hizmetler edeceğinden eminim.» Güzel

sözler. Bu sözlerden sonra, yeni kurulmuş olan Çalışma Bakanlığı, hazırlığa başlıyor. Hazırlıkların bir bölümü, yeni sendikalar yasasının çıkarılması ile ilgili. Burada Bakanlık, «sendika» kelimesinin kullanılmaması, bunun yerine, «dernek» kelimesinin seçilmesinde ısrarlı oluyor.

Ancak hazırlıklar bundan ibaret değil. Kemal Sülker'in yazdığına göre 25 Kasım 1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesi şu haberi veriyor: «Sendikalar lâğvediliyor.» Haber doğru çıkıyor. Aralık ayında Sıkıyönetim Komutanlığı harekete geçiyor. Bir çok sendikayı ve bu arada Esat Adil'in partisi ile Şefik Hüsnü'nün kurmuş olduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kapatıyor. Tutuklamaları kaydetmeye gerek yok.

Fakat bütün bu zorbalığa karşın, sendikalar yasasını çıkarmadan edemiyor.

1947 yılında işçi ve işveren sendikaları yasası çıkarılıyor. Grev hakkı yok. Grev hakkı olmadığı gibi sendika

yönetlcisi ve temsilcilerinin hiç bir iş güvencesi mevcut değil. Grevsiz ve güvencesiz sendika düzeninde sendika yönetiiclerine düşen en önemli görev, 1936 tarihli İş Yasası'nın getirdiği mecburi uzlaşma sistemi içinde işçiyi hakem kuralarında temsil etmek oluyor. Işçi, sendikasız da hakem kurullarında hakkını arayabileceği için, sendikanın başarılı olması, bu temsilde göstereceği ustalığa bağlı oluyor. Bir yandan patronun husumetini fazla çekerek kolaylıkla işsiz kalma, diğer yandan, işçinin hakkını hakem kurallarına götürüp savunarak işçinin güvenini kazanma, bu dönemin sendika yöneticileri üzerinde önemli iz bırakıyor. Bugün de kullanılan «1947 Sendikacısı» deyimi, belki de, en çok bu izi yansıtıyor. Bugünün sendika yöneticilerinin önemli bir bölümü, «1947 Sendikacısı» izini taşıyor.

Sendika yasasının çıkmasından kısa bir zaman önce sendika kapatıp hapishaneler açmak boşuna değil. İşçinin sendikasına üye olması, korkulacak bir iş haline getirilmek isteniyor. Bunda da önemli ölçüde başarılı olunduğunu kabul etmek gerek. Korkunun doğurduğu bu çekingenlik ortamında iktidar partisi CHP, kollarını sıvıyor. Rebii Barkın'ın başkanlığında bir işçi bürosu kuruyor. Sabahattin Selek ile takviyeli bir büronun amacı, egemen sınıfların denetiminde sendikalar kurmak. Grev hakkını yasaklayan ve Demokrat Parti gibi vaad etmeye bile cesaret etmeyen bir siyasal kuruluşun sendika kurmasının tek yolu, para dağıtmak oluyor. Çalışma Bakanlığı'nın olanakları Cumhuriyet Halk Partisi'nin işçi bürosuna veriliyor. Dağıtılan ve kayıtlara geçen paralar tabloda görülüyor.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

CHP'NİN KENDİNE BAĞLI SENDİKA KURMAK İÇİN DAĞITTIĞI PARALAR

Kuruluşun Adı	Tarih	Miktar: TL.
Defterdarlık Fabrikası Gençlik Kulübü	7/3/1947	2000
Eyüp Mensucat şçileri Sendikası	6/6/1947	2000
Beyoğlu Mensucat İşçileri Sendikası	14/6/1947	1000
Demir ve Madenî Eşya İşçileri Sendikası	29/9/1947	5000
Bakırköy Bez Fabrikaları İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
Gıda Sanayi İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
Deniz İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/7/1947	1000
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	17/1/1948	2000
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/3/1949	3000
İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası	6/7/1949	300
İstanbul Lâstik İşçileri Sendikası	6/7/1949	300
İstanbul Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası	28/11/1949	500
Toplam		19600

Kaynak: Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul, 1955, sayfa 71

Cumhuriyet Halk Partisi kontrolü altında sendikalar kurmaya çalışıyor. Sendikalar, programında grev hakkını öngören ve yöneticilerinin demeçleriyle de bunu tekrarlayan Demokrat Parti'ye meylediyor. Sendika sayısı hızla artarken yerel birliklere ve federasyonlara ihtiyaç duyuluyor. Bir süre sonra da Türkiye ölçüsünde bir konfederasyon kurulması gündeme geliyor. 1952 yılı Nisan ayında Bursa'da toplanan kongre, Bahir Ersoy ile Şaban Yıldız'ın hazırladığı tüzüğü kabul ederek Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türk-İş'i kuruyor. Türk-İş İcra Heyeti'nin 20 Mayıs 1959 tarihinde toplanan Mümessiller Heyeti'ne sunduğu rapor, hemen o zamana kadar kaydedilen mesafeyi ve hem de temel sorunu ortaya koyuyor. Rapor şunları söylüyor: «Türk işçilerinin siyasî olgunluklarına ve yüksek vatanperliklerine beslenen imanın delili grev hakkını tanımaktır. Fert hürriyetini cemiyetin temel prensibi sayan hükümet, sendika teşekkülünün icaplarını ve bunların başında grev hakkını tanımak mecburiyetindedir... 10 yıllık tecrübeler göstermiştir ki grev hakkı olmadıkça teşkilâtımızdan istenilen verimi almak mümkün olmayacaktır. Biz olduğumuz yerde saymaktan kurtulmak istemekteyiz. Grev hakkının tanınmasında gösterilmekte olan gecikmeler sona ermelidir.» (Cahit Talas, İçtimaî Iktisat, Ankara, 1961, sayfa 243)

Hükümete ve başka çevrelere yakın Türk-İş yönetiminin, grev hakkı olmadan sendikal mücadelenin bir yere gidemeyeceğini saptamış olması anlamlı. Üstelik de zamanlı. Bu zamanda işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin yoğunlaştığını görmek mümkün. Gerçi bu konuda bilgi yok denecek kadar az. Grevlerin yasak olduğu ve işçi sınıfının siyasal mücadelesine dağıtıcı darbenin indirildiği, emperyalizm ile birlikte Türkiye kapitalizminin göreceli olarak «parlak» günlerini yaşadığı bir dönemde, ekonomik mücadelenin yoğunluğunu ölçmenin zor olduğunu kabul etmek gerek. İşçi sınıfının ekonomik mücadelesinin yoğunluğu için genellikle kullanılan ölçüt, grevlerin yoğunluğu oluyor. Bu dönemde yasak olmasına karşın grevlerin yapılabilmiş olduğu görülüyor. Demokrat Parti ile ilgili tek derli toplu araştırmada şu bilgiler yer alıyor: «Sıkıntının artmasıyla sosyal mücadele de şid-

TÜSTA / TÜRK EKONOMİK SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

detlendi. 15 Temmuz 1955'de İzmir liman işçileri greve gittiler.» (Cem Eroğul, Demokrat Parti, Ankara, 1970, sayfa 137) Yalnız grevlerin yasak olduğu bir dönemde, ekonomik mücadelenin yoğunluğunu görmeye çalışırken grevlerin dışındaki göstergelere bakmak gerekiyor.

Verili yasal çerçeve içinde, işçi sınıfının ekonomik haklarını aramasının, açık bir tek yolu görülüyor. 1936 yılında çıkarılmış olan İş Yasası'nın getirdiği mecburi hakem sistemi var. İşçiler, istek ve itirazlarını İl Hakem Kurullarına götürmek zorundalar. Bu kurulların kararları kesin değil. Bu kararlara Yüksek Hakem Kurulu'nda itiraz etmek mümkün. Yüksek Hakem Kurulu'nun kararları kesin. Zaten İl Hakem Kurulları'na yapılan başvurma ve itirazları saptamak, henüz, mümkün olmadı. Buna karşın Yüksek Hakem Kurulu kararları Resmî Gazete'de yayınlanıyor ve derlenmiş durumda. Yüksek Hakem Kurulu'na yapılan başvuruları ve Kurul'un kararlarını, işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin bir endeksi olarak kabul etmek, başka göstergelerin yokluğunda, fazla sakıncalı sayılmamalı.

YÜKSEK HAKEM KURULU İŞ UYUŞMAZLIĞI KARARLARI : 1939-1963

Yıllar	Ankara	Diyarbakır	İstanbul	İzmir	Adana	Diğerleri	Toplam
1939	—	—	—	1	—	—	1
1941	—	—	1	—	—	—	1
1942	—	—	—	1	—	—	1
1943	—	—	1	—	—	—	1
1946	—	—	1	2	—	—	3
1947	—	—	5	1	—	1	7
1948	1	—	1	1	1	—	4
1949	—	—	5	1	—	3	9
1950	—	—	7	1	2	4	14
1951	5	1	33	4	6	17	66
1952	18	2	38	6	16	36	116
1953	1	1	33	10	2	25	78
1954	3	3	83	24	14	33	160
1955	4	2	47	9	10	31	107
1956	3	2	34	14	—	13	66
1957	7	1	58	8	3	19	95

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Yıllar	Ankara	Diyarbakır	İstanbul	İzmir	Adana	Diğerleri	Toplam
1958	3	—	44	28	7	39	121
1959	5	2	84	24	21	46	186
1960	2	1	56	29	9	13	108
1961	9	—	45	26	12	30	122
1962	12	—	50	18	17	32	131
1963	8	—	9	10	6	31	55
Toplam	81	15	633	218	126	373	1453

Kaynak : Orhan Tuna, Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal Tesirleri, Devlet Planlama Teşkilâtı Araştırması, Ankara, 1969, sayfa 33, teksir

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ

Çeşitli illerde alınan İl Hakem Kurulu kararları, itiraz yoluyla, Yüksek Hakem Kurulu'na geliyor ve karara bağlanıyor. Başvuruların yüzde 95 i ücret artışı ile ilgili. Bu, birinci nokta. Daha önemlisi, ikinci nokta: 1453 Yüksek Hakem Kurulu kararının yüzde 12,8 i 1959 yılına ait. Yıllara göre dağılımında, 1959 yılı önde geliyor. Üçüncü nokta ise şu: 1959 yılından sonra, aynı düzey korunmuyor. Bu ise en önemli nokta. Çünkü 1960 yılından sonra, henüz grev yasası çıkarılmadan, tıpkı sendika yasası çıkarılmadan sendikaların kurulması gibi, grevler başlıyor. Fiili grevler, Hakem Sistemi ile hak aramanın yerini alıyor. Bu da, Yüksek Hakem Kurulu kararlarına dayalı bir göstergenin, kaba da olsa ekonomik mücadelenin yoğunluğunun bir endeksi olarak kullanılabileceğini gösteriyor.

Ancak bu tabloya dayanılarak sürdürülebilecek çözümlemeler, bundan ibaret değil. Demokrat Parti döneminin son günlerinde, 11 Nisan 1960 tarihinde bir yasa çıkarılıyor. 1918-1963 döneminde Türkiye'de işçi hareketlerini incelemiş olan Sovyet bilim adamı Kornienko, bu yasa için, şunları söylüyor: «Kuşkusuz, ücretli tatille ilgili olarak çıkarılan bu yasa, Türkiye proleteryasının savaş sonrası dönemde en büyük toplumsal kazanımı oldu.» (R. P. Kornienko, Türkiye'de İşçi Hareketleri 1918-1963, Moskova, 1965, sayfa 125, rusça) 1960 Nisanının baskı ve kanla sulanmış günlerinde, Türkiye'de, işçiler için ücretli tatilin yasallaşması, ancak buruvazinin vermek zorunda kaldığı bir ödün olarak nitelenebilir. Bu yasa ile 5 yıl çalışmış işçi yılda 12 gün, 5-15 yıl çalışmış işçi 18 gün, 15 yıldan fazla çalışmış işçi yılda 24 gün ücretli tatile kavuştu.

Gerek Yüksek Hakem Kurulu kararlarına dayalı endeksin yoğunlaşması, gerek ücretli tatil yasasının çıkarılması, gerek 1960 başında 27 Mayıs'tan önce bir sos-

yalist partinin kurulması ve gerekse 1961 yılı başında doğrudan doğruya sendikacıların girişimi ile Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmuş olması, biribiriyle ilgili olgular olarak ele alınmalı. Bunları, aynı odaktan kaynaklanan, ancak çok farklı görünümlerle ortaya çıkan gelişmeler olarak ele almak gerek. Eğer böyle ise buradan da önemli bir sonuç çıkıyor: 27 Mayıs, pek yüzeysel olarak yapıldığı gibi, yalnızca «Ordu-Gençlik Elele» genellemesinin dar kalıplarına sığdırılamaz. 27 Mayıs, hem egemen sınıflar içinde ve hem de işçi ve emekçi yığınlardaki kaynaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Bir başka Sovyet araştırmacısı, bazı bölümleri son derece tartışma götüren çalışmasında, 27 Mayıs'a yol açan bu ikili etkinin ortaya çıkardığı sorunu şöyle özetliyor: «Devrimden sonra hem burjuvazi içinde, hem de yönetici çevrelerde, işçi sınıfı ve çıkarlarını gözönüne alma zorunluluğu net bir biçimde ortaya çıktı. Fakat burjuvazinin çıkarlarını yansıtan Millî Birlik Komitesi, toplumsal yaşamı demokratlaştırma çabalarını sürdürürken işçi sınıfına verilecek ödünleri asgariye indirmeye çalışıyordu. 5 Temmuz 1960 tarihinde İstanbul Orduevi'nde yaptığı basın toplantısında Cemal Gürsel, işçi sınıfının toplum yaşamı içindeki büyük önemini ve yararını vurguladı. Ancak grev hakkı ile ilgili soru sorulunca, henüz zamanı olmadığı cevabını verdi.» (V. I. Danilov, Çağdaş Türkiye'nin Siyasal Yaşamında Orta Tabakalar, Moskova, 1968, sayfa 111, rusça)

Daha önce belirtildiği gibi, yabancı sermayeyi daha çok davet edebilmek için yeni örgütler kurulacağını hükümet programına koyan Millî Birlik Komitesi, grev hakkını zamansız buluyor. Bütün bu karşı niyete karşın, grev hakkı, 27 Mayıs döneminde hazırlanan 1961 Anayasası'na giriyor. Grev hakkının 1961 Anayasası'na girmesi, bunun için Kurucu Meclis'te mücadele edenlerin kişisel

katkılarını inkâr etmeden, bir sınıfsal ve toplumsal zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Bundan sonrası, ilgili yasayı çıkarmaya kalıyor. Bu yasa da bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Çünkü tıpkı 1946 yılında henüz 1947 yılı Sendikalar Yasası çıkarılmadan önce sendikaları kurulmaya başlaması gibi, 1960 yılından sonra da grev yasası çıkmadan grevler başlıyor. Bunlar tabloda görülüyor.

25 EKİM 1961 ve 15 TEMMUZ 1963 ARASINDA İŞÇİ EYLEMLERİ

Eylem Türü	1961	1962	1963	Toplam
Grev	—	5	5	10
Oturma Grevi	—	2	4	6
Sakal Grevi	7	—	—	7
Sessiz Yürüyüş	7	3	2	12
Miting ve Gösteri	2	3	—	5
Bildiri ve Demeç	—	109	17	126
Diğerleri	4	2	4	10
Toplam	20	124	32	176

Kaynak: Kurthan Fişek, Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili, Ankara, 1969, sayfa 57

Bu bilgileri veren çalışmada, bir de değerlendirme var. Kesinlikle doğru olan bu değerlendirme şöyle: «'Grevsiz Sendika Olmaz' ve 'Eğer Siz Vermezseniz Biz Hakkımızı Alacağız' gibi yaftaları taşıyan 5000 İzmirli Sümerbank işçisinin yalınayak yürüyüşü (25 Kasım 1961), 150 bin işçinin katıldığı ve askerî birliklere ek olarak güvenliği sağlamak için 2100 de polisin görevlendirildiği İstanbul Saraçhane Mitingi, sayıları 5000 i bulan işsizlerin Ulus Meydanı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar yürüyüşü ve yolda güvenlik birlikleriyle çatışmaları

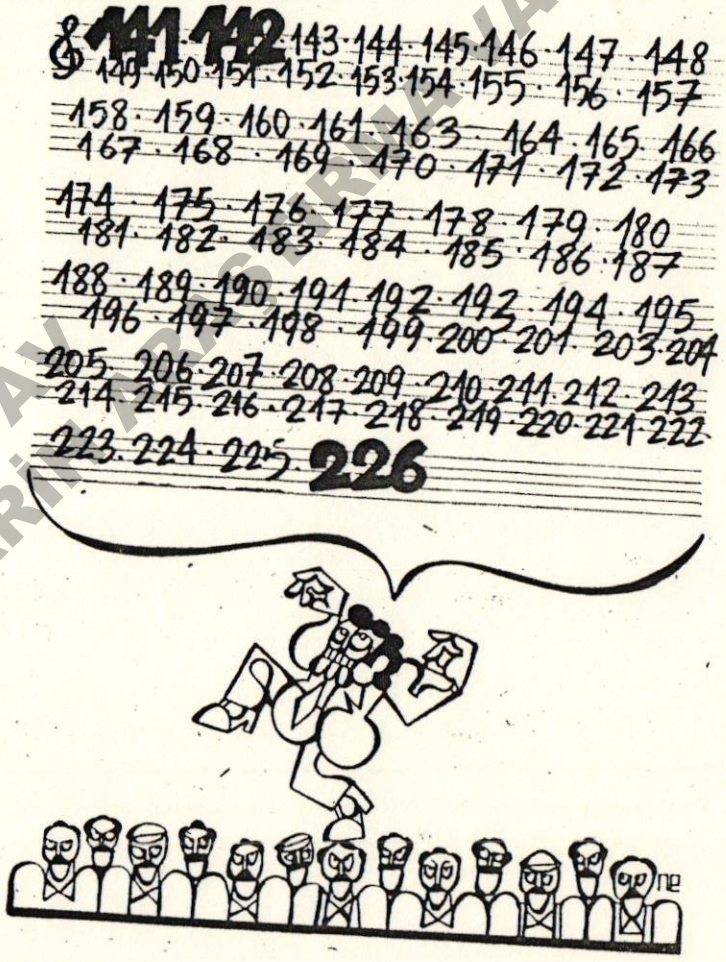
TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

(3 Mayıs 1962), işçi sorunlarının ivedilikle çözülmesi için Türk-İş'in başbakana muhtıra göndermesi (11 Haziran 1962), nihayet 1963 Ocak ayında patlak verip grev kanununun çıkışına dek aralıklarla süren Kavel Kablo Fabrikası grevi gibi azımsanmayacak kımıldamalar, grev hakkının şu ya da bu siyasal organca işçi sınıfına tanınmadığını, Anayasa'nın onayından ilgili kanun çıkışına dek geçen süre içinde işçi sınıfının önemli sayılabilecek mücadele verdiğini göstermektedir.» Bunu, 1963 tarihli grev ve toplu sözleşme yasalarının bir hediye olmadığını, işçi sınıfına yakın olduğu iddia edilemeyecek bir öğretim üyesi de söylüyor: «27 Mayıs İhtilâli ve 1961 Anayasa'sı, 1963 tarihli Kanunun ruhunu fiilen yürürlüğe koymuştur.» (Prof. Orhan Tuna, Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadî ve Sosyal Tesirleri, Devlet Planlama Teşkilâtı Araştırması, Ankara, 1969, sayfa 37, teksir)

Türkiye işçi sınıfı bütün engellemelere karşı ekonomik mücadelesini sürdürüyor. Ancak siyasal mücadele ile paralel gitmediği sürece işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin gerekli hızla gelişemeyeceği ve sık sık rayından çıkarılabileceği biliniyor. Nitekim, 1960 yıllarında işçi sınıfının siyasal mücadelesi ile birlikte, yeni örgütlere ve yeni bir hıza kavuştu. 1967 yılında, Türkiye İşçi Partisi yönetici durumundaki sendikacıların öncülüğünde, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, DİSK kuruldu.

Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesi, çok uzunca bir süre, illegal koşullar altında sürdürülmek zorunda bırakıldı. Şefik Hüsnü Değmer, bekleneceği gibi, sürekli olarak legal olanakları kullanma yollarını aradı. 1961 yılında bağımsız bir örgüt olarak Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk on yıllık dönemi, legal olanakların kullanılmasından da öte, legal olanakların genişletilmesi yönünde çok büyük adımların atılmasını sağladı. Bir anlamda, burjuvaziyi, kendi legalitesinin dışına

itti. Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesinde bir baskı aracı olan Ceza Kanunu'nun 141 ve 142 nci maddeleri, kaldırılamadı. Uygulaması sürdü. Fakat bu uygulama da

sürekli bir gerileme kaydetti. 1961-1971 döneminin görkemli demokratik toplumsal muhalefetine oranla, 141 ve

TÜRKİYE SOSYAL TARİH VAKFI TÜSTAV

142 nci maddelerin uygulama sınırları daraltıldı. 141 ve 142 nci maddeler, işçi sınıfının siyasal hareketi üzerinde, Türkiye'nin düşün yaşamında, bir demoklesin kılıcı niteliğini kazandı. Gerçekten de bu maddelerin yaygın bir uygulaması için 12 Mart'ın baskı ve terör dönemi gerekti. Bu dönemde, 141 ve 142 nci maddelerin uygulanması için baskı ve terörle birlikte, yoğun bir anti-komünizm dalgası yaratıldı. Bu ise söz konusu maddelerin uygulanması için, kuru hukuk maddelerinden daha çok, anti-komünizmle koşullandırılmış bir kamuoyuna duyulan ihtiyaçtan doğdu.

Aslına bakılırsa 141 ve 142 her zaman «illegal» olarak uygulandı. Şu anlamda: 141 ve 142 nci maddelerin tabikinde, genel olarak, «sanıkların» eylemlerinden çok 1946 yılında Sıkıyönetim kararında olduğu gibi, «mahkûm komünistler ve müfrit komünist mefkûreli kimseler» mantığı esas alındı. Eylemden çok kişilerin niteliklerinin esas alınması, doğuşundan itibaren burjuva hukukunun temel ilkeleri ile çelişiyor. Bu anlamda, burjuva hukukunun dışına çıkmak ve burjuva legalitesini bir kenara atmak oluyor. Bu mantık, 141 ve 142 nci maddelerin 1951 yılındaki değişikliği sırasında da ortaya çıkıyor. Değişiklik gerekçesinde şu mantık yer alıyor: «Bütün muzır faaliyetlerin onbeş-yirmi senedir aynı şahıslarca yapılmasının, cezaların korkutucu etkisinin azlığını göstermesi karşısında cezaları artırmak.» (Çetin Özek, 141-142, İstanbul, 1968, sayfa 132)

Adalet Partisi Genelbaşkanı ve MC Hükümeti Başkanı Süleyman Demirel'in, 1951 yılındaki değişikliğin gerekçesini bildiği anlaşılıyor. 1975 yılında Türkiye İşçi Partisi yeniden kurulunca aynı mantığı tekrarladı. «Bunlar aynı adamlar, otuzbeş-kırk yıldır biz hep hapse atarız, çıkarlar, yeniden faaliyete başlarlar» dedi.

12 Mart: İhtiyaç ve Lüks (*)

Şöyle başlamak uygun olacak. Bir başka çalışmadan şu paragrafı almak yararlı olacak: «İstatistiklere göre 1960 yılında Türkiye'de 1498 adet buzdolabı yapılıyor. 'Yerli yapım' buzdolabı 1976 yılında beş yüz bini aşıp 572 bin 122 oluyor. Yine 1976 yılında yurt içinde satılan buzdolabı sayısı 549 bin 768. 1976 yılında 22 bin 354 adet buzdolabı ihraç ediliyor. Buzdolabı ithalâtı yok. 1970 yılında başlayan 'yerli yapım' buzdolabının öyküsü, 1976 yılında yılda yarım milyon buzdolabı yap-sat düzeyine ulaşıyor. On beş yıldaki gelişmeyi küçümsemek akıllı insana göre değil.» (Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Üçüncü Basım, İstanbul, 1978, sayfa 409) Her halde 1960 yılında Türkiye'de buzdolabı, evlerin «misafir» odası denilen yerlerine ya da görünen bölümlerine yerleştiriliyor, olmalı. 1978 yılında ise mutfaktaki doğal ve olağan yerine geçiyor.

1960 yılına gelirken buzdolabı bir «gösteriş» aracı idi. Otomobil ise statü sembolü. 1960 yılına gelirken, Türkiye'de, otomobil lüks idi. Yeni bir anayasanın ihtiyaç olduğu konusunda yaygın bir inanç vardı. Çok zaman geçmedi. On yıl sonra otomobili bir ihtiyaç haline sokmak için ciddi adımlar atıldı. Herkes otomobilin bir ihtiyaç olduğunu düşünmeye başladı. On yıllık becerili işçi, on

---

(*) Türkiye Üzerine Tezler yayınlandığı zaman görülen eksikliklerden birisi 12. Mart çözümlemesinin olmayışı idi. Bu, benim açımdan, zorunlu bir eksiklik idi. Zamanın yakın olmasının ötesinde, yapabileceğim çözümlemelerin önemli bir bölümü «Planlama, Kalkınma ve Türkiye» kitabımda yer almıştı. Burada, yeni yaklaşımla bir özet vermeye çalışıyorum.

12 Mart döneminde Mimarlık Dergisi'nde çıkan bir yazımda 1960 yılında otomobilin lüks, yeni bir anayasanın ihtiyaç olduğunu; 1970 yılında otomobilin ihtiyaç, anayasanın lüks sayıldığını yazmıştım. Bunu, başlığa alıyorum.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

yıllık üniversite mezunu kamu görevlisi, orta çiftçi bir otomobil almayı plana aldı. Aynı zamanlarda başka planların olduğu da anlaşıldı. 12 Mart Muhtırası verildi. 1971 yılı 12 Martı'nda. Cumhuriyet Halk Partisi Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim, partisinden ayrıldı. Başbakan oldu. 1961 Anayasası'nın lüks olduğunu ilân etti.

Otomobil lüks iken anayasa ihtiyaç oldu. Otomobil ihtiyaç sayılırken anayasanın lüks olduğu ilân edildi. Yeni bir dönem başladı. Bu arada Sovyetler Birliği'nde ardarda kitaplar yayınlanmaya başlandı. Türkiye ile ilgili. Bunlardan en yenisinde, Sovyet iktisatçısı ve Türkiye uzmanı Alibekov, «Türkiye'de Sanayileşmenin Temel Aşamaları Üzerine» adını taşıyan kısa incelemesinde Türkiye'nin sanayileşmesinin iki döneme ayrılması gerektiğini yazdı. «Birincisi, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960 yıllarının başına kadar geçen dönemi kapsıyor; ikinci ve şimdiki aşama, Türkiye ekonomisine planlama yöntemlerinin uygulanmasıyla başlıyor.» (İ. V. Alibekov, Türkiye'de Sanayileşmenin Temel Aşamaları Üzerine, A. M. Şamsuddinov, derleyen, Türkiye: Tarih-Ekonomi, Moskva, 1978, sayfa 198) Bir Türkiye uzmanı, en azından sanayileşme açısından, 1960 öncesi ile sonrasının birbirinden farklı olduğunu ileri sürüyor.

Bir tablo var. «Temsili» bir tablo. Çok anlamlı olmalı. Burada sadece üç kalem var. Olmayan kalemleri de anlatabiliyor. Temsil yeteneği buradan geliyor.

DAYANIKLI TÜKETİM ARAÇLARI ÜRETİMİ: 1966-1976

	Bisiklet Motosiklet	Otomobil	Televizyon
1966	12326	0	0
1967	20948	1760	0

1968	30679	2852	0
1969	26946	3902	0
1970	28892	3660	4700
1971	33082	13187	6700
1972	45042	29627	39100
1973	56255	46856	151300
1974	59968	59908	397300
1975	64200	67271	627900
1976	—	62822	—

Kaynak: Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, sayfa 409-414

Sovyet bilim adamı Alibekov, Türkiye'nin sanayileşme tarihinde 1960 yıllarının başlarında planlama yönteminin uygulanmaya başlamasıyla yeni bir dönemin başladığını yazıyor. Aslında planlama yöntemi başlı başına çok önemli değil. Ancak sanayileşmenin resmî ve toplumsal politika haline getirildiği döneme denk düşüyor. Başka bir çalışmadan özet olarak alınan tablo ise, hiç kuşku yok, yeni bir dönemin yaşandığını, planlamadan çok daha inandırıcı bir biçimde yazıyor.

Bu küçük tablo, sanıldığından ve ilk bakışta görüldüğünden çok daha fazla açıklayıcı. İktisatçının soğuk ve kuru mantığını özetlediği için. Hem Türkiye'nin 12 Mart'a neden girdiğini; hem 12 Mart'ın neden 1973 yılında bir seçimle sonuçlandığını anlatıyor. Öz olarak. Hem de, deyim uygunsa, 12 Mart'ın henüz neden sona ermediğinin ipuçlarını veriyor.

Burada, tanım ve kavramsal olarak, şöyle bir parantez gerekli: 12 Mart'a yol açan nedenler ve bunun yol açtığı gelişmeler açısından 12 Mart henüz bitmedi. Adım sürüyor. Fakat dar anlamda ve Genelkurmay Başkanı ile Üç Kuvvet Komutanının verdiği muhtıraya da-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

yalı bir rejim olarak 12 Mart, 1973 yılı Ekim ayında yapılan seçimle sona erdi. Ancak geniş ve öz anlamda 12 Mart devam ediyor.

Eğer bu parantez devam edecek olursa şunu söylemek mümkün ve gerekli: 12 Mart asıl Ecevit ile ve Ecevit Hükümetleri ile devam etti. Fakat 1973 Ekim ayında yapılan bir genel seçimden altı yıl sonra 1979 yılı Ekim ayında yapılan bir ara seçiminde Ecevit'in partisinin aldığı yenilgi üzerine Ecevit'in başbakanlık ayrılmasıyla geniş anlamda 12 Mart dönemi sona ermedi. Bir aşama daha geride bırakılmış oldu.

12 Mart iki ekonomik ve bir politik gerekçe ile gündeme ve uygulama alanına girdi. Politik gerekçe solun ve sosyalistlerin temizlenmesi ve etkisizleştirilmesi oldu. Bu, baskı veya uyutma yöntemleriyle gerçekleştirebilir. Yöntem önemlidir. Fakat amaç da önemlidir. Solun etkisizleştirilmesi amacına en çok Ecevit hükümetleri döneminde yaklaşıldı. 1979 Ekim ayında Başbakan Bülent Ecevit hükümet başkanlığından istifa ettiği zaman, DİSK, TÖB-DER, TÜM-DER, POL-DER ve diğer kuruluşlar, hatta sosyalist siyasal örgütler, 1973 Ekim ayına göre etki ve güçlerinden çok ama çok yitirmişlerdi. Bu, başta Ecevit ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bu kuruluşlar ile örgütler yönetiminde bulunanların bir bölümünün sermayeye en büyük hizmetidir.

«İşte ilk tebrik telgrafı, İhsan Sabri Bey'den. Kendisi Londra'da tedavideymiş, bana göndermiş.» Bunları söyleyen 12 Mart döneminin ilk Başbakanı Nihat Erim. Yazan da, ilk basın danışmanı. 12 Mart Muhtırası tarafından düşürülen hükümetin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 12 Mart döneminin ilk Başbakanı Erim'i ilk kutlayan oluyor. İhsan Sabri Çağlayangil, hiç kuşku olmasın, Demirel'den çok daha fazla büyük sermayenin sadık bir politikacısıdır. Süleyman Demirel'in, çok dar

da olsa, belli bir bağımsızlığı vardır. 12 Mart'ta kendisinin bir yandan CIA; diğer yandan da, İstanbul sermayesi tarafından düşürüldüğüne inanır. İnanmak hoşuna gider. Kızar; fakat boyun eğer. İhsan Sabri Bey kızmaz. Büyük sermayeye kızmak, İhsan Sabri Bey'in aklına gelmez, gelse bile aklına sığmaz.

Bu bölümde daha önce yazıldı. Dışişleri bakanlıklarının sermayenin bir numaralı bakanlıkları olduğu yazıldı. Muhtıra ile düşen hükümetin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, muhtıra ile kurulan hükümetin başkanını ilk olarak kutluyor. Tablo bundan daha açık olabilir mi? Büyük sermayenin iki sorunu var: Finansman ve pazar. Demirel Hükümetleri bunları yapmak için ciddi adımlar attı. Ancak gerekli hızda yapamadı. 12 Mart Muhtırası'nın ekonomik gerekçeleri bunlar oldu. 12 Mart, Demirel'in politikalarını daha hızlı uygulayabilmek için geldi. Hızla artan, Türkiye'de insanın tüketim alışkanlıklarını hızla değiştiren bir sanayileşmenin gerektirdiği finansman ile pazar genişliğini, gerekli hızla sağlayabilmek için 12 Mart dönemine girildi.

Tabii ayrı politik gerekçe ile birlikte. Muhtıra ile Başbakan Erim, «telgrafı uzattı. Koçaş ve ben uzandık. Telgraf Koçaş'ın elinde kaldı. Bir göz attı, bana uzattı. Aldım okudum. Aklımda kaldığı kadar telgrafın metni şöyle idi: 'Başbakanlığa seçilişiniz tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederim.' Sanırım telgrafta bir de bağlılık, ya da kendisinin yardıma hazır olduğunu bildirir birkaç satır daha vardı. Düşünün, ilk telgraf, çekilmeğe mecbur edilen kabinenin bir üyesinden geliyordu.» (Kurtul Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Ankara, 1973, sayfa 27) Eklemek gerekiyor: İnsanlar geliyor, başbakan veya yardımcısı oluyorlar. Sonra unutuluyorlar. Nihat Erim henüz unutulmadı. Fakat Koçaş, unutulmuş

TÜRKİYE SOSYAL TÜSTAV TARİHİ ARAŞTIRMA VAKFI

olabilir. Koçaş, Nihat Erim'in sağ kolu ve başbakan yardımcılarından birisi olan Sadi Koçaş'tır.

«Erim gülümsüyordu. Sonra Koçaş'a telgrafın saklanmasını söyledi. Çoğumuz —Erim hariç— devlet muhaberatını bilmiyorduk. Telgrafı nereye koyacağımızı bir an şaşırdık. Sonra Koçaş çareyi buldu. Bir dosya açılacak, bu dosyaya gelen evraklar konacaktı. Biz bu acemiliği daha sonraları da çekecektik. Başbakanlığa yerleştiğimizde de, aynı şeyler başımıza gelecekti.» Erim'in basın danışmanının yazdığına göre çok acemi bir ekip iş başına geliyor.

12 Mart'ın ilk hükümetinin mutfağının, gördüklerini yazıya döken görgü tanığı yazmaya devam ediyor: «Hariciye köşkünde temaslar şöyle başladı. Önce Erim ve Koçaş bir odaya kapandılar ve bir süre görüştüler. Sonra Erim, Güner (özel kalem müdürü, Y. K.) vasıtasıyla iki eski arkadaşını buldurdu. Bu iki arkadaş, Ferit Melen ve Sait Naci Ergin'dir. Bu iki eski arkadaşa, bir de bizim sevimli Mete Akyol'un babası Hüsnü Akyol'u ilâve ederseniz, Erim'in karesi tamamlanmış olur. Bu kare, sık sık buluşur ve yemek yerlerdi. Erim kabine çalışmalarına bunların ikisi ile başlıyordu.» Sait Naci Ergin, Menderes'in Hazine Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuş son derece tutucu bir maliyecidir. Erim Hükümeti'nde bakan olmadan önce İstanbul'da bir büyük özel bankanın yöneticisi idi. Ferit Melen ise geri ve gedikli bir politikacıdır. 1960 yıllarında İsmet Paşa koalisyon hükümetlerinde Maliye Bakanlığı yaptı. Birinci Beş Yıllık Planın ileriye dönük tüm önerilerinin karşısına çıktı. Birinci planda çalışanlara ve bu arada birinci plan için Türkiye'ye gelerek bir vergi reformu taslağı hazırlayan İngiliz iktisatçı Nicolas Kaldor'a «komünist» sıfatını yapıştırdı.

Sait Naci Ergin ve Ferit Felen, birinci Muhtıra Hü-

kümeti'nde bakan oldular. Başkaları da bakan oldu. Bunlardan birisi İsmail Arar idi. Bunun için şunlar yazıldı. «Arar'la bizim dostluğumuz 12 Mart öncesi o karışık ortamda Kabibay'ın evindeki toplantılarda başlamıştır. O zamanlar, tıpkı Erim gibi Arar da, CHP içinde köşeye çekilmiş, büyük hayaller ama küçük imkânlar içinde bocalayan bir politikacıydı.» (Kurtul Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, sayfa 36) Öyle anlaşılıyor ve gazetecinin deyimi pek uygun düşüyor, birinci Muhtıra Hükümeti «büyük hayaller ama küçük imkânlar içinde bocalayan» bir takımın hükümeti oldu.

Ve hükümet kurma çalışmalarını sürdürürken Nihat Erim bir basın toplantısı yaptı. «Reformları Beyin takımı ile yapacağız» dedi. (Kurtal Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, sayfa 35) Bundan önceki hükümet, bir reform muhtırası ile düşürüldü; yenisi «Atatürkçü» reformları yapmak için kuruldu. 1960 yıllarının ikinci yarısında Türkiye'de en çok «reform» sözü işitildi. Türkiye kapitalizmi bir dar boğaza geldi. Yeni hükümetin başkanı, Türkiye'nin en gerici politikacıları ile 1960 yılından sonra kurulan planlama teşkilâtında çalışan ve adları Türkiye'de reform ile özde tutulan uzmanları bir araya getirdi.

Çok yanıltıcı oldu. Hükümete gelen gerici politikacıların reformcu uzmanlarının yanında etkisiz kalacakları düşünüldü. (*) Türkiye kapitalizminin, reformcu plancıların yardımıyla finansman ve pazar sorunlarına çözüm bulacağı izlenimi verildi. Planlı olarak mı? Kasten mi? Burası çok önemli olmasa gerek. Önemli olan şurası: Bi-

(*) O zamanlar arada bir yazdığım Milliyet Gazetesi'nin ikinci sayfasında çok yanıldım. 12 Mart'ın 1930 yılları gibi, bir anlamda, üretici güçleri geliştirirken diğer yandan halkevleri ya da köy enstitüleri gibi kuruluşlarla aydınlarda coşku yaratacağını düşündüm, yazdım ve yanıldım. Korkak Türkiye burjuvazisi geri bastı ve ağır bastı.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

linçli olarak ya da bilinçsiz bir bilinçlilikle Türkiye burjuvazisi, benzer diğer ülkelerin burjuvazisi gibi, kendisine güven duyulmadığını biliyor. Sürekli olarak güven tutamakları arıyor ve yaratıyor. 1960 27 Mayıs'ında Planlama Teşkilâtı'nı kurarak kendisinde eksik olan güveni vermeye çalıştı. Bir süre sonra yarattığı güven tutamağı kendi önüne çıktı. Plan fikri ile çatıştı. Plancılar istifa etti. Hükümetin ve rejimin prestiji darbe yedi. Bu darbeyi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin sıradan asistanlığından Planlama Teşkilâtı'nın başına gelen aydınların prestijini abartarak gidermeye çalıştı. Abarttığı prestijleri 12 Mart 1971 tarihine sakladı. Bir daha kullandı.

Reform kabinesi Türkiye kapitalizminin finansman ve pazar sorununu çözmek için kuruldu. Kapitalizmin daha çok ve daha büyük yatırımları için finansman gerek. Yatırımların ürettiği mallar için de pazar gerek. 1970 yılında bu iki ihtiyacın da had safhada olduğu görülüyor. Buna çare aranıyor. Başbakan Demirel finansman yasası, arazi vergisi gibi bazı önlemler alıyor. Adalet Partisi içinde orta sermayenin temsilcileri olan bir grup ayrılarak Demokratik Parti'yi kuruyorlar. AP büyük bir ders ve büyük bir darbe alıyor.

Reform hükümeti kuruluyor. Başka işler bekleniyor. «Vekil beyler, vekil beyler, şu duvarların dili olsa da söylese, Demirel hükümetlerine neler anlattığımızı? Son olarak şunu söyleyeyim, sıkıyönetimsiz huzuru getiremezsiniz.» Bunları Bakanlar Kurulu toplantısında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç söylüyor. Devletin bir memuru, bakanlara böyle hitap ediyor. «Kabinenin ikinci oturumuna Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç da katıldı. Tağmaç, sert bir biçimde geçmiş olayları anlattı. Bakanlar, ordunun o zamanki başına sorular sordular. Genelkurmay Başkanı hayli sinirliydi. Sorulardan rahatsızdı.»

(Kurtul Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, sayfa 70) Orgeneral Tağmaç, reform hükümetinin ikinci oturumuna katılıyor; bakanları, tabii reformcu olanları da, haşlıyor ve sıkıyönetim istiyor.

O sıralarda Adalet Partisi'nin organı Son Havadis Gazetesi, Beyin takımı'nın başı ve Başbakan Yardımcısı Atillâ Karaosmanoğlu ile uğraşıyor. Tağmaç bunlardan söz ediyor ve şunları söylüyor: «Kaç günlük hükümetsiniz? Bu tenkidlere kızıyorsunuz. Zaman zaman Başbakan bana şikâyet ediyor. Aylardır, sol basın komutanların ne satılmışlığını koydu, ne Amerikan uşaklığını, arabalarımıza Amerikan uşağı, satılmış generaller diye yazı yazdılar, kâğıtlar yapıştırdılar. Memleket bu duruma geldi.» Bu durumdan çıkabilmek için sıkıyönetim gerekli görüldü. İlân edildi. (*)

Bu olay da gösteriyor. Reform Hükümeti'nin Beyin Takımı olan uzmanların çoğunun iyi niyetinden kuşku duymaya gerek yok. Çoğunun uzmanlıklarından, iş yapma becerikliliğinden haklı olarak kuşku duyulabilir. Siyasal yetenekleri, haklı olarak, çok küçültülebilir. Bunlar ayrı. Fakat iyi niyetlerinden kuşku duymak için elde bir kanıt yok. Bu yüzden iyi niyetli olduklarını düşünmekten başka çare yok. Üstelik çok iyi niyetli olduklarını düşünmek için de bir engel yok. Peki, neye yarıyor? Eğer bir iyi niyet, toplum içinde ve daha açıkçası ile, sınıflar dü-

---

(*) Öznel durum ile nesnel durumun uyumsuzluğu ve zorunlu olarak uyumu, bu olayda da yaşanıldı. Beyin takımı, sıkıyönetim kararnamesini imzalamak istemedi. Beyin takımına mensup bakanların sonradan bana anlattıklarına göre, Melen takımı da reformcu ilâç kararnamesini imzalamıyordu. Sonunda takas yapıldı. Reformcular, sıkıyönetim kararnamesini; Melen'ciler de ilâç sanayiini düzenleyen kararnameyi imzaladılar. Her iki taraf da böylece vatanı kurtardığına inandı ve rahatladı.

TÜRKİYE SOSYAL TÜSTAV TARİH ARAŞTIRMALARI VAKFI

zeyinde bir örgütlü güce dayanmıyorsa hiç bir işe yaramıyor. Bu, bir. Daha doğrusu, birincisi. Bundan sonrası ve ikincisi ise şu: Eğer işçi sınıfı ve emekçilerin örgütlü gücüne dayanmıyorsa, iyi niyet sadece zarar veriyor. Reform Hükümeti'nin Beyin Takımı sadece zarar verdi. Çünkü daha önceki dönemlerde burjuvazinin kamuoyunu oluşturma örgütlerinin olduklarından çok daha büyük değerler yükleyerek büyüttüğü bu sade uzmanlar, bir geçiş döneminde, bir kısa interregnum kargaşasında, yalnızca şaşırtmaya yaradı. Tereddüt saçtı.

İki kraliyet ailesi veya çok daha geniş anlamıyla iki dönem arasındaki geçiş kuşağına interregnum deniliyor. Bu dönemde önemli olan tereddüt. Bu, hareketsizliği doğuruyor. Tereddütün, yeni düzene mutlak karşı olması gereken kafasında doğması zorunlu değil. Bir harekette tereddüt olması, bu harekete katılan herkesin kafasının bulanık olması anlamına gelmiyor. Kafasının içi çok net olanlar olacak. Bir yönde. Kafasının içi yine çok net olanlar olacak. Diğer yönde. İşte bu zaman tereddüt var, demek. Ve öyle oldu. Muhtıra'dan baskı ve terör geleceği konusunda kafası net olanlar vardı. Muhtıra'dan reformcu ve demokrat bir dönem geleceği konusunda kafası çok net olanlar oldu. Beyin Takımı, bunlara daha çok ümit verdi. Muhtıra'dan Atatürkçü reform, her ne demek ise, bekleyenlerin kafasını netleştirdi. Bunlar, Muhtıra'dan baskı ve terör bekleyenlerin ayaklarına bağ oldular. Muhtıra'dan baskı ve terör bekleyenler zaten azdılar. Ayaklarında bağ ile hiç hareket edemez oldular. Beyin Takımı ve tereddüt bu işe yaradı.

Tereddüt sadece bu alanda olmadı. Belki de interregnum bu yüzden doğuyor. Tereddüt, nehrin diğer tarafında da oluyor. Öznel nedenler bir yana 12 Mart dönemine, Demirel Hükümetlerinin yavaş yavaş gerçekleştirdiği bazı gelişmeleri daha hızla yapabilmek için girili-

yor. Nesnel olarak. Bu ise, Türkiye sanayi kapitalizminin pazar ve finansman sorununu çözmeyi amaçlıyor. 12 Mart'tan önce Türkiye sanayi burjuvazisi açıkça tarım vergisi istiyor. Sermaye piyasasının geliştirilmesini öneriyor. Topra kreformunun telâffuz edilmesine kızmıyor. 1970 yazında erken sayılabilecek bir devalüasyon ile dış pazarını genişletmeyi umuyor. Personel yasası ile dayanıklı tüketim araçlarına yeni pazar imkânları arıyor. Bütün bunlar bir eğilimi gösteriyor. Ancak 12 Mart öncesi olaylar, en başta 15-16 Haziran Olayları, öyle anlaşılıyor, burjuvazi kampına korkular salıyor. İktidar partisi olan Adalet Partisi içindeki önemli bölünme ve Demokratik Parti'nin kurulması da, iktidar güvenini sarsıyor. Sanayi burjuvazisi içinde sermaye grupları arasında baş gösteren etkinlik ve sektör çekişmesi de, hiç kuşku yok, güçlüksüz korkusunu artırıyor. Sonunda, öyle görülüyor, korkak Türkiye burjuvazisi hedeflerinden geri dönüyor.

Çeşitli Sanayi Malları ve Tarım Girdilerinden Bir Birim Satın Alabilmek İçin Verilmesi Gerekli Buğday (Kilogram Olarak)

	1956	1963	1972	1976
Orta güç traktör	—	5025000	6510700	5644700
Biçerdöver	—	10968700	24415100	13964300
Azotlu gübre	0,88	0,90	0,61	0,43
Fosforlu gübre	1,46	0,63	0,46	0,23
Hayvan pulluğu	—	182,34	151,58	—
Motopomp	—	2981,48	4476,00	—
Sabun	10,69	5,94	8,21	6,07
Basma	5,68	3,55	5,31	4,73
Gazyağı	1,67	1,10	1,53	1,53
Toz şeker	5,78	3,85	3,92	3,09

Kaynak: Oktay Varlıer, Türkiye'de İç Ticaret Hadleri, Şubat 1978, sayfa 34

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMALARI VAKFI

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Oktay Varlıer'in, Devlet Planlama Teşkilâtı'nda iken tamamlayıp yayınladığı bu çalışmanın bu tablosunun siyasal mesajı çok büyük. Bu tür tablolar, kuşku yok, bazı istatistik sakıncaları taşırlar. Bir kez seçilen yıllardan dolayı sakınca doğabilir. Seçilen yıllar temsil yeteneğinden yoksun olabilir. Bir önceki veya bir sonraki yıldan çok farkı olabilir. Ayrıca buğday, Türkiye tarımı için temsil yeteneğini yitirmiş olabilir. Bütün bunlar geçerlidir. Ancak bu bölüme ek olarak verilen iç ticaret hadleri tablosu, burada fazla geçerli olmadığını gösteriyor. Oktay Varlıer'in tablosu, burada dillendirilecek siyasal mesajlar için, geçerliliğini koruyor.

Dört yıl ve üç dönem görülüyor. Çok kaba olarak bu üç dönemi, planlama öncesi, 12 Mart öncesi ve 12 Mart sonrası olarak adlandırmak mümkün. Birinci dönemle ilgili olarak, sabun, basma, gazyağı ve şeker gibi köylü nüfusun temel sanayi tüketim mallarını elde etmek için daha az buğday vermeye başladığı sonucu çıkıyor. 1956 yılından 1963 yılına gelindiğinde sanayi tüketim mallarından bir birim elde edebilmek için, nerede ise, yarı yarıya daha az buğday vermek gerekiyor. Sonra, planlı ve 12 Mart öncesi dönemde eğilim tümüyle tersine çevriliyor. Hem sanayi kökenli tüketim mallarını ve hem de tarım için gerekli sanayi kökenli yatırım mallarını alabilmek için çok daha fazla buğday vermek zorunlu oluyor. Değişim ilişkileri, buğdayın tüm tarımı temsil etmesi ölçüsünde, tarım kesiminin aleyhine dönüyor. İş burada kalmıyor. Bütün göstergeler, 12 Mart öncesinde sanayi burjuvazisinin bununla da yetinmeyip değişim hadlerini daha çok tarım kesiminin aleyhine bükmeye çalıştıklarını gösteriyor. Ancak sonuç böyle olmuyor. 12 Mart sonrası dönemde değişim ilişkisi tarım kesiminin lehine bükülüyor.

Korkak ve dönek Türkiye sanayi burjuvazisi, kendi sınıfsal iktidarını tehlikede gördüğü an, tıpkı 1930 yıllarında olduğu gibi, büyük toprak sahipliği ile uyuşuyor. Finansman sorununun çözümünü erteliyor. Türkiye'nin sanayi burjuvazisi, ekonomik değil politik hareket ediyor.

Tümden ekonomiyi unuttuğu söylenemez. Ancak bu noktayı sağlamlaştırmak gerekli. Eğer Muhtıra ile başlayan dar anlamda 12 Mart dönemi, açık bir askerî yönetime dönemedi ise ve 1973 yılında bir seçimle yeni bir aşamaya girdi ise, bunda bu uyuşmanın rolü var. Bu çok önemli ve tartışılarak doğruluğunun sağlanması gereken bir çözümleme. Başka yerde tartışılmalı.

Fakat bu kadar değil. Bir başka tablo daha verilebilir.

İMALÂT SANAYİİNDE ORTALAMA ÜCRETLER
(Sanayi Ortalaması = 100)

	Gıda	Dokuma	Lâstik	Kimya	Taşıt Araçları
1964	92,6	88,7	102,5	127,1	117,0
1965	97,0	93,3	115,9	134,1	123,1
1966	90,8	86,3	104,8	121,1	123,1
1967	87,9	86,5	104,7	119,8	129,0
1968	88,8	82,7	103,2	116,8	125,2
1969	87,8	89,3	99,6	105,7	125,2
1970	84,8	79,0	92,1	119,5	109,2
1971	83,1	85,4	101,3	117,0	151,0
1972	82,5	90,2	107,5	131,9	144,1
1973	81,6	117,5 (*)	101,2	131,1	125,7
1974	98,7	80,2	111,9	117,5	128,8

(*) Baskı hatasından doğmuş olabilir.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

1975	90,9	72,4	142,7	114,3	138,5
1976	94,8	98,9	109,4	107,5	120,6

Kaynak: Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Üçüncü Basım, İstanbul, 1978, sayfa 437

Bu tablo da Oktay Varlıer'inki kadar önemli. Farklı amaçlar için hazırlanmış olmakla birlikte özgün bir tez çerçevesinde birbirini destekliyor. Tablo hakkında kısa bilgi şu: Sosyal Sigortalar Kurumu'nun yıllıklarında yer alan ücretlere dayanıyor. Tabloda sadece endeks sayıları var. Tüm imalât sanayii ortalaması 100 olarak alınıyor ve her yıl ile alt kesim için, buna oranlanarak endeks sayıları bulunuyor. Tablonun istatistik yapısı, kısaca ve basit olarak böyle.

Mesajı ise çok derin ve «fincancı katırlarını ürkütücü» cinsten. Çünkü dillendirildiğinde ortaya çıkan bazı sonuçlar var. Bir: Gıda ve dokuma alt kesimlerinde ücretler hep sanayi ortalamasının altında. Hem 12 Mart'tan sonra ve hem de önce. Gıda ve dokuma alt kesimlerinde ücretler, ortalamaya göre en düşük düzeylerine, 12 Mart sonrası yıllarda iniyorlar. İki: Lâstik, kimya ve taşıt araçları gibi alt kesimlerde ücretler, ortalamanın üstünde. Hem 12 Mart öncesinde ve hem de sonrasında. 12 Mart, bu özelliği değiştirmiyor. Ayrıca ve daha ayrıntıda bakıldığında, 12 Mart'ın ilk yıllarında bu eğilimin güçlendiği görülüyor. Daha açıkça söylenecek olursa şöyle: 12 Mart 1971 tarihine yaklaşırken bu eğilim silinmeye başlarken 12 Mart döneminde tekrar belirginleşiyor ve bir ölçüde de derinleşiyor. Üç: Gıda ve dokuma alt kesimleri Türk-İş'in ve lâstik, kimya ve taşıt araçları da DİSK'in örgütlendiği, etkin olduğu iş kolları oluyor. Bütün bunlardan DİSK'in 12 Mart sonrasında, 12 Mart'tan hemen önceki yıllara göre, üyelerinin daha çok

ekonomik haklarını koruduğu sonucu çıkabiliyor. Fakat dördüncü temel sonuç böyle bir ihtimali kesinlikle ortadan kaldırıyor. Dört: Gıda ve dokuma tekelci özellikten uzak ve daha çok dış piyasalara bakan iş kolları olarak görünüyor. Lâstik, kimya ve taşıt araçları ise tümüyle iç pazara dönük ve tekelci nitelikte az sayıda işletmelerden oluşan bir iş kolu oluyor. Beş: Bu özelliklerinden dolayı gıda ve dokuma mal fiyatlarını kolaylıkla artıramıyor. Buna karşılık lâstik, kimya ve taşıt araçları ücretlere yaptığı zammı kolaylıkla mal fiyatlarına yansıtabilecek tekelci işletmeleri içeriyor.

Buraya kadar yeteri ölçüde «ürkütücü» sonuçlar ortaya çıkıyor. İktisatçının soğuk ve katı mantığı şunu söylüyor: 15-16 Haziran Olayları'ndan sonra DISK yönetimi ile büyük sanayi burjuvazisi arasında bir uyuşma olduğu görülüyor. (*) Uyuşmanın yüz yüze olması gerekli değil. Böyle olur da, olmaz da. Yüz yüze gelmeden karşılıklı olarak stratejileri kabul ederek de uyuşmak mümkün.

Bir ilke var: İşçi sınıfı kazandığını harcar; sermayedar harcadığını kazanır. Daha önce ve istatistiklerle gösterildi. 12 Mart'ın hemen öncesi ile hemen sonrası binek

(*) 15-16 Haziran Olayları'nı Türkiye işçi sınıfı tarihinin en önemli olaylarından birisi saymaya devam ediyorum. İşçi sınıfının kendine güven duymasında çok büyük adım oldu. DİSK yönetiminin «Genel Yas» ve Aziz Nesin'in deyimiyle «Büyük Grev» olan MESS Grevi gibi eylemlerini ise bu güveni yıkma yönünde bilinçli girişimler olarak değerlendirmeye devam ediyorum. Bunları zamanında ve o sıralarda başyazarı olduğum Yürüyüş Dergisi'nde «oyun içinde oyun» olarak değerlendirdim. DİSK içinde sınıf kavgası verildiğini yazdım. DİSK'i sosyalist özünden arındırıp CHP eliyle sermayeye teslim etme girişimleri saydım.

Ne yazık durduramadık. Şimdi çok daha inandırıcı bir biçimde tarihini yazıyoruz.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARŞİVİ VAKFI

otomobili de dahil dayanıklı tüketim mallarının yerli yapımının hızla arttığı dönemler oldu. Bir: Bunları ihraç etmek mümkün değil. İki: Sadece sanayicilere satmakla yeterli üretim olmuyor. Sadece mülk sahiplerine satmakla gerekli pazar sağlanamıyor. Üç: Ücretleri çok eşit dağıtmakla da gerekli pazarı bulmak mümkün değil. Dört: Mutlak olarak işçilere de satmak gerek.

Bir bölük işçi kazandığını harcasın. Bir bölük işçi, otomobile, buzdolabına ve çamaşır makinasına kavuşsun. Onlar kavuşmazsa ne olacak? Bunlar olsun. Olurken de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu kavgacı geçmişinden, sosyalist özünden arındırılsın. Bu, uyuşma demek. Büyük toprak sahipleri ile uyuşma gibi tekelci işletmelerdeki işçileri içine alan işçi konfederasyonu ile de uyuşma demek.

Tarımda fiyatları yüksek tutma; teknik deyimi ile fiyat makasını büyük toprak sahipleri lehine bükme ve bükük tutma, sanayi kesiminde tekelci işletmelerdeki işçilerini yüksek tutma; teknik deyimiyle ücret yelpazesini tekelci işletmelerde çalışan işçilerin lehine açma, bunlar yapıldı. Ne için? Pazar sorununa uyuşarak çözüm bulmak için. Ne pahasına, finansman sorununun çözümünü erteleme pahasına.

Buraya kadarı ekonomik çözümleme. Bundan bir politik çözümleme çıkıyor. Eğer durum böyleyse, 12 Mart'ı bir açık askerî rejime döndürmeğe gerek yok. Bir bölük işçilerin de olsa ücretleri yüksek tutulacak; büyük toprak sahiplerinin ekonomik egemenlik alanları parçalanacak olmadıktan sonra açık bir askerî rejime ne gerek olabilir?

«Fincancı katırlarını ürkütücü» sonuçlar bunlar. Ancak devamı var. Bu dönemde tekelci işletmelerde bir ustabaşının veya üniversite mezunu on yıllık bir memurun yedi aylık maaşı ile bir Murat veya Anadol otomobil al-

mak mümkündü. 12 Mart'ın hemen öncesinde ve hemen sonrasında. Murat, Anadol ve Renault, çok minimum kapasitelerde ve ancak kapalı ekonomilerde, kendi ülkelerindeki fiyatın üç katına yaklaşan bir fiyatla satılarak ekonomik olan bir ölçekte üretilerek Türkiye'ye ve pazara yerleşti. Bundan sonra CHP Genel Bakanı Ecevit'in hükümet başkanlığı dönemi başladı. Şimdi bir Murat veya Anadolu ya da diğerini tekelci işletmelerin ustabaşının veya üniversite mezunu on yıllık memurun yedi maaşı ile değil otuz maaşı ile de almak mümkün değil. Alınsa bile işletme giderlerini karşılamak mümkün değil.

Ecevit Hükümeti ile 12 Mart, yeni aşamalara atlayarak, devam etti. Bundan sonra artık Türkiye ekonomisi için iç pazardan daha çok dış pazar önemli oluyor. Dolayısıyla makası ya da ücret yelpazesini açma ihtiyacından kurtuluyor. Yeni bir aşamaya girilecek. Ecevit bu giriş için gerekli hazırlıkları yaptı. Böyle bir aşamaya geçiş sırasında direnç mevzilerinin hepsinin boşaltılıp sermayeye teslim edilmesine önayak oldu.

Tabii başkaları ile birlikte.

***

Dördüncü Bölüm İçin
Birinci Ek

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'YE VERDİĞİ NOTA: 8 AĞUSTOS 1946

Sovyet Sosyalist Şûraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hükümeti'ne aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır :

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ODTÜ Gelişme Dergisi
1981 Özel Sayısı
ODTÜ. İdari Bilimler Fakültesi
"Türkiye'de planlı gelişmenin 20. yılı 1960-1980"

PLANLI DÖNEMDE İŞÇİ HAREKETİNİ BELİRLEYEN ETKENLER

Yıldırım KOÇ*

1960-1980 döneminde işçilerin örgütlenmelerinde ve eylemlerinde büyük değişiklikler oldu. Sendika üyeliği yaklaşık 200-250 binden birbuçuk-iki milyona çıktı. Yasal grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve yasadışı olaylar kat kat çoğaldı.

İşverenlerin işçi hareketine karşı tavrı da örgütlenme ve eylemleri etkiledi. Özellikle kamu kesimi işvereninin 1975-1980 dönemindeki uygulamaları, birçok çatışmanın ana nedeni oldu. 1977-1980 döneminde işveren sendikalarının tavrı da grevlerin yaygınlaşmasında etkindi.

İşçilerin artan gereksinimlerine karşın 1970 sonrasında ve özellikle 1976-1980 döneminde net gerçek ücretlerde meydana gelen düşüşler, işçi hareketini geliştirdi.

Toplumdaki genel hareketlilik işçileri de etkiledi.

Hükümetlerin yasal ve yasadışı işçi eylemlerine karşı tavırları olayların yatışmasında veya bazı durumlarda boyutlarının büyümesinde etkin oldu. Grev ertelemeleri ise yasadışı eylemlerin artmasına yol açtı.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI ARŞİVİ

Giriş

Bu çalışmanın amacı, 1960-1980 döneminde işçi hareketinin yapısını ve dinamiğini kavramaya çalışmaktır.

Toplumsal sınıfların belirlenmesinde kullandığım kıstas, insanın, üretimde kullanılan araçlar ve ürettikleri ile arasındaki mülkiyet ilişkisidir. Bu kıstası kullandığımızda, "işçi"yi şöyle tanımlayabiliriz: Kendi işleyebileceği toprağa ve/veya diğer üretim araçlarına sahip olmadığı için, geçimini sağlayabilmesi ancak bunlara sahip olanlara işgücünü ücret karşılığı satarak çalışmasına bağlı olan kişi.

Ancak, günümüz Türkiye'sinde yasalar "işçi"yi bu yaklaşımla tanımlamıyor. 1475 sayılı İş Yasası'na göre işçi, "bir hiz-

(*) Öğretim Yardımcısı, ODTÜ İşletmecilik Bölümü.

met akdine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan" kişidir (Md. 1).

Yasa, ayrıca bir "işveren vekilliği" kurumu getiriyor.

Ancak, işçilere ilişkin çalışma yapanların en yaygın olarak kullandığı Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) verilerinde böyle bir ayrım yapılmıyor. Özel sektörde işveren dışında ücretle çalışan herkes adına SSK'na prim ödeniyor ve tüm çalışanlar (İş Yasasına göre işçi ve işveren vekili sayılanlar) SSK verilerinde "işçi" gözüküyor: "Bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılanlar bu kanuna göre sigortalı sayılırlar" (506/Md. 2).

İşçilere ilişkin yapılan çalışmalarda karşılaşılan ilk sorun, tanımlar ve verilerdeki bu karışıklıktır.

İş Yasası, bir başkasının yanında ücret karşılığı çalışanı "işçi" olarak tanımlarken, "bir başkası"nın devlet olması halinde, işin içine bir de yapılan işin niteliği giriyor.

Kamu kesiminde bir ücret karşılığı çalışanların tümü işçi sayılmıyor. Belirli "iş"ler tanımlanmaya çalışılıyor. Bu belirli işleri yapanlara memur deniyor.

İşçi-Memur Ayrımı Komisyonu'nun 10.11.1976 tarihli raporuna göre, "işçi"ler ve "memur"lar arasındaki fark yapılan işin niteliğine göre belirlenmeye çalışılmış: Komisyon kararına ek 1 no.lu listede, "işçi statüsünde," 2 no.'lu listede ise "memur statüsünde çalıştırılmaları kararlaştırılan görev ve kadro ünvanları" tek tek sayılmıştır. İlk sorun, bu ayrımda kullanılan kıstasların belirlenmesinde yatmaktadır.

İkinci sorun, işlerin belirlenmesinden sonraki keyfi uygulamalardır. Aynı işi yapan bazı kimseler işçi, bazı kimseler ise memur statüsünde çalıştırılmaktadır. Aynı odada, işçi statüsünde çalıştırılan daktilograf ile memur statüsünde çalıştırılan daktilografa rastlayabilirsiniz. Aynı işi yaparlar. Ancak hakları ayrıdır.

Yaygın olarak düşülen bir hata, "işçi"lere ilişkin çeşitli yasal tanımlarla hazırlanan verileri, başka toplumsal tanımlarla yapılacak tahlillerde kullanmaktır. İşçi, "kendi işleyebileceği toprağa ve/veya diğer üretim araçlarına sahip olmadığı için, geçimini

sağlayabilmesi ancak bunlara sahip olanlara işgücünü ücret karşılığı satarak çalışmasına bağlı olan kişi" diye tanımlanır ve bu tanımla yapılan çözümlemelerle toplumsal yapıya ve dinamiğe ilişkin bazı sonuçlara gidilmek istenirse, bu tanıma uygun verilerin derlenmesi gerekir. SSK verilerinde "sigortalı işçi" olarak geçen bazı kişileri işçi saymamak, bazılarını toprak mülkiyetiyle olan bağları nedeniyle yarı-işçi saymak gerekirken, yasalara göre işçi sayılmayan bazı kişileri de işçi kabul etmek gerekir. Örneğin, köyde toprağa sahip olup, maden ocağında da ücret karşılığı çalışan veya geçici tarım işçisi olarak belli bölgelere veya büyük kentlere inşaat işçiliğine giden kişi, ücret karşılığı çalıştığı sürece, yasal olarak "işçi"dir. İşçilere ilişkin olarak derlenen verilerde "işçi" olarak geçer. Ancak daha önce değindiğim tanım açısından, bu kişi "yarı-işçi"dir. Örneğin, yaşamını ancak ücretli bir işte çalışarak sürdürebilen ve diyelim bir kamu kuruluşunda büroda çalışan veya hastanede temizlikçilik yapan kimseler, yukarıda değindiğim tanıma göre "işçi" sayılmak durumundadırlar. Ancak bu işlerde çalışanların bugünkü yasal statüsü memurluktur.

"İşçi hareketi" teriminden anladığım, işçilerin örgütlenmeleri ve eylemleridir. İşçi hareketinin işçi sendikalarından daha kapsamlı bir içeriğe sahip olduğu kanısındayım. İncelemeye çalışacağım konu, 1960-1980 döneminde işçi (1) örgütlenmeleri ve (2) eylemlerinin (a) boyut ve (b) nitelik açılarından nasıl ve esas olarak da hangi etkenlere bağlı olarak değiştiğidir.

İşçi hareketinin, yani işçilerin örgütlenme ve eylemlerinin tek tek kişilerin veya grupların-siyasi partilerin sübjektif niyet ve çabalarının dışında ve ötesinde bir yapısı ve dinamiği olduğu kanısındayım. Çeşitli dış etkenler doğal olarak bu hareketi etkiler, yönlendirir. Ancak belirleyici olan bu hareketin iç dinamiği ve birikimidir. Bu nedenle bu çalışmada işçi hareketinin dışından siyasi müdahaleler değil, sadece sınıf hareketinin durumu ele alınacak.

İnsanlar hayatlarından memnunlarsa, ne örgütlenmeye giderler, ne eyleme başvururlar. İnsanlar hayatlarından memnun değillerse, ancak değişmenin gereğine henüz inanmıyorlarsa ve/veya içinde yaşadıkları ortamın ne doğrultuda değiştirilmesine ilişkin kavramlara sahip değillerse de bir hareket gelişmez. Bir

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

hareketin (örgütlenme ve eylem) gelişmesinin önkoşulu, insanların gösterilecek çaba ile kafalarında elde edilmesi mümkün olan bir amaca ulaşabileceklerine inanmalarıdır. Normal olarak üreten, tüketen, çoğalan insanlar, güçlerinin gerçekleştirebileceğine inandıkları boyut ve nitelikte hareketler oluştururlar. İnsanlar bir kez mevcut durumda değişikliğin gereğine ve bunun mümkün olduğuna inandılar mı, hareketin boyutu ve niteliği birazdan ele alacağımız etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterir.

I. İşçilerin Örgütlenmeleri

Bir hareketin ana unsuru örgütlenmedir. İşçi hareketinin 1960-1980 döneminde çeşitli biçimlerde örgütlendiğini görüyoruz. Bu örgütlenmeleri, kime yönelik (karşı) olduğuna bağlı olarak şöyle ele alabiliriz:

Sendikalar: işverene karşı (işverenin kendi kurdurttuğu ve/veya desteklediği sendikaları gözönünde tutarak),

Tüketim kooperatifleri: esnafa ve seyrek olarak da toptancılara karşı,

Yapı kooperatifleri: Tüccar müteahhitlere ve emlâkçılara karşı.

Bunların dışında, borç para sağlamak ve/veya para biriktirmek amacıyla yardımlaşma sandıkları da kurulmuştur. Bazı kuruluşlarda bu sandığın boyutları büyümüş, yatırım fonuna dönüşmüştür.

İşçilerin bu örgütlenmeleri dışında, siyasi parti ve grupların işçileri ve özellikle de kendi siyasi çizgilerine yakın olanlarını örgütleme çabaları olmuştur. Siyasi partiler ve gruplar kendi yapılarında işçi komiteleri oluşturmuşlar, çeşitli adlar altında işçi dernekleri kurdurmuşlardır: Ülkücü İşçiler Derneği, Akıncı İşçiler Derneği, Çırak-Der, çeşitli yerlerde kurulan devrimci işçiler dernekleri, v.b.

Memur statüsünde çalışan işçiler de dernekler ve sendikalarda örgütlenmişlerdir (sendikal örgütlenme 1965-1971 dönemi).

Bu örgütlenmeler içinde en önemlisi sendikalardır.

Sendikalı işçi sayısı 1960-1980 döneminde büyük ölçüde arttı. Bu artışın bir kaynağı eskiden beri sendikasız olan işçilerin sendikalaşması iken, sanırız ana kaynağı ülkedeki sanayileşmeye bağlı olarak yeni işçileşen kişilerin sendikalaşmasıdır.

Sendikalı işçi sayısına ilişkin sağlıklı bilgi bulmak mümkün değildir. Birden fazla sendikaya üyeliğin mümkün olması, üyeliğin işten ayrıldıktan sonra da sürmesi ve sendikaların üye sayılarını gerçekte olduğunun çok üstünde göstermeleri gibi etkenlere bağlı olarak, Çalışma Bakanlığı'nın verilerinin kullanılması hatalı olmaktadır. Sendikalı işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağıtlanacağı ve toplu iş sözleşmelerinin de genellikle 2 yıl süreli olduğu varsayımlarından hareketle, toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayılarından sendikalı işçi sayısına ilişkin yaklaşık sonuçlar çıkarabiliriz. Ayrıca Sosyal Sigortalar Kurumu'na primi yatırılan işçi sayısı da (sendikalaşmanın asgari yararının kaçak çalıştırılmayı önleyeceği varsayımıyla), sendikalı işçilerin yaklaşık olarak olası üst sınırını verebilir.

Bu yöntemle, 1963-1964 yıllarında yaklaşık 250-300 bin, 1979-1980 yıllarında da yaklaşık 1,5-2 milyon sendikalı işçi olduğu tahmin edilebilir.

Çalışma Bakanlığı'nın büyük hataları içeren verileri ise şu şekildedir:

Çalışma Bakanlığı'na Göre Sendikalı İşçi Sayıları

Yıl	Sendika Sayısı	Üye Sayısı (000)	SSK'na Primi Yatırılan Sayısı (000)
1963	565	296	711
1964	595	339	765
1965	668	360	896
1966	704	374	992
1967	798	835	1 089
1968	755	1 058	1 206
1969	797	1 194	1 262
1970	737	2 088	1 314
1971	631	2 363	1 405
1972	642	2 673	1 525
1973	637	2 658	1 649
1974	675	2 879	1 800

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1975	781	3 329	1 823
1976	800	3 269	2 019
1977	863	3 808	2 191

(T.C. Çalışma Bakanlığı, 1972 : 121; 1978 : 167.)

Bu işçiler Türk-İş, DİSK, MİSK, Hak-İş başta olmak üzere konfederasyonlara bağlı sendikalarla bağımsız sendikalara üyedirler.

Türk-İş, 1967 yılına kadar sendika hareketi içinde belirleyici konfederasyondur. Türk-İş'in öncesi ve kurulması süreci, Türkiye'de sendikal örgütlenmenin ne ölçüde hükümetlerin ve devletin denetim ve yönlendiriciliğinde geliştiğini sergilemektedir.

1920'lerde ve 1930'larda işçi sendikaları ve dernekleri vardı. Ancak 1938 yılında Cemiyetler Kanununa konan bir madde ile, sınıf esasına dayalı dernek kurmak yasaklandı. 1946 yılında bu hükmün kaldırılması ile birlikte, işçilerin sendikalaşması yasallaştı. Ülkenin dört bir yanında sendikalar kuruldu. Bu sendikaların bir kısmı, aynı dönemde kurulan iki sosyalist partinin yönlendiriciliğindeydi. 1946 yılı Aralık ayında sıkıyönetim ilân edildi. Sıkıyönetim Komutanlığı, bu iki sosyalist partiyi ve onlarla bağlantılı tüm sendikaları kapattı. 1947 yılında çıkarılan Sendikalar Yasası ile de, 1963 yılına kadarki dönemde işçilerin örgütlenmelerini düzenleyen yasal çerçeve belirlendi.

Kamu kesimi işyerlerinde 1947 sonrasında oldukça hızlı bir sendikalaşma başladı. Ancak bu sendikalaşma, işçilerin örgütlülüğün değerini kavramaları ve bu uğurda işverenlere karşı bir mücadele vermeleri biçiminde gelişmedi. 1946 yılında kurulan bazı sendikaların ve üyelerinin başlarına gelenler, daha önceki dönemlerde işçi örgütlerine yapılan baskılar ve iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nin sendikaları siyasal iktidarının bir aracı olarak kullanmak istemesi; işçilerin sendikalara karşı duyarsız olmalarına yol açtı. Bu nedenle, 1947 sonrasında görülen sendikalaşma, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından desteklenen sendika ve sendika yöneticileri önderliğinde gelişti. Bu yapıya karşı ortaya çıkan tepki ise, işçilere grev hakkını vaad eden Demokrat Parti doğrultusuna kanalize oldu. Hükümet, CHP taraftarı sendikaları desteklerken, DP taraftarı sendikalar ve üyeleri üzerinde baskı uyguladı.

Ağırlıkla kamu kesiminde örgütlenen sendikalar ve sendikaların oluşturduğu birlikler, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun da etkisiyle, 1952 yılında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) olarak biraraya geldiler.

1961 Anayasası ile işçilere grev hakkı verildi ve 1963 yılında çıkarılan Sendikalar Yasası ve Toplu-İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile grevli toplu sözleşme hakkı yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Önemli sayıda işçiyi kapsayan ilk toplu iş sözleşmeleri kamu kesiminde bağıtlandı.

Türk-İş, 1967 yılına kadar tek konfederasyon olarak kaldı. 1966 yılındaki 6. genel kurulunda, yöneticilerinin önemli bir kısmı değişti. Sendikalar arasındaki çelişkiler kesinleşti ve 1967 yılı 13 Şubatı'nda, 6. genel kurula kadar yönetimde görev alanların önderliğindeki üç sendika (Lastik-İş, Basın-İş, Maden-İş) Türk-İş'ten ayrılarak, Gıda-İş Sendikası ve Türk Maden-İş Sendikası ile birlikte DİSK'i (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurdular. DİSK'in kurucularından Kemal Türkler, İbrahim Güzelce ve Kemal Nebioğlu, aynı zamanda eski Türkiye İşçi Partisi'nin 1961 yılındaki kurucuları arasındaydılar.

Türk-İş özellikle 1970 yılına kadar gerek AID örgütünden yardım aldı, gerek işçilerden kesilen ceza paralarından Çalışma Bakanlığı aracılığıyla yararlandı. Alpaslan Işıklı'nın araştırmasına göre, 1960-1970 döneminde, Türk-İş'in aidat geliri 13,5 milyon TL iken, AID yardımı 13 milyon 447 bin TL, OECD yardımı 382 bin TL, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) yardımı 733 bin TL ve Çalışma Bakanlığı'nın işçilerden kesilen ceza paralarından aktardığı da 938 bin TL'dır. Aynı dönemde 600'ün üstünde sendikacı Amerika Birleşik Devletleri'ne sendikal eğitim için gönderilmiştir (Işıklı, 1974 : 444).

1970 yılında Türk-İş içinde sosyal demokrasiyi benimsemiş sendikalar bir grup oluşturdular. 1979 yılında yapılan 11. genel kurulda, Ağaç-İş, Hava-İş, Tarım-İş, Tez Büro-İş, Çimse-İş, Koop-İş, Türkiye Haber-İş, Yol-İş, Kristal-İş, TÜMTİS, Deri-İş, Petrol-İş, Türkiye Gazeteciler Sendikası, DYF-İş, Likat-İş, Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, Belediye İşçi Sendikaları Federasyonu ve Kauçuk-İş, sosyal demokrat hareket içinde yer aldı. Ancak genel kurulda çoğunluk sağlayamadılar. Türk-İş'e bağlı sendika

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ve federasyonların 1980 yılı sonunda üye sayıları, çoğu kamu kesiminde olmak üzere 800 bin civarındaydı.

1967 yılında DİSK kuruldu. Kurulduğu yıllarda 30 bin kadar üyeye sahipti. DİSK 1969 seçimlerinde eski Türkiye İşçi Partisi'ni destekledi. 1970 yılındaki 15-16 Haziran olaylarına yol açan yürüyüş için karar aldı. 1970 yılında üye sayısı 100 bine yakındı. 1973 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'ni destekledi. 1974 ve sonrasında, 1980 yılı sonunda büyük üye çoğunluğunu oluşturan sendikaların katılımıyla güçlendi.

1980 yılı sonunda DİSK bünyesinde çalışmalarını sürdüren Genel-İş, Tekstil, Oleyis, Bank Sen (eski Yapı Kredi Bankası İşçileri Sendikası), Dev Maden Sen (eski Mab-İş), Yeraltı Maden-İş, Sosyal-İş, As-İs, Yeni Haber-İş, Baysen-İş, Sine Sen, Aster-İş, Devrimci Sağlık-İş, Devrimci Yapı-İş, Fındık-İş, Taper-İş, Petkim-İş gibi sendikalar 1974 ve sonrasında DİSK'e katıldılar. Bazı sendikalar ise, DİSK bünyesindeki diğer sendikalara katılarak varlıklarını sona erdirdiler: Gıda-İş'e katılan Besin-İş, Banksen'e katılan Teknik-İş, Maden-İş'e katılan Çağdaş Metal-İş, Petkim-İş'le birleştirilen Kimya-İş'e katılan Petrokimya-İş, v.b.

DİSK 1977 seçimlerinde de Cumhuriyet Halk Partisi'ni destekledi. 1977 yılı sonlarında yapılan 6. genel kurulunda yönetimi değişti. Konfederasyon üyesi sendikalar arasında çelişkiler keskinleşti. 1980 yılında yapılan 7. genel kurulda, konfederasyon içindeki farklı görüşlerin büyük çoğunlukla yansıtıldığı yeni bir yönetim oluştu. 1980 yılı sonlarında, DİSK'e bağlı sendikaların 400 binin üstünde üyesi vardı.

Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ise 1970 yılında dört sendika tarafından kuruldu. Ancak 1975 yılına kadar önemli bir örgütlenme çabası yoktu. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminden başlayarak Anadolu'da örgütlendi. Tek ve mecburi sendikacılık anlayışını savunuyordu. Üye sayısı 1980 yılı sonunda 15 bin civarındaydı. Üçüncü genel kurulu 1978 yılı Aralık ayında toplandı.

Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) ise 1976 yılında kuruldu. İşçi-işveren ilişkilerine İslâmiyet açısından yaklaştığı iddiasındaydı. Konfederasyona bağlı sendikalar önemli bir örgütlenme gerçekleştiremediler ve 1978 yılı sonlarında Konfederasyon fiilen dağılma noktasına geldi. 1979 yılı Mayıs ayında ikinci genel kurulu toplandı, yöneticileri değişti ve yeniden bir örgütlenme çabasına girdi. 1980 yılı sonlarında üye sayısı birkaç bin civarındaydı.

Bu dört konfederasyon dışında, Sosyal Demokrat-İş, Ülke-İş, Toplum-İş gibi konfederasyonlar da vardır. Ancak bunların üye sayıları veya siyasi çizgileri, ayrıca ele alınmalarını gerekli kılmamaktadır. (Bu konfederasyonlara 12.9.1980 itibariyle üye sendika ve federasyonların listesi, çalışmanın sonunda ek olarak verilmiştir.)

Türkiye'de işçiler, 274 sayılı Sendikalar Yasası uyarınca çıkarılmış bulunan İşkolları Yönetmeliği'ne göre kapsamları belirlenen işkollarındaki sendikalarda örgütlenebilmektedirler. Bu yönetmelikte 34 işkolu gösterilmiş, ancak 1972 yılında 19 no.'lu Yol işkolu 18 no.lu inşaat işkoluna katılmıştır. Böylece işkolu sayısı fiilen 33'e inmiştir. Ayrıca birbiriyle bağlantılı kabul edilen işkollarındaki işçiler aynı sendikada örgütlenebilirler. Bu işkolları şunlardır:

Tarım-orman ve avcılık-balıkçılık,
Petrol ve kimya,
Basın-yayın ve gazetecilik,
Ticaret-büro-eğitim ve banka-sigorta,
Kara-demiryolu-deniz-hava taşımacılıkları.

Bazı sendikacılarca bir taraftan 34 işkolunun fazla olduğu, işçileri böldüğü ileri sürülürken, diğer taraftan hem işkolları yönetmeliğinin yakın işkollarıyla ilgili birlikte örgütlenebilme hakkı bazen kullanılmamakta, bazen ise aynı işkolunda aynı konfederasyon bünyesinde birden fazla sendika bulunabilmektedir. Örneğin kara, demiryolu, deniz ve hava ulaştırma işçileri, Türk-İş bünyesinde ayrı ayrı sendikalarda örgütlenmişlerdir. Diğer taraftan, Türk-İş içinde Tez Büro-İş ve Koop-İş (büro-banka işkolu), DİSK içinde Dev Maden Sen ve Yeraltı Maden-İş (madencilik işkolu), Devrimci Yapı-İş ve Baysen-İş (inşaat işkolu), Banksen ve Sosyal-İş ve Fındık-İş ve Taper-İş (Büro-banka işkolu) aynı işkolunda olmalarına karşın, birleşme yoluna gitmemişlerdir.

SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ TÜRKİYE
TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1980 yılı sonunda sendikaların küçümsenmeyecek bir parasal gücü de vardır. Sendika genel kurul raporlarından derlenen veriler bazı sendikaların gelirlerini göstermektedir:

DİSK'e bağlı Genel-İş Sendikası'nın 1.3.1978-29.2.1980 tarihleri arasındaki iki yıllık sürede gelirleri şöyleydi (Genel-İş, 1980):

Aidatlar	413,9 milyon TL.
Banka faizi	0,3
Kira gelirleri	2,1
Toplu sözleşmelerle sağlanan sosyal yardım geliri	89,6
Toplam	**506,0 milyon TL.**

Türk-İş'e bağlı Çimse-İş Sendikası'nın 31.5.1979-31.3.1981 dönemindeki gelirleri ise şöyledir (Çimse-İş, 1980):

Aidatlar	147,7 milyon TL.
Banka faizi	0,2
Diğer gelirler	3,6
Toplam	**151,5 milyon TL.**

Türk-İş'e bağlı Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu'nun 1.2.1978-31.1.1981 dönemindeki geliri 193,8 milyon TL, Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonun'nun 1.3.1977-31.1.1980 dönemindeki geliri ise 84,7 milyon liradır (DYF-İş, 1981).

1980 yılı sonunda,

— Maden, kimya, şeker, kâğıt, petrol, cam, metal, gemi yapım ve tamir, enerji, deniz ulaştırmacılığı, demiryolu ulaştırmacılığı, hava ulaştırmacılığı, ardiye-antrepo, haberleşme, sağlık, milli savunma, gazetecilik, genel hizmetler işkollarında çalışan işçilerin büyük bir kısmı veya tamamı sigortalı ve sendikalıydı.

— Tarım-orman, ağaç, karayolu ulaştırmacılığı, güzel sanatlar işkollarındaki işçilerin önemli bir kısmı kaçak çalıştırılıyordu ve sendikasızdı.

— Gıda, tekstil, deri, basın-yayın, lastik-plastik, çimento-tuğla, inşaat, büro-banka-eğitim-ticaret, eğlence-konaklama işkollarında çalışan işçilerin ise sigortalanma ve sendikalaşma durumu dengeliydi.

Bu dönemde işçilerin tüketim kooperatiflerinde örgütlenmeleri de genellikle sendikalar tarafından desteklendi ve sendikal örgütlenmenin bir boyutu olarak denetim altında geliştirilmeye çalışıldı. Bu çabaların bir bölümü, Türk-İş ve AAFLI tarafından ortaklaşa olarak örgütlendi:

> "Kısa adı AAFLI olan Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü'nün Türk-İş ile ortaklaşa sürdürdüğü kooperatifçilik çalışmaları sonucunda, Ankara pilot bölge olarak seçilerek, Tüketim Kooperatifleri Birliği (TÜKOB) 1975 yılının Ağustos ayında kurulmuştur. Bunun yanında 1977 yılına değin 1000 sendikacı da kooperatifçilik eğitiminden geçmiştir. Birliğin kurulmasına 7 kooperatifin üye olması ile başlanmıştır. Bugün birliğin 20 kooperatif üyesi vardır. Bugün Ankara bölgesinde 300'e yakın tüketim kooperatifi vardır. Bunun 50'ye yakını Birliğe üye olmak için başvurmasına rağmen, kayıtlı olarak 20 üyesi vardır." (Güzel, 1979; 35-36).

Yapı kooperatifleri ve yardımlaşma sandıkları da, genellikle sendikalar tarafından oluşturuldu ve yönlendirildi. Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan konut kredisi alabilmek için yapı kooperatifi kurulması zorunluluğu, yapı kooperatifi türündeki örgütlenmenin biraz da bilinçsiz olarak yayılmasını getirdi.

Sendikalar, tüketim ve yapı kooperatiflerini ve yardımlaşma sandıklarını kendi çalışmalarıyla genellikle bütünleştirirken, derneklere karşı genellikle olumsuz bir tavır takındılar. Ancak doğrudan doğruya bir siyasi parti veya grubun denetiminde olan bazı sendikalarda, çeşitli derneklerle yakın ilişki kuruldu. Önder işçiler siyasi yönlendirmenin yapılabileceği derneklere aktarıldı. Kadın işçiler veya erkek işçilerin eşleri kadın derneklerinde, genç işçiler veya işçilerin çocukları gençlik derneklerinde örgütlenmeye çalışıldı.

1960-1980 döneminde, kamu kuruluşlarında memur statüsünde çalışan büro işçileri de önce derneklerde, sonra sendikalarda ve daha sonra yeniden derneklerde örgütlendiler.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1961 Anayasasının 46. maddesi memurlara da sendikalaşma hakkını tanıyordu. Ancak bu hakkın kullanılmasına ilişkin 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası 1965 yılında çıkarılıncaya kadar, dernekler kuruldu. 1965 yılından sonra bu dernekler sendikaya dönüştürüldü ve yeni sendikalar oluşturuldu. Cemal Mıhçıoğlu'nun 1968 yılında yayınlanan **Türkiye'de Kamu** Personeli Sendikaları çalışmasında 461 kamu personeli sendikasının isimleri belirtilmiştir (Mıhçıoğlu, 1968). 1971 yılında Anayasa'nın 46. maddesi değiştirilince memur sendikacılığı sona erdi ve bu sendikaların bir kısmı derneğe dönüştürüldü. Anayasa'nın 119. maddesine eklenen, "işçi niteliği taşımayan kamu hizmetlilerinin mesleki menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacını güden kuruluşların bağlı olacakları hükümler kanunla düzenlenir" fıkrası uyarınca yasal bir düzenleme yapılmadığı gibi, memurlardan dernek statüsünden farklı nitelikte bir örgütlenme doğrultusunda örgütlü bir talep de gelmedi. Bunların dışında Ülkücü MemurlarDerneği, Ülkü-Bir, Töb-Der, Tüted, Tüm-Der gibi memur dernekleri de kuruldu.

II. İşçilerin Eylemleri

İşçilerin eylemleri;

— İşverene karşı işyeri düzeyinde,

— Bir grup işverene (veya bir işkolunda tüm işverenlere) veya holdinglere karşı,

— Birkaç işkolundaki işverenlere karşı,

— Devlete ve/veya hükümete karşı

olabilir.

Bu eylemlerin nedenleri ekonomik ve/veya politik olabilir:

— Ekonomik ve sendikal nedenler;

- Ücret ve çalışma koşullarını iyileştirmek ve hakları artırmak için,
- Ücret ve çalışma koşullarının kötüleşmesini ve hakların azaltılmasını önlemek için

olabilir.

— Politik nedenler ise,

- Belirli olayları protesto etmek,
- Yasalarda değişiklik yapılması veya yapılmaması için

olabilir.

Bu nedenler, 1960-1980 dönemi Türkiye'sinde şu şekillerde somutlaşmıştır:

— Sendikal örgütlenme veya sendika değiştirme nedeniyle işverenin baskısını protesto.

— Toplu sözleşme yetki sürecinin uzamasını protesto.

— Toplu sözleşmenin bağıtlanmasının gecikmesini protesto.

— Toplu sözleşme farklarının zamanında ödenmemesini protesto.

— Toplu sözleşmenin uygulanmaması, ücret ve diğer hakların zamanında verilmemesini protesto.

— Yasal grev hakkının, grev ertelemeleri nedeniyle kullanılamamasını protesto.

— Ücret azlığını protesto ve ek protokol talebi.

— Primlerin kesilmesi ve bazı ödemelerin azaltılmasını protesto.

— Bazı kişilerin görevden alınması istemi.

— İşletme içi görev değişikliklerini protesto.

— Yemeklerin kötülüğünü protesto.

— İş emniyetinin olmamasını protesto, çalışma koşullarının düzeltilmesi talebi.

— İşçi çıkarılmasını protesto.

— Geçici işçi statüsünde çalıştırılmayı protesto.

— Diğer işyerlerindeki işçileri destekleme.

— İşçi-memur ayrımını protesto ve memurlaştırılmaya tepki.

— Siyasi nedenlerle yeni işçi alınmasına tepki.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

— İşyerindeki siyasi baskıları protesto.

— Yasaları protesto (15-16 Haziran olayları, DGM Direnişi).

— 1 Mayıs'ın kutlanmasının yasaklanmasını protesto (30 Nisan 1980).

— Çeşitli saldırıları protesto (20.3.1978, Tekel Cevizli, K. Türkler).

— Sendikaya yapılan saldırıyı protesto ve can güvenliği talebi.

— Sendikayı protesto.

— İşverenin işçiye kötü davranmasını, hakaret etmesini protesto.

— Çalışma saatlerinin işçinin görüşü alınmaksızın değiştirilmesini protesto.

İşçilerin eylem türleri ise yasal veya yasadışı olarak ikiye ayrılabilir. Türkiye'de 1960-1980 döneminde uygulaması görülen yasal eylem türleri şunlardır:

— Yasal grev,

— Yürüyüş,

— Toplantı,

— Sakal uzatma,

— Viziteye çıkma,

— İstirahat alma,

— Yemeğe girmeme,

— Yemek alıp yemeden bırakma,

— Fazla çalışmaya kalmama.

Türkiye'de bu dönemde uygulaması görülen yasadışı eylem türleri ise şunlardır:

— Kasıtlı olarak hatalı iş çıkarma,

— Makina-teçhizata özen göstermeme, bunların bozulması ve kırılmasına göz yumma ve hatta bunun şartlarını hazırlama,

— İş durdurarak oturma grevi yapma,

— İşi durdurarak işyerini terketme,

— Yasal bildirimlerde bulunulmaksızın gösteri ve yürüyüş yapma, bildiri dağıtma,

— İşyerini işgal etme, güvenlik kuvvetlerine direnme, çatışmaya girme,

— İşverene ve işveren vekillerine baskı yapma,

— Grev döneminde hammadde girişi ile mamul madde çıkışını engelleme,

— Grev döneminde kendi isteğiyle veya yasal olarak çalışacak kişilerin çalışmasını engelleme,

— Çeşitli biçimlerde iş yavaşlatma,

— İşyerini işgal edip, işletme.

"1960-1970 Döneminde Türkiye İşçi Sınıfı Hareketleri" başlıklı bir çalışmaya göre, bu yıllarda işçi olayı sayıları şöyleydi:

1960	—	1966	74
1961	4	1967	129
1962	15	1968	88
1963	25	1969	123
1964	97	1970	150
1965	57		

Bu eylemlerin yüzde 71'i grev (539), yüzde 6'sı işyeri işgali (45 olay), yüzde 11'i pasif direnme (82 olay), yüzde 9'u miting ve yürüyüş (69 olay) biçiminde olmuştur.

Bu eylemlerin illere göre dağılımına bakıldığında ise, İstanbul'un yüzde 30 ile birinci sırayı, İzmir'in yüzde 11 ile ikinci, Adana ve Ankara'nın yüzde 8'er ile üçüncü ve dördüncü sırayı aldığını görüyoruz.

1960-1970 döneminde, özellikle 1968-1970 yılları ilginçtir. Bu yıllarda birbiri ardı sıra işyeri işgalleri ve güvenlik kuvvetleriyle çatışmalar oldu. 15-16 Haziran olayları ise ilk kez işçilerin yasal bir değişikliği protesto için yasadışı, yaygın ve ağırlıkla kendiliğinden bir hareketiydi.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1960-1970 döneminde kamu kesiminde çalışan işçiler genellikle sessizdi. İşçi eylemleri genellikle özel sektör işyerlerindeydi.

1974 ve sonrasına kadar, kamu kesimi işyerlerinde sendikalaşma açısından önemli çekişmeler, çatışmalar olmadı. Özellikle 1967 yılına kadar sendika değiştirmek diye bir sorun yoktu. Türk-İş bünyesinde aynı işkolunda faaliyet gösteren birden fazla sendika bulunmasına rağmen, sendika değiştirme işçiler açısından bir değişiklik yaratmıyordu. Mevcut sendikaların genellikle federasyonlar biçiminde örgütlenmiş olmaları, sendikalar arasındaki rekabeti de önlüyordu. 1967 yılında DİSK kuruldu. DİSK'i kuran sendikalar madencilik, gıda, metal, basın ve lastik-plastik işkollarında faaliyetteydi. Bu işkollarından gıda, madencilik ve metal işkollarında kamu kesimi işyerleri önemliydi. Metal işkolunda, kamu kesimi işyerleri genellikle Marmara Bölgesi dışındaydı. DİSK kurucusu Maden-İş Sendikası ise çalışmalarını genellikle Marmara Bölgesinde, özel sektörde yoğunlaştırdığından, DİSK'in kurulması, kamu kesiminde metal işkolunda sendika değiştirme yolunda bir hareketlenmeye yol açmadı. Madencilik işkolunda, Zonguldak'ta faaliyet gösteren Türk Maden-İş Sendikası, Türk-İş'e bağlı Maden İşçi Sendikaları Federasyonu üyesi Zonguldak Maden İşçileri Sendikası ile mücadeleye girdi. Bunun üzerine, Zonguldak valiliği, sendika başkanı Mehmet Alpdündar'ı Zonguldak ili sınırları dışına çıkarttı ve il sınırları içine girmesini yasakladı. Çeşitli başka baskılar sonucunda, Türk Maden-İş Sendikası tükendi. Gıda-İş ise bu dönemde kamu kesiminde bir başarı sağlayamadı.

1968-1970 yıllarında özel sektör işyerlerinde Türk-İş'e bağlı sendikalardan DİSK'e bağlı sendikalara geçmek için işçilerin verdikleri mücadeleler, fabrika işgalleri, polis-jandarmayla çatışmalar ve nihayet 15-16 Haziran olayları, hemen hemen tamamen kamu kesimi işyerlerinin dışında gelişti. Kamu kesimi işçileri ne sendika değiştirmeye çalıştılar, ne de bu çalkantılara girdiler. Kamu kesimi işvereninin bir sonraki bölümde ele alacağımız bazı nitelikleri, işyerlerindeki çelişkilerin keskinleşmesini engelledi.

Sendikal çekişmenin yarattığı bir işçi eyleminin olmamasının ötesinde, işçilerin huzursuzluğunun yarattığı bir sendikal çekişme de olmadı. Özel kesimde işçinin gelirini artırabilmesinin,

çalışma ve yaşama koşullarını düzeltebilmesinin tek yolu, sendikada örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi ile yeni haklar elde etmektir. İşverenler de bunu bildiklerinden, işçilerin sendikalarda örgütlenmelerine karşı çıkmışlar ve bunun mümkün olmadığı yerlerde de, kendi anlaşabilecekleri sendikaların örgütlenmesini kolaylaştırmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Türkiye'de sendikal hareket bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tepeden inme bir örgütlenme olduğu kanısındayım. Ancak bu genel yapı içinde, 1960'ların başında kamu kesiminde örgütlenme ile özel kesimdeki örgütlenme karşılaştırıldığında, kamu kesiminde örgütlenme yolunda hiçbir mücadele olmasına gerek kalmamasına karşın, özel kesimde kurulu sendikalara girebilmek için önemli mücadelelere rastlıyoruz. Bu da işçi ile sendika arasındaki ilişkiyi etkiliyor. Özel sektör işyerlerinde, işçi ile sendika arasındaki bağ, kamu kesimindekinden daha güçlüdür. Kamu kesiminde, 1960'lı yıllarda sendika, bir tarafından aidat atılan, diğer tarafından devletin de lûtfuyla toplu iş sözleşmesinin çıktığı bir makina biçimindedir. İşçi, kendisini sendika ile özdeşleştirmemektedir. Birçoklarının kafasında, sendika neredeyse devletin bir organı biçiminde şekillenmiştir. Bunda pek haksız da olmadıkları kanısındayım.

1968-1970 döneminde, özel kesim işyerlerinde sendika değiştirme ve belli demokratik hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla yapılan ve işgal noktasına kadar varan direnişler, bu nedenlerle kamu kesiminde görülmemiştir.

DİSK'in kurulması, kamu kesimi işyerlerinde örgütlü işçileri ancak 1974 ve sonrasında etkiledi. Bu etkileme, bir taraftan Türk İş'e bağlı bazı sendikaların bu konfederasyondan ayrılarak DİSK'e katılmaları biçiminde, diğer taraftan bazı işyerlerindeki işçilerin Türk-İş'e bağlı sendikalardan ayrılarak DİSK'e bağlı sendikalara üye olmaları biçiminde gelişti. DİSK'e bağlı sendikaların üye sayısında bu dönemdeki büyük artış ve DİSK'e bağlı sendikaların kamu kesiminde özellikle belli işkollarında önem kazanmaları, ağırlıkla bu sendikaların konfederasyon değiştirmesinin bir sonucudur.

Bu yıllarda işçiler arasında ekonomik sıkıntıların yarattığı huzursuzluk yeni sendikal arayışlar getirirken, çeşitli siyasi görüşler de işçi hareketini örgütleyebilmek için çeşitli sendikal al-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ternatifler sunduklarında, sendikal rekabet ve çatışma başladı. Kamu kesimi işvereninin sendikalaşmaya yaygın bir şekildeki müdahalesi, işçilerin bölünmesine ve çatışmanın boyutlarının büyümesine yol açtı.

Bütün bu gelişmeler, kamu kesimindeki işçileri ve yöneticileri, tarafsızlık diye bir olgunun kalktığı bir saflaşmaya götürdü. 1974-1980 döneminde kamu kesimi işçilerini özel kesimdeki işçilerden ayıran en önemli fark, çelişki ve saflaşmadaki ayrılıktır.

1960-1971 yıllarında kamu kesimindeki işçilerin bu niteliklerine rağmen, kamu kesimi işyerlerinde de önemli sayıda grev oldu.

Çalışma Bakanlığı'nın birçok hata içeren grev verilerine göre, 1963-1971 döneminde yapılan grev, greve katılan işçi ve grev nedeniyle kaybolan işgünü sayıları şöyle idi:

Yıl	Grev	Grevci İşçi	Kaybolan İşgünü (000)
1963	8	1 514	20
1964	83	6 640	238
1965	46	6 593	337
1966	42	11 414	430
1967	100	9 463	344
1968	54	5 179	175
1969	86	20 162	323
1970	72	21 156	220
1971	78	10 916	476

(T.C. Çalışma Bakanlığı, 1972; 191)

1963-1971 döneminde, Çalışma Bakanlığı verilerine göre, hiç grev yapılmamış işkolları şunlardır: kâğıt, gemi yapım-tamir, ardiye-antrepo.

Türk-İş'in derleyip Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kullandığı grev verileri ise şöyledir:

Yıl	Grev	Grevci İşçi	Kaybolan İşgünü (000)
1963	7	1 374	12
1964	81	6 608	193
1965	43	5 573	241
1966	39	10 401	410
1967	91	8 162	204
1968	59	8 098	192
1969	82	23 190	358
1970	111	25 963	260
1971	97	20 016	296

(DİE, 1974; 178-179)

1974 ve sonrasında ise işçi eylemlerinin sayısı, katılan işçilerin sayısı, olayların ülkeye yaygınlığı arttı, biçimleri sertleşti. Ayrıca (daha önce değinildiği gibi), kamu kesimi işyerleri de hareketlendi ve bazı dönemlerde olayların odak noktası haline geldi.

1976 ve 1977 yıllarında sadece MESS'e bağlı işyerlerinde yasadışı eylemlere ilişkin veriler ise şöyledir:

	1976	1977
Oturma grevi	22	7
İşgal	1	1
Verim düşürme	13	8
Yemek Boykotu	5	3
Diğer	4	6
Toplam	45	25

(MESS, 1977; 1978a)

Bu dönemde 1976 yılında DGM Direnişi, 1978 yılında İstanbul Üniversitesi'ne yapılan saldırıyı ve 1980 yılında Kemal Türkler'in öldürülmesini protesto gibi yaygın ve siyasi nitelikte, yasadışı işçi eylemleri de oldu. Yasadışı eylemler özellikle 1980 yılında arttı, yayıldı, işyerlerini işgal ve güvenlik kuvvetleriyle çatışma biçimine büründü. Ayrıca sendikalar arasında ortaklaşa eylemler yapılmaya da başlandı.

Bir bütün olarak 1960-1980 dönemine bakıldığında, eylemlerin ve bu eylemlere katılan işçilerin sayısında, işyerleri ve sendikalar arasında işbirliği ve dayanışmada, yasadışı olayların ve bu olaylara katılan işçilerin sayısında bir artış; taleplerde ise tek bir işyerini ilgilendiren sorunlardan daha geniş kapsamlı sorunlara doğru bir gelişim gözleniyor.

1974-1980 yıllarının daha önce değinilen diğer bir özelliği, kamu kesiminde çalışan işçilerin hareketlenmeleridir.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1974-1980 döneminde kamu kesimi işyerlerinde yöneticilerin hükümet değişiklikleriyle giderek artan düzeylerde (daha fazla yöneticiyi ve hatta işçileri kapsayacak biçimde) değiştirilmesi; her yeni yönetici grubun kendi siyasi görüşleriyle uyum halinde işçi örgütlerini desteklemesi; kamu kesiminin seçim hesaplarıyla aşırı şekilde şişirilmesi; geçmiş yıllardaki yumuşak işçi-işveren ilişkileri döneminde işyerine girmiş ve bu ilişkilere alışmış işçilerin yavaş yavaş emekli olarak yerlerine özellikle son yıllarda siyasi yönden hareketlenen endüstri meslek liselerinin genç mezunlarının alınması; kamu kesimi işyerlerinin gerek sayısının ve gerek de mevcutlarının yatırımlarının artırılarak yeni yeni işçi istihdam olanaklarının yaratılması ve buralara politize olmuş genç insanların girmeleri; ve en az bunlar kadar önemli olarak da, hayatın hızlı bir şekilde pahalılanması ve gerçek ücretlerin düşmesi: Bütün bunlar kamu kesimi işyerlerini alabildiğine politize etmiş, geçmiş dönemdeki "huzuru" ortadan kaldırmış, işçi-işveren çelişkisinden çok, işyerlerindeki işçiler arasındaki saflaşmanın yolaçtığı çeşitli çelişkiler ortaya çıkmıştır. Kamu kesimi işyerlerinde işçi devrinin özel kesimdekine göre düşük, kıdemin ise genellikle yüksek olması olgusu, 1980 yılındaki büyük çaplı işçi çıkartmaları ve 1975-1980 döneminde büyük boyutlarda işçi alımlarıyla değişmiştir.

Bu genel gelişmelere karşın, bazı işkolları ve iller bu dönemde de sessiz kaldı.

Türk-İş'in verilerine göre, 1971-1977 döneminde grevlerde bir artış gözlenebilmektedir. 1973 yılında greve katılan işçi sayısı 12 bin iken, 1977 yılında 60 bin olmuştur.

1971-1977 Döneminde Grevler (Türk-İş Verileri)

Yıl	Grev	Grevci İşçi	Kaybolan İşgünü (000)
1971	97	20 016	298
1972	14	7 158	148
1973	22	12 284	480
1974	45	21 046	470
1975	90	25 389	1 103
1976	105	32 899	1 768
1977	167	59 889	5 778

(DİE, 1979: 188)

Çalışma Bakanlığı'na göre ise, 1976 yılında 58 grev olmuş, bu grevlere 7 240 işçi katılmış, 326 bin işgünü kaybolmuş; 1977 yılında 59 grev olmuş, 15 682 işçi katılmış, 1 397 bin işgünü kaybolmuştur (T.C. Çalışma Bakanlığı, 1978: 188). Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yeğlediği Türk-İş verileri ile Çalışma Bakanlığı verileri arasındaki büyük fark, bu konuda araştırma yapanların karşılaştığı önemli zorluğu sergilemektedir.

TÜBA Ajansı'nın diğer kaynaklardan daha sağlıklı olan araştırmalarına göre ise, 1979 yılında 267 grev yapılmış, bu grevlere 39 901 işçi katılmıştır.

1979 Yılı Grevleri

	Kamu	Özel	Toplam
Katılan işçi	21 857	18 044	39 901
İşyeri	71	196	267
Kaybolan işgünü (000)	714	1 503	2 217

(TÜBA, 7.4.1980)

1980 yılında ise yasal grevlerde büyük bir artış oldu. 424 işyerinde grev yapıldı. Bu grevlere 84 432 işçi katıldı. Grevler nedeniyle 7 milyon 709 bin işgünü kayboldu. 1980 yılında 44 grevin de (17'si 30 gün, 27'si 90 gün süreyle) hükümet tarafından ertelendiği düşünülürse, grevci işçi sayısının 1980 yılında 150 bine yaklaştığı ortaya çıkacaktır.

1980 yılı grevlerinin sendikalara göre dağılımı da şu şekildeydi:

	İşçi Sayısı	İşyeri Sayısı	Kaybolan İşgünü (000)
Türk-İş üyeleri	18 748	123	1 003
DİSK üyeleri	62 836	216	6 384
MİSK üyeleri	127	3	27
Sosyal Dem-İş üy.	50	2	0,4
Bağımsız sendi.	2 671	75	295
TOPLAM	84 432	424	7 709

(TÜBA, 13.11.1980)

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1960-1980 döneminin daha önceki dönemlere oranla çok yoğun işçi eylemlerine sahne olmasının ötesinde, 1960 ile 1980 arasında da nicel ve nitel olarak büyük değişiklikler vardır. 1980, hem yasal grevlerin, hem de yasadışı davranışların tüm ülkede yayıldığı ve kamu kesimi-özel kesim ayrımı yapmaksızın yüzlerce işyerini kapsadığı, siyasal parti ayrımının işçilerin ortak çıkarlarını aşarak sınıf hareketinin gelişmesini bir ölçüde engellediği bir yıl olmuştur.

Şimdi de, 1960-1980 döneminde örgütlenme ve eylemlerin ve bunların nicel ve nitel durumundaki değişikliklerin maddi temelini oluşturan yapıya ve bu yapının dinamiğine bakalım.

III. İşçilerin Maddi Yapısı

A. Nicel Durum :

İşçi hareketini belirleyen etkenlerin başında işçilerin sayısı gelir. İşçi sayısı ne kadar artarsa, işçi hareketinin gelişme eğilimi o kadar artar. Türkiye'de işçi sayılarına ilişkin sağlıklı veri olmamasına rağmen, 1960-1980 döneminde toplam işçi sayısında büyük bir artış olduğunu biliyoruz. Bu yıllarda gerek kentlerde, gerek kırsal kesimde orta katmanların mülksüzleşme süreci hızlanmış, ülke sanayileşmiş, sanayi dışındaki alanlarda üretimin boyutu ve teknolojisi önemli ölçüde gelişmiştir.

İşçi hareketini belirleyen ikinci bir etken, belirli bir andaki işçilerin sektörlere göre dağılımıdır. Sanayi işçileri, işçiler içinde örgütlenmeye ve eyleme geçmeye en yatkın olanlarıdır. Tarım, orman, madencilik ve hatta bir ölçüde enerji işkollarında çalışanlar genellikle yarı-işçidir; köyden ve toprak mülkiyetinden kopmamıştır. Bürolarda ve hizmet işlerinde çalışanlar da genellikle küçük işyerlerine bölünmüştür ve göreli olarak hareketsizdir. İşçileri, bu niteliklerini gözönünde tutarak, imalât sanayii, tarım-orman, madencilik, enerji-su, inşaat-yol, ulaştırma ve hizmetler sektörleri başlıkları altında inceleyebiliriz. Genel olarak şu söylenebilir : imalât sanayiinde çalışan işçi sayısının ve toplam işçiler içindeki oranının artması, işçi hareketinin gelişme eğilimini güçlendirecektir.

İşçi hareketini belirleyen üçüncü bir etken, işçilerin bölgelere göre dağılımıdır. Bu dağılım iki açıdan ele alınabilir : (1) Ülkedeki işçilerin sayısal olarak bölgelere dağılımı, (2) Belirli bir bölgedeki işçi sayısının bölgenin toplam nüfusuna oranı. Bu iki oranın da yükselmesi, o bölgede işçi hareketinin gelişme eğilimini artırır.

Diğer bir etken, işyeri ve işletme büyüklüğüne göre dağılım ve yoğunlaşma eğilimidir. Bir işyerinde ve/veya birden fazla işyerinden oluşan bir işletmede ve/veya bir işletmeler bütünlüğünde (grup, holding gibi) çalışan işçi sayısının artması, işçi hareketinin gelişme eğilimini güçlendirir.

Şimdi bu açılardan 1960-1980 döneminde Türkiye'de işçilerin durumuna bakalım.

Nüfus sayımları, ülkedeki toplam ücretli sayısına ilişkin veriler sağlamaktadır. 1960 nüfus sayımına göre, 15 ve daha yukarı yaşlardaki faal nüfusun yüzde 18,8'i; 1965 nüfus sayımına göre yüzde 22,4'ü, 1970 nüfus sayımına göre 12 ve daha yukarı yaştaki faal nüfusun yüzde 27,6'sı; 1975 nüfus sayımına göre ise 27,7'si ücretlidir. 1960 yılında 2,4 milyon olan ücretli sayısı, 1975 yılında 4,5 milyona yükselmiştir.

İşçi sayısındaki artışın bir göstergesi olarak, her yıl Eylül ayında Sosyal Sigortalar Kurumu'na sigorta primi yatırılan sigortalılara ilişkin veriler kullanılabilir. Araştırmacıların bir kısmının "sigortalı işçi" veya doğrudan "işçi" sayısı diye kullandığı bu veriler de birçok eksik ve hatayı içermektedir. Kamu kesimi büro işçileri ("memurlar"), bankalarda çalışanlar ve çıraklar bu verilere dahil edilmemektedir. Ayrıca her sigortalı, "işçi" değildir; "işveren vekili" de olabilir. Kamu kesimi dışında özel sektör tarım işletmelerinde çalışanlar sigortasızdır. 1979 yılında sigorta kapsamındaki 972 bin işyerinden sadece 239 bini çalıştırdıkları işçiler için prim kesmiş ve bu primi SSK'na yatırmıştır. Diğer bir deyişle, 733 bin işyeri kaçak işçi çalıştırmaktadır. Öte yandan, işyeri büyüklüğü, sektör ve bölge bakımlarından Sosyal Sigortalar kapsamı yıllar içinde değişmiştir.

Bunlar ve diğer bazı nedenler, SSK'nun aşağıda verilen "primi ödenen sigortalı" sayılarının Türkiye'de işçi sayıları yerine kullanılmasını engellemektedir. Ancak bu sakıncalarını unutmadan, bir gösterge olarak ele alınabilir.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

SSK verilerine göre, SSK'na primi yatırılan sigortalı sayısı 1960 yılında 621 bin iken, 1980 yılında 2 milyon 205 bin olmuştur :

Yıl	Sigortalı Sayısı (000)	Yıl	Sigortalı Sayısı (000)
1960	621	1970	1 314
1961	689	1971	1 405
1962	680	1972	1 525
1963	711	1973	1 649
1964	765	1974	1 800
1965	896	1975	1 823
1966	992	1976	2 020
1967	1 069	1977	2 191
1968	1 206	1978	2 206
1969	1 262	1979	2 152
		1980	2 205

1980 yılında 2 milyon 205 bin işçinin sektörlere göre dağılımı ise şu şekildedir (000 kişi) :

İmalat sanayii	1 023,6	Tarım-orman	38,3
Madencilik	112,3	Enerji-su	90,7
İnşaat-yol	479,9	Ulaştırma	98,6
Hizmetler-ticaret	361,5	(SSK, 1981a)	

İşçilere ilişkin kapsamlı diğer bir kaynak ise, imalât sanayii, hizmetler ve ticaret sektörlerini kapsayan sanayi ve işyerleri sayımlarıdır. 1927, 1950, 1963 ve 1970 yıllarına ilişkin sanayi ve işyerleri sayımları bu alanlarda küçük-büyük tüm işyerlerini içermektedir. 1980 yılına ilişkin sayım ise yeni yapılmaktadır :

Sanayi ve İşyerleri Sayımlarına Göre Ücretle Çalışan İşçi Sayıları (000 kişi)

	İmalat San.	Ticaret	Hizmetler	Toplam
1950	231	57	34	322
1963	451	86	68	608
1970	702	92		

Not : Tarım-orman, madencilik, inşaat-yol, enerji-su, banka-sigorta, eğitim, bir kısım büro, kara-demiryolu-deniz-hava ulaştırmacılığı, ardiye-antrepo, haberleşme-sağlık, milli savunmanın bazı işyerleri ve genel hizmetler işkollarındaki işçiler bu rakamlarda gözükmemektedir.

Bu dönemde ayrıca 10 ve daha fazla işçi çalıştıran imalat sanayii işyerlerinde çalışan işçi sayısı ve özel sektör işyerlerinde ortalama işçi sayısı arttı. 1960 yılında sözü edilen özel sektör işyerlerinde 169 bin işçi çalışır ve işyeri başına 32 işçi düşerken, 1977 yılında 465 bin işçi çalışıyor ve işyeri başına 84 işçi düşüyordu. Kamu kesimi işyerlerinde işçi sayısı artarken, işyeri başına ortalama işçi sayısında önemli bir değişiklik olmamıştır.

Sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve üretimin genel olarak ve işletme düzeyinde boyutlarının büyümesi, daha fazla sayıda işçinin aynı fabrikada, bir şirket bünyesinde değişik fabrikalarda ve bir grup (holding, banka iştirakleri, v.b.) bünyesinde değişik şirketlerde yoğunlaşmasını artırmıştır. 1979 yılında 1000'den fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 188 iken, 1980 yılında 242'ye çıkmıştır (SSK, 191 b : 1).

İşçilerin bölgesel dağılımında da bazı özellikler dikkat çekmektedir.

Bazı bölgelerde, girdi sağlama, pazar üstünlükleri, v.b. nedeniyle, geçmişten beri özel sektör işyerleri yoğundur : İstanbul, Kocaeli, İzmir, Adana-Mersin, Bursa.

Bazı bölgeler, kamu kesiminin büyük yatırımlarıyla büyük ölçüde birer işçi kenti görünümündedir : eskiden beri Zonguldak, Karabük, bir ölçüde Kırıkkale; planlı dönemde Karadeniz Ereğlisi, Seydişehir, İskenderun.

Bölgesel dengesizliği önleme ve endüstrinin belirli yörelerde yoğunlaşmasının neden olduğu ekonomik ve toplumsal sakıncaları gidermek amacıyla çeşitli teşvik önlemlerinin getirilmesi ve organize sanayi bölgelerinin kurulmasıyla, bazı yörelerde özel sektör yatırımları yoğunlaşmıştır : Eskişehir, Kayseri.

Diğer bölgelerde ise, ülkede genel olarak görülen sanayileşme ve istihdam olanağı artışının bir parçası olarak işçi sayısı artmaktadır.

1980 yılı sonlarında sigorta primi yatırılan 2 milyon 205 bin sigortalının illere göre dağılımında önemli bir yoğunlaşma gö-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

rüyoruz. 1980 yılı verilerine göre, 50 binden fazla sigortalının bulunduğu iller şunlardır:

Adana	76 076 sigortalı	Ankara	179 189 sigortalı
Bursa	80 195	İstanbul	583 395
İzmir	171 021	Kocaeli	68 823
Zonguldak	93 328		

25 binden fazla, 50 binden az sigortalının bulunduğu iller ise şunlardır:

Antalya	29 500 sigortalı	Aydın	28 510 sigortalı
Balıkesir	34 330	Eskişehir	42 780
Hatay	36 067	İçel	40 752
Kayseri	38 006	Konya	49 998
Kütahya	30 857	Manisa	34 402
Rize	33 205	Samsun	34 863

Sigortalıların yüzde 56,8'i 7 ilde, sigortalıların yüzde 76,4'ü ise 19 ilde yoğunlaşmıştır.

En fazla sigortalının çalıştığı 7 ilde, 10 ve daha fazla işçinin çalıştığı imalat sanayii işyerlerindeki işçilerin sayıları da şu şekildedir (1977):

Adana	36 bin	İzmir	73 bin
Ankara	43 bin	Kocaeli	43 bin
Bursa	36 bin	Zonguldak	28 bin
İstanbul	241 bin		

(DİE, 1980)

1977 yılında sözü geçen işyerlerinde toplam 752 bin işçi çalışmaktadır. Bu işçilerin yüzde 66,5'i (500 bin) bu 7 ilde yoğunlaşmıştır. 1964 yılında bu yedi ilde imalat sanayiindeki işçi sayısı ise (10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde) 231 bindir.

Uygulanan teşvik tedbirlerine karşın, imalat sanayiinin sözü geçen illerde yoğunlaşmasının önüne geçilememiştir. Sanayinin belirli bir yörede yoğunlaşması, diğer bir deyişle, "bölgesel dengesizliğin artması", Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır (Bkz. DPT, 1979: 75-76, Parag. 222, 223, 224.).

Yasalara göre işçi kabul edilip, sosyal sigorta kapsamına alınan, sendikalaşma ve toplu sözleşme-grev yapma hakkı olan ve işçilere ilişkin resmi verilerde (kaçak çalıştırılanlar hariç) gözükenler dışında, ana geçim kaynağı açısından toplumsal anlamda "işçi" olmasına karşın, genellikle unutulan şu kesimler vardır:

1. **"Memur" statüsünde çalıştırılan kamu kesimi büro işçileri:** Kamu kesiminde "memur" statüsünde çalışanların, "işveren vekili" sayılabilecek üst kademe bürokratlar dışında kalan büyük bölümünün çoğunluğunun ana geçim kaynağı, kendi işgüçlerini devlete ve bağlı kuruluşlara satmaları karşılığında aldıkları ücrettir ("aylık"tır). 1961 yılında kamu kuruluşlarında 253 bin aylıklı personel ("memur") kadrosu bulunuyordu. 1980 yılı Eylül ayında ise "memur" sayısı 1 milyon 539 bin 091 idi. Bu "memurların" derecelerine göre dağılımı şöyledir (DPD, 1980):

1. derece	11 452	6. derece	97 438	11. derece	149 657
2. derece	16 595	7. derece	141 922	12. derece	130 794
3. derece	32 205	8. derece	150 363	13. derece	97 117
4. derece	44 064	9. derece	194 566	14. derece	82 655
5. derece	83 390	10. derece	231 925	15. derece	48 526

İlk dört derece genellikle yönetim görevi alanlara (müdür, daire başkanı, vb.) ayrılmıştır. Daha aşağı derecelerdeki yaklaşık 1 milyon 400 bin "memur"un büyük bir çoğunluğu toplumsal anlamda büro işçisi sayılabilir. Bu büro işçilerinin sendikalaşma, ücretleri ve çalışma koşulları üzerinde söz sahibi olma ve grev yapma hakları yoktur.

2. **Meslek liseleri öğrencileri:** Meslek liseleri ve meslek yüksek okullarında döner sermayeye bağlı olarak öğrenciler üretim yapmaktadır. Bu çalışmaları karşılığında öğrencilere küçük bir ücret tahakkuk ettirilmekte, ancak bu ücret depo edilerek mezuniyetlerinde kendilerine ödenmektedir. Bu yarı-işçiler sosyal sigortalar kapsamı dışındadır. Sendikaya üye olamazlar. Okul idaresi ile ücretleri ve çalışma koşulları konusunda tek tek veya toplu olarak görüşemezler. Erkek teknik öğretim okullarında 1960-1961 öğrenim yılında 40 bin olan öğrenci sayısı 1979-1980 öğrenim yılında 121 bine çıkmıştır.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

3. **Ceza ve ıslah evlerindeki tutuklu ve hükümlüler:** Ceza ve islah evlerindeki tutuklu ve hükümlülerin bir kısmı döner sermayeye bağlı olarak ilgili kuruluşun matbaalarında, halı tezgâhlarında, v.b. çalışmaktadır. Bu çalışma karşılığında düşük bir ücret tahakkuk ettirilmekte, bu miktarın bir kısmı kendilerine derhal ödenmekte, bir kısmı tahliyelerinde ödenmek üzere depo edilmektedir. Bu kişilerin bir kısmını işçi, bir kısmını yarı-işçi kabul etmek gerekir. Bir kısmı ise cezaevi koşulllarında vakit geçirmek için bu işi yapmaktadır. Çalışan tutuklu ve hükümlülerin ücret ve çalışma koşullarının belirlenmesinde söz hakları yoktur. Sosyal Sigortalara da bağlanmamışlardır.

4. **507 Sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Yasası kapsamındaki işyerlerinde üç kişiye kadar çalışanlar** da İş Yasası kapsamı dışındadır. Bu işyerlerindekilerin büyük kısmı SSK'na bildirilmeden çalıştırılmaktadır.

5. **Ev hizmetlerinde çalışanlar** yasalara göre işçi sayılmamaktadır. Ancak sadece sürekli aynı evde ücretli çalışanlar sosyal sigorta kapsamına alınmıştır.

6. **Eve iş verme uygulaması** bazı bölgelerde yaygındır. Evlerde başka bir işveren için çalışan işçiler (genellikle kadın ve çocuklardır) yasalara göre "işçi" değildir ve resmi verilerde gözükmemektedir.

7. **Çıraklar:** Çırak, Kalfa ve Ustalık Yasasına göre, "çırak bir öğrencidir." Çırağa ödenecek ücret, yasal asgari ücretin en az yüzde 30'udur. 18 yaşını bitirmemiş çıraklar İş Yasasının kapsamı dışındadır. Ayrıca çıraklardan sadece iş kazası-meslek hastalığı ve hastalık sigortaları primleri kesilir. Bunlara göre, kaçak olarak çalıştırılan çıraklar (veya çırak adı altında çalıştırılan genç vasıfsız işçiler) dışında, yasal olarak çalıştırılan çıraklar bile resmi verilerde "işçi" sayısına eklenmemektedir. Halbuki çırak adı altındaki genç işçi en ağır, en zor işlere koşturulmakta, en kötü koşullarda çalıştırılmaktadır. Çırakların sayısına ilişkin sağlıklı bir araştırmaya dayalı bir tahmine rastlayamadık, ancak sanırız sayıları birkaç yüzbini bulmaktadır. (Sadece Ankara'da Siteler ve Sanayi bölgelerinde 40 bin civarında çırak ve çırak adı altında genç vasıfsız işçi çalıştığı söylenmektedir.)

Özetle; 1960-1980 döneminde,

— İşçi sayısı ve toplam çalışan nüfus içindeki oranı artmıştır,

— İmalat sanayii işçilerinin sayısı artmıştır,

— İmalat sanayiinde işyeri (fabrika, şirket, şirketler grubu) başına ortalama işçi sayısı artmıştır.

B. İşgücünün Özelliklerindeki Değişmeler:

İşçilerin sayısının, imalat sanayiinin öneminin, belirli yörelerde işçilerin yoğunlaşmasının ve işyerlerinde ortalama işçi sayısının artmasının ve işverenlerin niteliğinin yanısıra, işgücünün özellikleri de bir değişim geçirmektedir. Bu yapısal değişiklik ülkede kapitalizmin gelişmesi, iç pazarın genişlemesi, mülksüzleşme, teknolojik gelişme ve üretimin boyutlarının büyümesi süreçlerinin doğal ve kaçınılmaz sonucudur. Bu değişiklikler ise işçi hareketini (örgütlenme ve/veya eylem) geliştirmektedir.

Bu etkenlerin önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

Köyle bağlantı-köyden destek: İşçilerin köyle bağlantıları kopmaktadır. Köyden şehre göç eden ve bir işte ücret karşılığı çalışmaya başlayan birçok kişi, artan ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve/veya zor dönemlerde kentte varlığını sürdürebileceği ek geliri sağlayabilmek için (varsa) köydeki toprağını-evini satmaktadır. Bu süreç, onları işçileştirmekte, ücreti ana geçim kaynağı haline getirmektedir. Kentte çalışma ve yaşama koşulları kötüleştiğinde köye dönme umut ve olanağını ortadan kaldırmakta, gemiler yakılmakta, köprüler atılmaktadır. Kentteki sorunların çözümünün tek yolunun, sorunlardan kaçmak değil, sorunların üzerine üzerine gitmek olduğu yaşanılarak öğrenilmektedir. Bu da ücretteki değişikliklere karşı işçinin tepkisinin hızını ve boyutunu artırmaktadır.

Birçok işçi aldığı ücretin yanı sıra köyünden gönderilen hububat-bakliyatla geçimini sağlayagelmiştir. Köyle bağın azalması ve kopması, bu desteği ortadan kaldırmakta, ücret talebini ve ücrete bağımlılığı artırmakta, ücret değişikliklerine karşı işçiyi daha da duyarlı hale getirmektedir.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Deney birikimi ve aktarımı: İşçilerin kaçıncı nesil işçi oldukları ve deney birikimlerinin niteliği ve düzeyi de işçi hareketini önemli ölçüde etkiler. İşçi çocuğu olan işçi ile işçi olmayan birinin çocuğu olan işçinin davranışları ve işçi hareketine karşı tavrı farklıdır. Bugün ikinci ve hatta bazı yörelerde daha fazla nesilden işçilerin oranı artmaktadır. Buna paralel olarak da hemşehrilik bağları zayıflamakta, dinî bağların yerini laik bir ilişki almakta, insanlar arasındaki dayanışmada hayatını kazanma biçiminin etkisi artmaktadır.

İşçilerin devraldıkları ve kendi yaşadıkları deneyler de işçi hareketini önemli ölçüde etkiler. 1920'lerde ve 1946'da gelişen işçi hareketi nicel olarak çok önemli değildi ve yaşanılan bu olayların deneyleri 1960'daki işçilere aktarılamadı. 1950 sonrasındaki hızlı sanayileşme bu deneylerden habersiz olan kendi işçilerini yarattı. Ancak 1960-1980 dönemi, işçi hareketi açısından kesintisiz ve büyük darbe yenmeyen bir süreç oldu. Bu deneyleri yaşayan insanlar fizik anlamda yok olmadı, işçiliği bırakmadı. Bu birikim, 1960-1980 dönemine özgüdür ve işçi hareketi açısından son derece önemlidir.

Teksif'in 1978 yılında kentlerdeki işyerlerinden örnekleme yoluyla yaptığı ankete katılan 234 üyenin babalarının sadece yüzde 34'ü işçidir. İşçilerin yüzde 52'sinin babası çiftçi, yüzde 5'ininki memur, yüzde 8'ininki esnaftır. Yine aynı araştırmaya göre, işçilerin yüzde 52'si köyde, yüzde 30'u ilçede doğup büyümüştür.

Tüketim kalıplarındaki değişme: İşçilerin hayatlarından memnun olup olmamalarında en önemli etkenlerden biri tüketim kalıplarında ele aldığımız dönemdeki değişmedir. 1980 Türkiye'sinde işçi gerek beslenme, gerek giyim ve gerek de dayanıklı tüketim malları açısından, 1960'daki alışkanlık ve düzeyinin çok ötesinde bir noktayı kendi hakkı kabul etmekte ve bu uğurda örgütlenmekte ve eyleme geçmektedir. İhtiyaç kabul edilen şeyler, kapitalizmin gelişmesi ve iç pazarın genişlemesiyle artmakta; bu da işçilerin taleplerini doğrudan doğruya etkilemektedir. İşçi hareketi, çalışma ve yaşama koşullarındaki kötüleşmeye tepkinin yanı sıra, tüketim kalıplarındaki değişmeye bağlı olarak daha iyi koşullar elde etmek amacıyla gelişmektedir.

Yol-İş Federasyonuna bağlı sendikalara üye olup, Ankara ve Sivas'ta çalışan 11 yıl kıdemli 200 işçi üzerinde 1980 yılında yapılan bir çalışmaya göre, işçi ailelerinin yüzde 58'inin televizyonu, yüzde 47'sinin buzdolabı, yüzde 41'inin çamaşır makinası ve yüzde 35'inin ise elektrikli fırını vardır (Cumhuriyet, 1981a).

Tüketim kalıplarındaki değişme, işçilerin elindeki tasarrufların, gerektiğinde paraya çevrilebilecek altına yatırılmasını da önlemektedir. Artık ihtiyaç kabul edilen bazı dayanıklı tüketim mallarının satın alınabilmesi için altınlar ve zor günler için saklanan diğer yedekler bozulmakta, işçiler ücretlerdeki değişmelere daha duyarlı hale gelmektedir.

Konut ile mülkiyet ilişkisi: İşçilerin harcamalarında önemli bir payı kira almaktadır. Bu nedenle, işçilerin konutlarıyla mülkiyet ilişkilerindeki gelişim, işçilerin tepkilerini ve dolayısıyla işçi hareketini etkilemektedir.

İşçinin ev sahibi olması halinde, işçi hareketine katılması kolaylaşabilmektedir. Ev, işten çıkarılma halinde önemli bir güvence olmaktadır. Ancak ev sahibi olanın hayat tarafından aşırı bir şekilde mücadeleye zorlandığı da söylenemez.

Kiracılık ve kiralardaki hızlı artış ise işçileri net gerçek ücret düşüşlerine karşı daha duyarlı kılarken, işten atılma halinde düşülecek zor durum bazı davranışları kısıtlamaktadır.

Kanımca, işçilerin oturdukları konutların sahibi olması, mevcut düzen çerçevesinde kalan ekonomik mücadeleye daha kolay katılmalarını sağlamaktadır.

Türkiye'de fazla rastlanmayan lojman uygulaması ise, (işten çıkarılma halinde lojmanın da boşaltılması zorunluluğu nedeniyle) işçi hareketinin kendi sınıf çizgisinde gelişmesini engellemekte ve/veya işverenin istediği çizgide gelişmesini sağlamaktadır.

Borçluluk: İşçilerin tüketim kalıplarının dayanıklı tüketim malları alma doğrultusunda gelişmesi, taksitle mal satışının yaygınlaşması ve mülk-konut talebinin sürmesine bağlı olarak, birçok işçi sürekli borçlu durumdadır. Borç, işçi hareketini bir ölçüde geliştirmekte ve işçilerin taleplerini bir ölçüde artırmaktadır. Ancak aynı zamanda frenleyici bir etkisi de vardır. İşten çıkarılma durumunda işçi taksitlerini ödeyememektedir. Bu neden-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

le dikkatli davranmak zorundadır. Ancak, taksitlerini ödeyebilmek ve diğer günlük gereksinimlerini de karşılayabilmek için de işverenden daha fazla ücret talep etme durumundadır.

Yol-İş Federasyonu tarafından Ankara'da ve Sivas'ta 1980 yılında yapılan bir araştırmaya göre, 11 yıl kıdemli 200 işçinin ortalama net aylığı 13 100 lira iken, ortalama borç 90 bin liradır.

Kanımca, borçluluk, mevcut düzenin sınırları çerçevesinde kalan bir işçi hareketinin güçlendirilmesi sonucunu yaratmaktadır.

Genel eğitim düzeyi: Halkın ve özel olarak da işçilerin genel eğitim düzeyi yükselmektedir. Televizyon insanlara kendi evleri, mahalleleri ve işyerlerinin ötesinde koca bir dünyayı tanıtmaktadır. Polonya'nın adını bile duymamış işçilerin yerini, Polonya'daki 10 milyon işçinin örgütlü mücadelesini günü gününe televizyondan izleyen işçiler almıştır. Yüzbinlerce lise ve dengi okul mezunu da, üniversiteye girme umutlarını yitirdikçe işyerlerine dolmaktadır. Bütün bu gelişmeler, işçilerin bakış açılarını genişletmekte, dünyanın ve Türkiye'nin diğer bölgelerinde ve işyerlerinde olup bitenlerden dersler çıkarma olanaklarını artırmaktadır.

MESS'in 1977 istatistiklerine göre (MESS, 1978b), metal işkolunda çalışan 58 bin işçinin yüzde 1'i yüksek okul, yüzde 8'i lise ve endüstri meslek lisesi, yüzde 6'sı ortaokul, yüzde 75'i ise ilkokul mezunudur. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı sadece yüzde 1,7'dir. 1970 - 1977 döneminde bile eğitim düzeyinde bir gelişme görülmektedir: 1970 yılında işçilerin yüzde 6,5'i lise ve endüstri meslek lisesi, yüzde 7,6'sı ortaokul, yüzde 62'si ilkokul mezunuydu. İşçilerin yüzde 16'sı ilkokul mezunu olmadan okuma yazma biliyordu; yüzde 3'ü ise okuma yazma bilmiyordu.

Teksif'in üyeleri arasında yaptığı bir araştırmaya göre ise, işçilerin yüzde 80'i ilkokul, yüzde 6'sı ortaokul, yüzde 4'ü lise mezunudur.

Nitelikli işgücü: Teknoloji geliştikçe nitelikli işçilerin toplam işçiler içindeki oranı ve etkinliği artmaktadır. İşsizlik genellikle niteliksiz işçiler için bir sorundur. Nitelikli işçiler, işten çıkarılsalar bile oldukça kolaylıkla iş bulabilmektedirler. Bu nedenle nitelikli işçilerin işyerindeki oranının artması, işçi hareketinin gelişme eğilimini artırmaktadır.

Mesleki ve teknik eğitim: Sanayiin nitelikli işgücü gereksinimini karşılamasında endüstri meslek liselerinin ve mesleki-teknik eğitim veren diğer eğitim kurumlarının önemli bir yeri vardır. Mesleki ve teknik eğitimden geçen öğrenciler, çok genç yaşta işçilik havasına girmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı Erkek Teknik Eğitim Genel Müdürlüğünün sanayi ile birlikte yürüttüğü OSANOR projesi (Okul Sanayi Ortaklaşa Eğitimi Projesi) öğrencilerin bu havaya girmesini kolaylaştırmakta ve teşvik etmektedir. Bu eğitim kurumlarının mezunları işyerlerine usta olarak girmekte, diğer işçiler üzerinde oldukça etkili olmaktadırlar. Öğrenim görmüş nitelikli işçiler olarak, işyeri dışındaki gelişmelere daha açık, daha duyarlıdırlar. 1974-1980 döneminde bu okullarda gelişen öğrenci olayları, bu genç işçileri oldukça politize etmiştir. Bu işçiler genellikle işçi hareketine katılmakta ve birçok durumda işçi önderi olmaktadırlar. Genel olarak bakıldığında, mesleki ve teknik öğretim işçi hareketinin gelişmesini sağlamaktadır.

Kadın işçilerin sayısı ve oranı: Kadın işçilerin sayısı ve oranı son yıllarda artmaktadır. Zorlaşan yaşam koşulları, artan gereksinimler ve kadınların genel eğitim düzeyinin yükselmesi, kadınları çalışma yaşamına itmekte ve çekmektedir. 1975 yılında sigorta primi yatırılan kadın sigortalı sayısı 143 bin iken (tüm sigortalıların yüzde 7,9'u), 1979 yılında 182 bin (tüm sigortalıların yüzde 8,5'i) olmuştur. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun anketlerinde ise 1975 yılında yüzde 3,6 olan kadın işçi oranının 1979 yılında yüzde 6,0'ya çıktığı görülmektedir.

Kadınların çalışma ve özellikle fabrika yaşamına katılmalarının, ailede hem kadın hem erkeğin işçi olarak çalışmasının, eve iki maaş girmesinin işçi hareketinin gelişmesi eğilimini güçlendirdiği kanısındayım. Böyle durumlarda eşler işçi hareketi içinde birbirlerini manen ve maddeten desteklemektedir.

Bakmakla yükümlü olunan kişi: Salt ortalama net gerçek ücretlerdeki gelişmelerin incelenmesi de işçi hareketinin davranışlarını açıklamada yeterli değildir. İnsanlar tek tek maaş alırlar, ancak gelir ailenin geliri olarak değerlendirilir. İşçinin tepkisi de tek başına kendi net gerçek gelirindeki değişiklikten çok, ailenin net gerçek gelirindeki değişmelerle doğrudan orantılıdır. Erkek işçinin net gerçek geliri biraz düşerken, eşinin işe girip

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ailenin toplam net gerçek gelirinin artması, erkeğin işyerindeki tepkilerini etkiler.

Ailenin net gerçek toplam gelirinin ötesinde, ailede kişi başına düşen net gerçek gelirin de incelenmesi gerekir. Bakmakla yükümlü olunan kişinin (çocuk, çalışamayacak durumda olan ana-baba, yakın akraba, v.b.), işsizin ve/veya grevdeki kişinin sayısının artması, ortalama net gerçek işçi ücretleri aynı kalır veya hatta artarken, ailenin net gerçek toplam ve kişi başına düşen gelirlerinin azalmasına neden olabilir ve sırtındaki yük artmış olan işçinin artan talepler öne sürmesine yol açabilir.

Türkiye'de bu konuda sağlıklı çalışma yoktur. MESS'e bağlı işyerlerinde çalışan işçilerin medenî durumlarına ilişkin verilerdeki değişmeler 1971-1977 döneminde önemli değildir. Bu dönemde, MESS'e bağlı işyerlerinde çalışan işçilerden çok çocukluların, bekârların, çocuksuz evlilerin oranı azalırken, ortalama aile büyüklüğü 3,3 civarında oynamıştır. Buna karşın, işçi eşlerinden çalışanların arttığını veya çalışan insanların evlenme eğiliminin arttığını söyleyebiliriz. Bu da aile net gerçek toplam gelirini bir ölçüde artırmış, tepkileri frenlemiştir. Buna karşılık son birkaç yıldır işsizliğin ve grevdeki işçi sayısının artması, tersine bir eğilim geliştirmiştir.

Örneğin, Teksif'in 1978 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, örnek gruptaki işçilerin yüzde 82'si evlidir ve evlilerin sadece yüzde 11'inin eşleri çalışmaktadır (çalışan eşlerin yüzde 81'i işçi, yüzde 14'ü "memur" statüsündedir). Yol-İş Federasyonu'nun anketine göre ise, evlilerin yüzde 17'sinin eşleri çalışmaktadır.

Geçici-devamlı işçilik: Kırsal kesimde görülen mülksüzleşme ve teknolojideki gelişme (özellikle tarım, inşaat, tuğla-kiremit, v.b. işlerinde) süreçlerine bağlı olarak, geçici işçilikten devamlı işçiliğe doğru bir dönüşüm vardır.

Geçici işçi, işçiliğe ek bir gelir kaynağı olarak bakar. En kısa zamanda (gerektiğinde kötü çalışma koşullarını da kabul ederek) en fazla net geliri elde etmeye çalışır. Bu nedenle, vergi vermemek için, sigorta primi ödememek için kaçak çalışmayı kabul eder (emekli olma olasılığı çok düşük olduğundan, sigorta primi de ödemek istemez).

Ayrıca ek ücret alabilmek için günlük çalışma süresini uzatır ve genel tatil günleri de çalışır. Geçici işçi genellikle sendikalaşmaya karşıdır. Çünkü sendikalaşmak onu kaçak işçilikten çıkaracak, kaçak işçiliğin avantajlarını sona erdirecektir. Sendikalaşmanın getirdiği diğer zorluklar ve çelişkiler de hesaba katıldığında, toplu sözleşmenin sağlayacağı ek kazanç düşük kalmaktadır.

Geçici işçiler, ücreti ek bir gelir olarak değerlendirdikleri, en kısa sürede en yüksek net geliri sağlamak için uzun çalışma süresi ve kötü çalışma koşullarını kabullenip, sendikalaşmaya genellikle karşı oldukları için, işçi hareketinin gelişimi önünde bir engel olmuşlardır. Diğer taraftan, işyerinden uzun dönemde bekledikleri bir şeyleri olmadığından (kıdem tazminatı, emeklilik, v.b.), daha kolay eyleme geçerler. Ancak bu eylemler parlayıp-sönücüdür, işin niteliği gereği, kolay kolay örgütlenmeye dönüşmez.

1960-1980 döneminde geçici işçilikten sürekli işçiliğe doğru yaşanan süreç de işçi hareketini güçlendirme eğilimindedir.

Kaçak işçiler: İşçi hareketinin gelişimini olumsuz doğrultuda etkilemiş diğer bir unsur, sürekli kaçak (SSK'na bildirilmeden ve vergi ödemeden) çalıştırılan işçilerdir. Bu işçiler, işverenleriyle anlaşarak, vergi ve sigorta primi olarak ödenecek miktarı paylaşmakta, böylece net yüksek ücret almaktadırlar. Bazı işyerlerinde, işveren ancak kaçak çalıştırmak koşuluyla işçi almaktadır. Daha yaygın görülen bir uygulama ise, asgari ücret üzerinden vergi ve sigorta primleri ödenirken, işçiye daha yüksek net ücret verilmesidir. Sendikalaşma bu tür yasadışı uygulamalara son vermekte, bütün ödemeler kayda geçirilmekte, vergi ve sigorta primi kaçırma olanağı ortadan kalkmaktadır. Birçok küçük işyeri bu ek yükü sırtlayamadığından işyerini kapatmayı yeğlemektedir. Devletin vergi ve sigorta primi kaçakçılığını önlemek için önlemler alması ve böylece bu tür yasadışı uygulamalara son vermesi, bir taraftan sermayenin merkezileşmesi sürecini hızlandırırken, diğer taraftan işçi hareketinin küçük işletmelerdeki gelişiminin önündeki önemli bir engeli kaldıracaktır.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

IV. İşverenlerin Tavrı ve Tavır Değişiklikleri

İşverenin niteliği-tavrı ve tavrındaki değişiklikler de işçi hareketini (örgütlenmesini ve eylemlerini) önemli ölçüde etkiler.

İşveren kamu kesimi veya özel kesim olabilir.

Kamu kesimini, (1) genel ve katma bütçeli daireler, döner sermayeli kuruluşlar ve kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT'ler), (2) belediyeler ve (3) tarım satış kooperatifleri birlikleri ve tarım kredi kooperatifleri birliği başlıkları altında inceleyebiliriz. Üçüne özgü genel özelliklerin yanı sıra, herbirinin kendine özgü nitelikleri de vardır.

Özel sektör, (1) tekelci işletmeler, (2) küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ve (3) çok ortaklı işletmeler olarak ele alınabilir. Tekelci işletmeler içinde yabancı sermayeliler ayrı bir başlık altında incelenebilir. Çok ortaklı şirketler ise, yurtdışındaki işçilerin kurdukları şirketlerden kooperatiflere, sendika yatırımlarına ve hemşehri şirketlerine kadar uzanır.

Bu şemanın çeşitli unsurlarının içiçe geçtiği ortaklıklar görülebilir. Ancak bunlarda belirleyici payın kimde olduğuna bakmakta yarar vardır.

A. Kamu Kesiminde İşveren ve İşçiler

Kamu kesimi işyerleri Anadolu'ya yayılmıştır. Birçok yerleşim biriminde belki ilk kurulan ve belki de bugün bile en önemli kuruluş, kamu kesimi işyerleridir. Yoksulluk ve işsizlik ortamında kamu kesiminde çalışmak bir ayrıcalık olarak ele alınmış, işe girebilen işçi kendisine verilenle yetinmeyi yeğlemiş, daha fazla hak elde edebilmek için mücadele etmeyi ve kendisine göre ayrıcalıklı durumunu tehlikeye atmayı göze almamıştır. Kamu kesimi işyerlerinde verilen ücretler, sosyal yardımlar ise, büyük şehirlerdeki standartlara göre yeterli olmamakla beraber, sanayileşmenin çok geri olduğu, toplumsal güvenliğin bulunmadığı bölge ve zamanlarda önemli bir avantaj sağlamıştır. Kamu kesimi işyerlerinde işçilerin önemli bir bölümünün toprakla bağlarının kopmamış olması, genellikle kira vermesini gerektirmeyecek başını sokabileceği bir eve sahip olması, ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü kendisinin üretmesi ve ailede genellikle ilk nesil işçiler olması da, kamu kesimindeki işçilerin

kendilerine işçi olarak değil de, "devlet memuru" olarak bakmalarına neden olmuştur.

Ayrıca kamu kesiminde işçi-işveren ilişkileri uzun yıllar yumuşak sürdürülmüştür. Genellikle işçilerin üzerinde daha yoğun çalışmalarını sağlamak amacıyla bir baskı uygulanmamıştır. İşyerlerindeki çalışma koşulları, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri de özel kesimdekinden daha iyidir. Bütün bu özellikler, kamu kesimi işyerlerinde işçi-işveren çelişkisine özel kesimdekinden farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu yapı büyük sanayi merkezlerinde 1974-1980 döneminde değişmekle beraber, diğer bölgelerde varlığını önemli ölçüde korumaktadır. Bu bölgelerde faaliyette bulunan madencilik ve ağaç işleme işkollarında çalışan işçiler ise, genellikle köyde yaşamaya devam etmekte ve toplumsal anlamda yarı-işçi, yarı-köylü niteliklerini sürdürmektedirler. 1960-1974 döneminde bu işyerlerinin göreli olarak hareketsiz kalmasının önemli bir nedeni bu yapıdır.

Kamu kesimi işyerlerinde 1 milyonun üstünde işçi çalışmaktadır. TÜSİAD'ın **1980 Yılına Girerken Türk Ekonomisi** çalışmasında, vize edilen işçi kadroları sayısının 1 milyon 138 bin olduğu belirtilmektedir (TÜSİAD, 1980) :

KİT'ler	
devamlı işçi	345 700
geçici işçi	112 000
Diğer kamu kuruluşları	
devamlı işçi	232 300
geçici işçi	448 000
TOPLAM	1 138 000

1960-1980 döneminde kamu kesiminde işverenin bazı özel nitelikleri, işçi-işveren ilişkilerine yeni boyutlar getirmiştir. Bu özellikler gözönüne alınmaksızın Türkiye'ye ilişkin olarak yapılan çözümlemeler, ülkedeki yapıyı ve dinamiği kavrayamaz.

Bu dönemde kamu kesiminde kullanılmayan kapasite, personel harcamaları ve maliyetler yüksek, verimlilik düşük olmuştur. İşveren, hiç de klâsik bir işveren gibi davranmamıştır. Bütün bunların nedeni ise aşağıda özetlenen kendine özgü niteliklerdir.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Kamu kesiminde 1960-1980 döneminde verimsiz ve politik bir istihdam stratejisine yol açan nedenleri, (1) devlete, (2) hükümetlere, (3) işyeri yönetimine bağlı özellikler olarak ele alabiliriz.

Kanımca, 1960-1980 döneminde kamu kesimindeki personel sorunlarının bir kısmının kaynağı, dışa bağımlı ve çarpık bir ekonomik yapı içinde ortaya çıkan yapısal işsizlik sorununa devletin bazan bilinçli, bazan bilinçsiz bir çıkış arayışı olmuştur.

Kamu kesimi, ülkede işsizliği azaltmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. TÜSİAD'ın sözü geçen çalışmasına göre, 1980 yılı başında kamu kesiminde toplam 3 milyon 200 bin kişi istihdam edilmektedir. Gerek işçi, gerek de memur statüsündeki istihdamda, işletmenin gereksiniminden çok, toplumsal patlamaların önlenmesi önemli bir unsur olmuştur. İşe adam değil, adama iş ilkesi oldukça yaygın olarak uygulanmıştır. Bunun sonucu ise, milyonlarca işçinin (statüsü ne olursa olsun) verimsiz bir şekilde istihdam edilmesidir.

Kamu kesiminde işçi statüsünde çalışanların sayısı 1 milyonun üstündeyken, bu konuda politikaların geliştirileceği ve ülke çapında belirli düzenlemeleri yapacak bir birim yoktu. Devlet Personel Dairesi, sadece "memur" statüsünde çalışanların özlük işleriyle ilgilenmekteydi. İşçi statüsünde çalışanlar için ne iş tanımları, ne ülke düzeyinde bir toplu sözleşme politikası geliştirilmemişti. Kamu kesiminde işçi statüsünde çalışanlara ilişkin merkezi bir veri birimi bile yoktu. Ülke çapında çok sayıda birimi olan bazı kuruluşlar (özellikle geçici işçiler söz konusu olduğunda) kaç işçi istihdam ettiğini bile bilemeyecek durumdaydı.

Kamu kesiminde 1960-1980 döneminde ekonomik, toplumsal ve politik sonuçları giderek önem kazanan personel sorunu, ağırlıkla hükümetlerden (iktidardaki parti/partiler) kaynaklanmıştır.

Mümtaz Soysal, hükümetlerin ve partilerin kamu kesimindeki istihdam politikasını aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

> "Son yıllarda ve özellikle bu iktidar döneminde, devlet işletmelerindeki personel politikasının değişmesini beklemek iki nedenle hayal olmuştur:
>
> 1) Kadroların şişirilmesi ve hele uçak uçurmayan, gemi yürütmeyen, tren işletmeyen, fabrika çalıştırmayan masabaşı personelinin artırılması, yandaşlara nimet dağıtmaya dayalı yemlik politikasının kaçınılmaz bir sonucudur.
>
> 2) Yeteneğe değil de partizanlığa dayalı atamalar yüzünden yöneticilerin kalitesi düştükçe, onların kayırdığı ya da atadığı insanların da kalitesi düşmekte, dolayısıyla yukarılardan aşağılara doğru genel bir yeteneksizlik devlet işletmelerinin her yanını sarmaktadır.
>
> Böyle bir ortamda verimlilik politikası şöyle dursun, basit bir üretim artırma politikası bile uygulanamaz... Eskiden olduğu gibi, şimdi de rahatlıkla bahse girebilirsiniz: Devletçiliğe karşı ve 'hür teşebbüs'ten yana olduğunu söyleyen bir iktidar bile elindeki işletmelerden hiçbirini özel kesime satmaya cesaret edemeyecektir. Çünkü, yemlikleri elde bulundurmak, benimsenen dünya görüşünün gereklerini yerine getirmekten daha ağır basmaktadır" (Soysal, 1980: 2).

Kamu kesimi, işsizliğin yol açabileceği toplumsal patlamalara karşı bir supap olmanın ötesinde, çeşitli partilerden siyasi yöneticiler tarafından bir oy deposu olarak değerlendirilmiştir. 1960-1980 döneminde ve özellikle 1975-1980 yıllarında işçilerin istihdamında, terfi ve tenzillerinde, cezalandırılmalarında ve işten çıkarılmalarında gözönünde tutulan ana nokta, işçilerin yetenekleri, bilgi ve ustalıkları, işe bağlılıkları, disiplinleri değil, siyasi ilişkileri olmuştur.

Sendikalar, özellikle genel seçimlerde belli siyasi partilerin yanında yer almışlardır. Bu ise, yönetime gelen siyasi partiye destek sağlamış olan sendikalara, özellikle bu sendikaların örgütlü bulunduğu kamu kesimi işyerlerinde yöneticilerin atanması konusunda söz hakkı vermiştir. 1960-1980 yıllarında sendikacıların kendi siyasi ilişkilerinin iktidarda olduğu dönemlerde kamu kesimi yöneticileri üzerindeki baskıları, işletmenin ekonomik çıkarlarını gözeten bir istihdam politikası izlenememesinin nedenlerinden biri olmuştur.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

Kamu kesimi özellikle 1974-1980 döneminde, çeşitli siyasi partilerin militanları için gelir kaynağı olarak kullanılmıştır. 1970'lere kadar genellikle görülen, "torpilli" işçi veya memurun az iş yapması, normal memur veya işçinin ise biraz daha fazla çalışmasıydı. 1974-1980 döneminde ise militanlar çeşitli işyerlerinde üslenmişler veya ancak aydan aya maaş almak için işyerine gidip, günlerini kendilerine verilen başka işleri yapmakla geçirmişlerdir.

Özel kesimde bir işveren, işyerindeki işçi-işveren ilişkilerini genellikle kendi işyerinde kârın azamileştirilmesi sorununun bir parçası olarak ele alırken, kamu kesiminde özellikle politik düşünceler ön planda tutulmuştur. Kamu kesimi bir bütün olarak düşünüldüğünde, herhangi bir işletmede meydana gelen zarar ve hatta bir işletmenin tümden harap olması, önemli bir maddi yük oluşturmaz. Ancak özel kesimde böyle bir olay, genellikle o işletmenin sonu demektir. Bu ayrılık, kamu kesimi işyerlerindeki işçi-işveren ilişkisinde, yöneticiye ve yöneticiyi yönlendiren siyasi kişi ve organlara çok geniş bir hareket esnekliği vermiştir.

1960-1980 döneminde hükümetler, milletvekilleri ve üst kademe bürokratlar, kendi çizgilerinden olan sendika ve işçilere karşı son derece toleranslı ve esnek davranırken, kendi düşüncelerinden olmayanlara karşı çok sert uygulamalara girebilmişlerdir.

Son yıllarda hükümetlerin sık sık değişmesi, her gelen hükümetin kamu kesimi yöneticilerini değiştirmesi, kamu kesimi yöneticileri arasında kaçınılmaz olarak "intikam" duygularını ve uygulamasını yaygınlaştırmıştır. Bu tavırlar, bir bütün olarak işletmenin verimliliğini olumsuz doğrultuda etkilediği gibi, istihdam politikasında normal zamanlarda yapılmayacak işlere neden olmuştur. Bürokrasinin üst kademelerinde gruplar oluşmuş ve her grup kendisini belli bir siyasi parti ve hatta parti içindeki hiziple özdeşleştirmiştir. Bu partinin veya grubun hükümet üzerindeki etkisinin arttığı dönemlerde, bu bürokratlar son derece verimli çalışmışlardır. Ancak, hükümetin ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak da kendilerinin görevden alınarak "kızağa çekileceklerini" hissettikleri anda, gelecek yönetimin işini zorlaştıracak ve kendi adamlarının durumunu sağlamlaştıracak girişimlerde bulunmuşlardır. Yönetimden ayrılacağını hisseden grup, derhal boş kadroları kendi adamlarıyla doldurmuş,

yeni gelecek yönetime kadro bırakmamaya çalışmıştır. Toplu sözleşme döneminde bulunuluyorsa, "tutulan" sendika ile "tutulan" sendikaya üye yapılmış "kendi adamları" için avantajlı koşullarla alelacele toplu sözleşme imzalanmış ve özellikle de işten çıkartmaya ilişkin hükümlerde işçi lehine başka koşullarda kesinlikle verilmeyecek haklar verilmiştir. Bu "sabotaj" girişimleri ise kamu kesimini iyice verimsizleştirmiştir. Hükümetlerin sık sık değişmesi ve her an değişebileceği umudunun ve korkusunun taşınması, görevde bulunan üst kademe bürokratların uzun dönemli personel politikaları izleyebilmelerini olanaksız kılmıştır.

1960-1980 döneminde kamu kesiminde personel işlerinden sorumlu kişiler ve diğer üst derece işletme yetkilileri, istihdam politikasına ilişkin olarak bir sorumluluk taşımamaktaydılar. Ayrıca, üst kademe bürokratların atanmasında Bakanlar Kurulu'nun, bakanların ve milletvekillerinin etkinliği, atanan yetkilinin bu kişilerin etkisine açık olmasını da beraberinde getirmiştir. Kamu kesimi yöneticilerinin odaları, seçmenlerinin ve delegelerinin işe alınmasını talep eden milletvekilleriyle dolmuştur.

Kamu kesiminde verimsiz ve israfa dayalı bir istihdam politikası izlenmesinin, işletme yöneticileri açısından hiç bir parasal yükümlülüğü olmamıştır. İşletmenin kârı veya zararı, 657 sayılı Devlet Memurları Yasası uyarınca belirli bir miktarda maaş alan işletme yöneticisini etkilememektedir. Aksine, israfa dayalı bir istihdam politikasını zorlayan parlamenterlerin taleplerinin karşılanması, diğer kamu kuruluşlarında yönetim kurulu üyeliklerinin yolunu açmakta ve üst kademe devlet memuruna ek gelir sağlamaktadır.

Kamu kesimi yöneticisinin, işletmenin zarar etmesinden kişisel bir zararı olmadığı gibi, işletmenin de genellikle bir zararı olmamıştır. Kamu kesimi işletmesi iflâs edemez. Zararları devlet tarafından çeşitli biçimlerde karşılanır. Zarar eden işletmelere önemli miktarlarda fon aktarılır. 1960-1980 döneminde bu uygulamanın getirdiği rahatlık, işçi istihdamında da ince eleyip sık dokunmasını önlemiştir.

Kamu kesiminde memurlara verilen bazı haklar, işçiler için de örnek oluşturmuş ve özel kesimdekinden çok daha kolay uygulanabilmiştir. Özellikle çocuk ve aile yardımları, yakacak yardımı, tutukluluk ve hastalık halinde iş akdinin feshi, iş teminatı

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ve çalışma sürelerine ilişkin hükümler, memurlara yapılan uygulamalardan önemli ölçüde etkilenmiştir.

1960-1980 döneminde kamu kesimi yöneticisini toplu sözleşme görüşmelerinde en fazla rahatlatan şey, sendikanın isteklerinin daha önce kamu kesiminde başka işletmelerde kabul edilmiş olmasıdır. Yönetici bir taraftan sendika ile kendi açısından "gereksiz yere" sürtüşerek kendini yıpratmaktan kaçınırken, diğer taraftan, bir denetim anında kendisini savunacak veya en azından attığı adımları meşrulaştıracak dayanak noktaları da arar. En önemli dayanak noktası da, başka kamu işyerlerindeki uygulamalardır. Kamu kesimi işyerlerinin toplu sözleşmeleri ise, yürürlük tarihleri açısından dağınıktır. Genellikle çift senelerde birikmekle beraber, her hangi bir anda kamu kesiminde sürmekte olan toplu sözleşme görüşmelerine rastlanabilir. Bu dağınıklık ise, her bir toplu iş sözleşmesinin bir diğerine basamak oluşturmasına yol açmıştır. Ücret zammı, ikramiye, kıdem tazminatı gibi önemli maddeler dışında, kamu kesiminde bir toplu sözleşmede alınan yeni bir hak, diğerlerine kısa sürede yansımıştır.

Kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde genellikle kamu kesimi yöneticilerinin üzerinde durduğu noktalar, denetime daha açık olan ücret zammı, ikramiye ve kıdem tazminatı olmuştur. İşletme açısından çok daha önemli parasal miktarları gerektiren, çalışma süresinin kısaltılması, yıllık izin süresinin artırılması, fazla çalışma zammı gibi konulardaki talepler genellikle kolayca kabul edilmiştir. Bu nedenle kamu kesiminde çıplak ücret dışı ödemeler ve işçinin işletmeye maliyetinde ücret dışı bölüm yüksektir.

1980 yılında oluşturulan Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu'na kadar, yüzlerce kamu kesimi işyerinde uygulanan istihdam politikaları ve bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri denetime tabi tutulmamıştır. Bu denetimsizlik, kamu kesimi işyerlerindeki israf ve kolaya kaçma eğilimlerini artırmıştır. Bu eğilimi artıran başka bir etken, böyle bir denetimsizlik ortamında istihdam ve toplu sözleşmeler konusunda işletmenin ekonomik çıkarlarını diğer yöneticilere göre daha fazla düşünen yöneticilerin çıkardıkları iş uyuşmazlıklarının bu kişileri yıpratması olmuştur. Sendikaların başka işyerlerinde çok kolay aldıkları bazı

talepleri ekonomik bulmayarak vermekten kaçınan yönetici, sürtüşmelere ve hatta greve yol açtığında, kendisini yalnız bulmuş ve belki de görevden alınmıştır. Ekonomik olmayan talepleri kabul ederek işletmeyi zarara sokan yönetici ise, denetimsizlik ortamında, "işleri halleden" yönetici olarak değerlendirilmiş ve ödüllendirilmiştir (Koç, 1980a).

Belediyeler ve kooperatifler, kamu kesimi içinde, istihdam politikası açısından özel bir öneme sahip olmuşlardır. Belediye yöneticileri, yörenin oylarıyla işbaşına gelir. İşçilerle iyi geçinen belediye yöneticileri, bir sonraki seçim dönemi için önemli bir yatırım yapmış olur. Belediye yöneticilerinin istihdam ettiği işçiyle karşılıklı çıkar ilişkisi, milletvekili ile herhangi bir kamu kesimi işyerindeki işçiden çok daha yakın ve dolaysızdır. Kooperatifler için de benzer bir durum sözkonusudur. Bu durum ise, kamu kesiminde 1960-1980 ve özellikle 1975-1980 döneminde genel olarak gördüğümüz özelliklerin bu kuruluşlarda daha yaygın olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Koç, 1980b; 1980c).

Belediyelerin bir diğer özelliği, bu dönemde Belediye Gelirler Yasasının çıkarılmamış olması nedeniyle, belediyelerin sürekli olarak hükümetten yardım alma zorunluluğudur. Özellikle 1974-1980 döneminde önemli kentlerin belediyelerinde CHP'li adayların başkan seçilmesi ve belediyelere verilen görevlerle parasal olanaklar arasındaki dengesizlik, işçilerin maaşlarını alabilmek için sık sık direnişlere başvurmalarına neden olmuştur. Bu direnişler görünüşte belediye yöneticilerine karşıdır. Gerçekte ise (bazı durumlarda, yardım alabilmek amacıyla belediye yöneticilerinin de desteğiyle) hükümete karşı bir tavır söz konusudur (Koç, 1980c).

Özetle kamu kesimi işvereninin 1975-1980 dönemindeki tavrı, işyerlerini hareketlendirmiş, saflaşmalara, sürtüşmelere ve çatışmalara neden olmuştur.

Kamu kesiminde işçilerin niteliklerini belirleyen en önemli etken, kamunun, yani özel bir işveren türünün ve özellikle de bu türün Türkiye'deki biçiminin kendine özgü nitelikleridir.

İşverenin bu kendine özgü nitelikleri, işçilerin kendi aralarındaki, işçilerle sendika arasındaki, işçilerle işveren arasındaki, işçilerle yaptıkları iş ve işyeri arasındaki ilişkileri önemli ölçüde

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

etkilemiştir. İşçilerin çevreleriyle olan bu ilişkilerini de 1974-1975 yıllarına kadar olan dönem ile 1974-1975 ve sonraki olarak ikiye ayırabiliriz. 1974-1980 yıllarında, kamu kesiminde işçi-işveren ilişkisi parti taraftarları arasındaki bir ilişkiye ulaşmış, sendikal örgütlenmede DİSK kamu kesiminde etkinlik kazanmaya başlamıştır.

Özel kesim işyerlerinde işçiler arasındaki çelişkiler önemli boyutlara ulaşmaz. Bir tarafta işçiler, diğer tarafta işveren vardır. İşçiler arasındaki en küçük bölünme, işçilerin tümünü işveren karşısında zayıf düşürür, herkesin ortak çıkarını zedeler. Bu durumda işçiler kendi aralarındaki çelişkilerin üstünü örtmeyi yeğlerler. Sendika değiştirme dönemlerinde işçiler arasında çelişkiler doğsa bile, bir sendikanın o işyerinde çalışan işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağıtlama yetkisini almasından sonra, bu çelişkiler genellikle sona erer. İşçiler, gelirlerini artırabilmenin, daha iyi çalışma ve yaşama koşulları sağlamanın (o dönemdeki) tek yolu olan toplu sözleşmeye birlik-beraberlik içinde sarılırlar. Bu süreç, ortak bir mücadele içinde gerçekleştirilmiş, kendi içinde oldukça sağlam bir birliği gerçekleştirir.

Kamu kesiminde durum farklıdır. 1974-1975'lere kadar, işçiler arasındaki çelişkiler önemli olmamıştır. Kamu kesiminde bu yıllara kadar hemen hemen tamamiyle Türk-İş sendikaları örgütlüdür. Bu nedenle, sendika değiştirme diye bir sorun, işçileri bölmede etkin olmamıştır. Belli hakların alınması için bir mücadeleye de gerek kalmamıştır. Kaçak işçi çalıştırılmamıştır. Ücretler özel kesimdekinden daha yüksektir. Yılda 52 yevmiye tutarında ikramiye verilmesi yasayla getirilmiştir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri, özel kesimdekinden çok daha ciddi olarak alınmıştır. Ve bütün bunlar, uğrunda işçilerin hemen hemen hiç mücadelesi olmaksızın işveren devlet tarafından tek taraflı olarak sunulmuştur. Bu durumda, özetle, kof bir birlik görünümü ortaya çıkmıştır. Özel kesimde işverene karşı mücadele içinde oluşan birlik yerine, mücadeleye gerek olmayan, ancak bölünmeye neden olacak koşulların da yokluğunda eylem gücü olmayan, gerçekte örgütsüz bir birlik.

1974-1975 yıllarında, kamu kesimi özellikle militan besleme yerleri ve oy depoları olarak görülmeye, siyasi hareketlere kitle tabanı kazandırılmasının araçları haline getirilmeye büyük

boyutlarla başlandı. Çeşitli sendikalar, kendilerini çeşitli siyasal partilerle özdeşleştirdiler ve sendikal mücadeledeki tavırlarını iktidardaki partiye göre ayarlamaya başladılar. İktidardaki partiler de işçilere ve sendikalara karşı olan tavırlarını, karşılarındakinin siyasi tavrına göre belirlediler. Bunun sonucunda, kamu kesiminde işçilerin kof birliği çatladı. İşçiler saflara ayrıldı. 1980'e gelindiğinde, tarafsızlık diye bir şey pek kalmadı. Ancak buradaki taraflar, özel kesimde olduğu gibi işçi ve işveren değildi. İşvereni ve işçisiyle birlikte bir tarafta "solcular," diğer tarafta "sağcılar" vardı.

Bu bölünmenin çeşitli örnekleri her gün gazetelerde sergilenmiştir. 1971-1973 döneminde Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumunda işçiler arasında önemli bir sürgün, işten çıkartma ve bunlarla bağlantılı olarak da saflaşma olmamıştır. Tüm işçiler Türk İş'e bağlı Metal İş Federasyonu üyesiydiler. 1979 yılının ilk aylarındaki yetki mücadelesi süreci ise, fabrikalardan, işçi taşıyan banliyö trenlerine kadar sopalı-silahlı çatışmalarla doludur. Bu çatışmanın bir tarafı MHP'lilerin yönetimde bulunduğu Türk Metal Sendikası ve bazı AP'lilerin de desteğini alan MHP liler, diğer tarafı bağımsız Yeni Metal Sendikası ile DİSK üyesi Maden İş saflarında örgütlenen CHP'liler ve CHP'nin solundaki parti ve grupları destekleyenlerdir.

TARİŞ'te 1975 yılından beri yaşanan olaylar da aynı olguyu anlatmaktadır. İşçiler, taraftarı bulundukları siyasi görüşler sayesinde ekonomik çıkar sağlayabilmiş ve işyerinde rahat edebilmişlerdir. Sık sık iktidarların değişmesi ve özellikle de MHP taraftarlarının TARİŞ'i bir üs olarak kullanmak istemeleri nedeniyle, TARİŞ'te işçiler ve işveren saflaşmıştır.

Özetle; özel kesimde çıkar mücadelesi, işçi-işveren biçimindeki bir saflaşmada ortaya çıkmaktadır. Kamu kesiminde ise 1974-1980 döneminde süren mücadele, işçisi, sendikası ve işvereninin bir arada örgütlendiği bir "sol-sağ" saflaşması olmuştur.

B. Özel Sektörde Tekelci İşletmelerde İşverenler ve İşçiler:

Büyük sermaye Türkiye'de ağırlıkla imalât sanayii, bankasigorta ve inşaat alanlarında önemli sayıda işçi istihdam etmektedir. Ülkede sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme süreci, bu şirketlerin istihdamını artırmaktadır. Büyük şirketlere girdi

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMALARI VAKFI

üreten ve hukuken bağımsız olsalar bile çeşitli açılardan bu büyük şirketlere bağımlı yüzlerce şirket ve bu işyerlerinde çalışan birkaç yüzbin işçi ayrıca ele alınmalıdır.

İstanbul Sanayi Odası'nın Türkiye'nin 100 büyük sanayi kuruluşuna ilişkin anketinin sonuçları, Türkiye'de tekellerin gücü ve etkinliğini göstermektedir. Bu anketler, 1977 yılından başlayarak 300 büyük şirketi kapsayacak biçimde genişletilmiştir (Bu anket kamu-özel ayrımı yapılmaksızın tüm kuruluşları içermektedir. Bu nedenle, salt özel sektöre ilişkin sonuçlar çıkarmak mümkün değildir).

100 büyük sanayi şirketinin istihdam ettiği işçi sayısı sürekli olarak artmıştır. Bu şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ile aynı yıllar sanayi anketlerine göre 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde istihdam edilen işçi sayıları aşağıda verilmiştir (İstanbul Sanayi Odası'nın yıllık anketleri ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nün sanayi anketleri sonuçlarından derlenmiştir).

Yıl	100 Büyük Sanayi Şirketinde İstihdam (000)	Sanayi Anketlerine Göre İstihdam (000)
1970	140	
1971	149	526
1972	159	582
1973	172	686
1974	202	666
1976	198	738

En büyük 300 sanayi şirketinde 1977 yılında 333 550, 1979 yılında ise 444 020 kişi çalışıyordu. Bu rakamlar, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde istihdam edilen işçi sayısının yaklaşık yarısıdır.

Büyük şirketlerde istihdamı incelemenin diğer bir yolu, holdingleri ve bankaları ele almaktır.

Özel sektöre ait bankalarda 1979 yılı sonunda 59 776 işçi çalışmaktadır. Önemli holdinglerden istihdamına ilişkin veri sağlayabildiklerimizin durumu da şöyledir :

Ercan Holding (1979 sonu) : 2 610; (1980 sonu) : 2 883
Enka Holding (1980 sonu) : 6 500

Eczacıbaşı Holding : yaklaşık 3-4 bin
Alarko Holding (1980 sonu): 1960 (ayrıca dış atelye ve alt müteahhit personeli : 4 300)
Transtürk Holding (1979 sonu): 4 259
Sezai Türkeş-Feyzi Akkaya (1977): 6 019
Kutlutaş Holding (1980): 10 000
Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu (1976): 2626
Bimhol Holding (1979): 15 000
Sabancı Holding (1979): 28 500
Koç Holding (1979): 28 900
Yaşar Holding (1978): 4 000
Deva Holding (1977 sonu): 2 300

Holdingleşmemiş tek tek büyük şirketler ve bankaların (özellikle Türkiye İş Bankası ve Yapı ve Kredi Bankası'nın) iştirakleri ile hakkında bilgi bulunamayan holdingler gözönüne alındığında, özel kesimde tekelci işletmelerde 300 bin kişilik bir doğrudan istihdamdan söz edebiliriz.

Bu işletmeler içinde yabancı sermayeli olanlarda çalışan işçi sayısı da, sanırım, bugün 50 bin civarındadır. Dr. Mehmet Şahin'in 1973 yılında 110 yabancı sermayeli şirkete gönderdiği anket formlarından yanıt gelen 79'unda 1963 yılında 10 469 kişi çalışırken, 1972 yılında çalışan sayısı 31 367'ye çıkmıştır (Şahin, 1975 : 154)

Güngör Uras'ın Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları çalışmasında ise, Ticaret Bakanlığı kayıtlarına atıfta bulunularak, yabancı sermayeli kuruluşlarda 1973 yılında 43 493, 1976 yılında ise 46 645 yerli personel çalıştığı belirtiliyor (Uras, 1979 : 205). Harb-İş Sendikası'nda örgütlü bulunan yabancı askeri işyerleri çalışanları da bu rakama eklendiğinde, yaklaşık 50 bin kişilik bir istihdamdan söz edebiliriz.

Tekelci işletmelerde çalışan işçilerin bilebildiğimiz kadarıyla tümü sigortalı ve sendikalıdır. Bu işyerlerinde genellikle kaçak işçi çalıştırılmaz. 1960-1980 döneminde tekelci işletmeler genellikle sendikalaşmaya karşı olmamışlar, ancak kendi tercihleri doğrultusunda sendikalaşmayı ve bazı durumlarda da sendikaların tekelci grupların çizdiği sınırlar içinde oynamasını

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

sağlamak amacıyla çeşitli araçlarla ve biçimlerde müdahalelerde bulunmuşlardır.

Tekelci işletmelerde 1968-1970 yıllarında İstanbul ve çevresinde Türk-İş'e bağlı sendikalardan DİSK'e bağlı sendikalara doğru bir eğilim olmuştur. İşverenler bu sendika değiştirme işinde başı çeken işçileri işten çıkarınca, direnişler ve güvenlik kuvvetleriyle çatışmalar yaygınlaşmıştır.

Daha sonraki yıllarda tekelci işletmeler DİSK'e bağlı sendikalarla yaşamaya alıştılar. Bazı durumlarda, işçiler üzerinde denetimi ve etkinliği daha fazla olan DİSK sendikalarını, işçiyle bağı olmayan ve işçiye söz geçiremeyen sendikalara tercih ettiler.

Ancak 1976 yılı Eylül ayındaki DGM direnişi, sanırım, tekelci işletmelerin DİSK'e karşı tavır almalarında önemli bir dönüm noktası oldu. Çoğunlukla tekelci işletmelerin örgütlü bulunduğu Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu ve bağlı sendikalarla, DİSK ve bağlı sendikalar arasında yoğun bir sendikal mücadele başladı. 1980 yılında metal ve tekstil işkollarındaki yaygın grevler bu çekişmelerin ürünüydü.

Sendikal düzeydeki bu çekişmenin ötesinde, tekelci işletmelerde işçi-işveren ilişkilerinin hem kamu kesimine, hem de küçük ve orta büyüklükteki özel kesim işyerlerine kıyasla, çok daha rasyonel, dengeli, yumuşak ve profesyonelce geliştiği söylenebilir.

Tekelci işletmelerde çalışan işçiler ise genellikle işçi hareketinin başını çekmişlerdir.

C. Özel Sektörde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde İşverenler ve İşçiler

Küçük ve orta büyüklükteki işyerlerinde çalışan işçilerin büyük bir kısmı sigortasız ve sendikasızdır. Yüzbinlerce işçi kaçak çalıştırılmaktadır. Çalışma süreleri uzun, çalışma koşulları kötüdür. Tekelci işletmelerin büyüklükleri, etkinlikleri, üretim teknolojileri ve ilişkileriyle sağladıkları yüksek kârların daha azını küçük ve orta büyüklükteki işletmeler işçilerini daha yoğun, daha uzun süre ve kaçak çalıştırarak sağlamaya çabalamaktadır. Bu nedenle ilişkiler bir açıdan serttir, baskıya dayanır, işten çıkartmalar yaygındır; diğer açıdan kaçak çalışmanın kısa dönemde sağladığı bazı yararlar işçi ile işveren arasında paylaşılır.

Ç. İşverenlerin İşçi Hareketine Karşı Tavırlarını Belirleyen Etkenler

İşverenlerin işçi hareketine karşı tavırları ve tavırlarındaki değişiklikler de, kişilerin iradelerini aşan maddi temellere dayanmaktadır. Burada çok kısa olarak bunlara bakalım.

Ekonominin genel durumu ve içinde yaşanılan evre, işverenlerin o günkü durumlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini belirler. Durum ve beklentiler kötüyse, işveren direnir, sertleşir. Durum ve beklentiler iyiyse, işveren yumuşar, uzlaşır. 1980 yılı başında 25 Ocak kararları diye bilinen tedbirlerin uygulanmaya başlanması, işverenlerin büyük çoğunluğu için durumu ve geleceğe ilişkin beklentileri kötüleştirmiştir. Yapı kendini bir ölçüde rasyonelleştirme çabasına girmiştir. Bu ise kaçınılmaz olarak işverenlerin tavrını ve doğal olarak da işçilerin tepkisini sertleştirmiştir.

İşverenlerin örgütlülük düzeyi de tavırlarının belirlenmesinde etkin olur. İşverenlerin örgütlülüğünü sendikaları aşan bir boyutta almanın yararlı olacağı kanısındayım. İşverenler tek tek kısa dönemli çıkarlarını sınıflarının ve sınıfları içinde belirli kesimlerin ortak uzun dönemli çıkarları için feda etmeyi kabullendikleri ve bunu uyguladıkları ölçüde, işçi hareketi ile ilişkilerinde etkinliklerini artırırlar. Bu ise, işçi hareketinin çeşitli düzeylerdeki strateji ve taktiklerini etkiler.

İşverenlerin mücadele araç ve biçimleri de işçilerin tek tek veya örgütleri içindeki tepkilerinde etkin olur. Lokavt, yasadışı lokavt, tensikat, greve zorlama, kara liste yayınlama gibi davranışlar genellikle ilişkileri sertleştirir. Son yıllarda işveren sendikaları bu uygulamalara oldukça sık başvurmuşlardır.

Bu dönemde uygulanan lokavtlarda bir düzenlilik yoktur. Sendikaların aldığı grev kararlarına karşı işverenler veya işveren sendikaları lokavt kararı alıyorlarsa da, bunun uygulamaya geçirilmesi yıllara göre çok farklı olmaktadır. 1963-1977 döneminde 211 lokavt uygulanmış, bu lokavtlardan 18 011 işçi etkilenmiştir.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Uygulanan Lokavtlar

Yıl	Lokavt	Etkilenen İşçi Sayısı	Yıl	Lokavt	Etkilenen İşçi Sayısı
1963	—	—	1970	4	1 389
1964	2	608	1971	3	2 064
1965	52	1 051	1972	10	3 239
1966	—	—	1973	10	3 278
1967	—	—	1974	17	1 961
1968	71	727	1975	7	1 626
1969	1	18	1976	30	1 452
			1977	4	598

(T.C. Çalışma Bakanlığı, 1972; 1978)

V. Ücretler ve Çalışma Koşulları

İşçilerin tepkilerindeki ana unsur, çalışma ve yaşama koşullarındaki gelişmedir. İşçinin ve daha da öte ailesinin net gerçek toplam geliri artıyorsa ve çalışma koşulları düzeliyorsa, tepkinin maddi temeli oluşmamıştır. Net gerçek toplam gelir düşüyorsa, diğer etkenlere bağlı olarak bir tepki oluşur. Diğer etkenler bu tepkinin biçimini ve boyutunu belirler.

İşçinin çalışma ve yaşama koşullarının kötüleşmesini "yoksullaşma" kavramı ile tanımlayabileceğimiz kanısındayım. Yoksullaşma kavramı ise çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir.

İlk olarak bir "nispî yoksullaşma" kavramından söz edebiliriz. Bu kavramla kastedilen, işçilerin net gerçek gelirlerinin artmasına rağmen, yaratılan toplam değerden veya kendi yarattıkları değerden aldıkları payın azalmasıdır; diğer bir deyişle, gelir dağılımındaki mevcut durumun işçiler aleyhine bozulmasıdır. Nispî yoksullaşma tek başına genel olarak tepki doğurmaz.

İkinci olarak "mutlak yoksullaşma" kavramı vardır. Mutlak yoksullaşma, en genelinde, insanların yaşama ve çalışma koşullarının kötüleşmesi olarak tanımlanabilir. Mutlak yoksullaşma kavramını da "toplumsal anlamda mutlak yoksullaşma" ve "fiziki anlamda mutlak yoksullaşma" olarak ikiye ayırabiliriz.

Toplumsal anlamda mutlak yoksullaşma, insanın toplumsal olarak gerekli görülen gereksinimlerindeki artışın net gerçek gelirindeki artıştan fazla olması durumudur. Diğer bir deyişle, çalışanın net gerçek geliri artar, ancak yeni gereksinimleri daha hızla arttığından, toplumsal anlamda yoksullaşır. Bu tür yoksullaşma sınırlı ve genellikle kontrollu bir tepkiye neden olur.

Fiziki anlamda mutlak yoksullaşmadan anlaşılan ise, net gerçek gelirlerin azalmasıdır. İnsanlarda tepki eğilimini en fazla artıran durum budur.

Net gerçek ücretlerdeki değişimin yanı sıra, diğer yaşama ve çalışma koşullarında da genellikle paralel değişiklikler olur: devletin insanlara götürdüğü hizmetler (sağlık, eğitim, yol-su-elektrik v.b.), çalışma süreleri, işyerinde çalışma güvenliği ve iş sağlığı, iş teminatı, v.b.

1960-1980 döneminde net gerçek ücretler belirli dönemlerde artmış, belirli dönemlerde gerilemiştir. Tüm dönemde nispî yoksullaşmadan, işçilerin yarattıkları değerden aldıkları payın azalmasından, gelir dağılımındaki eşitsizliğin daha da artmasından söz edebiliriz. Yapılan gelir dağılımı araştırmaları ve ulusal gelirdeki artışla net gerçek ücretlerdeki artışların karşılaştırılması bunu göstermektedir.

Toplumsal anlamda mutlak yoksullaşmanın tüm 1970'li yıllarda geçerli olduğunu söyleyebiliriz. 1969 ile karşılaştırıldığında 1970'li yıllarda net gerçek ücretlerde önemli bir artış yoktur. Buna karşılık tüketim kalıpları hızla değişmiş, gereksinimler büyük ölçüde artmıştır.

Fiziki anlamda mutlak yoksullaşma ise 1970'li yılların bazılarında görüldü. 1970-1972 döneminde net gerçek ücretler 1969 yılına göre toplam yüzde 10 oranında düştü. 1973 yılında artmaya başlamasına karşın, 1976-1980 döneminde önemli bir azalma yaşandı. 1976 yılında 1963 yılı fiyatlarıyla net 1926 lira olan ortalama sigortalı aylığı, 1980 yılında 855 liraya düştü (Cumhuriyet, 1981b). Nominal ücretlerdeki artışa karşın, sigorta prim oranlarının artması, gelir vergisinde yüksek vergi oranlı dilimlere varılması ve fiyatların olağanüstü hızla yükselmesi, net gerçek ücretlerdeki bu önemli düşüşe neden oldu.

Aşağıda, SSK'na primi yatırılan sigortalılara ilişkin ücret verileri tablo halinde sunulmuştur. SSK ücret verileri, tüm işçilerin net gerçek gelirlerini ve bu gelirlerdeki değişiklikleri yansıtmaktan uzaktır: kamu kesimi büro işçileri ("memurlar") ve sosyal sigortanın kapsamı dışındaki diğer işçiler, kaçak çalıştı-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

rılanlar, prim kesilmesi için taban ve tavan ücret, "işveren vekilleri"nin de aynı örgüte prim ödemeleri gibi ve ek bazı başka nedenler, bu verileri güvenilmez kılmaktadır. Ancak kullanılacak başka veri de olmadığından, koyunun olmadığı yerde keçiye zorunlu olarak Abdurrahman Çelebi denilmektedir.

Sigortalı Net Aylık Ücreti (Evli-2 Çocuklu)

Yıl	Brüt Ücret TL/ay	Net Nominal Ücret TL/ay	İTO Geçinme İndeksi	Net Gerçek Ücret İndeksi
1963	537	499	100,0	100,0
1964	585	538	102,2	105,5
1965	649	574	108,4	106,1
1966	708	616	113,1	109,1
1967	775	667	120,0	111,4
1968	847	718	125,0	115,1
1969	964	801	131,2	122,3
1970	1 060	869	143,3	121,5
1971	1 180	948	167,8	113,2
1972	1 316	1 042	190,1	109,8
1973	1 632	1 248	217,3	115,1
1974	2 048	1 524	268,4	113,8

(Maden-İş Sendikası Araştırma Dairesi, 1975 : 30)

VI. İşçi Hareketini Belirleyen Diğer Etkenler

İşçiler toplumun bir parçası olarak, bir yerde yaşayan ve tüketen insanlar olarak hem genel olarak toplumsal hareketlilikten, hem de yaşamlarının işyeri dışındaki bölümünde girdikleri ilişkilerden etkilenirler. Ayrıca işçi hareketi dışındaki bazı çevreler de işçi hareketi ile bağ kurmaya çalışabilir. Daha önceki bölümlerde ele alınan etkenlerin yanısıra bu etkenler de işçi hareketini yönlendirir.

Türkiye'de 1960-1980 döneminde toplumsal hareketlilik arttı, insanlar daha politize oldu. İşçiler ve işçi hareketi de bunun dışında kalmadı.

Türkiye'de bu dönemde bir tüketici hareketi gelişmedi. İşçiler tüketiciler hareketi içinde çeşitli deneyler elde edemediler.

Türkiye'de bu dönemde yerleşim birimlerinde (mahallelerde) oldukça önemli olaylar oldu. Mahalleler (oturanların sınıfsal niteliğine bakılmaksızın) sağcı ve solcu biçiminde fiili olarak bölündü. Mahallelere saldırılar düzenlendi, kahveler tarandı. Bu olaylar mahallelileri belirli ve yöreden yöreye farklılaşan tavırlara itti. Ancak bu tavır alışların işçi hareketinin gelişmesini desteklediğini söylemek kanımızca pek mümkün değil. Diğer taraftan, mahallelinin ortak ekonomik sorunlarının çözümü doğrultusunda güçlü bir hareket gelişemedi.

Türkiye'de bu dönemde güçlü bir kadın hareketi gelişmedi. Kadın işçiler, kadın hareketi içinde yer alıp bu hareketin işçi hareketi ile bağlantılı gelişmesini ve kadın hareketinin deneylerinin işçi hareketine aktarılmasını sağlayamadılar.

Türkiye'de bu dönemde öğrenci gençlik hareketleri işçi hareketinden daha aktifti. Çıraklar, endüstri meslek lisesi öğrencileri ve genç işçiler öğrenci gençlik hareketinden bir ölçüde etkilendiler.

Teknik elemanlar (teknisyenler, mühendisler, mimarlar) bu dönemde (özellikle 1974-1980 döneminde) oldukça etkin bir şekilde örgütlenmişlerdi. İşçi hareketi üzerinde etkili oldular.

Memur statüsünde çalışanlarla işçi hareketi arasında karşılıklı etkileşim oldu. Özellikle işyeri düzeyinde yardımlaşma, işbirliği, dayanışma görüldü. Ancak memur statüsünde çalışanların güçlü bir memur hareketi yaratamamaları, bu gelişmenin boyutları ve niteliğini sınırladı.

Bu dönemde güçlü bir emekli hareketi gelişmedi. İşçi ve memur emeklileri hareketi ile işçi hareketi karşılıklı etkileşim içine giremedi.

Bu dönemde işsizlik arttı. Ancak bir işsizler hareketi de gelişmedi. Ne ekonominin sorunlarının ürünü olan işsizler, ne de özellikle son yıllarda işten çıkarılanlar örgütlenemedi.

Sol hareket gerek işçi hareketinde yer alarak, gerek işçi hareketi dışındaki hareketler aracılığıyla işçi hareketini belirli siyasi hedeflere yöneltmeye çalıştı. Ancak sol içindeki bölünmeler bir çok durumda solun üzerinde etkinlik sağladığı işçilere de yansıdı. Solun çeşitli kesimlerinin belirli yörelerde işçi hareketini güçlendirme etkisine karşın, genellikle görülen bölünme ve zayıflama oldu.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Parlamentoda etkin olan siyasi partiler de işçi hareketini kendi çıkarları doğrultularında kullanmaya çalıştılar. Aralarındaki çatışmalar ve özellikle hükümet değişiklikleri sonucunda getirilen farklı uygulamalar, işçi sendikalarının etkinliğini arttırdı.

Bu dönemde Türkiye'de kaçak olarak çalışan az sayıdaki yabancı işçi, işçi hareketini hemen hemen hiç etkilemedi.

1960-1980 döneminde işçi hareketini etkileyen önemli bir etken, Türkiye'dekinden çok iyi koşullarla Avrupa ve Avustralya'ya çalışmaya ve hatta göçmen olarak gitmekti. Bu olanak, birçok insan için bireysel bir kurtuluş yolu oldu. Ancak 1974 sonrasında bu kapı kapandı. Son yıllarda Türkiye'deki müteahhit şirketlerinin Orta Doğu ülkeleri ve Libya'da aldıkları ihalelerde ve bu ülkelerde diğer işlerde çalışmak için yurt dışına gitmek, Avrupa gibi çekici değildir.

Diğer taraftan, uzun süre aynı işyerinde çalışıp, alınacak yüksek kıdem tazminatı ile küçük bir iş kurma ümidi de kıdem tazminatlarının sınırlandırılması ve iş kurmak için gerekli başlangıç sermayesi miktarının artması sonucunda giderek yok olmaktadır. Sınıf değiştirme çabaları, özellikle içinde yaşanılan ekonomik koşullarda, eldekinin de yitirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durumda, insanlar giderek kendi çıkarlarını gerçekten savunacak gerçek bir işçi hareketinin gelişmesine bel bağlamaktadırlar.

"İstanbul-İzmit Sanayi Kuşağında İşçiler" çalışmasında Deniz Kandiyoti, yaptığı araştırmadan hareketle şunları yazıyor:

> "Şu anda, özellikle vasıflı işçiler arasında bir finansman kaynağı bularak kendi işyerlerini açma, işveren-işçi olma özlemi bir dereceye kadar mevcuttur. Ellerine toplu para geçmesi halinde, İstanbul işyerlerinde işçilerin % 17'si, İzmit'te ise % 10'u kendi işyerlerini kurmak, ticaret yapmak gibi olasılıkları dile getirmişlerdir. Bu aşamada belirli bir gerçekçilik payına sahip olan bu seçenekler giderek artan rekabet ve sermaye gereksinimi karşısında geçerliliğini kaybedecektir. Böylece, bir yandan kırsal yaşantıya dönüşü imkânsızlaşmış, diğer yandan 'esnaflaşması' giderek zorlaşan bu kentsel kesim... sanayi kesimi üzerinde giderek yoğunlaşan bir baskı yaratacaktır" (Kandiyoti, 1977 : 149).

VII. Devletin ve Hükümetlerin İşçilere ve İşçi Hareketine Karşı Tavrının Etkileri

Devlet ve hükümetler işçi hareketini çeşitli düzeylerde etkiler.

1. Devletin ve hükümetlerin işveren olarak tavrı ve bunun etkileri daha önce ele alınmıştı.

2. Devletin diğer bir görevi, işçi-işveren ilişkilerinin yasal çerçevesini çizmektir.

Devletin işçilere yasal hak verme politikası, çatışmalara gerek bırakmama açısından son derece akıllıca olmuştur. 1936 yılında 3008 sayılı İş Yasası'nın çıkarılması, 1946 yılında Cemiyetler Yasasından "sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının" kaldırılması ve 1947 yılında Sendikalar Yasası'nın kabulü ve 1961 Anayasası'na toplu sözleşmeli-grevli sendikalaşma hakkının konması, işçilerin bu uğurda örgütlü bir mücadelesi olmaksızın gerçekleşmiştir. 1963 yılında Sendikalar Yasası ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın çıkarılması da aynı çizgiyi izlemiştir. Devletin geçmişteki ve 1960'lı yılların başındaki bu tavrının, işçi hareketinin sınıf temelinde gelişmesinin en önemli engellerinden biri olduğu kanısındayım.

Devlet ve hükümetler, sigorta prim oranları ve vergiler aracılığıyla işçilerin belirli miktardaki brüt gelirlerinden ne kadar net gelir alabileceklerini büyük ölçüde belirlemişlerdir. 1960 yılında ortalama sigortalı aylığı brüt 433 lira iken ücretinin yüzde 7'si sigorta primi, kalan miktarın indirimlerden sonra yaklaşık yüzde 12-13'ü de gelir vergisi olarak kesiliyordu. 1980 yılında ise brüt 12 809 lira olan ortalama sigortalı aylık gelirinin önce yüzde 12'si sigorta primi, kalan miktarın düşük bir indirimden sonra yaklaşık yüzde 40'ı gelir vergisi olarak gidiyordu.

Hükümetler, yasalardaki boşlukların bazılarını kararname ve genelgelerle doldurmuşlardır. Özellikle dayanışma aidatı ve grev oylaması gibi konularda değişik uygulamalar, sendika değiştirmeyi önemli ölçüde etkilemiştir.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

3. Devlet ve hükümetler, yasal ve yasadışı işçi eylemlerine karşı hükümet, merkezi yönetimin temsilcileri ve güvenlik kuvvetleri düzeylerinde aldığı tavırlarla işçi hareketinin gelişim yönünü, eylemlerin niteliğini ve boyutunu etkilemiştir.

Grev ertelemeleri bu müdahalenin son yıllarda "milli güvenlik" ve "memleket sağlığı" gerekçeleriyle sık kullanılan bir biçimi olmuştur. 1963-1980 döneminde toplam 158 grev ertelenmiştir (bunların 87'sinde 60 günlük bir erteleme dönemi daha kullanılmıştır). 30 günlük 187 ertelemenin 94'ünde milli güvenlik, 31'inde memleket sağlığı gerekçeleri, 31'inde ise her iki gerekçe birlikte gösterilmiştir. Grev ertelemeleri ise genellikle yasadışı diğer eylem türlerinin işçiler tarafından kullanılmasına neden olmuştur.

Bu ertelemelerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Yıl	Ertelenen Grevler	
	30 Gün Ertelenen	60 Gün Daha Ertelenen
1963	—	—
1964	5	2
1965	4	2
1966	5	3
1967	2	1
1968	—	—
1969	5	3
1970	7	1
1971	8	6
1972	3	1
1973	5	3
1974	2	1
1975	4	3
1976	15	7
1977	18	12
1978	11	7
1979	20	8
1980	44	27

(Tayanç, 1980: 70)

4. Devletin işçilere götürdüğü veya götürmekte yetersiz kaldığı çeşitli hizmetler (belediye hizmetleri, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, v.b.) de işçilerin işyerindeki ücret talebini etkilemiştir. Bu hizmetlerin yeterli olarak götürülmesi ücret talebini düşürmüş, yetersiz kalması ise artırmıştır.

VIII. Sonuç

1960-1980 döneminde işçilerin nicel ve nitel yapısında, işverenlerin tavrında, işçilerin çalışma ve yaşama koşullarında, devletin tavrında ve işçiler dışındaki diğer kesimlerin etkilerinde ortaya çıkan değişmeler, 1960 ile 1980 yılları arasında işçi hareketinin maddi yapısını ve bu yapının dinamiğini açıklamaktadır. Olanlar, olmaları kaçınılmaz olduğu için olmuştur.

EK

1980 Sonunda Türk İş'e Bağlı Federasyon ve Sendikalar

Basın İş	Türk Metal
Tez Büro İş	Deri İş
Tarım İş	Dok Gemi İş
Teksif	Petrol İş
Şeker İş	Tuğçim İş
Haber İş	TGS
Çimse İş	Hava İş
Sağlık İş	Kristal İş
Selüloz İş	Futbol İş
Ağaç İş	Kauçuk İş
Likat İş	Tek Gıda İş
Koop İş	T. Müzisyenler Send.
Türk Harb İş	Toreyis

Yol İş Federasyonu
Belediye İşçi Sendikaları Fed.
DYF İş Fed.
Tes İş Fed.
Maden İşçi Send. Fed.
Türk Deniz Ulaş İş Fed.

DİSK

Dev Maden Sen	Tarım İşçileri Sen. (TİS)
Yeraltı Maden İş	Petkim İş

TÜSTAV
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Gıda İş
Tekstil
İlerici Deri İş
As İş
Tümka İş
Basın İş
Lastik İş
Keramik İş
Hür Cam İş
Maden İş
Limter İş
Devrimci Yapı İş
Baysen İş

Banksen
Taper İş
Nakliyat İş
Yeni Haber İş
Devrimci Sağlık İş
Oleyis
Sine-Sen
Aster İş
Genel İş
Tek Ges İş
Sosyal İş
Fındık İş

MİSK

Türk Yapı Sen
Türk Ağaç Sen
Türk Oley Sen
Türk Çelik Sen
Türk Enerji Sen
Türk Gıda
Türk Cevher Sen
Türk Genel Sen
Türk Mensucat İş

Matbuat İş
Türk Deri İş
Türk Tarım
Türk Savaş Sen
Türk Büro Sen
Türk Kağıt Sen
Türk Tarım İş
Türk Petrol Sen
Türk Çimser

Hak İş
Eğitim İş
Öz Gıda İş
Hizmet İş
Hak Büro İş

TGS İş
Öz Demir İş
Öz Metal İş

Türk Ülke İş
Yeni Gıda İş
As. Yml. İş

Türk Ateş İş
Türk Ferman İş

Türk Bank İş
Türk Yayın İş
Türk Ekmek İş

Türk Cevher İş
Türk Derman İş

Sosyal Demokrat İş

Özgür Besin İş
Ekmek İş
Demir İş
Tüm Metal İş

Per Kim İş
Özgür Yapı İş
Maden Sen

Toplum İş (Denizli)

Milliyetçi Demir İş
Milliyetçi Ağaç İş

Milliyetçi Mensucat İş
Milliyetçi Gıda İş

Kaynak : Resmi Gazete'nin 17.9.1980 ve 18.9.1980 tarihli sayıları (DİSK'e ilişkin bilgilerdeki çok sayıdaki yanlış, DİSK kaynaklarından düzeltilmiştir.)

TÜSTAV
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

KAYNAKLAR :

CUMHURİYET Gazetesi (1981a), 19 Mart.

CUMHURİYET Gazetesi (1981b), 10 Mayıs.

ÇİMSE İŞ SENDİKASI (1980), **9. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu,** Ankara.

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1974), **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1973,** Ankara.

——— (1979), **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1979,** Ankara.

——— (1980), **Yıllık İmalat Sanayii Anket Sonuçları-1977,** Ankara.

DPD (Devlet Personel Dairesi) (1980), **Kamu Kurumlarında Kadro İstatistikleri (Eylül, 1980),** Ankara (Çoğ.).

DPT (Devlet Planlama Teşkilâtı) (1979), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı,** Ankara.

"1960-1970 Döneminde Türkiye İşçi Sınıfı Hareketleri", **Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği,** Şubat 1971, İstanbul.

DYF-İş Sendikası (1981), **XIII. Genel Kurul Çalışma Raporu,** Ankara.

GENEL İŞ SENDİKASI (1980), **8. Dönem Çalışma Raporu,** Ankara.

GÜZEL, Serap (1979), "İşçi Tüketim Kooperatiflerinde Örnek Olaylar", **İş Yaşamı,** 27-28, 35-36.

IŞIKLI, Alpaslan (1971), **Sendikacılık ve Siyaset,** Ankara.

KANDİYOTİ, Deniz (1977), "İstanbul-İzmit Sanayi Kuşağında İşçiler", **Amme İdaresi Dergisi,** (Mart).

KOÇ, Yıldırım (1980a), **Kamu Kesiminde İşçi İstihdamı ve İşçi-İşveren İlişkileri,** Ankara (Çoğ.).

——— (1980b), **İşveren Olarak Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri,** Ankara (Çoğ.).

——— (1980c), **İşveren Olarak Belediyeler (Belediyelerde İşçi-İşveren İlişkileri),** Ankara (Çoğ.).

MADEN İŞ SENDİKASI ARAŞTIRMA DAİRESİ (1975), **Türkiye'de Ücretler ve Maden İş Üyelerinin Ücretleri,** İstanbul.

MESS (1977), **1976 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları,** İstanbul.

——— (1978a), **1977 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları,** İstanbul.

——— (1978b), **1977 İş Gücü Maliyeti ve Çalışma İstatistikleri,** İstanbul.

MİHÇİOĞLU, Cemal (1968), **Türkiye'de Kamu Personeli Sendikaları,** Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

SSK (Sosyal Sigortalar Kurumu) (1981a), **SSK İstatistik Yıllığı, 1980,** Ankara.

——— (1981b), **SSK 1980 Yılı Çalışma Raporu ve Bilançosu,** Ankara.

SOYSAL, Mümtaz (1980), "Yemlikler", **Milliyet,** 16 Ağustos.

ŞAHİN, Mehmet (1975), **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları,** Ankara.

TAYANÇ, Tunç (1980), "Geciktirilen Grevler Üzerine bir Değerlendirme", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** 7, (1-2).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ÇALIŞMA BAKANLIĞI (1972), **Çalışma Dergisi,** Ankara.

——— (1978), **Çalışma Dergisi,** Ankara.

TÜBA (1980), **İş-İşçi ve Çalışma Ajansları,** Ankara (Çoğ.).

TÜSİAD (1980), **1980 Yılına Girerken Türk Ekonomisi,** İstanbul.

URAS, Güngör (1979), **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları,** İstanbul.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

SUMMARY

FACTORS DETERMINING THE LABOR MOVEMENT IN TURKEY IN THE PLANNED PERIOD

There has been a marked development in the level of organization and activities of workers in Turkey in the 1960-1980 period. Trade union membership increased from about 200-250 thousand to 1.5-2 million. The number of legal strikes, workers on strike and illegal events multiplied. These important developments were mainly a result of the changes in the structure of the workforce.

In this period, as a result of industrialization, the following changes took place :

1. The number of wage-earners and their proportion in the working population increased.
2. The concentration of workers in certain areas increased.
3. The absolute number and the proportion of wage - earners in the manufacturing industries to all wage-earners increased.
4. Concentration of workers in certain cities of certain regions and the average employment in establishments increased.

TÜSTAV
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI · TÜSTAV ARŞİVİ

SOSYALİST HAREKETİMİZ VE SENDİKALAR

Ergün ERDEM

Bilindiği gibi sendikalar, işçi sınıfının burjuvaziye karşı yürüttüğü üçlü mücadelesinin, ekonomik, politik, ideolojik mücadelenin önemli bir örgütüdür, aracıdır. Sendikalar, her türlü sömürünün ortadan kaldırılması mücadelesinde, sosyalist devrim'de - iktidarda ve sosyalist toplumun inşasında önemli görevleri, rolleri vardır. İşte sendikaların sosyalizm mücadelesinde böylesine önemli bir yer tutmaları nedeniyledir ki, bizzat sosyalistlerce, dünya genelinde ve Türkiye özelinde çok yönlü olarak incelenmeleri zorunlu bir görev olmaktadır.

Bu yazı, Sendikalar sorununa çok yönlü bir açıklık getirme amacında ve iddiasında değildir. Tersine, Türkiye sendikal hareketinin 1960 öncesini özetlemek, 1960'dan günümüze kadar olan dar bir zaman diliminde ise sendikal sorunun sadece siyasal gelişmeler ve siyasi partilerle ilişkili yönünü, dönemin önemli olaylarının nedenlerini, iç mantığını anlama yönünde bazı düşünceleri tartışmaya açmak amacındadır.

Böyle tartışmalar başladığında, incelemeler yapıldığında, soyut olarak, işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesinin bir aracı olan sendikaların Sarı Sendika, Reformist Sendika, Faşist Sendika vb. olarak nasıl bölündüğü, işçilerin, bizzat üyesi oldukları sendika yönetimince nasıl işten attırılabildiği, işçi sınıfının belli dönemlerde patlama noktasına gelen mücadele potansiyelinin nasıl yanlış yerlere kanalize edilebildiği, «Devrimci Sendikaların» çok ciddi hatalarının üzerine «Sosyalist Parti»lerce niçin gidilmediği, gidilemediği; aksine, yanlışlara nasıl çanak tutulduğu vs. gibi sorunlar ortaya çıkacaktır.

Bunlara cevap aranıp verildiğinde, belli açıklıklara varıldığında sadece, Sosyalist Hareket'in sendikalar sorununa bakışı değişmekle kalmayacak; sendikal soruna yanlış bakışın nedenlerinden olan ilkesizlik, tayfacılık, kafa - kol ilişkileri, köksüz, günlük kazanımlar peşinde olma anlayışının ve bunun sonucunda da sendikacıların önce sendika-

cı sonra sosyalist, yani sadece sendikacı olmalarına müsade edilmesinin sadece sendikal alana ait eksiklikler olmayıp, sosyalist hareketin diğer konulardaki eksikliklerine de bağlı olduğu, bunlardan kaynaklandığı görülecektir. Bütün bunlar ise sosyalist hareketin daha sağlam, daha hızlı olarak ilerlemesini beraberinde getirecektir.

Ayrıca bugün, özel olarak sendika hareketine yönelik ciddi araştırma ve tartışmaları başlatmanın özel bir önemi, aciliyeti vardır. İşçi sınıfının, ekonomik bunalımın da zorlamasıyla, yakın gelecekte önemli bir hareketlilik içine girmesi beklenilmelidir. İşçi sınıfının, birçok yanlış eylem ve çalışma biçimi sonucu kişi olarak sendikacılara ve hatta kurum olarak sendikalara karşı inancı sarsılmış, güveni azalmıştır. Ve nihayet bugün bir DİSK, 3 - 5 yıl öncesinin abartılan yerinin tersi bir yerdedir; etkisizleştirilmiş, silikleştirilmiş bir örgüttür.

Bu durumda başlaması muhtemel hareketler (kısa zamanda önemli atılımlar yapılıp, kazanımlar elde edilmezse) kendiliğinden patlamalar şeklinde olacaktır. Ve böyle bir hareketlilik içinde insiyatif, yerel olarak bugünden de örnekleri görüldüğü gibi örgütsüz bireylere, devrimci demokratlara ve gosistlere ait olacaktır. Bu ise işçi sınıfındaki belli birikimlerin yine yanlış yerlere kanalize olmasını, öncü işçilerin tasfiyesini, yeniden aşılması gereken yeni sorunları ve yeni zaman kayıplarını da beraberinde getirecektir.

1946 Öncesi Sendikal Harekete Bir Bakış

Osmanlı dönemine kadar uzanan işçi hareketleri, nicel ve nitel güçsüzlükten dolayı etkili bir hareket ve örgüt yaratamamıştır. Osmanlı döneminde, özellikle Balkanlarda başlayan sınıf esasına dayalı işçi hareketleri, İstanbul'u ve Anadolu'yu da etkilemiş ama, kalıcı sonuçlar verememiştir. Dönemin işçi hareketlerinin temel özelliği çok zor çalışma koşulları ve düşük ücretler nedeniyle kendiliğinden patlamalar ve birbirinden kopuk hareketler oluşudur. Ayrıca Osmanlı yönetiminin işçi hareketlerine yönelik baskıcı kanunları, politikası ve çeşitli engellemeleri, hareketin doğru bir çizgiye oturmasını ve kalıcı olmasını engelleyen faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Dönemin büyük işyerlerinin, emperyalistlerin elinde olması ve işçi hareketlerinin siyasi yönlendiriciliğin de eksikliğinden emperyalist işletmelere karşı hareket olarak gelişmesi, hareketin sosyalist hareket olarak boyatmasını engelliyor. Kurtuluş savaşı esnasındaki işçi hareketleri de aynı nitelikte hareketler olarak görülüyor.

Kemalist hareketin başarıya ulaşmasından sonra, Cumhuriyetin ilk yıllarında Kemalist hükümet işçi hareketlerine, örgütlenmelerine, bir

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

yandan baskıcı politika uygularken bir yandan da, işçi hareketlerini denetimi altına alacak girişimlerde bulunuyor. Bizzat hükümet «Sendikalar Birliği»ni kurduruyor. Fakat kısa bir süre sonra sınıf bilincini saptırmak için kurulan bu örgüt bile, yine hükümet tarafından kapattırılıyor.

1924 yılında sosyalistlerin öncülüğüyle kurulan «İstanbul Sendikalar Birliği» yöneticileri, 1 Mayıs broşürleri dağıttıkları bahanesiyle tutuklanıp, hapse mahkum ediliyorlar. Daha sonra dernek, polis tarafından başka adla yeniden örgütleniyor. Fakat tabandan gelen baskılar sonucu Kemalist yöneticiler, örgütün başından atılıyorlar. Bunun üzerine dernek 1927 yılında, «kanun dışı» bir örgüt olduğu gerekçesiyle kapatılıyor ve yöneticileri ile önde gelen üyeleri tutuklanıyor. 1925 yılında Takrir-i Sükûn kanunu ile Kemalist Hükümet, bütün grevleri yasaklıyor, 1933 yılında grev yapanlara verilecek ceza ağırlaştırılıyor ve nihayet 1938 yılında sınıf esasına göre dernek kurmak yasaklanarak işçi sınıfının ekonomik mücadelesi bile engellenmiş oluyordu. Örgütlenme yasağı, 1940 yılında çıkarılan «Milli Korunma Kanunu»yla pekiştiriliyor. Bu kanuna göre, işçilerin bireysel olarak çalışmama hakları da kalmıyor; istemeseler bile işçiler, kanun zoruyla çalıştırılıyorlardı.

1946 Sonrası Sendikacılığı

Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, sınıf esasına dayalı örgüt kurma yasağı kaldırılıyor ve böylece işçi sınıfına sendika ve parti kurma hakkı tanınmış oluyordu. Bunun sonucunda birçok sendika ve sosyalist nitelikli parti kuruluyor; bunlardan Türkiye Sosyalist Parti'si ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, kendilerine taban yaratmak için, kendi doğrultularında sendikalar kurma çalışmalarına girişiyorlardı. Aralık 1946'da sıkıyönetim «...komünistler tarafından, memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerindeki tahakkümünü tesis ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalışan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ve bunlardan direktif alan sendikaların.. kapatılmasına» karar veriyordu. (1)

Şubat 1947'de çıkartılan sendikalar kanununda grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmıyor, sendikaların siyasetle uğraşması da yasaklanıyordu. CHP bu tarihte kurduğu «işçi Bürosu»yla işçi sınıfından kopuk sendika liderleri yetiştirmeyi ve çeşitli araç ve yöntemlerle kendisine bağlı bir sendikacılık hareketi oluşturmayı amaçlıyordu. Bu dönemde işçilerin grev hakkı istemesi bazı sendikacılar tarafından kınanıyor ve hükümete çekilen bağlılık telgraflarında, aslında Türk işçisinin böyle bir şey istemediği söyleniyordu. Mevcut hükümetin işçi isteklerine kayıtsız kalması ve tabandan gelen baskılar sonucu sendikalar, güçlenen ve iktidara yaklaşan Demokrat Parti'yi desteklemeye başladılar. DP

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

TÜSTAV ARŞİVİ
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1949 yılında hazırladığı proğram hedeflerinde sendikalara grev hakkını vereceğini vaadediyordu. Fakat DP, iktidara geçtiğinde programındaki grev hakkı tasarısını, program meclise sunulmadan çıkarıyordu. DP icraatlarına, bununla da yetinmeyerek, çeşitli gerekçelerle kendi dümensuyunda gitmeyen sendikaları kapatarak, onlara çeşitli baskılar uygulayarak, kendi dümensuyundaki sendikacıları ise ödüllendirerek devam ediyordu.

Bu dönemde birçok sendikacı, gerek CHP, gerekse DP listesinden milletvekili seçiliyordu. Sendikacıların kafalarında, işçi sınıfının belli ölçüde de olsa bağımsız sendikaları olması düşüncesi bile tamamen silinmişti. Sendikacıların başlıca işlevi, mevcut iktidara bağlılık telgrafları çekmek olarak somutlanıyordu. İşçi sorunlarına, burjuva partilerinin listesinden seçilen milletvekilleri vasıtasıyla, burjuva partilerince çözüm getirilmesi düşüncesi hakimdi. Düşünceler en fazla, belli bir burjuva partisinden (iktidar partisinden) çok sayıda işçi - sendikacı milletvekili çıkarsa, işçi sorunlarına çözüm bulunacağı noktasına kadar gidiyordu.

Bu dönemde sendikaların politikası, «Partilerüstü Sendikacılık», yani burjuva partilerinin kuyrukçuluğu, şakşakçılığı politikası adını alıyordu. Sendikacılar, sendikaları sadece iktidarın kuyruğuna takmakla yetinmiyor, aynı zamanda ABD'nin bizim gibi ülkelerde sendikal hareketi götürmek istediği yere, «ücret bilincine dayalı sendikacılık anlayışına» götürüyor ve bunun için ABD ve onun yörüngesindeki kuruluşlardan gerekli anlayışı ve maddi yardımı da görüyordu. Hatta öyle ki, Türk - İş'in 1960 - 1970 döneminde aldığı yardımların tutarı, aidat gelirleriyle hemen tamamen eşit oluyordu. (²) Bu dönemdeki sendika liderlerinin temel özelliği (ki birçoğu günümüzde de icra-i sanat eylemektedir ve 'büyük işçi liderleri' olarak anılmaktadır) tabandan gelmemeleri, CHP ve DP'nin tayin edilmiş adamları olmaları ve bunlara uygun eylemleri ve kafa yapılarıdır. Burjuva partilerinin muhalefetteyken vaadettiklerini, iktidara geçince unutmaları, hatta tersini yapmaları 1946 - 60 döneminde belirginleşmeye başlayan bir politika oluyordu.

Sendika yöneticileri, tabandan ne kadar kopuk olurlarsa olsunlar, tabanın belli istemlerine, özellikle ekonomik düzeydeki istemlerine kulak vermek, onları gerçekleştirme mücadelesine de girmek zorundaydılar. Yoksa orada, uzun müddet kalamazlardı. DP döneminde Türkiye kapitalizminin belli ölçüde gelişmesi, bir yandan sınıf çelişkilerini arttırırken, bir yandan da işçi sınıfının sayıca çoğalmasını getiriyor ve bu da düzenle bütünleşmiş sendika yöneticilerini ileriye doğru itici bir

TÜSTAV / TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

etken oluyordu. İşçilerin burjuva partilerinden milletvekili olmasıyla işçi sorunlarına çözüm bulunacağı düşüncesinin çıkmazı, CHP döneminde de, DP döneminde de görüldü. Hem yeterli ve kişisel beklentileri de doyuracak sayıda sendikacı milletvekili olamadı hem de önemli hiçbir işçi sorununa (grev, toplusözleşme hakkı v.b.) çözüm getirilmedi. DP'nin son yıllarında izlediği genel baskıcı politika, işçi istemlerine karşı tavrının iyice belirginleşmesi ve nihayet daha önce niteliği bilinen CHP yönetiminden fazla bir şey beklenilememesi, «İşçilerin Partisi» düşüncesini de geliştirmeye başladı. Böylece 1960 yıllarına gelindi.

1960 Sonrası Sendikacılığı

27 Mayıs Anayasasının getirdiği, daha geniş demokratik haklar ortamında «İşçilerin Partisi» düşüncesi, düşünce olmaktan çıkarılıp uygulama aşamasına geçirildi. İşçi Partisi düşüncesini hayata geçirme girişimlerine, başlangıçta, önde gelen birçok sendika lideri katıldı. Fakat daha sonra bunlardan bazıları bu işten vazgeçti. Bazıları ise bu düşünceye daha sıkı sarıldılar ve sadece sendikacılarla, aralarına hiçbir aydını almadan 13 Şubat 1961'de Türkiye İşçi Partisi'ni kurdular.

TİP'i kuran sendikacılar böylece, Türk - İş'teki diğer sendikacılarla aralarındaki ilk önemli ayrılığı da başlatmış oldular. TİP ilk kuruluşunda gerçek bir sınıf partisi hüviyetiyle kurulmadı. Tersine bundan kaçınıldı. Bu niteliğiyle TİP, dar anlamda bir işçi partisi, sendikal düşüncenin partileştiği ilerici, demokrat bir görünüm ve öz taşıyordu. TİP'in kurulmasında belirleyici etmenler olarak, burjuva partilerinin o güne kadar vaatlerini tutmamaları; sendikacıların, kurulacak bir İşçi Partisi'nin artan işçi sayısı ve o dönemde yaygınlaşmaya başlayan fikir hareketleri sebebiyle kolay ve hızlı bir başarı sağlayacağı inancı, böyle bir parti ile işçilerin sosyal ve ekonomik haklarının daha kolaylıkla alınabileceği ve nihayet Parti yönetimindeki sendikacıların da yükselme ve kişisel tatmin duygularının doyurulabileceği düşünceleri görülmekteydi.

TİP'in örgütlenme çalışmalarının çeşitli boyutları (örgüt kurma prosedürü, yasal zorunluklar gibi) içermesi ve bunun yalnızca sendikacılar tarafından yapılamaması, onları zorunlu olarak aydınlarla ilişkiye götürdü. Aydınlarla ilişki kurma isteği, Parti'ye aydınlardan bir Genel Başkan aranmasıyla başladı. Genel Başkan olarak önerilen isimlerin gösterdiği, sadece bu işin aydınsız gitmeyeceği değildi. Önerilen bu isimler, aynı zamanda, TİP kurucusu sendikacıların, TİP'i yalnızca sendikanın partisi, sosyalizmle ilgisi olmayan bir parti olarak gördüklerinin

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

de bir kanıtıydı. (*)

27 Mayıs Anayasasıyla işçilere tanınan grev ve toplu sözleşme hakkı, 1963 yılında, Bülent Ecevit Çalışma Bakanı iken bir yasayla düzenlendi. Daha sonra bu konu, seçim nutuklarında ve işçiler arasında propaganda malzemesi olarak Ecevit ve CHP'lilerce çok kullanıldı. Oysa bilindiği gibi, Anayasada herhangi bir kısıtlama yapılmaksızın, kanunla düzenleneceğine işaret edilen bu hak, 1963 yılında düzenlenen yasayla çok sınırlandı, birçok şarta bağlandı. Bazı durumlarda ise hiç kullanılamayacak hale getirildi. Fakat her türlü kısıtlamaya rağmen, işçiler bu hakla önemli kazanımlar sağladılar. Bu hak sonucunda işçiler, birçok ekonomik ve sosyal istemlerini burjuva iktidarlarından dilenerek değil, kendi güçlerine dayanarak almayı, kendilerine güvenmeyi öğrenmeye başladılar.

1965 yılındaki genel seçimler sonucunda TİP'in 15 milletvekili çıkarması, TİP kurucusu birçok sendikacının da milletvekili olması, bir yandan gelecek için kariyerist ümitleri arttırırken, bir yandan da daha güvenli olarak Türk - İş içinde muhalefet etmenin dayanaklarını yaratıyordu. Gelişen birçok olay, Türk - İş'le ötedenberi var olan anlayış farkları (eğitim konusu, iktidar partilerinden daha bağımsız hareket etme isteği, özellikle ABD'den alınan yabancı yardımlar vb.) ve TİP'in getirdiği «döneme göre» ileri sloganlar, Türk - İş yönetimiyle ilişkileri kopma noktasına getiriyordu.

DİSK Kuruluyor Maden - İş Genel Yönetim Kurulu, DİSK'in kuruluşundan 1 yıl önce kapalı bir toplantıda, yeni bir konfederasyon kurulması ve bu yönde çalışmalar yapılması için karar alıyordu. (3) Bu çalışmalar devam ederken başlayan Paşabahça grevi ve bu greve karşı Türk - İş yönetiminin takındığı işçi düşmanı tavır, kopmayı hızlandırdı. Türk - İş yönetimine rağmen grevin bazı sendikalar tarafından desteklenmesi ve bundan sonraki grevlerde, Türk - İş'ten ayrı olarak, Sendikalararası Dayanışma Komitesi'nin (SADA) kurulması, Türk - İş'ten kopuşa noktayı koyuyor ve 13 Şubat 1967 tarihinde DİSK kuruluyordu.

DİSK'in kuruluş gerekçeleri, kurucu sendikalar tarafından bir raporla kamuoyuna açıklandı. Bunların başlıcaları özetle şöyleydi:

(*) TİP genel başkanlığına önerilen isimler şunlardır: Prof. Z. F. Fındıkoğlu, Ali Rıza Arı (CHP işçi milletvekillerinden idi) Dr. Ekmel Zadil, Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Sabahattin Zaim, Sedat Erbil, Yaşar Kemal, Prof. Sabri Esat Siyavuşgil, Esat Tekeli, Nadir Nadi, Esat Çağa. **100 soruda Türkiye İşçi Hareketleri, 3. baskı, Kemal Sülker, Sayfa 164.**

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

— Türk - İş, Anatüzük ilkeleri ve kongre kararlarını uygulama gücünü yitirmiştir.

— İşkolu yönetmeliği, uluslararası normlar bir kenara itilerek, sendikacıların politik görüşlerine göre hazırlanmış ve ana işkolları parçalanarak işçiler güçsüz bırakılmıştır.

— Türk - İş yöneticileri, kişisel çıkarlarını ön plana alan bir yaşantı içine girmiş, sendikalar arası dayanışmayı unutmuşlar, haklı grevlere karşı çıkmışlar, işçilerin topluca işten atılmalarına bile ses çıkarmaz olmuşlardır.

— Türk - İş, hangi parti iktidarda ise onun dümensuyuna girmiş ve hiçbir işçi sorununu çözmemiştir.

— Türk - İş, milli bir kuruluş olmaktan çıkarak, ABD yardımlarına dayanan, ABD'nin sendikacılık politikasına uygun davranan bir kuruluş olmuştur.

— Türk - İş, Maden - İş'in gelişmesini önlemek için, Maden - İş'e karşı sendikalar kurulmasına çalışmıştır.

Yayımlanan kuruluş bildirisi ise şöyle sona ermekteydi : «İşte biz devrimciliği, bugünkü tutucu, gerici, ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin Anayasa uyarınca değiştirilmesi ve yukarıdan beri özetlediğimiz ilkelerin hayata uygulaması anlamına alıyoruz... Devrimcilik, hepimizin mülk sahibi olmasını ve uygarlık nimetlerinden eşitçe yararlanma olanağını sağlıyacağı için bizim sendikacılık çalışmalarımızın özünü kapsayacaktır.» (4)

Partili Sendikacı Parti İlişki

DİSK'in kurulduğu günlerde de sorulan bir soruyu, bugün, aradan geçen bunca yıldan sonra tekrar sormakta, bugün varılan açıklıkta, sıhhatli bir cevap vermek imkanı olduğundan fayda görüyoruz. Soru şu : DİSK'in kurulmasına, işçi sınıfının genel çıkarları göz önüne alınarak, yani politik düşünceler sonucu mu karar verilmişti, yoksa sendikacılar bazı sendikal çıkarlar için mi DİSK'i kurdular? Sorunun cevabı, TİP genel yönetiminde DİSK kurucusu ve üyesi birçok sendikacının da bulunması ve etkili olmaları dolayısıyla karmaşıklaşıyor.

Bizce, TİP genel yönetim kurulunda, sorun konuşulmuş ve DİSK'in kurulması için resmi olmayan bir karar alınmış bile olsa ve buna TİP'in gelişmek için, doğrudan kendi etkinliğinde yeni bir konfederasyon kurulmasını faydalı gördüğü düşüncesi eklense bile, asıl neden, TİP genel yönetimindeki sendikacıların sendikal endişeleri ve sendikal hare-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ketin içindeki sorunların bir neticesidir. Soruya daha büyük bir açıklığı, şöyle bir soru - cevapla getirebiliriz; TİP genel yönetimi, politik tahliller sonucu DİSK'in kurulmasının yanlış olduğu sonucuna varsaydı (TİP yönetiminin üye bileşimi, sendikacıların etkinliği ve sendikacılara karşın böyle bir karar alınmasının mümkün olmamasına rağmen soruyoruz) DİSK kurulmaz mıydı? Biz, böyle bir karar olsa bile, DİSK'in TİP'e rağmen kurulacağını iddia ediyoruz. Bu soru, Sendika - Parti, Partili sendikacı - Parti ilişkisinin, Türkiye sosyalist hareketinde nasıl kurulduğunu ve bugün de devam eden hastalığın temelini ortaya koyduğu için çok önemlidir. Gerekeni yapmak için de, açık yüreklilikle hastalığı doğru teşhis etmek ve üzerine kararlı bir şekilde gitmek şarttır. Çünkü herhangi bir kapitalist ülkede, ciddi olarak iktidara yürüyen sosyalist hareketin, onun partisinin, sendikaları etkilemesi ve yönlendirmesi şarttır. Türkiye sosyalist hareketinde olan ise, tam tersine, sendikacıların partiyi etkilemesi; onu, sendikal ve kişisel amaçları için, bir araç olarak kullanmasıdır. Bu iddialarımız, bu sorunlar üzerinde düşünmüş birçok okuyucumuz için ayrıca kanıt gerektirmeyecek kadar açıktır. Buna rağmen kanıt verilebilir :

Birinci kanıt, bizzat TİP'in kuruluşunun içinde yatmaktadır. TİP, sendikacılar tarafından, sendikal hareketi güçlendireceği, ona siyasal destek olacağı için kurulmuştur. Buna gelişen TİP hareketinin, 1965 seçimlerindeki başarısının verdiği güçle, bu siyasi gücün ayrı bir konfederasyonu yaşatacağı düşüncesinin karşılık olarak DİSK'in kuruluşunda etkili olduğunu ekliyebiliriz.

İkinci olarak, DİSK yöneticilerinin, parti yöneticisi olarak değil de, DİSK yöneticisi olarak (1971 öncesinde) TİP örgütlerine, DİSK yayınlarını dağıtmak için emir vermelerine değinilebilir. Bu kanıt, DİSK yöneticilerinin partililik anlayışlarını da çok güzel açıklamaktadır.

Üçüncü kanıt olarak, 1969 seçimlerinin milletvekili çıkarma ve oy olarak gelişme ümitlerini kıran sonuçlarından sonra başlayan partiye karşı tavır almaların, TİP'te kalınırsa, onun paralelinde gidilmeye devam edilirse, sendikal olarak da yok olunacağı düşüncesinden sonra, 12 Mart muhtırasının alelacele desteklenmesinin sözü edilebilir.

Bu noktada, sorulması gerekli bir soru daha ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmelere karşı, sendikacı olmayan partililerin, bilimsel sosyalist partililerin ve yöneticilerin tavrı ne oldu? Bu önemli soruna ilişkin, pratik tedbirleri ve teorik açıklamaları ne oldu bu kesimin?

Bu konuya ilişkin olarak yapılan çok az sayıda teorik incelemenin, en önemlilerinden bir sayılabilecek bir çalışmayı ele alarak

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

bu soruyu cevaplamak mümkün. Ele alacağımız çalışma, TİP yönetimine ait. Bu nedenle önem kazanan çalışma, 1 Ekim 1976 tarihini ve «DİSK Eylemi ve Ötesi» adını taşıyor. ([5]) Çalışmanın tarihi ayrıca önemli; çünkü çalışma, TİP'in, DİSK içinde hemen hiçbir şansının kalmadığı iyice açığa çıktıktan sonra yapılıyor. Hem eyyamcılığı, hem de öngörüşsüzlüğü gösteriyor.

Çalışmada çok doğru tesbitler de var. Bunların başlıcaları şöylece sıralanabilir : Türkiye'de, Sosyal Demokrat Sendikacılığın yerleştirilmesi çabaları, DİSK'in, Sosyal Demokrat bir sendika olması için yapılan manevralar ve DİSK yönetiminin buna uygun eylemleri,

— DİSK liderlerinin hiçbir zaman sosyalist olmadığı,

— DİSK liderlerinin hiçbir zaman sosyalist olmadığı, yük Burjuvazi Üçgenine) nesnel olarak «Sosyalizm Havarileri»nin katkısı.

Bu doğru tesbitlere ve belli açıklıklara rağmen yazı, sosyalist hareketin, sendikalar sorununa, sendikalarda doğru çalışma konusuna bir çözüm getirmekten uzak kalıyor. Uzak kalıyor; çünkü TİP'in, sosyalist partilerin, sendikalara ilişkin çalışmasının bir eleştirisini taşımıyor. Ve muhtemelen eleştiri, sorun yeterince anlaşılmadığı için yapılmıyor.

Böyle olduğu, aynı yazıdaki başka bir yanlışla ve yazının genelinden çıkan şu sonuçla da kanıtlanabilir : «DİSK sorunu bu duruma, yöneticileri dolayısıyla geldi» gibi, kişilere bağlı bir yorum konuyor ortaya. Bu temel yanlışı pekiştiren, onun değişik bir görünümü olan başka bir yanlış temel sorunun anlaşılmadığına ilişkin yargımızı doğruluyor. O da şu : DİSK hareketiyle, TİP hareketinin bir bütün olması ve DİSK yönetiminin bunu birbirinden ayırma girişimleri olduğu tesbiti. İtirazımız, DİSK hareketiyle, TİP hareketinin bir bütün olduğu noktasına yöneliktir ve yargımız bütün olmadığı şeklindedir.

Sorunu incelemeye birinci tesbitimizin, TİP'in DİSK sorununa ilişkin olarak özeleştirisini yapmadığı noktasından başlayabiliriz. Özeleştiri yapmak bizce, sorunu doğru tesbit ettiğini göstermekten öte bütün partililerin, hatta diğer partilerin kadrolarının hatayı öğrenmelerinin ve bunu düzeltip başarıya dönüştürebilmenin bir zorunlu şartı ve ilk adımı olduğu için önemlidir. Başka türlüsü, kabahati hep başkalarında aramak demektir ki, bunun da yanlış bir yöntem olduğu herkesçe bilinmektedir.

İkinci nokta, yani sorunun kişiselleştirilmesi ve TİP'le DİSK'in bir bütün olduğu tesbiti ise asıl konudur ve sorunu böyle koymak bizi son

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

derece yanlış yerlere götürür. Kısaca şunu söylemek istiyoruz: DİSK yöneticileri, DİSK'i bugünkü noktaya sadece kendileri «şöyle veya böyle» oldukları için getirmediler. DİSK tabanında önemli bir sosyalist birikim olmadığı için DİSK bugünkü noktaya geldi, getirilebildi. Elbette DİSK yönetiminin DİSK'in bugünkü duruma gelmesinde hiç sorumluluğu yoktur demiyoruz; tersine çok sorumlulukları var. Ama, buna karşılık DİSK tabanında bugüne kadar şişirildiği ölçü bir yana çok daha az bir **sosyalist** birikim, **sosyalist** işçi olsa idi, DİSK yönetiminin ihanet politikasına rağmen bu konfederasyon **sosyalist** bir işçi sendikası olur ve öyle kalırdı.

TİP'le DİSK bu anlamda hiçbir zaman bir bütün olmadı. DİSK'li sendikacılar önce sendikacı sonra partili oldular, ta baştan beri sendikalarını kendilerine sakladılar, Parti'ye tabanlarından sosyalist işçi yetiştirmediler, şu veya bu şekilde yetişenleri de sendikal ve kişisel amaçları için kullandılar. Oysa, parti ile sendikanın bütün olması, ancak, partili işçilerin sendika tabanında ve dolayısıyla yönetimde söz ve karar sahibi olmalarıyla gerçekleşebilirdi. Sosyalistlerin ve sosyalist partinin sendikal konudaki büyük günahı, işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu günah, üstten yönetim, kafakol ilişkileri, özde değil görüntüde güçlü görünmek çabaları ve cuntacılık anlayışı olarak ortaya çıkıyor.

Böyle olduğu içindir ki, TİP yönetiminin bu yazısından bir yıl sonra, 14 Ekim 1977 tarihinde, DİSK'in Sosyal Demokratlaştırılması operasyonu konusunda «...Dar grupçu çıkarlar, küçük burjuva kariyerizminden kaynaklanan paraşüt harekâtı ve Sosyal Demokrat cıvıklık, her yolu mubah sayarak, tasfiyeciliği geliştirerek, DİSK'i bugünkü kargaşanın, işlemezliğin ta içine getirmiştir... Ancak DİSK tabanında herşeye rağmen gelişen sosyalist hareket bu «oyun içinde oyun»lara dur diyecektir...» (6) demecini veren Keramik-İş Sendikası Genel Başkanı ve TİP Merkez Yönetim Kurulu üyesi Mustafa Aktulgalı, bu sözlerin üzerinden henüz bir ay geçmeden TİP'ten ayrılıyor ve DİSK'in 22 Aralık 1977 tarihinde yapılan Olağanüstü Kongresinde, Sosyal Demokratların listesinden, DİSK yürütme kuruluna seçiliyor. Fazla söze ne gerek var?

DİSK'in Gelişimi DİSK kuruluşundan itibaren oldukça hızlı sayılabilecek bir gelişim gösterdi. O günlerin Türkiye'sinde adından çok bahsettiren bir kuruluş oldu. O güne kadar sendikal mücadelede pek görülmeyen biçimde, mücadeleci bir örgüt olarak tanındı, mücadeleciliğiyle «hak verilmez alınır» bilincinin yaygınlaştırılmasında katkıları oldu. Bunun görünür nedenlerini şöyle sıralamak mümkün: Birincisi,

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI · TÜSTAV ARŞİVİ

DİSK'in, Türk - İş'in tersine, devlet sektöründe değil, özel sektörde dayanıklı tüketim malları, madeni eşya sanayii, vb gibi dallarda örgütlü olması. Bu işkollarındaki işçilerin, daha kalifiye, daha bilinçli olması bir avantaj. Özel sektör, bilindiği gibi, devlet sektörüne göre, hem daha az ücret veriyor, hem de daha disiplinli, verimli bir işçilik istiyor. Delvet sektöründe ise daha çok politik nedenlerle daha fazla ücret veriliyor. İkinci olarak, DİSK'in (nedeni ne olursa olsun) daha güçlü olan Türk - İş karşısında tutunabilmesi ve gelişebilmesi, Türk - İş'ten daha fazla sosyal ve ekonomik hak almasına sıkı sıkıya bağlı oluyor. İlk bakışta biraz önce söylediklerimizle çelişir görünse bile, DİSK'in örgütlü olduğu işyerlerinin yapısı, bunların Türkiye ekonomisi içindeki yeri, o dönemde bu tür sanayilerin gelişme aşamasında bulunması ve özel olarak Türkiye kapitalizminin, genel olarak dünya emperyalist - kapitalist sisteminin bunalıma girmemiş olması ve iç piyasada üretilen mallara talebin yaratılabilmesi için, gümrük duvarlarıyla korunan, iç piyasada fiat sorunu olmayan, ücret artışlarını rahatlıkla ve misliyle fiatlara yansıtabilen sanayiler olması, dönem için yüksek görülen ekonomik talepleri vermekte büyük sorun çıkarmıyordu. Emek - yoğun sanayilerde, işin tehlikesine ve zorluğuna rağmen (döküm, metal işleme sanayii, vb.) sürdürülen düşük ücret politikası ise, mücadeleciliği arttıran bir faktör olarak ortaya çıkıyordu.

DİSK'in, o güne kadar yapılan toplu sözleşmelerden fazla ekonomik kazanımlar elde etmesi, haliyle Türk - İş'i de etkiliyordu. Bu kez tersine olarak Türk - İş, kendi üyelerini tutabilmek için, toplu sözleşmelerinde, DİSK kadar veya o dolaylarda ekonomik ve sosyal hak talep etmek zorunda kalıyordu. Ayrıca, döneme göre DİSK'in attığı ileri sloganlar, salt ekonomik özlü olmayıp ve işçileri bilinçlendirmeye yönelik çabaları da, işçi sınıfının sınıf bilincine, güdüsüne hitap ediyor ve bu da DİSK'in taban bulmasını, gelişmesini kolaylaştıran etkenlerden biri oluyordu.

Geçerken, tarih olarak atlamaya rağmen, konuyla ilişkisi bakımından şunu hemen ilave etmekte yarar görüyoruz : Türkiye kapitalizminin ve emperyalist - kapitalist sistemin bu rahatlık dönemi uzun sürmüyor ve 1970 lerden itibaren durgunluğa, giderek de bunalıma giriyor. Artık burjuvazi, eskisi gibi rahatça yüksek ücret politikası uygulamakta zorluk çekiyor. Yani, DİSK'in Sosyal Demokratlaştırılması operasyonu, hem siyasi, hem de ekonomik bir öz taşıyor. Burjuvazi, ekonomik olarak da bunalıma girdiği ve DİSK'in talepleri, Türk - İş'i ve bir bütün olarak işçi sınıfını da etkilediği için, DİSK'in DİSK olarak varlığını sürmesi dayanılmaz oluyor. Bu açıklamadan sonra, tekrar başa dönebiliriz.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

Ekonomik Mücadelenin Mantığı

Bilindiği gibi ekonomik mücadele, işçi sınıfının, burjuvaziye karşı yürüttüğü bir mücadele, sınıf mücadelesinin bir biçimi olmasına rağmen, özü itibariyle kapitalizme karşı değildir. Kapitalizm çerçevesinde kalınarak, işçilerin, ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirme mücadelesidir. Böyle olmasına rağmen ekonomik mücadele, işçi sınıfının nihai kurtuluş mücadelesine tâbi, onunla uyumlu olarak yürütülebilir, yürütülmelidir. Bu da büyük ölçüde, sosyalistlerin, sendikalarda doğru çalışma biçimi olarak «kitle ve sınıf sendikacılığı» ilkelerini uygulamasıyla, sendika tabanında etkin olmasıyla başarılabilir. Fakat bu yönlendirme, sosyalist partilerin ve sendika yöneticilerinin öznel niyetlerinden (devrimci çizgide de olsalar) bağımsız, en azından bu tür niyetlerin değil, nesnel durumun belirleyici olduğu bir süreçtir.

Sendikal mücadele de adı üstünde, bir sınıf mücadelesidir ve her sınıf mücadelesinde olduğu gibi, mücadele eden taraflar, ellerindeki bütün olanakları bu mücadelede kullanırlar, kullanabilirler. Ve mücadeleden galip çıkan da, eğer büyük hatalar yapmamışsa, tabii ki kuvvetli taraf olacaktır. İşçi sınıfıyla, burjuvazinin ekonomik mücadelesinde bu tesbit özellikle geçerlidir. Bunun nedenlerini Türkiye somutunda şöyle sıralamak mümkün : Sigortalı olarak çalışan işçilerin bile önemli bir kısmı henüz sendikalı değildir. Sendikalaşma daha çok, devlet işletmelerinde, holdinglere bağlı büyük işletmelerde, uluslararası tekellere bağlı, onların uzantıları olan büyük işyerlerinde, bankalar ve belediyeler işyerlerinde yoğunlaşmıştır. Kısacası, sendikal işçi sayısı azdır. Mevcut sendikalar, rakip konumdadır; birbirini desteklemek bir yana, birbirine düşman sendikalar olarak bölünmüştür. Sendikalı işçilerin önemlice bir kısmı, henüz sınıf bilincine bile sahip değildir. Sendikaların mali olanakları zayıftır; aidatları, kesen, isterse kesmeyen işverenlerdir. Genel grev hakkı yoktur ve dayanışma bilinci gelişmemiştir. Sendikalar kanunu, grev ve toplu iş sözleşmeleri kanunları vb., siyasi iktidarlar ve devlet olanakları işverenlerin yararınadır. İşverenlerin mali olanakları çok fazla, dayanışma ve sınıf bilinçleri gelişmiştir ve toplumu yönlendirme araçlarına sahiptirler. Tekeller, holdingler, uluslararası tekeller birçok işyerinde ve ayrı alanlarda çalıştıklarından bir veya birkaç işyerinde grevler sonucu çalışmamak onları fazla etkilemeyebilmektedir. İthalat, stoklama, maliyet artışlarını fiyatlara yansıtma olanakları olduğundan, doğacak zararlarını kapatmak olanakları vardır. Kısacası, zaten, işverenler, burjuvazi karşı cepheden daha güçlü olduğu içindir ki kapitalizm hâlâ devam etmektedir.

Şimdi, bu noktada şöyle bir soru sorulabilir : İşverenler bu kadar

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

güçlü iseler, neden işçiler genellikle istedikleri hakları toplu sözleşmeler sonucu alabiliyorlar? Oysa durum, dışardan göründüğü gibi dümdüz bir çizgi izlemez. Birinci olarak, yukarda bir miktar açtığımız nedenlerden dolayı, Türkiye ekonomisinin özel rahatlığı veya bunalımı, işkolları arasındaki farklılıklar (içe - dışa dönük olması, emek - sermaye yoğun işletmeler olması, vb.) ürüne piyasanın talebi gibi durumlar, işkollarında farklı ücretler ve farklı ücret politikalarını getirir.

İkinci olarak, her toplu sözleşme, istenilenlerin hemen ve hepsinin alınmasıyla sonuçlanmaz. Tersine birçok sözleşmede anlaşmazlık çıkar, grev yapılır, vb..

Üçüncü olarak, Türkiye'de, toplu sözleşme görüşmeleri gizli olarak (istenen ekonomik hakların saklanması anlamında) yürütülür. Bundan dolayı da, sözleşmenin başladığı andaki taleplerle, sonuç arasındaki fark konusunda genellikle yeterli bilgimiz olmaz.

Dördüncü ve esas olarak, toplu sözleşme müessesesi, bir pazarlık ve uzlaşma müessesesidir. Ve genelde ülke ekonomisi, özel olarak da o işyeri, taviz verebilir durumda olduğu zaman (ki ekonomik bunalım anları hariç bu böyle olmaktadır) «çalışma barışı», «verimin düşmemesi» vb. nedenlerinden dolayı mesele, varolma ya da yokolma durumuna dönüşmedikçe taraflar, üç aşağı, beş yukarı anlaşabilmektedirler. Anlaşmaların, sendikalarca çokluk «zafer» olarak nitelenmesi ve üzerinde çok gürültü yapılması, işverenlerin dize getirildiğinin söylenmesi, pazarlık ve uyuşma gerçeğini, kısacası sorunun özünü saklamaktadır.

Bunları söylemek, bir kere daha tekrarlayalım, sözleşme görüşmelerinde hiç uyuşmazlık olmadığı, toplu sözleşmelerin çok rahat sonuçlandığı anlamına gelmez. Elbette ki taraflardan biri en fazla almak isterken, diğeri genellikle en azı vermek isteyecektir. Her pazarlık böyledir ve sonunda uzlaşmaya varılır. Bunları söylemekteki amacımız, sorunun özünü vurgulamaktır.

Fakat bu mücadele, oyunun kuralları içinde oynandığı ve sürdürüldüğü sürece, yani kapitalizme karşı mücadele amacını taşımadığı sürece, bu nitelikte girişimlerde bulunulmadığı sürece, işverenlerden ve siyasi iktidarlardan gerekli **anlayışı** bulabilir. Oyun, kuralları içinde oynandığında, burjuvazinin yararınadır da. Çünkü tüm bunların sonucu olarak, «işçi - işveren'in ayrılmazlığı» teması, düzenin «adaletli» görünmesi, işçinin hakkını alabildiği görüntüsü vb. türü ideolojik temalar, burjuva fikirler daha bir pekişir; kapitalist düzen, hakkane bir düzen görünümü kazanır, burjuva ideolojisi sağlamlaşır.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Bu soyut tesbitlerden sonra somuta, DİSK'e karşı burjuvazinin siyasal saldırısının başlamasını ve DİSK'in bunların sonucu olarak önce gerilemesini, sonra bugünkü yokolma konumuna sürüklenişini incelemeye başlayabiliriz.

Sendikal Mücadelede Sosyalist Parti'nin Belirleyiciliği

Yukarda, oyunun (sendikal mücadelenin) kuralları içinde oynandığında, işverenlerden ve siyasi iktidarlardan gerekli anlayışı bulabileceğini belirttik. Tersi durumlarda ise işçi, hem işverenleri ve siyasi iktidarı, hem de genel olarak burjuvaziyi, onun ideolojisinden kopamamışları, giderek sınıf uzlaşmacısı, Türk - iş tipi sendikaları karşısında bulur. Bu noktada özel olarak o işveren, genel olarak da burjuvazi ve yandaşları, devrimci sendikayı çökertmek için tüm imkanları ve yolları denemeye başlar. Fazla problem çıkmadan imzalanabilecek olan sözleşmeler bile çıkmaza girer. Tabii ki, mücadele sadece toplu iş sözleşmesi düzeyinde cereyan etmez. Bu tip mücadelelerde burjuvazi, bütün olanaklarını, basınını, radyosunu, televizyonunu, ideologlarını ve kendinden yana sendikacıları da cepheye sürer. Ve mücadele o şekilde gelişebilir ki, birçok işçi ve emeğiyle geçinen halk bile (ücretler yüzünden fiatlar artıyor, hayat pahalanıyor, haksız isteklerde bulunuyor vb. gibi demogojilerle) o sendikayı ve işçi isteklerini haksız bulabilirler. Böylece sendika tecrit edilmiş, dayanaksız bırakılmış olur. Ve burjuvazi, dayanışma içinde, gerekirse işyerlerini de kapatarak, nihayet başka araçları da kullanarak sendikayı çökertebilir.

İşte, tam bu noktada, işçi sınıfının siyasi Parti'sinin, bilimsel sosyalist Parti'sinin, devrimci sendikaları yaşatmadaki belirleyici önemi ortaya çıkar. İşçi sınıfının bilimsel sosyalist partisinin, sadece işçi sınıfına değil, sömürülen ve düzenden şu veya bu şekilde rahatsız olan tüm sınıf ve tabaklara hitap etmesinin anlamı, propaganda ve ajitasyon çalışmalarının onlara da yönelik olmasının önemi, bu konuda bir kere daha açığa çıkmaktadır (*)

Bu kucaklama sonucundadır ki, deyim yerindeyse, işçi sınıfının etrafında, koruyucu bir tabaka oluşturulur, ona güç katılır. Bu politik ve ekonomik gerçekler anlatıldığı, geniş kitlelere ulaştırılabildiği zamandır ki, günümüzde Türkiye'de, burjuvazinin hedef saptırarak, memurların ve dar gelirlilerinin kötüleyen yaşam koşullarından kaynaklanan

(*) Şurası açıktır ki: Sosyalist Partilerin ideolojik, propaganda ve ajitasyon çalışmalarını her kesimde yürütme gereği ayrı şeydir, siyasi plânda belirli sınıf ve tabakalarla işbirliği yada ittifak yapması ayrı şeydir.

TÜSTAV SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

tepkisini, ücretlilerin, işçilerin üzerine yöneltme oyunu geçersiz kılınır; tersine çevrilebilir.

Ve buradan Türkiye'de, sendika gazetelerine ve hatta «sosyalist» partilerin gazetelerine hakim olan ekonomizm anlayışının zararlı etkilerinin nerelere kadar uzandığını görebiliriz; ekonomizm anlayışının, ekonomik mücadeleyi bile başarıya ulaştıramadığı gerçeğine varabiliriz.

Ve nihayet buradan (nitel ve nicel olarak) Sosyalist Siyasi Parti güçlenmeden devrimci sendikacılığın yaşama şansı olmadığı noktasına gelebiliriz. Evet, Türkiye'de bugüne kadar yapılanın ve umulanın tersine olarak, devrimci sendikacılığı yaşatacak olan güçlü sosyalist partidir; yoksa, Sosyalist Parti'yi yaşatacak, büyütecek olan devrimci sendikacılık değildir. Sosyalist Parti güçlenmeden, devrimci sendikacılık olur demek, boş bir hayalden, çabuk sönecek bir umuttan öte değildir. Ancak, Sosyalist Parti belli ölçüde güçlenip, devrimci sendikacılığı yaşatabilir hale geldikten sonra, karşılıklı etkileşim içinde birbirlerini güçlendirirler. Bugüne dek olanlardan çıkan bir sonuç da budur.

Bunları söyledikten sonra tekrar, bir önceki pragrafa dönüp konuya kaldığımız yere, devrimci sendikanın, ekonomik mücadelenin kurallarına uymadığında, çökertilebileceği noktasına dönebiliriz.

İşverenlerin, burjuvazinin bu tutumunun karşısında, devrimci sendikanın diğer sendikalardan farkını göstermesi, ekonomik «zaferler» kazanması gerekir. Tabanda güçlü bir sosyalist siyasi bilinç olmadığında, bu ekonomik kazanımlar daha bir önem kazanır. Cepheleşme, kesin tavır alma durumu geliştiğinde ise buna da imkan yoktur. Burjuvazi ve işverenler, güçlerini tam olarak birleştirseler (çeşitli nedenlerle çokluk bu kolay gerçekleşmez) sorunu kısa sürede çözerler, ama bu gerçekleşmez ve mücadele süreci uzar.

İşte bu noktada, sendika ve sendikacı güçlü bir siyasal destek arar. İşçi sınıfının sosyalist siyasi partisi, bu ihtiyaca cevap veremediği durumda, buna sendikacıların da sosyalist olma anlamında eksiklikleri ve çeşitli kişisel faktörler eklendiğinde, önce yalpalamalar başlar, sonra destek başka yerlerde, burjuva partilerinde, tabii «en yakın» burjuva partisinde aranır ve bulunur da. Birden dönüş olamayacağı için, birçok aşamalardan geçilir ve giderek, devrimci sendika, burjuva partisiyle beraber hareket etmeye başlar. İşte DİSK operasyonunun gerçekleştirilebilmesini sağlayan maddi temel ve DİSK'in dramı da buradadır.

Bu sonuçların ışığında, tekrar başa dönüp, farklı gibi görünen başka bir olguya yeniden bakabiliriz. O da şu : Bu arayış, daha devrimci

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

sendika kurulmadan da ortaya çıkabilir. Farklı nedenlerle güçlenmek isteyen, sendikal konumlarını pekiştirmek isteyen sendikalar ve sendikacılar, bunun aracı olarak bir «Parti», dar anlamda bir işçi partisi kurmayı düşünebilirler. İşte, 1961'de sendikacılarca kurulan TİP, böyle bir parti olarak kurulmuştu.

DİSK'in Yokoluşa Doğru Gidiş Süreci

1965 seçimlerinde TİP'in milletvekili başarısından umutlanan DİSK yönetimi, 1969 seçimlerinden sonra bunun devam etmeyeceğini görmüş ve kendilerine hem milletvekili koltuğu, hem de siyasi destek sağlayamayacak olan TİP'te fazla kalmanın bir yarar getirmeyeceği sonucuna varmış olmalıydılar.

DİSK'in kurulmasına ve gelişmesine denk düşen zaman diliminde, burjuvazi cephesinde de çeşitli gelişmeler oluyordu. Bir yandan kendisini tarihi olarak, «sola duvar çekme» misyonuyla yüklü sayan Kemalizm'in Partisi CHP; Türkiye'nin, kırsal Türkiye olmaktan çıkmaya başlaması, buna gelişen TİP ve DİSK hareketlerinin de eklenmesiyle önce politikada «Ortanın Solu» ve sonra da sendikal harekette Sosyal Demokrat sendikacılığı geliştirirken, diğer yandan devrin iktidar partisi AP, DİSK'i örgüt olarak derhal yoketme amacına yönelik biçimde sendikalar kanununu değiştiriyordu.

Sosyal Demokrat Sendikacılık anlayışı ve bunun nedenleri ilk olarak «Dörtler Raporuyla» ortaya konuluyordu. Başlarını Abdullah Baştürk'ün çektiği «dörtler», 14 Ocak 1971 tarihini taşıyan raporlarında, Türk - İş yönetimine eleştirilerde bulunuyorlar ve gerçek sendikacılığın neden ve nasıl olması gerektiğini özetle şöyle belirtiyorlardı, Raporun «Türkiye'nin Görünümü» bölümünde : «Kapitalist düzen, çalışanlar açısından elverişli bir düzen olarak, alkışlanacak bir düzen olmamakla beraber, kapitalizmin en kötü koşullar içinde uygulanmakta olması, insana hiç değer vermeyen ve çalışanları bunalıma itekleyen bir ortam yaratmıştır... bu düzenin 1960'tan sonra bilinçlenmeye ve üretimdeki önemli yerini kavramaya başlayan işçi kuruluşları ve özellikle ekmeğini çalışarak kazanan çoğunluk tarafından benimsenmesine pek olanak yoktur...»

Raporun 22. bölümünde : «Bugün, ülkemizin koşulları ve sendikacılığımızın koşulları DİSK'in felsefesine karşı dinamik bir felsefe ile çıkabilmeyi gerektirmektedir. Bu da ancak, Sosyal Demokrasi, Demokratik Sosyalizmin uygulanması ile mümkün olabilecektir..» Raporun, «Eğitimde Yozlaşma» bölümünden : «Türk - İş, eğitim çalışmalarında işçi ve yöneticilere kuru hukuk bilgisi vermekle yetinirken, DİSK, ruh

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ve inanç vermiş, onları bu ruh ve inancı işyerlerindeki diğer işçilere de aşılayacak şekilde yetiştirmiştir. Bu çalışmalar durmadan devam ettiği için de DİSK'in «bir avuç militan»ı hızla çoğalmakta, her yere yayılmaktadır.» (7)

Raporun bir başka bölümünde ise «Her şeye rağmen itiraf edilmelidir ki, sloganları, çok açık politikası, işçi sorunlarına eğilişi, işçi sınıfını taban olarak benimsemesi ve güçlü seçmen topluluğu ile CHP, Türk - İş açısından etkilenmesi kolay olacak, birlikte çalışma ve eyleme geçilebilecek en uygun ve tek parti olarak görünmektedir» görüşü savunulmaktadır. (8)

11 Ağustos 1971 tarihli «12'ler raporunda» ise şöyle denilmektedir : Madde 9 : «Komünist, Faşist ve her türlü gerici akımların yıkıcı etkisinden özgür demokratik düzeni korumanın ilk şartı, tüm ulusumuzun ve çalışan sınıfların katılmasıyla demokrasiyi güçlendirmektir... Batılı demokrasilerin sağlamlığı ve devamlılığı, sosyal sınıf ve tabakaların dengeli bir biçimde siyasal güç haline dönüşebilmesi geleneğine çok şey borçludur...» (9)

Sosyal Demokrat Sendikacılık anlayışının resmi ifadeleri olan yukardaki alıntılardan sonra yorum eklemeksizin konuya devam edebiliriz.

DİSK'i tasfiyeyi amaçlayan, sendikalar kanunundaki değişiklik tasarıları, T.B.M.M'de, 4 Şubat 1970'te kurulan geçici komisyona havale ediliyor. Meclis komisyonunda CHP'li Abdullah Baştürk de bulunuyor. Ve geçici komisyonun karara bağlayarak Meclise sunduğu tasarı, esas olarak, Abdullah Baştürk ve arkadaşlarının önerdiği, Türk - İş'in de benimsediği tasarı oluyor. Mecliste, CHP grubu adına konuşan, sendikacı milletvekili Burhanettin Asutay «Adaleti, müsavatı, hürriyeti ve birliği sağlayacak bu kanuna CHP olarak müsbet oy vereceklerini» (10) açıklıyor.

TİP'ten umudunu kesmiş ve uzaklaşmaya başlamış DİSK yönetimi, örgüt olarak da yok edilme tehdidine karşı, 15 - 16 Haziran çıkışına sürükleniyor. Böyle olunca da 15 - 16 Haziran olayları esas olarak, sendikal endişelerle yapılan, yaptırılan, sendikacıların konumlarını korumaya yönelik bir hareket olarak görülüyor. Elbette 15 - 16 Haziran olayları, aynı zamanda işçi sınıfı öncü mü, «artçı» mı tartışmalarına somut bir cevap oluyor. İşçi sınıfının kazanılmış haklarını korumaya yönelik mücadele azminin kanıtlanması da oluyor. Ama esas olarak, 15 - 16 Haziran, Türk - İş üyesi işçilerin katılmalarının da gösterdiği gibi, işçi sınıfının onyıllar birikmiş olan potansiyelinin, siyasi kazanımlar için

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

yönlendirilmesi mümkün ve gerekli olan potansiyelinin, kariyerist sendikal amaçlar için, dörtbin'in üzerinde militan işçinin işten atılmasını da beraberinde getirerek heder ediliyor. Heder ediliyor, çünkü bu güçten, kararlılıktan kalkarak, ileri adımlar atılmak yerine, tersine olarak ürkülüp, geri çekiliniyor.

Daha sonra 12 Mart Muhtırası geliyor. DİSK Yürütme Kurulu, alelacele, 12 Mart 1971 tarihli bir bildiriyle 12 Mart'ı alkışlıyor. Devrimci Sendikaların Genel Başkanı Kemal Türkler, kendi deyimiyle 12 Mart'ta komutanlar tarafından «26 günlük bir misafirlik, bir büyük misafirlik»le cezalandırılarak 12 Mart'ı geçiştiriyor.

Ardından, 1973 seçimlerinde, birçok «Devrimci»mizle birlikte DİSK, CHP'yi destekliyor. Bunu DİSK'in, Halk Sektörü'nü desteklemesi ve sermaye katmayı taahhüt etmesi izliyor. Ardından, Maden - İş 9. Bölge Temsilciliği Kongresinde, DİSK yönetimi Kemal Türkler'in ağzından kurulmuş Sosyalist Parti'lere şöyle sesleniliyor; «1973 seçimlerinde CHP'nin desteklenmesi kararı doğrudur. Çünkü CHP, işçi sınıfının menfaatlerine en yakın partidir. Bugün Türkiye'de 5 tane sosyalist parti kurulması bu doğruyu değiştirmez... Bugünkü ortamda sosyalist mücadele yapılamaz... Hiçbir güçleri olmayan, DİSK camiasının her kademesinde gelişmesini yok ettiğimiz bu partilerin peşine işçi sınıfı takılamaz... Bugün ille de «sosyalist mücadele yapılmalıdır» diyenler, ayrıca, CHP'yi demokratik güç olarak kabul edip buna rağmen sosyalist parti kuranlar işçi sınıfına ihanet etmektedirler...» ([11])

Dönemin DİSK genel başkanvekili Mehmet Kılınç ise bu görüşü şöyle tamamlıyordu : «CHP solundaki bütün partilerin başkanı ajandır. Bilimsel sosyalizmin kurucuları, Marx ve Engels, modası geçmiş birer soytarıdır. İşçi sınıfının aydınlara ihtiyacı yoktur. İşçiler partilerini kendileri kurarlar. İşçi sınıfının önderleri biz, sendikacılardır...» ([12])

Eğilimler bir yana, hiç olmazsa yıllar önce başlayıp günümüzde de devam eden olayları olsun anlamaları beklenen «bilimsel sosyalist» partilerimiz, bir türlü uyanamıyor, bölük pörçük gördüğü birtakım olayların bile gereğini yapacak kararlılığı gösteremiyor, DİSK'in tabanına yönelik sıkı çalışmayı, kafakol ilişkilerinden dolayı bir türlü başlatamıyor ve bunların sonucunda doğal olarak, yukardaki sözleri söyleyen, böylesine «bilinçli devrimci»lerin üst yönetimini oluşturduğu DİSK'ten, yönetim düzeyinde hâlâ çok şey bekliyordu.

Nitekim DİSK yönetimi, kendisine bağlanan umutları boşa çıkarmadı. Uzun süren bir uykudan uyanan, bunun için de o güne kadar Türkiye'de ne olup bittiğini bilmemelerini normal karşıladığımız «iler-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

leme»ciler, «Sosyalizm Havarileri», uzun süren uykunun verdiği dinlenmişlikle ve dinamizmle, bu arada kaybettiklerinden de canları sıkılmış olarak, bu kaybı hemen telafiye girişiyor. Ve karşılarında, kollarını açmış, kendisini hasretle bekleyen, bazı «kendini bilmezlerin» arada, satılmış, hain diye laf atmalarından da bunalmış, kendileri gibi «ilerleme»den yana, «ilerici» DİSK üst yönetimini buluyor. Artık icazet çıkmıştır ve arada da olsa, ihanetle suçlanan DİSK üst yönetimi, «bilimsel sosyalist» partilere bile tepeden bakabilir. Böylece, aklanan, temizlenen DİSK yönetimiyle beraber, genel temizliğe girişilebilir; iz olarak bile olsa bünyede kalmış bazı sosyalist unsurlar, işverenlerle de elele vererek tasfiye edilebilir. Ve tabii bütün bunlar, «bilimsel sosyalizm» adına ve keskin «bilimsel sosyalist»lerce yapıldığından, kimse de ağzını açıp bir tek laf edemez.. Eden olursa da, hemen aforoz edilir.

Türkiye'de, «devrimci cephe»deki bu gelişmelere paralel olarak, burjuva cephesinde de bir takım gelişmeler oluyor. Ecevit'in kendi deyimiyle «akıllı burjuvazi»nin partisi CHP'nin eliyle, işçi sınıfına karşı birtakım manevralar geliştiriliyordu. Bu manevralar, bugüne kadar yaygın biçimiyle söylendiği gibi, sadece DİSK'in ehlileştirilmesi, sosyal demokrat politikaya çekilmesi anlamında olmuyordu. Daha da önemlisi bu manevralar, «Sosyalist Siyasi Hareket»in, burjuvazinin kuyruğuna takılmasını amaçlıyordu. Yem olarak, 141 - 142. maddelerin kaldırılması vaatlerinin kullanıldığı bu oyun, 141 - 142. maddelerin kaldırılmasını bazı büyük tekellerin, akıllı burjuvaların en önde gelenlerinin de istemesiyle sürdürülüyordu. Bu manevra, akıllı burjuvazi (özellikle, büyük sanayi burjuvazisi) açısından, «rasyonel kapitalizmi» sağlamak için, belli ölçüde sosyal hareketliliği, düşünce üretme sürecini başlatmak için yıkılması gereken önemli «tabu»lardan biriydi. Bu manevra akıllı burjuvazi açısından, yapmak istediği politik ve ekonomik girişimlerine; tasfiye etmek, çıkarlarını bozmak istediği eski ortaklarına karşı işçi sınıfını, hem de onun «bilimsel, gerçek partisi»nin eliyle kendi peşine takmak, işçi sınıfının ve ilerici aydınların dinamizmini kendi yararına kullanmak istemesi olarak somutlanıyordu. «İlerleme» de bu yeme sarılmaya hazır olduğunu, «TKP'siz Demokrasi Olmaz» vb. sloganları atarak gösteriyordu. Böylece TKP nesnel olarak burjuva demokrasisinin eksiğini kapatmak, onu da kusursuz göstermek için, demokrasi sahnesine çıkmaya hazır olduğunu gösteriyordu. Yani, 141 - 142. maddelerin kalkmasını burjuvazi, «devrimci»lerimizin kara kaşları, kara gözleri için değil kendisi için istiyordu. Ve ayrıca bu istem, akıllı burjuvazi açısından, haklı olarak, iğdiş edilmiş bir «İşçi Sınıfı Partisi»nin

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

ciddi bir tehlikesi olamayacağı görüşüne dayanıyordu. (*)

Böylece bir yandan, işçi sınıfının ekonomik örgütlenmesi ve mücadelesi alanında, «işçi sınıfının gerçek partisi» sosyalizme küfreden DİSK yönetimiyle elele vererek önce DGM direnişiyle DİSK'in tabanından binlerce militan işçiyi işten attırıyor, daha sonra, son derece yanlış uygulanan, hayalci hedefler peşine takılınan MESS greviyle işçilerde sendikalara karşı kuşkular geliştiriyordu. (**) Ve daha sonra, başlıca uğraşı DİSK'i tasfiye etmek olan Abdullah Baştürk, DİSK Genel Başkanlığına getiriliyordu.

Siyasi cephede ise, işçi sınıfı partileri kendilerine başlıca görev olarak CHP eleştiriciliğini, CHP'ye yol göstericiliği seçerek, sosyalist görevlerini terk ediyor, meydanı burjuvaziye, CHP'ye bırakıyordu. Fakat somut gelişmeler sonucu, işçiler CHP'nin umut olmadığını görmeye başlayınca, ortada umut olarak görebileceği kararlılıkta bir sosyalist parti de göremeyince, bu kitlelerin geçici de olsa umutsuzluğa düşebileceğini kabul etmek gerekiyor ve bu noktada hep beraber, «ne yapmalı» sorusunu sorup, yapılması gerekeni yerine getirmek sosyalistler için görev oluyor.

Bağlarken Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın yoğunlaştığı ve sendikacılara, hatta sendikalara karşı güvenin sarsıldığı bu dönemde, sosyalist partilerin ve sosyalistlerin tabanda sürdürdükleri, sürdürmeleri gerekli çalışmalarda ekonomizm anlayışını terketmeleri gerekmektedir. Çünkü, yakın gelecekte, yukarda saydığımız nedenlerden dolayı patlamalar şeklinde, kendiliğinden işçi hareketleri olması muhtemeldir, beklenilmelidir. Bu tip olaylarda hareket, ya gerçekten yönetimsiz, lidersiz olarak kendiliğindenden gelişir ve devam eder; ya da, küçük burjuva devrimcileri, örgütsüz, maceracı unsurlar başı çeker. Bu da, işçi sınıfının birikmiş potansiyelinin, yanlış, çıkışsız yerlere gitmesini, yeni zaman kayıplarını ve onarılması gereken yeni hataları da beraberinde getirir.

Ekonomizmle, kendiliğinden hareketlerle, maceracı - terörist hareketlerin iç bağı, yakın ilişkisi unutulmayarak, ekonomizm anlayışının,

(*) Elbette ki biz bunları söylemekle, Türkiye'de «İlerleme» hareketinin belli ölçüde gelişmesi burjuvazinin istek ve izniyle oldu demek istemiyoruz. Söylemek istediğimiz, farklı nedenlerden kaynaklanan iki cephedeki gelişmelerin çakışması ve «ilerleme»nin sosyalist ideoloji'yi silikleştirmesi, tasfiyeciliği geliştirerek objektif olarak burjuvaziye hizmet etmesidir.

(**) DGM direnişi ve MESS grevi, ayrı bir çalışma konusu olacak kadar kapsamlı olduğundan şimdilik, burada ayrıntıya girmedik.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

patlamalarda en büyük sorumluluğu taşıdığı unutulmayarak, yönlendiriciliği ele almak ve sendikalarda kalıcı kazanımlar elde etmek için, işçi tabanında sosyalist siyasi bilincin geliştirilmesi mücadelesine hız vermek ertelenemez bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır.

Büyük sanayi burjuvazisinin yönelişleri açısından (henüz yeterince olgunlaşmamış ve ekonomik bunalım şartlarında verebileceği çok şey olmamasına rağmen) hem işçi sınıfını ve sendikaları üstten denetlemenin, yönlendirmenin imkanları daralmakta, hem de sanayi burjuvazisinin somut beklentileri açısından, daha üretken, daha yapıcı, daha geliştirici olan işçilere ihtiyacı artmaktadır. Fakat burjuvazi siyasi olarak da kendisine bağlı bir işçi sınıfı hareketi geliştirmek isteyecektir, istiyor. Bunun için de, sosyal demokrat sendikacılık hareketini, yönetime katılma vb. temalarını işleyerek, geliştirmek istemektedir. Bu da, işçi sınıfına yönelik olarak sosyalistlerin, sosyalist ideolojiyi güçlendirme mücadelesini, her zamankinden fazla gündeme getirmektedir.

AET ile bütünleşmenin, dünya emperyalist - kapitalist sistemiyle yeni işbölümü içinde kaynaşmanın ekonominin uluslararasılaşmasının hızlandığı bu aşamada, sendikal mücadelenin de daha fazla bilgi ve bilinç gerektirdiği, siyasi yönlendiriciliğin daha bir önem kazandığı bu dönemde; genel grev, dayanışma grevi, siyasi grev haklarının elde edilmesi mücadelesine daha fazla önem vermek, uluslararası işçi sınıfı hareketini izlemek, ilişki ve dayanışma içinde olmak önem kazanmaktadır.

Ekonomik bunalım şartlarının, işçi sınıfına, yüksek ücret artışlarının çözüm olmadığını anlatmak için, günlük mücadelenin yetmezliğini anlatmak için, devrimci çözüm yollarını benimsetmek için uygun şartları ve olanakları yarattığını bilmek ve buna uygun bir çalışma içine girmek gerekmektedir.

Türkiye'de giderek artan sayıda, okumuş - yazmış, insanın, üniversitede okuma şanslarının hemen hiç olmaması ve bunların işçiliğe kayması, işçi sınıfının bilinç ve talep seviyesini artıracak, bu da sosyalist propagandaya duyarlı işçilerin sayısını çoğaltacaktır. Bu propagandanın hayli etkin sonuçlarını bilerek çalışma görevi, sosyalistlerin omuzlarına yüklenmektedir.

Sendikaların, özellikle büyük işyerleriyle sınırlı olma durumlarını aşmaları, küçük işyerlerinde ve tarım işkolunda da örgütlenme çalışmalarını artırmaları gerekmektedir. Kolay mücadele alışkanlığından, sendikacılığı ekmek kapısı, geçim kaynağı olarak görmekten, kötü pro-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

fesyonellik anlayışından kaynaklanan, güç alan bu yolun terkedilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda işçi sendikalarının, memur hakları için de mücadele etmeleri, onlarla olan dayanışmalarını da artırmaları gerekmektedir. Böylece hem, sendikal mücadelenin gücü, nicelik ve nitelik olarak artacak, hem de işçi sınıfının etrafında, onunla beraber hareket eden bir halka meydana gelecektir.

Sosyalist partilerin, sosyalistlerin, kafa kol ilişkilerini, yüzeysel olarak güçlü görünmek için, tepeden beraberlik politikalarını, son derece kapsamlı yan zararlar da veren tasfiyecilik girişimlerini ve anlayışını terketmeleri zorunlu bir ilk adımdır. Sosyalistlerin, 1946 kuşağı olarak da adlandırılan, işçi aristokrasisi haline gelmiş, tamamen dejenere olmuş, sendikacılığı meslek haline getirmiş ve işçi sınıfını yalnış yerlere götüren, ücret bilincine dayalı sendikacılığı yerleştiren ve yaşatan sendikacıları, yüzlerine hangi maskeyi geçirmiş olurlarsa olsunlar tasfiye etmek, sendikal mücadeleden tamamen silmek zorunluluğunu, onlardan hiçbir şartta ve zeminde hiçbir şey beklenemeyeceği düşüncesine varmak gerektiğini anlamaları lazımdır. Gerçekte bunun zamanı çoktan gelmiş ve geçmektedir.

Bu kararlı atılımlar yapıldığında (ki bunlar aynı zamanda sosyalist hareketin diğer alanlardaki davranışlarıyla da yakından ilgilidir) sosyalistler, sendikal mücadelede çok şey kazanacaktır.

---

(1) Kemal Sülker, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri.** (3. baskı, İstanbul : Gerçek Yayınevi, 1976), s. 63 - 64.

(2) TİB, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi.** (1. baskı. Ankara : TİB Yayınları, 1976), s. 106.

(3) Kemal Sülker, aynı kaynak, s. 139.

(4) Anıl Çeçen, **Türkiye'de Sendikacılık.** (1. baskı. Ankara : Özgür İnsan Yayınları, 1973), s. 119.

(5) «DİSK Eylemi ve Ötesi», **Çark Başak**, sayı 16, (1 Ekim 1979), sayfa 1 - 5.

(6) **Görev Gazetesi** sayı 14 (14 Ekim 1977).

(7) Kemal Sülker, **Sendikacılar ve Politika.** (1. baskı. İstanbul : May Yayınları, 1975), s. 281, 284, 298.

(8) Alpaslan Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset,** (2. baskı. Ankara : Odak Yayınları 1974), s. 520.

(9) Anıl Çeçen, aynı kaynak, s. 199 - 200.

(10) Alpaslan Işıklı, aynı kaynak, s. 479.

(11) **İşçi Davası Gazetesi** Sayı 25 (11.6.1975).

(12) **İşçi Davası Gazetesi** sayı 32 (5.11.1975).

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Sosyalist İktidar 11 Ağustos 80

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI ARŞİVİ

DİSK KONGRESİ : ÖNCESİ VE SONRASI

İlhan AKALIN

Haziran ayının son günlerinde toplanan DİSK Genel Kurulu'nun öncesinde ve sonrasında, **birlik**'den çok söz edildi. Her kesim **birlik**' den başka şey anlıyordu, ama **birlik** diyordu. Haftalık GIRGIR dergisi birleşmezlerse, gelecek sefere bunları birbirine çakacağım.» diyen de söylenenleri birleştirircesine koroya katıldı. «Bu sefer de yapışıp tulum giymiş işçi, işçilerin yanında saydığı politik görüş temsilcilerini birbirine yapıştırmak için elindeki fırçayla tutkallıyor. Yapıştırmak istedikleri arasında yer alan Türk-İş, CHP'nin hemen arkasında yer alıyor. CHP'nin önünde ise DİSK var. DİSK'i Abdullah Baştürk ile Ertan Andaç temsil ediyor.

DİSK'in 7'nci Genel Kurulu sonrasında ise değerlendirme çok az. Ya da değerlendirmelerin başına yansıyan bölümü az. Değerlendirmenin ortak noktası, arzu edilen **birlik**'in sağlanamamış olması. Sağlanamamayı vurgulama tonları değişik. Sonucu ehveni şer sayanlardan şiddetle karşı çıkmaya kadar dalgalanıyor. Bir de aldatıldığını anlayıp «deney kazandık» teranesiyle kendini avutanlar var.

Gözlenebilen bir diğer durum ise, her sendikanın-her politik görüşün, uygulamada bildiğini okumaya devam edeceği. Genel kurul sonrası açıklamalar bunu açıkça gösteriyor.

GENEL AÇMAZ : Oysa DİSK'deki gelişme olağan seyrini
DÜZENE YAMA : sürdürüyor. Bir-iki zorluk rahatlıkla aşılarak. Başka deyişle, DİSK'in 7 nci genel kurul öncesi yönetimi ve yaptıkları genel kurul sonrası oluşan yeni yönetim ve bu yeni yönetimin yapacakları olağan dışı değil. Nitelikleri gereği olağan dışı değil. Bu sonuca varabilmek için bugüne gelişte geçilen yollara, doğru gözle bakabilmek koşuluyla.

1950 li yılların ilk yarısından sonra Demokrat Parti yönetimine yöneltilen en harcı alem eleştiri, devlet olanaklarının kişisel çıkar için birbirleriyle yarışırlardı. Bu harcı alem tesbitler heyecanla izlenir, tepkiye dönüşmeye başlardı.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

Günümüzde ise yine harcı alem tesbitler var. Tesbitlerin niteliği birazcık değişti. Değişen nitelik, tesbitlerin harcı alem olmasını önlemiyor. Yolsuzluk tesbitleri bunların başında yer alıyor. 1950 li yıllarda bakan-genel müdür eşleri-çocuklarının resmi arabalarla berbere-okula gittiğini tesbit eden ilerici basın, bugün de bakanların-genel müdürlerin ve bunun gibilerin yaptıkları yolsuzlukları sergiliyorlar. Sergilenmemeli mi? Can alıcı nokta bu sorunun karşılığında. Bu soruya olumsuz karşılık verilemez. Ancak olumlu cevap verdikten sonra, altında yatan mantığın geçersizliğini vurgulamak gerekiyor. Mantık şu: Yolsuzluklar olmazsa bu düzen iyi işler. Ya da, yolsuzluklar açıklanır, yolsuzluk yapanlar cezalarını bulursa yolsuzluklar önlenir. Bu yanlış mantık genel açmaz olarak önümüzde duruyor, yaygınlaştırılmaya çalışılıyor. Bu yanlış mantıkla düzene yama vurulmaya çalışılıyor. Oysa düzen yama tutmaz, düzenin kuralı işler.

İlerici CHP, 1973 yılından bu yana düzene yama uydurmakla meşgul. Meşguliyetini parti dışındaki kuruluşlara da yansıtmakla meşgul. Yamaların nitelikleri değişerek gelişiyor. Gelişme ilerleme anlamında değil. Halk sektöründen Köy-Kent'lere CHP'nin, aracıyı-tefeciyi kaldırarak bolluğu ucuzluğu yaratmayı amaçlaması, belediyelerin TANSA projeleriyle balon gibi söndü. Madenlerin devleştirilmesi şaşaası, ısınmadan bir kış geçirilmesini getirdi. Küçük tasarruf sahipleri yanında sendikalardan sağlanan sermayelerle gerçekleştirilmeye çalışılan halk sektöründen bugün hiç söz edilmiyor. Hayalci köy-kent uygulamaları da bir-iki temel atmadan sonra sözcüklerden silindi. CHP'nin iki yıla yakın iktidar dönemi söylediklerimizi doğruladı ve umut balonunu söndürdü.

Çünkü düzene yama yapılamaz. Düzenin kuralları işler. Düzen dediğimiz sistemdir. Sistem kapitalizmdir. Kapitalizmde her şey kâr, daha çok kâr içindir. Daha çok kâr sağlamak için yolsuzluk yapılacaktır. Yolsuzluğu tesbit edip koltuklarında saklayan bakanlar, dosyalarıyla beraber yolsuzluğu yapanların yanında yerlerini alacaklardır. Daha çok kâr sağlamak için insanlar amansızca öldürülecektir. Öldürenler, öldürülenlerin yakınlarına baş sağlığı dileyecek, acısı paylaştığını açıklayacaktır. Ve bunun gibi.

DİSK, bir başka gözle görülmeye çalışılıyor. Başka gözle görmek isteyenler DİSK'i düzene yama olabilecek işlevlerle görevli kılmaya çalışıyorlar. **Birlik** sözleri, değişik anlamlardaki **birlik** sözleri bunun en somutu.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

DİSK'İN DÜNÜ BUGÜNÜ

DİSK, 1967 yılında kuruldu. Kurulduğundan bu yana önemini kaybetmedi. Ama kurulduğundan bu yana sadece bir dönem sınıf sendikacılığının ilkel de olsa uygulayıcısı olabildi. Bu dönem pek uzun da değildir. Ve ne yazık ki gerilerde kalmıştır. On yıl gerilerde. Bugün ikinci kez DİSK genel başkanlığına seçilen Abdullah Baştürk, 1971 yılından bu yana DİSK'in bu niteliğini değiştirmede görev almıştır. Resmen görev almıştır. Resmilik 4'ler raporuyla su yüzüne çıktı. Başka bir deyişle sosyal demokrat sendikal görüş ete-kemiğe bürünmeye 1971 yılında başladı.

DİSK'in ilkel de olsa sınıf sendikacılığını uygulama döneminin bitiş zamanı ile çakışan sosyal demokrat sendikacılığın yeşermesi şöyle özetlenebilir: DİSK, sınıf sendikacılığı ilkelerine dayalı kurulmamıştır. Kuruluş, yaygınlaşan grevler karşısında Türk—iş'in grevci işçilere karşı takındığı düşmanca tavır üzerine oluşturulan Sendikalar arası Dayanışma Komitesi (SADA) çalışmalarına dayanıyor. Kuruluş bildirgesinde belirtilen amaç iddiamızın kanıtı. Hedeflenen, o günkü tutucu—gerici ekonomik—sosyal—politik ilişkilerin anayasa doğrultusunda değiştirilmesi.

DİSK'in sınıf sendikacılığı ilkelerin dayalı kurulmamış olması, DİSK'in kurulduğundan bu yana öneminden hiç bir şeyi eksiltmiyor. İşçilerin DİSK çatısı altında verdikleri yiğitçe mücadeleler, kazandığı önemli hedefler var. Bugün için de önünde mücadele hedefleri var.

Bu parentezden sonra özete devam edelim: Kuruluşundan itibaren DİSK—TİP ilişkisi biliniyor. Pek çok yanlış değerlendirmeye rağmen biliniyor. Yukarıda sözünü ettiğimiz, DİSK'in ilkel de olsa sınıf sendikacılığının uygulandığı kısa dönem TİP'in niteliksel olarak işçi sınıfı partisi olduğu dönem ile başlıyor ve kısa sürüyor. 15—16 haziran kısa dönemin ortasında. Kısa sürmeyi sağlayan, TİP'in kapatılmasını da kapsayan politik gelişmeler, politik gelişmelere neden olan ekonomik gelişmelerdir. Ekonomik gelişmeler, 1968'den itibaren Türkiye kapitalizminin, bağlı olduğu dünya kapitalist sisteminin açmazlarını en hızlı biçimde hissetmeye başlamasıdır. Durgunluk, giderek buhrana dönüşmüştür. Buna dayalı politik gelişmeler burjuvazinin talepleri ve taleplerinin uygulanmasından ibarettir. Sendikalar yasasının değiştirilmek istenmesi, lüks sayılan anayasanın geriye götürülmesinin somutlanması ve benzerleri. İşte bu noktada Türk—iş sendikacılığının ötesinde, tasfiye edilecek DİSK sendikacılığının yerine konulmak üzere sosyal demokrat sendikacılık ete—kemiğe bü-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV ARŞİVİ

ründürülmeye çalışılmaktadır. Başrolde sendikacı milletvekili Abdullah Baştürk vardır.

Yukarıda özetlenen çakışma, DİSK'in sınıf sendikacılığı ilkelerini ilkellikten kurtarıp geliştirmesi bir yana, gerileterek ekonomizmin batağına sürüklemiştir. 1975 yılında yapılan 5'nci genel kurul ve sonuçlarıyla ise, adım adım sosyaldemokrat sendikacılığa doğru yol alınmıştır.

Bu aşamadan sonra özeti biraz genişletmek gerekiyor. Bunun için 1975 yılı önemli. 1973 ve 1974 yıllarındaki gelişmeler 1975'i önemli kılıyor.

DİSK, 12 Mart dönemini, çok az fireyle atlatmıştır. Kitlesini önemli ölçüde korumuştur. 1973'den itibaren ise, demokrasinin göreceli avantajında gelişme şansına sahiptir. Şansı CHP'li görünmesine bağlıdır. Şansını kullanmada ise Türk—İş üyesi sendikalar ile bağımsız sendikalarla ilişki gündemdedir. Politik olarak CHP ile çok yakındır.» Bağımsız sendikalardan Sosyal—İş, Petkim—İş, Tekstil, Baysen—Devrimci—Toprak—İş değişik zamanlarda DİSK'e kazanılmıştır.

DİSK, böylece ilk kez İstanbul dışına çıktı. Ankara'da Genel Başkan yardımcısı bulundurdu. Ve DİSK'e yönelişdeki başvurulara cevap vermeye çalıştı. Bu tablo ile DİSK'in «iyi hak alan konfederasyon» imajı bütünleşince işçiler DİSK ve DİSK üyesi sendikaları tercih eder oldular.

1974 yılında kurulan TSİP, önemli ölçüde ses getirmedi. Ama gündeme TİP'in kuruluşu geldiğinde açık saldırı başlatıldı. Bu saldırı 1975 yılında yapılan DİSK 5'nci genel kurulunda en geniş boyutlara ulaştı.

Konumuz gereği bir başka özet daha gerekiyor: 1975'e girerken Türk-İş yönetiminin CHP'ye karşı tutumu. Bu tutum oldukça ilgi çekici. Türk-İş yönetimi, Türk-İş üyesi sendikalarının büyük bir bölümünün yöneticilerinin görüşlerini savunmuyor. Türk-İş üyesi sendikalarının önemli bir bölümünün yöneticileri CHP ile yakın ilişki kurulmasına karşı. Ama Türk-İş yönetimi ile CHP yönetimi ilişkiyi flörte dönüştürebildiler. Olay şu: CHP 1975 yılında seçimlere hazırlanmaktadır. CHP sosyal demokrat parti olma yolunda Alman Sosyal Demokrat Partisi ile alış veriş içindedir. Bu alış verişin içine fiilen Türk-İş'i de sokmak istemektedir. Alman Sendikalar Birliği (DGB), Alman

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

Sosyal Demokrat Partisinin yanındadır. CHP, Türk-İş ile DGB'nin görüşmelerini sağlamıştır. Kendisinin Alman Sosyal Demokrat Partisi ile görüşmelerine paralel olarak. Ne var ki, 1975 kısmi senato ve milletvekili ara seçimlerinde, Türk-İş hiç bir partiyi desteklememe kararı almıştır. DİSK ise gerekçesini de belirterek CHP'ye desteğini koymuştur.

TÜRK—İŞ CEPHESİ Türk-İş sendikalarının en büyükleri, devlet sektöründe çalışan işçileri bünyesinde toplamıştır. Esasen 1946 dan bu yana var oluş nedeni de budur. Bu durum aynı zamanda DİSK'in avantajı olmuştur. Çünki, DİSK'e üye sendikalar büyük ölçüde özel sektör işyerlerinde örgütlüdür. Ve 1960'lı yıllardaki ekonomik gelişme, özel kesimde çalışan işçilerin direnerek 'daha iyi hak' almalarını sağlayan faktörlerden birisi olmuştur.

Sosyal demokrat sendikacılığın başını çekenler de devlet sektöründe örgütlü sendikalardır. Önce 4'ler, sonra 12'ler diye bilinen Türk-İş içindeki sendikalar, her ne kadar Türk-İş içinde başarılı olamadılarsa da, gelişmeyi tamamen ortadan kaldırmak gündeme getirildi. Ve işe hareketin başını çeken Genel-İş'den başlanıldı.

Genel-İş, işkolları yönetmeliğine göre, belediyelere bağlı işyerlerinde örgütlüdür. Belediyelerin ise değişik işkollarında işyerleri vardır. Değişik işkollarında çalışanların tek sendikada toplanmaları yerine, değişik işkollarında kurulu sendikalarda toplanması iktidarların özlediği durumdu. Buna Türk-İş yönetimi de 'evet' dedi. Ve işkolları yönetmeliği değiştirilerek Genel-İş bölünmeye çalışıldı. Bununla da yetinilmedi ve CHP'den AP'ye transfer eski sendikacı Burhanettin Asutay'a, Genel-İş'i tamamen ortadan kaldırmak için görev verildi. Burhanettin Asutay, genel iş kolunda yeni bir sendika kurdu. Yeni sendika Türk-İş üyesi oldu. Ve belediye işyerlerinde cadı kazanı kaynatılmaya başladı.

Bu oyun mutlu sona varmadı. Yeni kurulan sendika başarılı olamadı. Ayrıca değiştirilen işkolları yönetmeliği de iptal edildi. Mutlu sona varmayan bu oyun, bir başka açıdan mutlu sona ulaştı: Genel-İş sendikası Türk-İş üyeliğinden ayrıldı. Ve Türk-İş'de de sosyal demokrat hareket başsız kaldı.

Konumuz açısından Türk-İş cephesindeki bir başka olaydan daha söz etmek gerekiyor. Türk-İş üyesi Metal-İş federasyonu iki başlı hale gelmişti. Federasyonun genel başkanı AP'li, genel sekreteri ise CHP'li idi. CHP'li genel sekreter Fehmi Işıklar, aynı zamanda CHP-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

nin işçi bürolarında görevliydi.

Metal-İş federasyonu, o günki deyimle **milli tip** sendika olmaya karar verdi. Bu amaçla Türk-Metal-İş sendikası kuruldu. Federasyona bağlı bir takım sendikalar Türk-Metal-İş sendikası üyesi oldular. Federasyona bağlı sendikaların bir bölümü de Fehmi Işıklar'ın kurduğu Çağdaş-Metal-İş sendikasına katıldılar. Bağımsız Çağdaş-Metal-İş sendikası özellikle DİSK üyesi Maden-İş sendikasına karşı zorlu mücadele yürütmeye başladı. Bursa'da otomotif sanayiinde grev uygulamasına başladı. Mücadelesini Maden-İş'e meydan okumaya kadar götürdü. Diğer taraftan ise Türk-İş'den ayrılan Genel-İş ile birlikte yeni konfederasyon çalışmalarına katıldı.

Abdullah Baştürk, yeni bir konfederasyon kurmak için yoğun çaba içine girdi. Tüm ilerici-devrimci çevrelere çağrıda bulundu. Bazı çevreler çağrıya katıldılar. Fehmi Işıklar'ın genel başkanı olduğu Çağdaş-Metal-İş yanında, bir diğer CHP işçi büroları üyesi Mahmut Gündüzbey'in genel başkanı olduğu TİS'de bu çağrıya katıldı. Diğer taraftan DİSK'e katılmak için genel kurul toplamış olan Teknik-İş sendikasına çengel atıldı. Bu sendikanın genel kurulunda gösterilen yoğun çabaya rağmen Teknik-İş az farkla da olsa DİSK'e katılma kararı aldı.

Abdullah Baştürk, yeni konfederasyonu kuramadı. Fehmi Işıklar, Maden-İş karşısında tutunamadı. Ve Çağdaş-Metal-İş sendikası, sonuçta, kendini feshederek Maden-İş'e katıldı. Fehmi Işıklar bu katılmada Maden-İş yürütme kurulu üyeliği aldı. TİS de daha sonra DİSK üyesi oldu.

BİR DÖNEMİN ANATOMİSİ : 1975—1980 Çok yazıldı. Hafızalarda sıcaklığını hala koruyor. Onun için bir kaç cümlelik özet yeterli : 1975 yılında yapılan 5 nci genel kurulda iş başına gelen DİSK yönetimi, sosyalizm görüntüsünde, yönetiminde sosyalistlerin bulunduğu sendikalarla birlikte tabandaki sosyalistleri de temizlemeye başladı. DİSK'in CHP'lileştirilmesi hızlandı.

Ekim 1975'de DİSK'e üye 21 sendika vardı. Ağustos 1977'ye gelindiğinde sendika sayısı 27 ye yükseldi. Bu dönemde 10 sendika DİSK'le üye oldu. (Aster-İş, Banksen, Besin-İş, Dev-Maden-Sen, Genel-İş, Ges-İş, İlerici-Deri-İş, Teknik-İş, TİS) Buna karşılık Kapfer-Genel-İş, Genel-İş'e; Kimya-İş, Petkim-İş'e katıldı. Sosyal-İş ve Tek-Bank-İş sendikaları ise DİSK üyeliğinden düşürüldü. Bunlardan Sosyal-İş, DİSK üyeliğinden düşmediğinin mücadelesini vererek Eylül 1978 de yanlışlığı düzelttirdi. Ve DİSK üyeliğini sürdürüyor. Tek-Bank-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

İş ise, örgütlü olduğu işyerlerinde toplu sözleşme yetkilerini kaybederek yaşamını yitirdi. Bu paragraftaki özeti ayrıntıya indirmek gerekmiyor. Yaygın olarak biliniyor: Hızlandırılan CHP'lileştirme operasyonunun halkaları. Daha sonra yenileri eklenecek.

DİSK'in 6 ncı genel kurulunda Abdullah Baştürk DİSK genel başkanlığını ele geçirdi. Maden-İş ve Bank-Sen ittifakına karşı, tüm sendikaları yanına alarak bu işi gerçekleştirdi. Ve iki yıllık süre içinde, bir önceki tasfiyeci yönetimi tasfiyeye çalıştı. Ne var ki, 7 nci genel kurula tasfiyeye çalıştıklarıyla ittifak kurarak yeni yönetimi oluşturdu. Bu bir çelişki değil. Eklenen operasyonlardan sadece biri.

Ancak 7 nci genel kurula gelinceye kadar başka gelişmeler de oldu. Bu gelişmeleri de özetlemek gerekiyor. Gelişmeler nicelik ve nitelik olarak iki boyutlu. Önce niceliksel gelişmeyi özetliyelim:

Mart 1978 de Oleyis ve Yeraltı-Maden-İş DİSK üyesi oldular. Turizm-İş kendini feshederek Oleyis'e katıldı. Böylece bir önceki DİSK yönetiminin başlattığı Turizm-İş'i tasfiye hareketi Abdullah Baştürk yönetiminde noktalandı. Diğer taraftan Besin-İş, Gıda-İş'e katıldı. Nisan 1978 de Sosyal-İş'in DİSK üyesi olduğu kesinleşme konumuna gelince, varlığına gerek kalmayan Teknik-İş, Bank-Sen'e katıldı. Has-İş, Devrimci-Sağlık-İş adını alarak özellikle Sosyal Sigortalar Kurumu hastahanelerinde örgütlenmesini hızlandırdı. Ve Devrimci-Yapı-İş, Fındık-İş, Limter-İş, Nakliyat-İş, Sine-Sen DİSK üyesi oldular. Devrimci-Toprak-İş sendikası DİSK üyeliğinden düştü. ?

Niteliksel gelişme ise şöyle. 1975 den başlamak gerekiyor, özetliyerek. Niteliksel gelişme iki yönlü. Bir yönü şöyle: 5 nci genel kurulda iş başına gelenler, aylık DİSK dergisini çıkartmaya başladılar, 16 ncı sayıdan başlayarak. İlk sayıdaki kapak yazısı şöyle: «İşçi sınıfının birliği UDC'in belkemiğidir. Ağustos 1977 ye kadar(38 nci sayı) çıkan dergilerin içeriği, ilk sayıdaki kapak yazısının çerçevesinde. Abdullah Baştürk yönetimi dergi çıkartma işini geçiktiriyor ve 1978 de 39 ncu sayı çıkıyor. Bu sayıdaki kapak yazısı da yeni yönetimin aynası ve şöyle: «İşçi sınıfı kemerleri sıkmak istemiyor.» Ekim 1979 dan bu yana DİSK dergisine rastlamadık. Abdullah Baştürk yönetiminde çıkan dergilerin içeriği de ilk sayılarındaki kapak yazılarına uygun.

Yanlış -?!!

Niteliksel gelişmenin diğer yönü daha önemli. DİSK'in 6 ncı genel kurulunda yürütme kurulu üyeliklerine Fehmi Işıklar dışında, Maden-İş/Bank-Sen cephesi karşısında Abdullah Baştürk'le bütünleşen

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

sendikaların genel başkanları getirildi. Tekstil Genel Başkanı Rıza Güven, Gıda-İş Genel Başkanı Kemal Nebioğlu, Oleyis Genel Başkanı Mukbil Zırtıloğlu, Devrimci-Toprak-İş genel başkanı Tuncer Kocamanoğlu ve Keramik-İş Genel Başkanı Mustafa Aktolgalı. Mustafa Aktolgalı, bu göreve, TİP MYK üyesi iken TİP'den istifa etmesinden sonra geldi.

7 nci genel kurula gelindiğinde beş yürütme kurulu üyesinden sadece Mustafa Aktolgalı Sendikasının Genel Başkanı. Diğerleri ya seçimleri kaybettiler, ya da genel başkanlığa aday olamadılar. Dört yürütme kurulu üyesinin sendikalarına genel başkanlığı yitirmeleri sendika edebiyatına katkıda bulundu ve «tabansız yöneticileri» teranesi başlatıldı. «Tabansız yöneticiler» DİSK yönetiminden gitmeliydi. Sonuçta ise ikisi gitti, ikisi kaldı. Üstelik, tabanlı sayılan Mustafa Aktolgalı da gidenler arasındaydı. «Tabansız yöneticiler» teranesiyle konunun can alıcı yönü gizlendi.

Sendika lideri, bir eli işçisinin nabzında olan insan demektir. Sendika genel başkanının, sendikasının işleyişi ile ilişkisi kesilirse liderliği yitirir, yitirmesi doğaldır. DİSK'in dört yürütme kurulu üyesinin «tabansız» kalmalarının tek nedeni elbette sendikalarıyla ilişkilerinin zayıflaması değildir. Ama etkenlerden biridir. Sendika genel başkanlığı ile DİSK yürütme kurulu üyeliği birlikte yürütülemez. Mustafa Aktolgalı'yı bir yana bırakalım. Çünki sendikasına egemenliği tartışılır. Ama yargımızla çelişir gibi görünen iki olay var. Birincisi Kemal Türkler, ikincisi Abdullah Baştürk. Kemal Türkler Maden-İş Genel Başkanlığı yanında DİSK başkanlığına da uzun yıllar yürüttü, Abdullah Baştürk de yürütüyor. Bu iki olay yargımızla çelişmiyor. Çünki, Kemal Türkler'in Genel Başkanı olduğu dönemde Maden-İş bizatihi DİSK'dir. Aynı ölçüde olmasa bile, bugün için de Genel-İş bizatihi DİSK'dir.

«Tabansız yöneticiler» edebiyatı ile göz ardı ettirilen, gizlenen ise sendika yönetimlerindeki niteliksel değişikliklerdir. Birkaç örnek: Besin-İş sendikası Gıda-İş'e katılmıştır, Besin-İş'in üye sayısı daha azdır. Ama ilk genel kurulda Gıda-İş'in kendisinden sorulduğu Kemal Nebioğlu'ndan genel başkanlığı Besin-İş'in Genel Başkanı olan Demirhan Tuncay almıştır. Hem de demokratik kurallarla, delege oyunlarıyla değil. Yine sendikanın ismi ile genel başkanının ismi bütünleşmiş olan Tekstil'de genel başkan Rıza Güven genel başkanlığı yitirmiştir. Bunlardan daha ilginci var. DİSK yürütme kurulu üyesi olmadığı için «tabansız yönetici» sıfatını alamadı ve kendinden çok

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

söz edilmedi: Mehmet Kılınç. Mehmet Kılınç, her şeyi kendinden sorulan Petkim-İş sendikası genel başkanlığını kaybetti.

Bu gelişmeler, işçi sınıfının sendikal mücadelesi açısından olumludur. Bu olumlu gelişmelere başka örnekler de verilebilir. Ve şöyle bir yargıya varılabilir: Bir dönemin klasik sendika yöneticilerinin görevleri bitmiştir. O yöneticilerin, sınıf sendikacılığı ilkeleriyle sendikal mücadeleyi yürütmelerine çapları gereği imkan yoktur. Bu sendikacılar cevaplarıyla-günahlarıyla tarihe karışacaklardır. Bu gelişme işçi sınıfı için umut vericidir. Umut verici yeni gelişmeler beklenmektedir. Beklentiler boşa çıkmayacaktır.

PARTİ KURMA OYUNLARI Bir dönemin anatomisini tamamlayabilmek için bir görünümü açıklığa çıkartmak gerekiyor. Bu, işçi sınıfının partisi anlayışı. Kimilerine göre işçi sınıfının partisi vardır. Sorun sadece legalize sorunudur. Bunun halli için 141-142 kaldırılmalıdır. Bu olmadan hiç bir şey halledilemez. Kimilerine göre işçi sınıfının partileri vardır. Sorun, tek parti-tek cephedir. Bunun sağlanması için mücadele verilmelidir. Kimilerine göre, işçi sınıfının partisi yoktur. Esasen, işçi sınıfının partisi güncel sorun değildir. Zira bu sorun mücadele içinde görülür.

Bu üç görüşe de katılmadığımız belirterek konumuza devam etmek istiyoruz. Niçin katılmadığımız, bu yazının kapsamı içine girmiyor.

Bir başka kimileri, işçi sınıfı partisini ısrarla, işçilerin bizatihi kuracağı parti görüşüne indirgemiye çalışıyor. Ve gündeme işçilerin parti kurmasını getiriyor. İlk gündeme getirilişi 1960 lı yıllarda oldu. Meşhur «çalışanlar» partisi. Aynı konu 1973 seçimlerinden önce Türk-İş tarafından yeniden gündeme getirildi. DİSK de buna katıldı ve 1977 genel seçimlerinden önce parti kurulması toplantıları yaptı. Gönüllerinde CHP aslanının yattığı bilinenler tarafından parti kurma çalışmalarının gündeme getirilişinin iki yönü var. Birinci yön CHP ile ilgili. CHP bir süredir, kontenjandan sendikacıları listelerde seçilecek yerlere getirmiyor. 1977 de bunun tek istisnası Türk-İş üyesi Harb-İş Genel Başkanı Kenan Durukan oldu. Abdullah Baştürk'ün bugünkü CHP içinde milletvekilliği için hiç şansı yok. Abdullah Baştürk bunu biliyor ve talip olmuyor. 1977 seçimlerinde Mehmet Kılınç İzmir'den ön seçimlere girdi ve kaybetti. Mahmut Gündüzbey, Malatya'dan ön seçimlere girdi, listede seçilebilir sıraya yerleşemedi.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Seçimler öncesi parti kurma çalışmalarının gündeme getirilmesinin ikinci yönü ise kitlelere yönelik. Çaresiz kalınarak CHP'ye oy verme çağrısının gerekçesinin hazırlanması. Çünki işçi sınıfından, işçi sınıfının ekonomik ve politik mücadelesinden söz edenler, bir gerekçe bulmadan, ya da çaresiz kalmadan burjuva partilerinden biri sayılan CHP'ye oy verilmesini isteyemezler.

DİSK, bir başka gözle görülmeye bir süre daha devam edilecek. DİSK, düzene yama olabilecek işlevlerle bir süre daha görevli kılınacak. **Birlik** sözleri, değişik anlamlardaki **birlik** sözleri bir süre daha devam edecek. DİSK'in CHP'lileştirilmesi işlemleri ise bitirilemeyecek.

DİSK VE YÖNETİM SORUNU DİSK genel merkezi Ankara'ya taşınıyor. DİSK genel merkezinin Ankaraya taşınması 1974 lerde gündeme getirilmişti. Gündeme getirilmişti. Gündeme getirenler, DİSK'e yeni katılan sendikalardı. Önemli gerekçeleri vardı. Bugün DİSK merkezinin Ankara'ya getiriliş gerekçeleri, 1974 de ileri sürülen önemli gerekçelere dayanmıyor olmalı. DİSK merkezinin İstanbul'da bulunması, DİSK'in İstanbul çevresinde örgütlü olmasındandı. Ya da DİSK'in bizatihi Maden-İş olmasındandı. Maden-İş'in genel başkanlığının İstanbul'da olması doğrudur.

Şimdi DİSK, aşağı yukarı bizatihi Genel-İş'dir. Genel İş'in merkezi Ankara'dadır. Üstelik Genel-İş genel başkanı Abdullah Baştürk DİSK genel başkanı, Genel-İş genel sekreteri Ertan Andaç, DİSK yürütme kurulu üyesidir. Her ikisinin de «tabansız yönetici» olma tehlikesi vardır. Bu tehlike önlenmelidir. Bu tehlike DİSK merkeziyle Genel-İş merkezinin aynı yerde olmasıyla önlenebilir.

Sendikalarda ve konfederasyonlarda iki önemli organ var. Birisi Yürütme Kurulu, diğeri yönetim kurulu, Türk-İş, Yürütme Kurulu yerine İcra Kurulu sözcüğünü kullanıyor. Birinci organ işlerin yürütümüyle ilgili. Karar alma yetkisi daha çok yürütmeye ilişkin. Bu organda görev alanların işleri çok yoğun. Yoğun işlerini ancak tam gün ve sürekli çalışmakla yerine getirebilirler. Bu nedenle başka görevler üstlenmemeleri gerekir. Genel olarak uygulamada bunun aksinin savunulması ve «tabansız yöneticiler» edebiyatının çıkartılması, gelecek endişesinden kaynaklanıyor. Gelecek endişesi yeniden seçilememe. Bunun için tabanını yitirmemesi gerekiyor. Bunun için sendikasıyla ilişkisinin kesilmemesi gerekiyor. Bu gereklilik ister istemez, konfederasyondaki görevlerin yerine getirilmesini aksatıyor.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1974 yılında DİSK merkezinin Ankara'ya taşınması önerilirken, bir diğer öneri de DİSK yürütme kurulu üyelerinin sendikalarındaki görevlerinden ayrılmalarıydı ve sendikalarından izinli sayılmalarıydı. Bu gerçekçi önerinin bugün bile gerçekleştirilmemiş olması olağan dışı değil. Önemli şeylerin değişmemiş olmasını gösteriyor sadece.

Nitekim, 7 nci genel kurulda organlarda görev alma paylaşımı, işlerin sağlıklı yürütümü yerine, politik görüş sahiplerinin kurullarda temsil edilmesine dönüşüyor. İkinci önemli organ olan Yönetim kurulu için temsil edilmenin bir anlamı elbette vardır. Çünki yönetim kurulları hem karar alırlar, hem de yürütme kurulunu denetlerler. Bu açıdan devrimci demokrat iki sendika yöneticisinin seçildikleri yönetim kurulu üyeliğinden istifalarını anlamak çok güç.

Sonuç olarak yürütme ve yönetim kurulu yapısı ve işleyişi yanlışlığının sürüp gideceği söylenebilir. Yanlışlık sürüp gittikçe özellikle yürütme kurulunun görevlerini tam anlamıyla yerine getirmesi de beklenemeyecektir. Yürütme kurulu görevleri, politik görüş koalisyonlarının karşılıklı tavizleriyle üstünkörü yerine getirilmiş olacaktır.

ERKEN GENEL KURUL AMACINA ULAŞTI Mİ?

DİSK 7 nci Genel Kurulu «erken» yapıldı. Erken genel kurulun gerekçesi, yönetimdeki bunalım mıydı? Yoksa DİSK organ kararlarına sendikaların uymaması mıydı? Ya da başka nedenler miydi? Bu soruların karşılığı bugün için önemli değil. Önemli olan DİSK genel kurulunun sonuçlarıdır. DİSK genel kurulunun sonuçları, DİSK'in sosyal demokratlaştırılması açısından olumludur. Ya da doğaldır. Çünki, yönetime ,görünüşte söyledikleri farklı da olsa, özde CHP yanlısı iki ayrı görüş sahipleri birlikte gelmiştir. Yönetimden, DİSK anlayışına göie Yürütme Kurulu'nu kasdettiğimizi belirtmek gerekiyor. Yönetim Kurulu'na gelince, uygulamada DİSK'in bu kurula önem vermediği görülüyor. Önem vermemeye devrimci demokratların da katılmış olmalarına inanmak istemiyoruz. Daha önce de söylediğimiz gibi iki devrimci demokrat sendika liderinin seçildikleri yönetim kurulu üyeliklerinden istifalarını bu nedenle anlayamıyoruz.

Özetle DİSK genel kurulu sonucundan memnunlar var, gayrimemnunlar var. Memnun olanlar, yönetimde kalanlarla yönetime ortak olanlar. Gayrimemnunlar ise kıl payı yönetimi kaybedenlerle genel kurulu terkedenler. Kıl yapı yönetimi kaybedenler, genel kurulun görevlerini yerine getiremeden bittiğinden yakınıyorlar. Görevi ye-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

rine getirememeyi de «karar tasarılarının ve önerilerin» çıkartılamayışına ve bu görevin yönetim kuruluna verilmesine indirgiyorlar. (Adımlar sayı 1) «Somut koşullar göz önünde tutulursa DİSK yürütmesi, bir ortaklığın 'belli başlı politik eğilimlerin omuz omuza birlikte çalışacağı' bir ortaklığın ifadesi olmak durumundaydı» diyerek ortaklıkta yer alamamanın üzüntüsünü belirtiyorlar. Kıl payı yönetime katılmayı kaybedenler, yönetime ortak olan yandaşı kesimi de «teslimiyetçilik» olarak tanımlıyorlar. Bu açıdan sorun nedir? Abdullah Baştürk yönetimine bir kişi sokan politik görüş sahipleri teslimiyetçi mi? Ya da Abdullah Baştürk yönetimine bir kişini sokamayan politik görüş ayak oyununa mı geldi? Bu açıdan sorun karmaşık değil. Politik yaşantıda üç siyasi görüşün birlikte altına imzalarını atmadıkları hiç bir konu kalmadı. Hangi görüş diğerine yaklaştı sorusunun karşılığı bu yazının konusu değil. Birlikte altına imza koyamayacakları hiç bir konu kalmamasına karşın, DİSK genel kurulunda, varmış gibi gösterilen ayrılık nedir? Bu sorunun yanıtı iki boyutlu. Birinci boyut iki siyasal görüş sahipleri arasında. Burada gözlenen çekişme tamamen kişisel düzeyde. Sen-ben kavgası. Giderek sendikal boyutta liderlik meselesi. İkinci boyut Abdullah Baştürk ile ilgili. Bir kere Abdullah Baştürk yürütme kurulunda sivrilmiş kişiler istemiyor. İkinci olarak Abdullah Baştürk sayıca daha kalabalık görünen, delege sayısı daha çok olan tarafı tercih eder. Ve etti. Sonuçta kazanan Abdullah Baştürk ve sosyal demokrat sendikacılık oldu.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

- Yıldırım Koç'un kitabını eleştiriyor.
- Kendiliğinden gelmeciliğin abartılmasını eleştiriyor

TÜSTAV
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

31. 6/Mart 80

TÜSTAV ARŞİVİ
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

(İs-

1978,

Dün-

TARİH : YAŞANANIN YAZILMASINA DOĞRU

İlhan AKALIN

Tarih yaşanıyor. Yaşanan yazılıyor, yani tarih yazılıyor. Çoğu kez yazılanla yaşananın aynı olduğu söylenemez. «Resmi» tarihi ele alalım. İnsanlığın tarihini Türklerle başlatıyor, «son Türk devleti» ile bitiriyor Bunun, özündeki yanlışlığıyla değil de ayrıntısıyla uğraşanlar da var. Ayrıntı ile uğraşanlar «Resmi» tarih tezinin «son Türk devleti»ne «ilk Türk devleti» diyorlar. «Resmi» tarih tezi yüzyılı aşkın süredir değişerek sürdürülüyor. Tanzimat'tan sonra öğretilmeye başlanmış. Abdulhamit, tedrici olarak, ama sonunda tamamen tarih öğretimine son vermiş. İkinci Meşrutiyetle yeniden tarih yazılmaya ve öğretilmeye başlanmış. Cumhuriyet döneminde ise «meşrutiyet»in tarihi yerine yeni tarih yazılmış ve öğretilmeye başlanmış. Ve de kurumlaştırılmış: Türk Tarih Kurumu. Tarih yazımı ve öğretimiyle birlikte «milliyetçilik» de başlamış. Meşrutiyet'le geliştirilen «milliyetçilik» Cumhuriyet'le sürmüş ve günümüze ulaşmış.

Tarihi yazanlar, özellikle «Resmi» tarih tezine göre yazanlar, yazılanın yaşanan olduğunu söylemekteler. Israrla. Yaşanan yazılıyor mu? Kesinlikle hayır.

«Resmi» tarih karşısında tarih yazanlar da var. Her gün bir yenisi ekleniyor. Dışardan ve içerden. Söz etmek istediğim, mücadelesi açısından yazılanlar. Sınıf mücadelesi açısından yazılanları birkaç kategoriye ayırmak mümkün. Birinci bölümünde, araştırmacılardan söz etmek gerekiyor. Yazı ilerledikçe bu konu da açılacak. Bu noktada şu söylenebilir : Değerli araştırmacılar «resmi» tarihi çürütecek belgeleri bir bir gün ışığına çıkarıyorlar. Gün ışığına çıkanlar, çıkmayanların yanında bugün katre. İkinci bölümde, araştırmacıların gün ışığına çıkarttığı bilgilere yenilerini de ekleyerek yeni «tarih tezleri» ortaya koyuyor. Katılsak da katılmasak da hepsi saygıya değer, yaşananın bir gün mutlaka yazılacağının işaretleri.

Bir başka bölüm daha oluşturmak mümkün. Bu bölümde yazılanlardan çok, yayımlayanlardan söz edilecek. Hemen tamamı dış

kaynaklı denilebilir. Hepsinin ortak özelliği, yayımlayanların «politik» görüşlerine uygun olmaları.

Bu yazı da, Yıldırım Koç'un «Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi 1923-1963» adlı yapıtının eleştirisinden yola çıkıldı. (1) Ancak kitap eleştirisi sınırlarında kalınmadı. Çıkılan noktadan başlayıp, sürdürelim.

Birkaç Tesbit Yıldırım Koç, Türkiye'de sınıf mücadelesinin gelişimine ilişkin gözleyebildiği farklı görüşleri dile getiriyor. Gözleyebildiği iki eğilimden birincisi, Türkiye'de sınıf mücadelesinin abartılmış olması. Ikincisi ise, sınıf mücadelesinin fazla gelişmemesinden hareketle ilerici bir askeri cuntaya bel bağlanması olgusu. (2) Ve örnekler veriyor yazar.

Örneklere katılmamak mümkün değil. Ne var ki, farklı eğilimlerdeki farklı olmayan özü yakalayamamış. Farklı eğilimlerdeki farklı olmayan öz, bir «politik görüşü»ün ya da «çizginin» savunuculuğudur. Bir başka deyişle, «politik görüş ya da «çizgi» görüşlerini kanıtlamak için görüşleri doğrultusunda yazılanları seçmiştir. Nitekim yazar da, savunduğu politik görüşün ya da çizginin, kendi ifadesiyle «eğilimin» kanıtlanması için uğraş vermekte. Yazara göre Türkiye'de «kendiliğinden mücadele geleneği» yok. Yapıtının hemen her sayfasında bundan söz ediyor. Aynı tesbiti yapan bir başkasını da göklere çıkarıyor. Göklere çıkardığı kişi Dr. Hikmet Kıvılcımlı. Yıldırım Koç, Kıvılcımlı'nın Türkiye'de işçi sınıfının ve sınıf mücadelesinin olmadığını ileri sürenlere verdiği yanıtı tartışılır buluyor. Kıvılcımlı'nın yanıtı şu: «1930'lardaki işçi sınıfı (Türkiye'de) 1917 yılında Çarlık Rusyasındaki işçi sınıfından daha gelişkin.» Tartışılır bulmasına karşılık «Ama» diye ekliyor: «Dr. Hikmet'in önemli bir tesbiti, genel olarak halkın örgütsüzlük geleneğidir.» Aynı tesbiti yaptığı için Kıvılcımlı'ya «tüm yaşamı boyunca örnek bir mücadele vermiş ilk sosyalist» ünvanını veriyor. (3) Bu yazıda Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı tartışmak amacında değiliz. Ancak bu görüşe katılmadığımızı belirtmemiz gerekiyor.

Geç Kalmış Zorunlu Cevap Şişmanof'un «Türkiye İşçi Sınıfı ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi» adlı yapıtı üzerine bir yazı yazmıştım. (4) Yazımın yayınlandığı derginin bir sonraki sayısında eleştirime yayınevi adına yanıt verildi. (5) Yanıt üzerine söylenmesi gerekenler vardır. Hem benim adıma, hem de de derginin sorumluları adına. Ben, söylenmesi gerekenleri söyledim. Ama yazamadım, yazmama izin verilmedi. Derginin sorumluları adına

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

söylenmesi gerekenlerin ise söylendiğini sanmıyorum, ayrıca yazılmadı da. Söyleyip de yazamadıklarımız, bu yazının konusu ile yakından ilgili, ilgili olduğu için yazıyorum. Böylece geç kalmış, zorunlu bir cevap da ortaya çıkmış oluyor.

Eleştiri yazımda, Şişmanof'un yazdıklarından çok, yayınevinin söylemek istediklerini ön plana çıkarmıştım. Sezebildiğim yanlışlığa parmak basmıştım. Sezebildiklerim sonradan doğrulandı. Yayınevinin önsözüne yönelttiğim eleştiri, ayrı ideolojilerin insanı olmamızdandı. Dergi sorumluları ile ise, aynı ideolojiyi paylaşıyorduk. Şimdi değil. Ben yine aynı şeyleri söylüyorum. Dergi sorumluları ile Şişmanof'un kitabını yayınlayan yayınevi ise bugün aşağı yukarı aynı şeyi söylüyorlar.

Şişmanof yapıtında Türkiye'deki sınıf mücadelesini abartıyor. Bu abartma Şişmanof'un kişisel hatası değil. Buna ileride değinilecek. Nitekim eleştiri yazımı şöyle noktalamıştım: «Şişmanof'un Türkiye işçi ve sosyalist hareketi adlı yapıtının her bölümü için söylenecekler var. Bugün için söyleneceklerin var oluşu kitabı değersiz kılmıyor, ama 1978 yılında bu biçimiyle girişte belirtilen yayınlanış gerekçesini haklı kılmıyor.»

Bir nokta çok açık: Eleştiri yayınevine, yayınevi sahiplerinin ideolojisine.

Bugünkü konumuzla ilgisi burada başlıyor. İlgiyi açıklamak için yayınevi adına verilen cevaptan alıntı yapmak gerekiyor: «Türkiye solunun tarihine ilişkin bir kitabı ele alırken, Türkiye Solunun Tarihi, Komintern Tarihi üzerine asgari bilgilere sahip olmak gerekir.» Yazıyı kaleme alana göre ben bu bilgilerden yoksunum. Elbette, yazıyı kaleme alan kadar bilgili olduğumu söyleyecek değilim. Ancak bilgileri yazar gibi değerlendirmediğimi söyleyeceğim. Bu nokta ise, geç kalmış cevabın Yıldırım Koç'un «Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi» adlı yapıtıyla ilişkisini ortaya çıkarıyor. Bu ilişkiye geçmeden önce geç kalmış cevabı noktalayalım:

Şişmanof'un yapıtı üzerine kaleme aldığım yazı kendi mantığı içinde tutarlıdır. Eleştirime yayınevi adına verilen karşılık da kendi mantığı içinde tutarlıdır. Ama aynı yargıya dergi sorumlusu için varmak mümkün değil. Eleştiri yazısı yayınlanmayabilirdi. Aslında yayınlanmamalıymış. Yayınlanmaması dergi sorumlularının sorunu. Yayınladıktan sonra ikinci bir hata yapılarak yayınevinin yanıtı yayınlaması «demokratiklik»le izah edilemez. Şimdi, ilişkiye girebiliriz.

Yıldırım Koç'un Türkiye'de sınıf mücadelesini abartanlara ilişkin verdiği örnekler arasında, Rozaliyef'in «Türkiye'de Sanayi Proleter-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

yası», «Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri» ve SSCB Bilimler Akademisi'nin «Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi» adlı yapıtları var. (6) Bu yapıtlarda, sınıf mücadelesinin abartılmış olduğu yargısına katılmamak mümkün değil. Ancak Yaşananın yazılmamış olmasına rağmen, bu yapıtları karalamak da mümkün değil. Ancak işi burada bırakamayız. Sürdürmek gerekli.

Kaynağa İnmek ya da Kaynak Sorunu

Tarih roman gibi yazılmaz. Roman gibi yazılmaz derken, roman yazmayı karalamak anlamına gelmesin. Şu anlamda : Tarihi roman gibi yazanlar var. Sınıf mücadelesini göz ardı edenler, tarihi roman gibi yazarlar. Bir de sınıf mücadelesini abartanlar böyle yapar. Tarihi, yani sınıfların mücadelesini yazmak ciddi bir olaydır. Yazılan Türkiye'de sınıf mücadelesi ise, olay bir kat daha ciddidir.

Bir kat daha ciddi oluşu, kaynak eksikliğinden başlıyor. İdeolojik netliğin olmayışında bitiyor. Bittiği yeri biraz daha açmak gerekli. Yıldırım Koç'un deyişi bu açıklığı içeriyor : «Son yıllarda yayınlanan Türkiye tarihlerinin (özellikle çeviri çalışmaların) en genel niteliği, genel olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde gözlenen süreci Türkiye'de aramalarıdır.» (7) Bana göre, ise her çizginin elinde çizgisine uygun bir şablon var, o şablona oturtmaya çabalıyor. Bu çabalama ciddiliği arttırıyor.

Ülkemizde değerli araştırmacılar tarih yazımı için, yaşanılanın yazılması için, belgeleri tek tek derinliklerden çıkarıyorlar. Mete Tuncay, İlhan Tekeli, Selim İlkin ve diğerleri. Değerli araştırmacı Mete Tuncay'ın, ilk basımı 1968'de yapılan «Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925» yapıtı 1978 de üçüncü basımını yaptı. (8) Üçüncü baskı genişletilmiş. Genişletme yine 1908-1925 dönemine ilişkin. Dostlarının 1925 den sonrasını neden yazmadığını ilişkin sorularına değerli araştırmacı Mete Tuncay'ın verdiği yanıt ilginç : Belge yok...

«Belge yok»u açmak gerekli. Belge var. Var ama bir kısmı adliye mahzenlerinde, bir kısmı meclis mahzenlerinde. Kullanıma açık değil. Önemlice bir bölümü de yok olup gitmiş.

Belge olmadan tarih yazılmaz. Gerçi yaşanılanın yazılmasında belge de yeterli değil. Ama bu yetersizlik aşılıyor. Mevcut belgelerin doğru değerlendirilmesiyle. Çok güzel örnekleri var.

Belge yokluğu ya da eksikliği, Türkiye dışı için pek geçerli değil. Bir başka deyişle Türkiye dışında yaşanılanın yazılması için belgeler var. Hemde kullanıma açık. Dış kaynaklı Türkiye sınıf müca-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

delesi tarihi yazımları kullanıma açık bu belgelere dayanıyor. Burada işin can alıcı noktasına geldik.

Şişmanof'un, Rozaliyef'in ya da SSCB Bilim Akademisinin yukarıda sözü edilen ve Türkiye'deki sınıf mücadelesini abartan yapıtlarının roman gibi yazıldığını söylemek mümkün değil. Mutlaka kullanıma açık belgelere dayanıyor. Bu belgeler bizce bilinmiyor. Bilinen yönü, bu belgelerde Türkiye'deki sınıf mücadelesinin abartılmış olması. Bir başka deyişle, sözü edilen dış kaynaklı eserlerdeki sınıf mücadelesini abartma, eserlerin yazarlarına ait değil. Belgelerin bizce bilinmeyen yönü, ne zaman-kim-ya da kimler tarafından düzenlenmiş olduğu. Bir örnekle yetinelim ve bu bölümü noktalayalım.

«Çok sayıda tutuklamalara karşılık, Türkiye Komünist Partisi, bilinçli işçi ve köylülerin desteğine dayanarak, halkın mücadelesini gizli koşullarda da yönetmeye devam etti. TKP, dünya ekonomik krizi yıllarında üyelerinin % 90'ı işçilerden oluşan gerçek bir proletarya partisi halini aldı.»

Yukarıdaki alıntı «Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi-1» adlı yapıttan alınmıştır. (9) SSCB Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan bu eserde, yukarıda belirtilen yargıya varılmasını sağlayan belgenin ya da belgelerin doğruluğundan ancak kuşku duyulur.

Burada söylenmesi gereken bir nokta daha var. Söylenmesi gereken, Türkiye'de sınıf mücadelesini abartan yapıtların kimler tarafından ve hangi zaman kesitinde türkçeye kazandırıldığı. Bu nokta «Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi» için çok önemli. Bu konuda ayrıntıya girmek gerekmiyor. Çok önemli. Zaman kesiti, kitabı yayınlayan kitabevinin ideolojik görüşüyle, ya da görüş değiştirme zamanı ile çakışıyor.

«Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi-1 1923-1973» Üzerine

Yıldırım Koç'un «Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi-1 1923-1973» adlı yapıtı üzerine söyleyeceklerimi iki ana bölümde toplamak istiyorum. Birinci bölümde, katıldığım birkaç noktayı eleştireceğim. İkinci bölüm ise özet olarak söylenebileceklerle iki ayrı noktanın açılmasını içerecek.

Katılmadığım noktalardan birincisi «hakim sınıflar arası çelişkiler.» (14) Kapitalizmin her aşamasında hakim sınıflar ve burjuvazinin katmanları arasında çelişkiler var olmuştur, var olacaktır. Ancak, genel olarak feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde var olan çelişkiler ve bunların sonuçları, Türkiye gibi ülkelerdeki kapi-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

talistleşme sürecinde doğan çelişkilerin sonuçlarına benzemez. Avrupa ülkelerinde feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde doğal olarak emekçilerin kendiliğinden mücadele geleneği de gelişti. Burjuvazi, bu dönemde iktidarı alabilmek için hem işçi sınıfını hem de köylülüğü arkasına almıştır. Almak zorundaydı, aldı. Hedef müşterek kılındı : Feodalizm. Bu mücadelede hem işçi sınıfı hem köylülük mücadele geleneği kazandı. Bu gelenek giderek örgütlülük kazandı. İşçi sınıfı partileri görevlerini yapmaya başladılar. İşçi sınıfı partileri güçlendi. Türkiye'de ise kapitalizmin gelişimi, kapitalist sistemin emperyalizm aşamasına geçmesinden sonraya rastlıyor. Yıldırım Koç'un «Türkiye'de hakim sınıflar arasındaki çelişkiler ilk başta çeşitli emperyalist grupların taraftarları arasında, daha sonra da emperyalist açık işgale karşı farklı tavır alanlar arasında ortaya çıkmıştır.» tesbitine katılmakla birlikte, hemen arkasından gelen «1923-1950 döneminde burjuvazi iktidarda, ekonomik gücünden öngördüğünden çok daha yüksek oranda temsil edilmiştir» tesbitine katılmıyoruz. (15) Katılmadığımız tesbite şunu da eklemek gerekiyor : «hakim sınıflar içi çelişkilerin ordu ve bürokrasiye yansımaması». Katılmayışımız, hakim sınıflar arası çelişkilerin ordu ve bürokrasiye yansımış olduğu yönünde değil, hakim sınıflar arası çelişkinin abartılmış olması nedeniyledir. Ayrıca hakim sınıflar arası çelişkilerin ordu ve bürokrasiye yansımasının beklenilmesidir. Hakim sınıflar arası çelişkinin abartılması çok önemli bir yanlışı da beraberinde getirir. Beraberinde gelen yanlış, işçi sınıfının varlığını ve mücadelesini yok saymadır. Bununla birlikte, sınıf mücadelesinin gelişmesine birincil derecede etken olan işçi sınıfının politik örgütünün yokluğu ya da güçsüzlüğünü görmezlikten gelmektir.

Kapitalizmin gelişkinliği, hakim sınıflar arası çelişkiyi, giderek burjuvazinin çeşitli katmanları arasındaki çelişkiye bırakır. Bu çelişki sürer gider, bitmez. Bu çelişkilerin elbette sınıf mücadelesine etkileri vardır. Abartmamak kaydıyla, yok saymamak koşuluyla, doğru değerlendirerek. Doğru değerlendirme ise işçi sınıfı politik örgütünün yani partisinin görevi.

Burjuvazinin bilinçli ve güçlü olduğu konusunda Yıldırım Koç ile aynı görüşü paylaşıyoruz. Bundan sonrasında ise katılmadığımız yön başlıyor. Türkiye'de 1950'lere kadar iktidarda burjuvazinin olmadığı yanlışı hala tekrarlanıyor. Yıldırım Koç bu yanlışın içinde değil. Bu yanlışı yapanlar, 1950'lere kadar iktidarda burjuvaziyi güçlendirmeye çalışan ordu ve bürokrasinin bulunduğunu söylüyorlar.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Yıldırım Koç'a katılmadığımız yön burada başlıyor. Yıldırım Koç «burjuvazi- ordu- bürokrasi» üçgeninin iktidarından söz ediyor. Bu söz ediş, burjuvazinin bilinçli olmayışıyla da çelişkili. Burjuvazi, iktidarını bürokrasiyle kullanır. Bu kullanmada ordu bazen doğrudan, doğrudan olmadığı dönemlerde ise dolaylı yardımcıdır. Bu doğal konum özel olarak «burjuvazi-ordu-bürokrasi» üçgeninin iktidarından söz etmeyi gerektirmez.

Bir diğer, katılmadığımız nokta «emekçilerin gelirlerinin mutlak olarak yükselmesi»nin «tüketim alışkanlıklarını değiştirmesi». (16)

Kapitalizmin gelişmesi kaçınılmaz olarak pazara daha çok mal arzını beraberinde getirir. Pazara sunulan daha çok malın da satılması gerekir. Satılması için geniş tüketici kesimlerde, yani emekçi kesimlerde, bir, tüketim alışkanlığının koşullandırılarak geliştirilmesi, iki, bunları satın alabilecek geçim düzeyine ulaşması gerekir. Kapitalizm geliştikçe burjuvazi, siyasal iktidarından bunların gerçekleştirilmesini talep eder. Talep yerine getirilir. Bu talebe yenileri eklenir : Pazarın daha da genişletilmesi. Bu talep de yerine getirilir.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası bu gelişme çıplak gözle çok net izlenebilmiştir. Yıldırım Koç'un «Emekçi kitlelerin yaşam düzeyinin yükselmesi» diye nitelediği dönemin karakteristiği budur. Keynes'in teorileri 1950'den sonra alabildiğine işletilmiştir. Tarıma kapitalist ilişkiler olabildiğince girmiş, ekilebilir toprakların hemen tamamı tarıma açılmış, kırsal kesimde değişen denge sonucu kırdan kente göç hızlanmıştır. Burjuvazi ucuz işgücü bulmuş, sömürüsü, sermaye birikimi hızlanmıştır. Ucuz işgücü göreli olarak daha iyi yaşam koşullarına kavuşmuştur. Kırsal alanda yaşarken rüyasında göremeyeceklere kavuşmuştur. Onun için gecekondu yaşamı, köydeki yaşantısının yanında çok lükstür. Gecekondulaşmadan çıkartılan yanlış değerlendirmeler konusunda Yıldırım Koç'la aynı görüşü paylaşıyorum. Görüş şu : Gecekonduların oluşması, Türkiye koşullarında yoksullaşmanın bir göstergesi değildir. (17) Aksine gecekondulaşmanın en hızlı olduğu dönem, emekçi kitlelerin yaşam düzeylerinin göreli olarak yükseldiği dönemler olmuştur. 1970'li yıllar kapitalizmin buhranının derinleştiği yıllardır. Buhranın derinleşmesi, kitlelerin yaşam düzeylerinin gerilemesini birlikte getirmiştir. Birlikte gelen bir diğer olgu da sınıf bilincinin artmasıdır. Sınıf bilincinin artması ise olayları değerlendirmede yenilikleri ve doğruları getirmiştir. Emekçi kitleler bugün gecekondulaşmayı, içinden çıkıp

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ

geldikleri ortamla kıyaslamıyor. Kıyaslama, kentin diğer kesimleri ile kendi yaşadığı ortam arasında.

Sınıf Mücadelesinde Parti'nin Önemi

Yıldırım Koç'un «Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi» adlı yapıtı üzerinde söylenecekler şöyle: Önce özetle söylenecekler var; sonra iki noktayı açmak gerekiyor. Özet şöyle:

Çözümleme yapmıyor. 1923-1973 döneminin hiç bir kesiti üzerinde yoğunlaşmadan, bilinenleri sıralıyor. Türkiye'de sınıf mücadelesinin gelişimini 1923'den başlatması ise önemli bir eksiklik. Nitekim «Cumhuriyet dönemine devrolunan kendiliğinden mücadele ve örgütlülük mirası» ara başlığında özet vermek ihtiyacı hissetmiş. Bu özet, eksikliği gidermiyor. (10)

Çok şey biliyor. Bildiklerinin hepsinin yapıtta yer almasına özen göstermiş. Bildikleri arasında, sınıf mücadelesinin gelişimi açısından çok ayrıntı düzeyinde olanlar var. Ayrıntıları bilmek belki zararlı değil, hatta yararı da olabilir. Ne var ki, ayrıntılar özü yakalamayı önlüyor ve bir bakıma olaylar zincirini sürdürmek gayretine bürünüyor.

Türkiye'de sınıf mücadelesinin gelişiminde, biri gelişmeyi etkileyemeyen diğeri ise büyük katkılarda bulunan iki önemli olayı yok sayarcasına geçiştiriyor. Bunlardan birincisi TKP olayıdır. İkincisi ise 1961-1971 dönemi ve TİP'dir. Üstelik geçiştirdiklerinden birincisi, ayrıca hata yapmasını kaçınılmaz kılıyor. Burası açılacak noktalardan ilki.

Haklı olarak eleştirdiği «abartma» olayına kendisi de düşüyor. Abarttığı ise «kendiliğinden mücadele geleneği». Burası da açılacak konulardan ikincisi.

Şimdi açılacak konulara geçebiliriz.

Yıldırım Koç'un da doğru olarak değindiği gibi, sınıf mücadelesinin gelişimini olumsuz doğrultuda etkileyen etkenler vardır. (11) Sıraladığı etkenlere tamamen katılmakla birlikte göz ardı ettiği, bu nedenle de hataya düştüğü yeri belirtmek gerekiyor. Şunu ekleyerek: Hata Yıldırım Koç'un kişisel hatası değil,

Belirtilmesi gereken, sınıf mücadelesinde Parti'nin önemi. Sınıf mücadelesinde Parti'nin önemi çok açık. Çok açık olduğu için önem ayrıca anlatılmayacak. Anlatılacak olan, Türkiye'de sınıf mücadelesinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen etken oluşu.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ

Sınıf mücadelesinin, işçi sınıfının kendiliğinden hareketi inkar edilemez. Bu hareket bilinçsizdir, tepkidir. Sınıf bilinci, işçi sınıfına dışarıdan aktarılacaktır. Bu aktarma işçi sınıfının partisi öncülüğünde olmalıdır, olacaktır. Türkiye'de sınıf mücadelesinin gelişimini olumsuz doğrultuda etkileyen etkenlerin başında da bu eksiklik gelmektedir. Başından günümüze hem Cumhuriyet dönemine devrolunan mirasta, hem de günümüzde.

Bir kere, herhangi bir kapitalist ülkede sosyalist hareketin, onun partisinin iktidarı hedeflemesi gerekir. Sözde değil, özde. İktidarı hedefleyen işçi sınıfının partisi sadece işçilerle değil, işçi sınıfının iktidarında işçi sınıfı ile birlikte kurtulacak tüm tabakalarla ilişki kurar, doğru ilişki. Bu ilişkinin doğruluğu ve sürekliliği kendiliğinden mücadeleyi arttırır, kitleleri iktidara yürüyen hareketin içine alır. Bu ilişkilerin eksikliği ya da yokluğu, sınıf mücadelesinin gelişimini olumsuz yönde etkiler.

İlişki, bir yönüyle açılmaya muhtaç. Açılmaya muhtaç olan yönü işçi sınıfının sendikal mücadelesiyle politik mücadelesinin ilişkisi. Sendikal mücadele özü itibariyle kapitalizme karşı mücadele değildir. Böyle olmayışı, sendikal mücadele ile kapitalizmin ortadan kaldırılamayacağından. İşçi sınıfı için gerekli olan, kaçınılmaz olan sendikal mücadele, kapitalizm çerçevesinde ekonomik-sosyal durumun düzeltilmesi, ya da en azından korunmasına yarar sağlar. Burjuvazi, işi burada tutmak ister ve çoğu kez tutar da. Tutmasını önleyecek olan, işçi sınıfının politik mücadelesidir, onun politik örgütüdür.

Ekonomik mücadelede, zaman zaman işçiler kazançlı çıkarlar. Kazançlı çıkılan zaman, kapitalizmin içinde bulunduğu gelişme dönemleridir. Yıldırım Koç'un, yapıtında «emekçi kitlelerin yaşam düzeyinin yükselmesi» diye tanımladığı zamanlar. (12) Kapitalizmin var olan sürekli buhranının derinleşen dönemlerinde ise iş tersine döner.

İşçi sınıfının partisinin her iki dönemde de kuşkusuz görevleri vardır. Ama kitleleri kazanmak, onları içi sınıfının politik mücadelesinin içine katmak açısından dönemler farklılık gösterir. Emekçi kitlelerin yaşam düzeyinin yükseldiği dönemlerde, kitleleri sınıf mücadelesinin politik yanına inandırmak ve katmak güçleşir. Güçleşen dönemlerde de işçi sınıfı partisinin yapacağı çok şey vardır elbette. Bir de söylediklerimiz, iktidara talip işçi sınıfı partisinin güçsüz olması, hatta yok olması hallerinde geçerli.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Ekonomik mücadelenin güçleştiği, yani kapitalizmin buhranının derinleştiği dönemlerde, emekçi kitleler destek ararlar. İktidara talip işçi sınıfının partisi bu desteği mutlaka sağlar. Eğer bu destek işçi sınıfı partisince sağlanmazsa mutlaka, burjuva partilerinden birisi bu desteği sergiler. 1973 lerden sonra DISK'in CHP'lileştirilmesi olayı bu yargının açık örneğidir. Bu konuda Ergün Erdem'in bir yazısı ışık tutucu. (13)

Ergün Erdem yazısında DISK'in kuruluşunu tartışıyor. Sonra sendikacıların partili (TIP'li) oluşlarını. 1971'den sonra DISK'in gelişimini ya da gerilemesiyle sürdürdüğü tartışmayı DISK'in bugünkü durumuyla bitiriyor. Tartışmadan çok önemli sonuçlar çıkıyor.

1. Sendika-Parti; Partili Sendikacı-Parti ilişkilerine doğru perspektif getiriyor. Türkiye sosyalist hareketinde, partinin sendikaları etkilemesi ve yönlendirmesinin yerine getirilemediğini kanıtlayarak tersinin yani sendikacıların partiyi etkiledikleri sonucunu ortaya koyuyor.

2. DİSK'in kuruluş ve gelişme döneminin Türkiye'de emekçi kitlelerin yaşam düzeylerinin yükselme dönemi ile çakıştığını kanıtlıyor.

3. Türkiye kapitalizminin buhranının derinleştiği 1970 lerden itibaren (emperyalist-kapitalist sisteme bağlı olarak) DİSK'in sosyal demokratlaştırılması operasyonuna girişildiği sonucunu ortaya koyuyor.

4. 1960-70 döneminde Türkiye Sosyalist hareketinin işçi sınıfı ve emekçi kitleler için içinde sağlam bağlar kuramadığına, bugünkü sonucun bundan ileri geldiğine işaret ediyor.

5. İşçi sınıfının politik örgütünün güçlenmemesi halinde devrimci sendikacılığın güçlenme ve yaşama şansının olamayacağını ortaya yere koyuyor.

Türkiye'de, örgütlü ya da örgütsüz, kendiliğinden mücadele geleneğinin eksikliğini dünden bugüne getirirken, işçi sınıfının politik örgütünün rolünü göz ardı edersek bugünü göremeyiz. Yani bugün ne yapılacağını.

Açılacak konulardan birincisinin tamamlarken önemli olan bir noktayı daha belirtmek gerekiyor. Yaşanılan mutlaka yazılacak. Türkiye'de yaşanılan yazılacak. Yaşanılanın yazılmasında Parti'nin önemli yeri var. Bir başka deyişle Parti'nin görevlerinden birisi de

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

yaşanılanı yazmak. Yalçın Küçük TİP üyesi iken çok söyledi. «1961-1971 döneminin tarihi yazılmalıdır» sözünü çok söyledi. Bir gün mutlaka yazılacak. Yazması gerekenler bugün susuyor. Yalçın Küçük ise yazıyor. Yazdıklarında iddialı. Haklı olduğu için iddialı.

Kendiliğinden Mücadele Geleneği Üzerine

Yıldırım Koç, yapıtını sözünü çok ettiği kendiliğinden mücadele geleneği ile bitiyor. Yapıtın son cümlesi şöyle : «Bu eylemler,..., emekçilerin kendiliğinden mücadele geleneğinin oluşmasına önemli katkılarda bulundu.» (19) Bunda bir yanlışlık yok. Yanlışlık daha önce de belirtildiği gibi «kendiliğinden mücadele geleneğinin» abartılması.

Lenin bir yapıtında «kitlelerin kendiliğinden-gelme hareketi»ni tartışıyor. (20) Yazdıkları, ekonomistlerin yürüttüğü politikaya eleştiri. Şöyle özetlenebilir :

Lenin, 1900'lü yılların başında, hareketin kuvvetinin kitlelerin uyanmasında, zayıflığının ise devrimci liderler arasında bilinç ve insiyatif yoksunluğunda olduğunu söyleyerek işe başlıyor. Ve arkasından Raboçeye Dyelo'nun ekonomizmini eleştirmeye geçiyor.

Kitlelerin uyanması önemli. Ama tek başına yeterli değil. Yaygın bilinmesine rağmen bir gerçeği Lenin'in deyişiyle aktarmak konumuz açısından önemli «Bu bilinç (sosyalist), onlara (işçilere), yalnız dışarıdan ulaştırılır. Bütün ülkelerin tarihi gösterir ki, işçi sınıfı, sadece kendi çabasıyla, ancak sendikacılık bilincini geliştirebilir, yani sendikalar içinde birleşmenin, işverenlere karşı mücadele etmenin ve hükümeti gerekli işçi kanunlarını kabul etmeye zorlamanın vb. gerekli kıldığı bilinci getirebilir.» (21)

Lenin «kendiliğinden-gelmeliğe» boyun eğme başlığı altında ise konunun özüne iniyor. Bu noktada uzunca bir alıntı yaparak yazımızı tamamlamak istiyoruz :

«... işçi hareketinde kendiliğinden-gelmeliğin **her türlü** putlaştırılmasının, «bilinç unsurunun» rolünün, sosyal-demokrasinin rolünün her küçümsenmesinin, kaçınılmaz olarak-**bunun istekle yapılıp yapılmaması hiç önemli değildir-işçiler üzerinde burjuva ideolojisinin etkisinin güçlenmesi** sonucunu **doğurduğunu** gösterir. Bütün 'ideolojinin abartılması'ndan, bilinç unsurunun rolünün abartılmasından vb. söz edenler, sırf işçi hareketinin kendiliğinden bağımsız bir ideoloji geliştirebileceğini ve geliştireceğini, ancak bunun olabilmesi için işçilerin 'kaderlerini yöneticilerin elinden koparıp almaları' gerektiğini sanmaktadırlar. Ama bu pek büyük bir yanılgıdır.»

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI GUSTAV

Alıntıyı başka alıntılarla sürdürmek mümkün. Ancak bu kadarı yeterli. Yeterliliği, şu tesbitlerin yapılabilmesinde :

Kendiliğinden gelme unsur filizlenme halinde bilinçtir. Bunun gidebileceği yer ekonomik mücadelenin ötesi değildir.

İşçi sınıfının örgütlü gücünün yani partisinin rolünü küçümsemek, ya da yok saymak, işçiler üzerinde burjuva ideolojisinin kuvvet kazandığının göstergesidir. Bunu sağlamaya çalışanlar, ya da savunanlar-istekleri ne olursa olsun-burjuvaziye hizmet etmektedirler.

İşçi hareketi, kendiliğinden bağımsız ideolojisini geliştiremez. Sosyalizmin teorik doktrini, işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelme büyümesinden bağımsız olarak meydana gelmiştir ve gelmektedir.

Bilinçsizlik, çıkarların politik ve toplumsal düzenin tümüyle uzlaşmaz karşıtlılığıdır. Bu bilinç işçi sınıfına yalnız dışarıdan ulaştırılabilir.

İşçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelme gelişmesi, onu, burjuva ideolojisine boyun eğmeye götürür. Bunun önlenmesinde işçi sınıfının politik örgütünün, yani partisinin görevi büyüktür.

Tesbitler bu kadar. Alıntıdan ve tesbitlerden sonra söylenecek bir şey kalmıyor. Alıntının hatırlattığı bir hususu belirterek yazıyı tamamlayalım. Alıntının hatırlattığı, 1970'li yılların ortalarında geliştirilen bir slogan. Slogan şu : **İşçiler Sendika Yönetimine**... Alıntı, bu sloganın ideolojik yanlışlığını açıkça sergiliyor.

---

(1) Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi - 1 1923 - 1973: Birlik Yayıncılık Araştırma dizisi, Ankara 1979 sayfa : 15
(2) a.g.e. sayfa : 15
(3) a.g.e. sayfa : 19 - 20
(4) Yurt ve Dünya sayı : 10 sayfa : 98
(5) Yurt ve Dünya sayı : 11 sayfa : 237
(6) a.g.e. sayfa : 16
(7) a.g.e. sayfa : 15
(8) Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908 - 1925 Bilgi Yayınevi, Ankara
(9) Ekim Devrimi Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, Bilim Yayınları 1978 sayfa : 207
(10) a.g.e. sayfa : 27
(11) a.g.e. sayfa : 26 ve devamı
(12) a.g.e. sayfa : 73

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

(13) Sosyalist İktidar. Aralık 1979 sayı : 3 sayfa 44
(14) a.g.e. sayfa : 20 - 96
(15) a.g.e. sayfa : 21
(16) a.g.e. sayfa : 72 ve sonrası
(17) a.g.e. sayfa : 79
(18) a.g.e. sayfa : 76
(19) a.g.e. sayfa : 120
(20) Lenin, Ne Yapılmalı, Yücel Yayınları 1976, sayfa : 41 ve devamı
(21) a.g.e. s : 43 - 44
(22) a.g.e. s : 53 - 54

TÜSTAV
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Bilim ve Sanat Dergisi
11. Kasım 81

İKTİSAT KONGRELERİ VE TOPLUMSAL SİYASET

M. Şehmus GÜZEL

TÜSTAV
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV ARŞİVİ

GİRİŞ

İktisat kongreleri, genel olarak izlenen ya da izlenecek olan iktisat siyasetini belirleyecek ilkelerin, önerilerin tartışılıp, kararların alınması için toplanırlar. İktisat siyasetleri, toplumsal (sosyal) siyasetlerin saptanmasında etkin rol oynarlar. Toplumsal siyasetler, iktisat siyasetlerinin türevidir dense yeridir. Bu bağlamda, iktisadi ve toplumsal siyasetlerin belirlendiği iktisat kongreleri, bütün toplumu, bu arada özellikle çalışanları, yani işçi, memur ve diğer bağımlı çalışanları -çırak, kalfa vb.- yakından ilgilendirmektedir.

İktisat kongrelerinde benimsenen kararlar ülke siyasetini, siyasal örgütleri de etkileyebilir. Örneğin siyasal partiler, programlarının oluşturulmasında bu kararlardan etkilenebilir, siyasal erkler izleyecekleri yol ve yöntemlerde aynı kararları gözönünde tutmaya özen gösterebilirler. Bu olgunun, yani kararların siyasal düzeydeki etkisinin de araştırılması gerekir.

Kongre kararlarının tüzel bağlayıcılığı, zorlayıcılığı yoktur. Kararlar; daha çok yasa koyucuya yöneltilen öneriler niteliğindedirler. Kararların, bağlayıcılık kazanması, onların tüzel olarak düzenlenmesiyle ilgilidir. Oysa, tüzel düzenleme yasama organına, hükümete kalmıştır. Bu açıdan, kararların tüzel düzenlenmesi hükümetlerin, yasama organlarının bu konulardaki ilgi, yakınlık ve içtenliğini göstermesi bakımından ilginçtir ve mutlaka incelenmesi gerekir.

Tüzel olarak düzenlensin ya da düzenlenmesin, benimsendikleri biçimleriyle kararların içerdiklerinin, o gün ve bugün için önemlerinin ayrıca irdelenmesi anlamlı olacaktır.

2-7 Kasım 1981'de İzmir'de II. Türkiye İktisat Kongresi toplanacaktır. Bu Kongre'yi değerlendirebilmek, irdeleyebilmek için 17 Şubat-4 Mart 1923'de, yine İzmir'de toplanmış olan I.İktisat Kongresi'nin tanınması, iyi bilinmesi bir zorunluluktur. Bu incelemeyi, bir ölçüde bu zorunluluğun giderilmesine küçük bir katkıda bulunmak için yapıyorum.

A) II. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Gazetelere yansıyan resmi açıklamalara göre, 2-7 Kasım 1981 tarihleri arasında İzmir'de II. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanması kararlaştırılmıştır (1). "Bu amaçla "Mart 1981 tarihinde, ekonominin tedvirinden sorumlu Başbakan yardımcısı başkanlığında Maliye, Ticaret, Sanayi (bakanlıkları) ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarları ile Odalar Birliği ve Türk-İş yetkilileri, Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi Dekanı ile bazı profesörlerden oluşan bir tertip komitesi kurulmuş... Ayrıca İzmir'de de bir yerel komite oluşturulmuştur" (2). II. "Kongre'nin Türk ekonomisi tarihinin bir dönüm noktası olması" beklenmekte, "...Türk ekonomi tarihinin en önemli olaylarından biri olacağı" vurgulanmaktadır (3).

II. Kongre'nin yedi alt komisyon halinde çalışacağını, son günde alt komisyonlarda tartışılan tebliğlerin ışığında, "redaktörler"ce hazırlanan raporların Genel Kurul'a sunulup tartışılacağını gazetelerden öğreniyoruz. "Konuya, devletin büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Ancak, verilen bu öneme rağmen hazırlıkların buna paralel bir heyecan içinde yapıldığına dair henüz belirtiler gözlenememektedir. Kongre'ye üç buçuk ay gibi kısa bir süre kalmasına rağmen; delegelerin belirlenmesi, tebliğlerin hazırlanması gibi ana konularda gerekli adımların tam olarak atılamadığı anlaşılmaktadır" (4). Dolayısıyla, bu Kongre "gibi çok önemli bir olaya devletin verdiği öneme paralel bir zaman ayrılması da zorunludur. Süre gittikçe daralmaktadır. Biraz daha geçikilirse Kongre sadece bir seminer biçimine dönüşebilir" (5).

Kongre'nin yedi alt komisyonundan bir kaçının ele alacağı tebliğ konularını ilginç bulduğum için sıralamak istiyorum: **"Sosyal gelişme ve istihdam"** alt komisyonunda: İstihdam sorunu ve işsizliğin azaltılması; Yurtdışında çalışanların sorunları; Türk işçi şirketlerinin geliştirilmesi; işçi-işveren ilişkilerinde yeni düzenlemeler (sosyal barışı sağlayacak yönde); Esnaf; Köylerin kalkındırılması; Sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi; Kentleşme, sorunlar çözümler; Konut sorunu ve çözüm yolları; Sosyal gelişmede sağlık; Sosyal gelişmede eğitim; Kalkınma-kültür ilişkisi; İstihdam-teknoloji seçimi;

"Tarım" alt komisyonunda, birçok konu yanında, "Tarımda işgücü ve istihdam (gizli işsizlik, göç vb.)" ile "Tarımda kooperatifler" konuları; **"İç Ticaret ve Hizmetler" alt komisyonunda**, birçok konu yanında, "Tüketicinin korunması" da irdelenecektir.

Tebliğ konuları önceden saptandığı gibi, tebliğlerin hazırlanması, içeriği ve sunumuna ilişkin kurallar da önceden belirlenmiştir. Örneğin tebliğlerin otuz daktilo sayfasını -ya da okunmalarının otuz dakikayı- geçmemesi, "tespit ve analizler... somut çözümler" içermesi, "sorunlar"ı belirtmesi ve "kurum, kişi ve kuruluşlar"ı yermemesi aranan önkoşullardandır. Ayrıca, yetkililerin önceden sunulan tebliğleri reddetme hakkı da saklıdır. Belli koşullara ya da ulaşılmak istenen amaçlara uygun olmayan tebliğlerin geri çevrilme şansı vardır.

Kanımca, Ocak 1980'den bu yana uygulanan yeni iktisat siyasetinin güçlendirilmesine ve toplumsal oluşumlarda bu siyasete uygun değişikliklerin yapılması için kamuoyu oluşturulmasına yönelik bu Kongre'de oldukça çok sayıdaki konuda sunulacak ilginç ve yararlı tebliğlerle yeni iktisadi anlayışa uygun bir yönde sorunlar saptanacak, incelenecek ve çözümler, öneriler getirilecektir. Tebliğlerin -ya da özetlerinin- önceden sunumunun ve reddedilme olasılığının önkoşul olarak belirtilmesi ve diğer kurallar bu amaçla ilgilidir. Atatürk'ün 100.doğum yıldönümüne rastlayan 1981'de ve kutlamalar arasında düzenlenen II. Kongre'de "karma ekonomi"den yana görünerek "serbest rekabet ekonomisi"nin övgüsünün yapılacağını, toplumsal oluşumların çehresinin bu övgülere uygun bir duruma getirilmesi için çalışılacağını sanıyorum. Ancak, kesin yargımı Kongre'ye sunulan tebliğleri, alınan kararları gördükten, öğrendikten sonraya bırakıyorum.

II.Kongre'ye kimlerin katılacağı, delegelerin nasıl seçileceği konusunda kesin ve açık bilgimiz yok. Tertip komitesinde "Türk-İş yetkilileri"nin bulunduğunu biliyoruz. Ancak, Kongre'de işçiler, memurlar, esnaf ile diğer dar gelirlilerin yeterince temsil edilip edilmeyeceğini bilemiyoruz. Bu kümelerin de temsil edilmeleri, sorunlarının ele alınması, incelenmesi, çözüm ve önerilerin getirilmesi nasıl bir yöntemle kotarılacaktır? Yukarıda sıraladığım kimi konuların bu kümeleri yakından ilgilendirdiği açıktır. O halde, bu kümelerin de Kongre'de seslerini duyuracak bir şekilde katılımları herhalde sağlanmalıdır. Kongre sonucunda liberal ekonomi düzeninin desteklenmesi, çalışanların (işçi, memur, hizmetli ve diğer bağımlı çalışanlar - çırak vb.) ve esnafın ekonomik-toplumsal haklarında sınırlamalara yol açmamalıdır.

B) I. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Bu bağlamda, I. İK'nin (6) anımsanmasında ve birkaç noktada yeniden ele alınmasında, gündeme getirilmesinde yarar görüyorum. Kongre'ye Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ne derece önem verdiği bilinmektedir; bu konuya aşağıda değineceğim. Ayrıca, bugün için bile ilginç ve yol gösterici olabilecek nitelikteki Kongre kararları, öneri ve ilkeleri herhalde yeniden gözden geçirilmeyi gerektirmektedirler. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın hemen ertesinde ve Lozan görüşmelerinin durdurulduğu bir dönemde değişik halk kesimlerinden gelmiş temsilcilerin ülkenin ekonomik ve toplumsal siyasetinin saptanmak istendiği bir Kongre'de ne kararlar aldıkları yeniden hatırlanmış, bilmeyenlerin -özellikle genç kuşakların- dikkat ve ilgisine sunulmuş olacaktır.

İlgi alanım olması bakımından, I.Kongre'nin, özellikle toplumsal siyaset ve örgütlenme açısından irdelenmesinin anlamlı olacağına da inanıyorum. Konuya bu açıdan yaklaşınca "amelenin vaziyeti" ve Kongre sonunda Genel Kurul'ca benimsenen "Amele Grubunun İktisadi Esasları" ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu bölümde, Kongre'ye ilişkin kimi genel bilgileri yinelediktен sonra ilgi duyduğum yukarıdaki konuları irdelemek istiyorum.

I- İK'NİN ÖNEMİ

1923'ün başında Ankara Hükümeti, daha doğrusu İktisat Vekaleti, bir İK toplamak gereksinimini neden duymuştur? (7). Bu girişimin önemi nedir? Hükümetin beklentileri nelerdir? Bu sorulara yanıtları birkaç noktada toplayabiliriz:

1) İK'nin ekonomik alandaki önemi Erzurum Kongresi'nin siyasi alandaki önemine denktir (8). Bunu, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kongre'yi açış konuşmasında şöyle belirtmiştir: "Efendiler, Heyet-i Aliyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbüs olmuş ve bundan dolayı tarihimizde tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, Kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâs-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir." (Ö. 256). İK, iktisadi savaşta Erzurum Kongresi'nin Kurtuluş Savaşı'nda sahip olduğu yere layık önemde görülmüştür.

2) İK'nin o sırada, ertelenmiş bulunan Lozan görüşmeleri bakımından da önemi vardır. Ahmet Emin (Yalman), bu konuda şöyle diyor: "...tam bu sırada içtima eden bir iktisadi kongrenin (sonuçlarından biri) Türk milletinin alâkaları ne istikamette olduğunu harice ve dahile gösterebileceğidir. Kongre, Türk milleti arasında yeni emel ve alâkalar uyandığına en sarih bir alâmettir. **Bu Kongre'nin tam Lozan müzakeratının iktisadi ihtilâfları yüzünden inkıtaa uğradığı bir sırada küşad edilmesini bir hüsn-ü tesadüf addetmek lazım gelir. Türklerin meselâ Karaağaç yüzünden harp etmesini tabii gören, fakat iktisadi esarete karşı mücadele açmalarını mânâsız ve mantıksız bulan bazı ecnebilere kongrede söylenecek sözler en beliğ bir cevap teşkil edecektir".** (abç) (9).

Aynı konuya, açış konuşmasında, M.Kemal Paşa da değinmiş "Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesnâ bir mevkie malikti. Devlet ve Hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka birşey yapamamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız." diyerek Lozan görüşmelerinin kesilmesi nedenlerini açıklamış (10), Türkiye'nin ekonomik bağımsızlıktan yana olduğunu da şöyle dile getirmiştir: "İstiklâl-i tâm için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir... Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetvic edilemezse semere-i netice payidar olamaz." (Ö.251). İK, Lozan'da barış yapmak istemeyen emperyalistlere karşı hissedilenlerin dile getirildiği bir forum gibi kullanılması bakımından önemlidir.

T.Timur da, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada, İK'nin toplanmasının önemine değinmekte ve şunları söylemektedir: "Son derece önemli saydığımız bu Kongre ... emperyalistlere görüşümüzü ve barış şartlarımızı belirtmek için de bir vesile olmuştur." (S. 52). Timur'a göre, Kongre'de kış aylarında onca delegenin oldukça zor koşullarda bir araya getirilmesinin nedenlerinden biri de "batılı mütte-

www.atatürkyolu.org ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE DERNEĞİ

fiklere bir an önce toplu bir şekilde görüşlerimizi" bildirmek içindir (s. 53). Timur, bu açıdan bakınca, durumu şöyle değerlendirmektedir: "Atatürk'ün Kongre'yi açış nutku, Kongre'nin en önemli belgelerinden biridir. Atatürk, bu konuşmasında hem emperyalistlere karşı tutumumuzu, hem de rejimin gelişme yönünü ortaya koymuştur." (A.y.).

3) İK, ilk kez ülkenin tüccar, çiftçi, sanayici ve işçilerini bir araya toplaması bakımından da önem kazanmaktadır. Böylece, dönemin yönetici ve yazarlarınca belirtildiği gibi, değişik yörelerden, ülkenin dört bir yanından gelen aynı meslek sahipleri birbirini tanımak, sorunlarını tartışmak, deneyimlerini aktarmak olanağını bulmuştur. Bu arada, bir yandan da ülke içi ticaretin gelişmesi amaçlanmıştır.

4) İK'nde ilk kez tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi sorunlarının ulusal düzeyde ele alınması da büyük öneme sahiptir. Hele ilk kez işçi durumunun ulusal düzeyde tartışılması başlı başına bir olaydır. İşçi sorununun ilk kez bu düzeyde gündeme getirilmesi, özellikle incelenmesini de gerektirmektedir.

5) İK'nin bir başka önemi, 9 Eylül 1923'te kurulduğu kabul edilen Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nın programı üzerinde yaptığı etkidir. 1923'te CHF'nın ilk programı sayılabilecek "9 Umde"nin hazırlanışında, giriş bölümünde belirtildiği gibi, "İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak toplanan İktisat Kongresi çalışmaları da nazarı itibare alınmıştır." (11).

6. Mustafa Kemal Paşa, Kongre'nin açılışından önce uzun bir yurt gezisi yapmış, "tetkikat-ı iktisadiye'de" bulunmuştur. Bu da Kongre'ye verilen önemi gösterir. Açılıştan önce, ülkenin iktisadi durumunu, Gazi, bizzat görmek, incelemek istemiştir.

II- İK'NİN AMACI

İK, sıraladığımız noktalardaki önemi yanında kimi amaçlara yanıt vermek için de toplanmıştır. Hükümetin İK'ni toplamakla ulaşmak istediği amaçları şöyle sıralayabiliriz:

1- Ülkenin ekonomik kalkınma yolları saptanmak, izlenecek iktisat ve toplumsal siyasetler konusunda halkın temsilcilerine, ülkenin "iktisadi amilleri"ne danışılmak istenmiştir.

İktisat Vekili M.Esat Bey İK'nin amacını şu biçimde açıklamıştır: "Bu Kongre'yi millet ve memleketimizin kabiliyet ve ihtiyacat-ı iktisadiyesini elbirliği ile tetkik ederek ona göre bir sây ve ittıla usulü vaz ve tetkik eylemek ve aynı zamanda memleketimizin muhtelif ve şimdiye kadar yekdiğerine yabancı kalmış iktisat âmillerini birbiri ile tanıştırmak için açıyoruz." (Ö.10).

Ayrıca, İK, Anadolu Kurtuluş Hareketinin ekonomik yönelimlerini gösterecek olması bakımından da oldukça önemli bir girişimdir. İzlenecek iktisadi ve toplumsal siyasetlerin saptanması yanında yabancı sermaye konusunda düşünülenlerin açıklanması, bu ve benzeri konularda kararların alınması da merakla beklenmekteydi.

İK sonunda benimsenen iktisat siyasetinin devlet koruyuculuğu altında özel teşebbüsün geliştirilmesi olduğunu biliyoruz. Bu siyaset gereğince özel teşebbüs korunmalı, teşvik edilmeliydi. Ancak, bu siyaset, değişik nedenler sonucu 1930'lu yıllarda bırakılmıştır. Boratav'ın dediği gibi, "Kongre'nin genel zihniyetinin Cumhuriyet idarecilerine hiç olmazsa 6-7 yıl hâkim olduğu söylenebilir" (s.4).

Benimsenen bu iktisadi siyaset kendisiyle birlikte bir de toplumsal siyaset getirmiştir. Ancak, 1930'lu yıllarda devletçiliğin benimsenmesi üzerine toplumsal siyasette de değişiklik olmuştur. Bu konulara daha sonra ayrıntılı bir biçimde değineceğim.

2- İK'ni mesleki temsil ilkesine göre toplayarak, hükümet, iktisadi alanda kendi olanaklarıyla başlatmak istediği atılıma -hamleye- tüm iktisadi öğelerin, kadın-erkek ayırmadan, hatta olanaklar ölçüsünde olabildiğince kadını da iş yaşamına çekerek, çoşkulu bir katılımını gerçekleştirmek istemiştir. Bu amaçla, örneğin tüccarın parasını çıkarmasını sağlamak umuduyla I. Dünya Savaşı sırasında getirilen her türlü ticari sınırlamalar kaldırılmak istenmiş, ona güvence verebilmek için yöntemler benimsenmiştir. İK'de kadınlara gösterilen ve aşağıda belirteceğim, ilginin altında yatan amaç da kadını yetişkin erkek nüfusun az olduğu bir sırada, en yüksek oranda ekonomik yaşama çekmektir. İK'nın bir amacının da milleti "iktisadi savaşa" hazırlamak olduğu açıktır (12).

3- "İktisadi savaş" başlarken, halkın ekonomik sorunlarını, sıkıntılarını bir de onun temsilcilerinin ağızlarından dinlemek, onların önereceği yolları görülmek istenmiştir.

III- "MURAHHASLARIN" (DELEGELERİN) SEÇİMİ

Kongreye katılımda mesleki temsil yöntemi benimsenmiş ve delegelerin seçiminde kaza birimi esas alınarak, her kazadan tüccar, sanatkâr, amele, sanayici ve bankacılardan birer, çiftçilerden üçer delege olmak üzere toplam sekiz delegenin gönderilmesi kabul edilmiştir. Kongreye bütün ülkeden toplam 1135 delegenin katıldığını biliyoruz. Bu durumda, bütün kazaların temsil edilmediği açıktır. (13).

Kaza düzeyinde sekiz kişi olarak seçilen delegeler dört kümede toplanmışlardır. Şöyle ki:

1- Tüccar ve bankacıların delegeleri tüccar kümesi olarak sekiz delegeden ikisini,

2- Çiftçi kümesi üç delegeyi,

3- Sanayi kümesi bir delegeyi,

4- Amele kümesi sanatkâr (yani esnaf) ve amele delegelerini yani iki delegeyi içermektedir (14).

Bu dağılıma göre, sayısal düzeyde üç delege ile çiftçi kümesi ilk, iki delege ile tüccar ve amele kümesi ikinci, bir delege ile sanayiciler sonuncu sıradadır.

Delegeler arasında **çiftçilerin**, sayıca en büyük bölümü oluşturdukları açıktır. O dönemde yazıldığı gibi, "Grupların kemmiyet itibariyle kuvvetlisi çiftçi idi ki, miktarı dörtyüzü mütecavizdi" (15). Çiftçi delege sayısının çok olması ülkenin tarım ekonomisine dayalı ve tarım nüfusunun ağırlıkta olması ile ilgilidir. Ancak, burada ilginç olan, "çiftçi" delegeleri arasında fakir ve topraksız köylü ile tarım işçilerinin temsilcilerinin olmamasıdır. Böylece, bu sonuncular, "Esaslar" saptanırken tümüyle ihmal edilmiş, unutulmuşlardır. Bu konuya aşağıda yine değineceğim.

Tüccar kümesi de sayıca önemliydi. Ancak, bu küme, sayısal önemi yanında Kongre'yi yöneten merkez olması bakımından da üzerinde durulmayı gerektirmektedir. Tüccarlar arasında da özellikle İstanbul tüccar delegeleri birinci önemdedirler.

Ağustos 1922'de Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla biteceğinin anlaşılması, Ekim 1922'de İstanbul'un Kurtuluş Ordusunun fiili denetimine geçmesi, Saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılması üzerine İstanbul'un "Türk ve Müslüman" tüccarı eyleme geçti (16). Bu eylem, İstanbul'un -ve diğer kentlerin- Rum, Ermeni - ve Yahudi- tüccarı ile yabancı sermayenin bırakacağı boşluğun "Türk ve Müslüman" tüccarca doldurulması eylemi, Başar'ın deyişiyle "millileşme yolunda açılan iktisadi savaş" (17) dır. Birtakım ön girişimlerden sonra (18), 1 Aralık 1922'de Milli Türk Ticaret Birliği (MTTB) kurulmuştur (19). Bas... aynı amaçla "MTTB'nin ...

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV ARŞİVİ

arkasından, aynı ayın (Aralık 1922) sonlarına doğru iki Birlik daha kurduk (abç): İstanbul Esnaf Cemiyetleri Birliği (İECB), Türkiye Umum Amele Birliği (TUAB)" (20) diyor. İstanbul'un "Türk ve Müslüman" tüccarının kurduğu bu üç teşkilât, "millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta" birlikte çalışmak amacındadır.

"MTTB, gerek ithalât ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı toptancı ticarette Türk tüccarının hâkim olmasını amaç edinmişti. Bu iş için mutlaka devletin yardımı ve enerjik müdahalesi lâzımdı... (abç). Liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadi hakimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık." (abç) (21).

MTTB'nin "Katib-i Umumisi" seçilen A.H.Başar, kurmuştan sonraki gelişmeleri şöyle anlatıyor: "Derneğin kurulmasından hemen sonra İstanbul'da yurt çapında büyük bir iktisat kongresi toplamaya teşebbüs ettik. Kongre'de bütün Türk ithalat ve ihracat tüccarları, şirket müdürleri, bankacılar ve iktisatçılar bulunacak ve bilhassa ithalat ve ihracat ticaretine değinen meseleler üzerinde konuşulacaktı." (22). MTTB'nin tasarladığı Ticaret-i Hariciye Kongresi daha sonra ertelenmiştir (23). Bunun üzerine MTTB, İzmir İK'ne etkili bir şekilde katılmak amacıyla çalışmalara başlamıştır.

MTTB, İzmir İK'nde herhalde en etkili güç merkezi olmuştur. Bunu hemen hemen bütün yazarlar kabul etmektedir. Başar, anılarında, bu olguyu açık bir şekilde dile getirerek, İstanbul'dan giden delege grubundan söz ederken şöyle diyor: "... bu kadar bağlı, bu kadar fikir birliğine varmış bir grup olamazdı.. Kongre'nin ağırlık merkezi İstanbul grubundaydı." (24). İstanbul grubu, "Kongre'yi adeta idare" etmiştir. Kongre başkanlığını Kâzım Karabekir Paşa'ya öneren, onu bu görev için ikna eden Başar ve arkadaşlarıdır. Dahası, Başar, Karabekir Paşa'nın Başkan, kendisinin de dört "divan katibi"nden biri seçilmesini, aynen "Bu suretle bütün Kongre boyunca idare fiilen elimize geçmiş bulunuyordu" biçiminde değerlendirmektedir (25).

İK'ne en hazırlıklı giden kümenin İstanbul delegeleri olduğu kesindir. İstanbul'da delegelerin seçimi, İktisat Vekaleti'nin "tamimi" (genelge) uyarınca ilgili meslek örgütlerinin gösterdiği adaylar arasından Vilayet makamınca seçilmiştir. Seçim için, Vali Vekili Esat Bey nezdinde bir komisyon kurulmuş, seçimin yapılacağı son toplantıya Üsküdar ve Beyoğlu mutasarrıfları da katılmıştır (26). "Tamim" uyarınca "murahhasların süratle intihap edilerek mevki, isim ve adreslerinin bildirilmesi ve süratle izamları" (gönderilmeleri) gerekmektedir (27).

İzmir'de, murahhasları, "Vali Mustafa Abdülhâlik bey'in riyaseti altında toplanan Ticaret ve Ziraat Odaları, Belediye, Meclis-i İdare, Müdafaa-i Hukuk âzâları" seçmiştir (28).

Amele kümesine gelince, kurala göre her kazadan bir işçi temsilcisinin seçilerek gönderilmesi gerekiyordu. Bu seçimin bütün kazalarda yapılmadığını sandığımı daha önce belirttim. Seçim yapılan yerlerde bu seçimin nasıl yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kongre'ye katılacakların tüm giderlerini bizzat ödemeleri gerektiğinden seçimde mali olanakları olanların tercih edildikleri düşünülebilir. Gerçekten İzmir'e gitmek, orada günlerce kalmak -Kongre nedeniyle İzmir'de fiyatların oldukça arttığını da belirtmek gerekir (29)- vb. gereksinmeler için gerekli kaynakları "amele murahhasları"nın nasıl elde ettiklerinin düşünülmesi gerekiyor (30).

İşçi delegelerinin, yukarıda belirttiğim İstanbul ve İzmir temsilcilerinin seçiminde olduğu gibi, önerilen isimler arasından Vali ve mutasarrıflar ya da onların başkanlığında kurulan komisyonlarca seçildiklerini söyleyebiliriz. Bu seçimde ne gibi ölçütlerin gözönüne alındığını bilmiyoruz. Ancak, işçi delegeleri olarak İzmir'e gelenler arasında işçilikle ilgileri olmayanların da bulunduğunu biliyoruz. Bu konuya aşağıda özel olarak değineceğim. Bu arada, seçim yapılan her yerden işçi delegesi gönderildiği de bilinmektedir. Çünkü, herhalde "işçi yoktur" denmiştir. Bir örnek olarak "... diğer vilayetlere nispetle vâsi bir sanayi merkezi..." İstanbul delege seçimlerini verebiliriz: İstanbul Vilâyetinin dokuz kazasından Kartal, Makriköy, Şile ve İmrah'dan seçilen delegeler arasında işçi delegesi yoktur (31). Karahisar-ı Şarki, Mesudiye, Malatya, Bartın, Kütahya merkez ilçeden seçilenler arasında da amele delegesi yoktur. Bu yokluğun nedeni, herhalde yalnızca sözkonusu yerlerde işçi olmaması değildir.

Amele delegesi olarak seçilen, ancak, amelelikle ilgisi olduklarını sanmadığım örnekleri, Ökçün'ün değişik yerlerde verdiği bilgilere dayanarak şöyle sıralayabilirim: Mersin'den "Doğru Öz" gazetesi sahibi ve baş muharriri Atâ Çelebi (s. 197), Seyitgazi'den demirci esnafından Mehmet Usta (A.y.), Bahriyeli Muallim Şefik (s. 297), Zonguldak'tan amele namına ocak çavuşlarından Ahmet Çavuş (ve san'atkârlar namına makinist Osman Nuri Efendi) (s.195). Ayrıca, Kütahya murahhası Aka Gündüz amele kümesi başkanıdır vb. (32).

Bu delegelerin seçiminde amele tanımının açık olmamasının, esnaf ve amele tanımları arasındaki karışıklığın belli bir etkisi olmuştur (33). Ancak, ne esnaf, ne de amele olanların amele murahhası seçilmesi nasıl açıklanabilir? Gazete sahibinin amelelikle ne ilgisi olabilir? "İşçi delegeleri arasında atölye çalıştıranlar (ın), eski bir vali (nin), hatta imamlar (ın) dahi" varlığı ileri sürülmüştür (34). İşçilikle doğrudan ilgisi olmayanların İşçi Kümesi içinde (A.Gündüz'ün başkan olması gibi) önemli yerlere getirilmesi ve yine bu tür delegelerin Kongre Başkanlık Divanında işçileri temsil etmesi, bir yerde yöneticilerin işçileri denetim ve güdüm altında tutma kaygısıyla açıklanabilir. Böylece tartışma ve kararların belli sınırlar içinde kalması amaçlanmış olabilir.

İşçi delegeleri konusunda ilginç bir gelişme de, Kongre'ye katılmaları nedeniyle beş işçinin, Aydın Şimendifer Kumpanyasınca işten çıkarılmaları ve bunun Genel Kurulca protesto edilmesidir (35). Bu olay, katılımın, kimi riskler taşıdığını göstermesi bakımından ilginçtir.

İşçi delegelerinin toplam sayısının 120-130 kadar olduğunu sanıyorum (36). Tarım işçilerinin Kongre'de delegeleri bulunmadığına göre, bu 120-130 kişinin, sanayi işçilerini temsil ettiklerini varsayabiliriz. 1923'te Türkiye'de toplam sanayi işçi sayısının 120-130 bin (37) olduğunu kabul edersek her bin işçinin bir delege ile temsil edildiği sonucuna ulaşabiliriz ki bu, temsil bakımından yeterli bir ölçü olarak kabul edilebilir.

İşçi Kümesi başkanlığına Kütahya murahhası Aka Gündüz ve mazbata muharrirliğine Afyon Karahisar murahhası Bahriyeli Muallim Şefik Bey seçilmişlerdir, Aka Gündüz, Kongre'nin dört başkan vekilliğinden birini, Şefik Bey de dört divan katipliğinden birini üstlenmiştir (Kongre divanında eşitlik ve denge olsun diye K.Karabekir'in isteği üzerine her kümeden bir başkan vekili bir de divan katibi seçilmiştir).

İşçi kümesi Kongre'de güçlü bir

TÜRKİYE SOSYALİST EMEKÇİ PARTİSİ ARŞİVİ

merkez olabildi mi? Bu soruya olumlu yanıt vermek zordur. Bilindiği gibi, Kongre daha çok tüccar kümesinin yönetiminde kalmıştır. Amele delegeleri ne yazık ki zayıf kalmıştır. A.H.Başar'a göre "amele davasında ... en hazırlıklı grup, bizimle (yani MTTB ile) beraber delegelerini Kongre'ye yollamış olan İstanbul'daki (İUAB)ydi (38). Diğer yerlerden amele çok zayıf olarak temsil edilmişti. Biraz İzmir delegeleri kuvvetliydi." (39).

MTTB'nin Kongre'de "one man show" olması gibi İUAB de işçi kümesini Aka Gündüz ile birlikte yönetmiş gibidir. Dolayısıyla, bu işçi örgütü üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

İUAB, 1922 Aralık sonuna doğru kurulmuştur. Kuran, Başar'a göre, MTTB'dir. Bu duruma, özellikle dikkat çekmeliyiz; İstanbul'da kent düzeyindeki bu işçi örgütü tüccarlarca kurulmuştur. Amaç, yine Başar'a göre, "Millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta" İUAB'nin MTTB ve İECB ile birlikte yürümesidir. İlginçtir, İUAB, hemen hemen tümüyle yabancı sermayeye ait işletmelerde örgütlenmiştir. Başar, İUAB'nin hepsi "ecnebi şirketler" olan tramvay, reji, Bomonti Bira Fabrikası gibi işletmelerde kuvvetli olduğunu belirtiyor. 14 Temmuz 1923'te İUAB, Bomonti Bira Fabrikası'nda bir grev de örgütlemiştir (40). Bu ilginç örgütlenme biçimi ve eylem "millileştirme" savaşı ile yakından ilgilidir.

Başar'ın belirttiğine göre, "Amele Birliği Başkanı Şakir Rasim (41), İUAB'nin MTTB ile aynı gaye ve hedef etrafında elele çalıştığını açıkça ilan ederdi. Bizim de (MTTB) İUAB'ne yardımcı olduğumuzu ve bütün dâvalarını tüccar derneği olarak desteklediğimizi herkes bilirdi. Bu durum tabii solculara hücum vesilesi olmuştu: İUAB, tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravanadan ibaretti!" (42).

İUAB, pek doğal olarak, "hiçbir meksad-ı siyasi ile teşekkül etmiş olmayıp yegâne gayesi(nin) milli bir daire dahilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menafiini müdafaa ve muhafazadan ibaret" (43) olduğunu ilân etmektedir.

Birlik, MTTB'ne sunduğu raporda "işleriniz, fabrikalarınız için ameleye ihtiyacınız olduğu vakit Birliğimizi bu gibi amele kuvvetleri için bir menbâ olarak kabul etmenizi istirham eyleriz" demektedir. Birliğin, iş bulma kurumu gibi çalışmak istemesi, siyasi hiçbir amacı olmadığını belirtmesi doğaldır. Çünkü Birliğin kuruluşunu gerçekleştiren bizzat MTTB'dir (44) İstanbul'un "Türk ve Müslüman" tüccarının "İstanbul'da açılan ticari boşluğu süratle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak" amacıyla kurduğu MTTB, yalnız tüccarları değil, esnaf ve işçileri de örgütleme gereksinmesini duymuş ve öyle de yapmıştır (A.Y.). Bu nedenle MTTB ile İUAB, İK'de birbirlerini baştan sona dek desteklemişlerdir.

Görüldüğü gibi, işçi temsilcisi olarak Kongre'ye katılanların kiminin işçilikle bir ilgileri yoktur, kimi -vali ya da mutasarrıflarca seçilmeleri ve benzeri nedenlerle- hükümete yakındırlar, kimiyse İstanbul tüccarlarının paralelindedir. Bütün bunlara karşın, İşçi Kümesinin İktisadi Esasları arasında günümüzde bile oldukça ileri ve anlamlı sayılacak ilke ve önerilerin yer alması oldukça düşündürücüdür. Bu, herhalde, herşeye karşın işçilerin çalışma koşullarının oldukça kötü olması ve bu koşulların biran önce düzeltilmesinin, katılanların belli bir kesimince istenmesi ile açıklanabilir. Bu konuda, kimi aydın çevrelerinin Kongre'ye katılacak işçilere yardımları, yol göstermeleri de rol oynamış olabilir. Ayrıca, işçi temsilcileri arasında bulunan, Zonguldak ve diğer maden bölgesi işçilerinin iktisadi ve toplumsal çıkarlarının bilincinde olduklarını da ileri sürülebilir. Unutulmasın ki Ankara hükümeti daha ilk iş olarak 1922'de Ereğli Hayzası'na ilişkin iki yasa (45) çıkartarak maden işçilerinin kötü çalışma koşullarını düzeltmek istemiştir. Bu yasaların -geçen iki yıl içinde uygulansın ya da uygulanmasın- maden işçilerince büyük bir sevinçle karşılandığını biliyoruz (46).

Delegelerin, herşeye karşın, oldukça özgür bir biçimde görüş ve düşüncelerini açıklama olanağı bulmalarının da Esaslar'ın içerik ve kabulünde belli bir rol oynadığını sanıyorum.

IV- İK'DE KADINLAR

Gerek delege seçiminde, gerekse Kongre sırasında delege ve dinleyiciler arasındaki kadınlara karşı takınılan olumlu tavrın dikkatimi çekmesi ve bu tutumun, Osmanlı geleneğinden alışılmamış ölçüde farklı olması nedeniyle bu konuyu ayrıca incelemek istiyorum.

Delege seçiminde kadınlara da fırsat tanınmıştır: Mücahide Fatma hanım İzmir'den çiftçi temsilcisi seçilmiştir (47). Yine "İzmir'de muhtelif müessesatta çalışan kadın amele tarafından Kongre'ye Hayriye, (Elif) Emine, Şefika, Münire ve Nigâr hanımlar murahhas olarak intihap olunmuşlardır." (48). Rukiye hanım da İzmir'den işçi delegesidir.

Kongre sırasında, kadınlara özel bir özen gösterilmiştir. İşte kanıtları: Kadın dinleyicilere 300 kişilik yer ayrılmış, çok sayıda kadının dinleyici olarak katılması için çalışılmış ve ilk günkü oturumda 500 kadın dinleyici hazır bulunmuştur. İktisat Vekili M.Esat, bu durumun farkında olmalı ki, açış konuşmasında "Hanımlar, efendiler"i sık sık kullanmış ve daha ilk sözleri arasında "Çilekeş Türk hanımları hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim" demiştir (49). Kadınlara gösterilen bu ilgi Kongre süresince eksilmemiştir. Nihayet Kongre'nin son gününde Genel Kurul Başkan Vekili ve Sanayi Kümesi Başkanı Selâhattin Bey'in (Ayvalık) şu sözleri ilginç değil midir?: "Esna-i müzakerede ve betahsis müzakerenin hareketli anlarında sağa sola atf-ı dikkat etmeğe imkân müyesser olamadığından gerek azâmız meyanında ve gerek sâmiin localarında bulunan hemşirelerimizi az çok rencide edecek söz geçti ise aflarını istirham ederiz." (Ö.325).

İzmir işçi delegesi Rukiye hanım kapanış konuşmasında kadın işçiler namına şunları söylüyor: "Bizleri bu Kongre'ye davet eden BMM ve erkânına ve bilhassa Reisimiz Gazi Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine biz kadınlar samimi teşekkürlerimizi takdim ederiz.

Türkiye'de "memleket işlerine" kadınların da iştirâk etmesi ilk defa vukubuluyor. Bu şerefin bize müyesser olması kalplerimizi refah ve gurur hisleriyle doldurdu. Kongre, iktisadımızın temelini teşkil eden işçi sınıfının meşrû haklarını tanıdı. Bu netice kadın işçileri namına şâyan-ı şükrandır. Diğer grupların da aynı sadakatle iktisadi kurtuluşumuza çalışacaklarına emin bulunuyoruz." (Ö.326-7).

Kadınlara neden bu kadar ilgi ve özen gösterilmiştir? Bu sorunun birkaç yanıtı olabilir:

1- İşçiler ve diğer kümeler arasında erkeklerin yanısıra kadınlar da bulunduğundan onların da delege seçilmesi doğaldır.

2- Kurtuluş Savaşında erkekler kadar kahramanlık gösteren kadınlara toplumsal, ekonomik ve siyasal uğraşlarda hak ettikleri yeri vermek gereksinmesi duyulmuştur. Kadınların özellikle toplumsal hayatta daha etkin olmaları isteğinin kökenini II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde bulabiliriz. "31 Mart" (13 Nisan 1909) olayının bir nedeninin de

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

"açık saçık" kadınların "erkeklerle sokaklarda dolaşmaları" olduğu bilinmektedir.

3- Ancak, en geçerli yanıt, herhalde yazar Hikmet Şekip'in 24 Şubat 1923 tarihli İkdam'daki şu açıklamasıdır: Kadınlara gösterilen ilgi ve özenin nedenlerinden ve kadınların Kongre'ye gösterdikleri ilgiden beklenen faydalardan biri de "iktisadidir, çünkü nüfus boşluğundan muzdarip olan memleketimizde kadın say (iş) ve ticaret hayatına atılırsa erkek meşgalelerinden bir kısmı ve kılellet-i nüfusun zararları kısmen telafi edilebilecektir..." (Ö.340). Peşpeşe gelen savaşlar sonucunda kırılan erkek nüfusun ekonomik alanda bıraktığı boşluğun kadınlarca doldurulması amaçlanmıştır. Bunun için de önce, onların da Kongre'ye, kararlara katılımı aranmıştır.

4- Ekonomik alanda yeni bir hamle yapılmak istendiğinden kadın-erkek bütün toplumda genel bir çoşku, bir girişim ortamı yaratılmak istenmiştir. Dolayısıyla o zamana dek sadece işçi, ev kadını, vb. olarak çalıştırılan kadına önemli bir Kongre'de katılım olanağı tanınmıştır. Bu çok yerinde bir girişimdir. Ancak kadın delegelerin çoğunun -saydıklarımın tümünün İzmir'den olması, bu katılımın yerel kaldığını göstermekte, belki de sadece Kongre'nin toplandığı yer olması nedeni ile yalnızca İzmir'den seçildiklerini akla getirmektedir.

Özel olarak kadınlara ilişkin ilkelere yalnızca İşçi Kümesi İktisat Esasları'nda rastladım. Bu olgu, bir yandan kadın delegelerin çoğunun işçi olması, öte yandan korunmaya özellikle kadın işçilerin gereksinme duyması ile açıklanabilir.

(DEVAM EDECEK)

NOTLAR:

(1) 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan I. İktisat Kongresinde, bu tür kongrelerin her yıl yinelenmesi ve II. İK'nin bir yıl sonra yapılması kararlaştırılmıştır. Dönemin gazetelerine göre "İK'nin gelecek sene zaman ve mahall-i in'i kadının tayini hükümetin tensibine tâlik" edilmiştir. İkdam'a göre ise "gelecek sene kongre 1 Mayıs'da küşat edilecektir." (açılacaktır). A.G.Ökçün (hazırlayan): Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, haberler-belgeler-yorumlar, ikinci basılış,AÜSBF Yay, Ankara, 1971, 316-8 (Bundan sonra Ö. diye gösteriyorum).

Ancak, II. İK, ne 1924'de ne de daha sonra toplanamadı. II.İK'nin yapılmama nedenleri olarak, A.Hamdi Başar, 1923 Mayıs başlarında (yani I. İK'den iki ay sonra) İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, İktisat Vekili Mahmet Esat ve bazı vekiller ile daha alt kademede umum müdürlerle yaptığı temaslara dayanarak şunları belirtiyor. "Bir kere İzmir İK'den pek memnun olana rastlamamıştım. Alınan sonuç ve hele Misakı İktisadi kimseyi tatmin etmemişti. Sonra kongrelerin devamlı olması halinde milli hükümetin başına bazı gailelerde açılabilirdi. Verilecek kararlar uygulanmazsa hükümetle kongre çatışması zararlı olurdu. Fakat benim Ankara'da asıl gördüğüm ve anladığım, askeri zaferden sonra iktisadi sahada kimsenin ne yapacağını bilmemesi, daha doğrusu bu konunun pek o kadar acele ve önemli olduğuna inanılmamış olması idi. Zafer kazanılmış, ama daha henüz sulh olmamıştı. (Lozan antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı.) İstanbul bile ecnebi işgali altındaydı. (6 Ekim 1923'te Kurtuluş Ordusu İstanbul'a girdi.) Bir kere sulh olsun, İstanbul kurtulsun, bunlar sonra düşünülecek işlerdi." (abç) A.H.Başar: "Hatıralar: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, iktisadi savaş başlıyor", (seri yazı), Barış Dünyası (BD), sayı: 56,58).

(2) C.T. Sadıklar: "Birinci İktisat Kongresi'nden ikincisine", Milliyet, 15 Temmuz 1981.

(3), (4) ve (5): A.y.

(6) 1.. İK, ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımdan sahip olduğu önemi nedeniyle birçok yazar ve bilim adamınca ya özel olarak öncelenmiş ya da İK'ne en azından değinilmiştir. Bu konuda baş yapıt herhalde yukarıda verdiğimiz A.G.Ökçün'ün kitabı. Bunun yanısıra, şu kaynaklarda konuya ilişkin bilgi vardır: A.G.Ökçün: "1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde kabul edilen esaslar" SBFD, C.XXIII, No: 1, Mart 1968, 53-100, (Ö.1968 diye gösteriyorum), (Ökçün, kısa bir incelemeden sonra kongredeki dört kümenin benimsenen ilkelerini aynen vermektedir.) İktisat Esaslarımız, 17 Şubat 1339'dan 4 Mart 1339 tarihine kadar İzmir'de toplanan ilk Türk iktisat kongresinde kabul olunan esaslar ve İrat olunan nutuklar, (eski harflerle), Anadolu matbaası, İzmir 1339 (1923); D.Avcıoğlu: Türkiye'nin düzeni, dün, bugün, yarın cilt: 1, Beşinci basım, Bilgi Yay., Ankara, 1971, 226-33; T.Timur: "Türk Devrimi ve sonrası, 1919-1946, Doğan Yay., Ankara, 1971, 51-5; K.Boratav: Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) (İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat), AÜSBF Yay., Ty, 4; A.H.Başar: "Hatıralar: Meşrutiyetten Cumhuriyete, İzmir İktisat Kongresi", BD, sayı: 55,759-69 (Başar'ın Anıları BD'nin 1.sayısından başlamaktadır. İK'ne ilişkin açıklamalar daha çok 54 ve 55. sayılardadır.); A.H.Başar: "1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine", Türkiye İktisat Mecmuası, sayı: 10 Kasım 1948 aynı sayıda Başar'ın "İzmir Kongresine dair bir hatıra"sı da var. (Bu iki yazıyı ne yazık ki okuyamadım); C.Talas: Sosyal Politika, (3.Basım) Sevinç Matbaası, Ankara 1967,168-9: C.Talas: Ekonomik Sistemler, İkinci Bası, Doğan Yay. Ankara, 1974, 354-6; S.Erdoğdu: "İzmir İktisat Kongresi, 1923", Aydınlık S.D, sayı: 4 Şubat 1969 287-38.

(7) Açıklayacağım gibi, İK'nin toplanmasının birçok amacı ve hükümetin bu kongrede kimi beklentileri vardır. İK toplanması konusunda, bize örnek olan önceki uygulamaları arayanların Macaristan'ı gösterdiklerini burada belirtmek gerekir. Şubat 1923'de Hakimiyet-i Milliye'de "İzmir İktisat Kongresi" başlıklı yazıyı yazan İzmir meb'ûsu Tahsin, şöyle demektedir: "İzmir kongresi ile 1848 tarihinde Macar inkilapçılarından Koşut ve Andraşi ile rüfekasının delâletiyle yapılan kongrelerde maksat ve esas itibariyle pek büyük bir müşabehet vardır. Macarlar, Avusturya boyunduruğundan kurtuluş ve istiklâl-i dahiliilerini temin edince en evvel memleketin iktisadiyatını düşünmüşler ve bu maksatla tıpkı bu defa düşündüğümüz gibi muhtelif sunuf-u müstahsilinden mürekkep bir iktisat kongresi teşkil etmişlerdi. Budapeşte, Tamuşvar, Mazoherkiç İktisat Kongrelerinde çizilen hutut-u esasiye Macar Parlamentosundan geçerek bir düstur-u iktisat haline konuldu... Koşut ve Antraşi'nin açtığı bu müsâhede-i iktisadiye hemen her sene Macaristan'ın bir şehrinde kongre yapılmak suretiyle takip edilegelmiştir." (Ö.37-8). İK'nin, 3 Şubat 1923'de, BMM'deki tartışmasında, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, "Bu şekilde bendenizin bildiği misal, yakında gazetelerde gördüğüm İtalya Başvekili Mussolini'nin yapmak istediği bir iktisat kongresidir. Fakat onun mahiyeti adeta iktisadi bir meclis-i meb'usan şeklinde olduğundan gayet şiddetli ve fena bir hücümla karşılaşmıştır. Zannediyorum ki, o da suya düşmek üzeredir." (Ö.18-9) diyerek Mussolini İtalyası ile koşutluk bulmaya çalışmıştır. Bu konuşmayı yanıtlayan Mahmut Esat, İtalya'dan söz etmediği gibi, Macaristan'ı örnek olarak verip kongre toplanmasının iyi olacağını şöyle dile getirmiştir: "Diğer memleketlerin tarihlerine bakıldığı zaman hemen her tarafta iktisadiyatın inkişafı bu surette başlamış olduğu görülür. Macaristan'ın iktisadiyatını çizen bundan 50-60 sene evvel toplanan büyük bir kongre olmuştur. Bizde çizemezler mi?" (Ö.27)

(8) 3 Mart 1923 tarihli Akşam'da A.Muhittin, bu konuda aynen şunları yazmıştır: "Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra İzmir kongresi... Evvelkilerin siyasi ve tarihi manasıyla bunun hayati ehemmiyeti. Ben bugün bunlara aynı sikleti ve aynı kıymeti izafe etmekte hiç tereddüt etmeyeceğim. Bu bir cüretkârlık ve bir mübalağa addolunsa bilel İki gün sonra in'ikad edecek Kongre Türklüğün Erzurum ve Sivas'ta kudret ve ihtişam ile tecelli eden varlık iradesinin İzmir'de iktisadi şekl-i tezahürü olmalıdır ve olacaktır. (Ö.38).Bk. Ayrıca A.Muhittin: "Kongrenin son günü", Akşam, 21 Mart 1923 (Ö.291).

(9) A.Emin: "İktisat Kongresi", Vakit, 15 Şubat 1923, Ö.42

(10) Ö.253. 21 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmeleri Batılıların sömürge bağlarının, yani Osmanlı borçları (Düyunu Umumiye) ile iktisadî ve adlî kapitülasyonların tasfiyesi konusunda diretmeleri, bir başka deyişle bu bağların

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

sürmesini istemeleri üzerine 4 Şubat 1923'den başlayarak 2,5 aya yakın bir süre kesilmiştir. (Bk. Timur: 52) Bu bağlamda, toplanan İK, oldukça önemlidir. Ayrıca, İK'de yabancı sermayeye, kapitülasyonlara ilişkin konuşmalar, görüşlerin sergülenmesi önemli bir yer tutmaktadır. M.Kemal Paşa'dan sonra, M.Esat Bey ve kapanış konuşmasında Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa da aynı konuya özellikle değinmişlerdir. (Bk.: Ö.263 vd., 327 vd. ve değişik yerlerde).

(11) T.Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952, 580-2; Timur: 86-7; H.Bilâ: CHP Tarihi, 1919-1979, Doruk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1979, 64 ve 90. İK, özellikle programın iktisadi bölümünde etkilidir. Burada ilginç olan nokta, öngörülen tüm önlemlerin İK'de tüccar ve çiftçi kümelerinin önerileri, ilkeleri doğrultusunda oluşturulmuş olmasıdır. Timur'un dediği gibi "Böylece, 9 umde'de iktisaden egemen sınıfların görüşleri dile getirilirken, işçiler ve yoksul köylüler çıkarına somut teklifler yoktur." (s.86). Bu açıdan, İK'de benimsenen işçi ilkelerini irdelemek daha da anlamlı olacaktır. Yoksul köylülere, tarım işçilerine gelince, ne yazık ki, onların kongrede temsilcileri bile yoktur. "9 Umde"nin tam metni için bk.: Bila: EK. 4, 745-7.4. Umde'nin 9.sırasında; "Sıhhati umumiye ve muaveneti içtimaiyeye ait müessesat islâh ve teksir edilecek ve say-ü amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır." (abç) deniyor.

(12) Bu durum, Şubat 1923'te, "Orient News" (Ö.63-4) ta, şöyle açıklanmaktadır: "Bu kongrenin kıymeti kongreye iştirak edecek olanların tamamen Türklerden olmasındadır. Türkiye istikbâlde kendi iktisadiyatına ve kendi sermayesine istinad edecektir. Bunu yalnız Türkiye'nin zimamdarları (Yöneticileri) arzu etmekte değil, vaziyet-i hazıra da bunu istilzan etmektedir. Şark-i Karib uzun bir müddetten beri birçok muharebelere sahne olmuştur. Binaenaleyh, vaziyet o derece müşevveş (karışık, belirsiz) tirki ecnebiler, Türkiye'ye sermaye getirmekten korkmaktadırlar. Sulhten bile sonra (Lozan görüşmeleri o sırada askıdadır.) Türkiye'ye sermaye gelebilmesi için uzun bir zaman geçmesi lazım gelecektir. Binaenaleyh, Türkiye her zamankinden ziyade kendi menabine istinat etmeli ve bu menabiin tekemmülüne ve iktisadi inkişafına ehemmiyet vermelidir. Avrupa Türkiye'nin kendi menabii ile kendi başının çaresine bakmasına büyük bir merakla seyirci olacaktır. Türk milletinin istikbaldeki mücadelesi, mazideki mücadelesi kadar hareketli olacaktır. İşte milleti bu mücadeleye hazırlamak bakımından İzmir kongresinin ehemmiyeti pek büyüktür." (abç).

Kongrede yapılacak konuşmalar, alınacak kararlar ile tüccara ve diğer zenginlere itimat telkin etmek, paralarını çıkarmalarını sağlamak ve onları yatırıma teşvik etmek söz konusu "iktisadi savaş" için zorunluydu. Bu amaçla I.Dünya Savaşının ve sonrasının getirdiği ticari sınırlamaları kaldırmak, belli bir ticari özgürlük tanımak gerekiyordu. Bu kongre kararları ile güvence altına alınabilir, böylece istenilen "itimat" telkin edilebilirdi.

(13) Her kazadan sekiz üye gönderildiyse, 1135 delegenin ancak 142 kazayı temsil edebileceğini, oysa o dönemde kaza sayısının daha çok 1925'te 315, 1930'da 366 kaza olduğu bilindiğinden kimi kazaların delege seçmediği ya da seçtiyse gönderemediği sonucuna varıyorum. Ayrıca, birçok yerden işçi delegesi seçilmediğini de biliyoruz.

(14) Bu tür bir ayrımın, birtakım sakıncaları olabileceğini de belirtmek gerekir. Çünkü, kimi delege aynı anda iki ayrı kümeyi (örneğin tüccarı ve çiftçiyi) temsil ettiği gibi, kümeleri oluşturan delegeleri birbirlerinden ayıran kesin çizgilerde yoktu. Dolayısıyla bu belirsizlik yukardaki ayrımda özellikle göz önünde bulundurulmalıdır.

(15) Cevat Rüştü Bey (İstanbul mürahhası): "İktisat kongresinin faliyetine bir nazar", ikdam, 7 Mart 1923, Ö.337

(16) Aslında bu eylem daha önceden başlamış, ancak başarılı olamamıştır. Gerçekten, 1921'de, İslam Ticaret Derneği kurulmuş, ancak kısa ömürlü olmuştur. (Bk.: A.H.Başar: Hatıralar... Zaferden sonra İstanbul'da başlayan iktisadi savaş, BD, sayı: 54,697.

(17) Başar: BD, sayı: 56, 58. A.H.Başar (1897-1971), gerek İstanbul'da tüccar esnaf ve amelenin örgütlenmesi, gerekse İK'nin toplanması ve gelişiminde etkin rol oynaması bakımından özellikle incelenmesi gereken bir kişidir. "Hatıralar", İkinci Meşrutiyet'ten sonrasının ve özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik, toplumsal ve siyasal durumunu incelemek isteyenler için ilginç ve oldukça önemli bilgilerle doludur. Başar' ın yaşamı ve düşüncesi için ayrıca Bk.: H.Z.Ülken: Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, ikinci baskı, Ülken Yay., İstanbul, 1979, 465-70.

(18) Bu ön girişimleri, Başar (BD, sayı: 54, 695 vd.), şöyle anlatıyor: "Önce maskelenmiş bir ön teşkilat, "Türkiye İktisadi İstihbarat ve Neşriyat Merkezi" kurduk. "On kadar tüccarı 1000 er lira ile ortak yaparak 10.000 lira sermayeli bir AŞ kurmuştum, 1922 Haziranı başında faaliyete geçti." (Görüldüğü gibi tüccarımızın sermayesi pek yok sayılmayacak kadardı) "Türk Ticaret Salnamesi" adlı "1000 sayfadan fazla, ciltli bir eser çıkardık". Bu salnamenin, hazırlanmasındaki amaç, İstanbul'daki Türk, yabancı ve gayri-müslim tüccar sayısını saptamaktır.

(19) Başar: a.g.y. 697. "Milli" ve "Türk" sözcüklerinin seçilme amacı konusunda ve MTTB'nin nizamnamesi için aynı yere bakılabilir. MTTB, İstanbul Ticaret ve Sanayii Odasının Yönetim Kurulundaki Rum, Ermeni ve Yahudi üyelerin yerine "Türk ve Müslüman"ların seçilmesinden, Başar'ın deyişiyle "millileştirilmesinden" sonra, MTTB'nin kimi üyelerinin "Artık milli bir odamız var derneğe (MTTB) lüzum kalmadı "demesi üzerine ve Başar'ın MTTB "Katibi Umumiliği" bırakmasından sonra 1925'te "kapandı gitti" (Başar: BD., Sayı: 57, 58-9)

(20) A.g.y.: 699. Başar, İECB'i için zaman zaman İstanbul Esnaf Birliği de diyorsada doğrusu İECB'dir. (BK.: Ö.158) Başar, TUAB derken herhalde hafızasının kurbanı olmuştur, -Başar, anılarını 1960'lı yıllarda yayınladığından bazı unutkanlıkların doğal karşılanması gerektiğine inanıyorum doğrusu İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB)dir. (BK.: Ö.109). TUAB, İK sırasında daha kurulmamıştı. Bu konuya daha sonra yine döneceğiz. Başar'ın yanılgısına bir örnek de başka bir yerde (BD, sayı: 52, 569) aynı örgütten sözederken "Türkiye Milli Amele Birliği" adını kullanmasıdır. Başar, Esnaf Birliği'nin bir addan ibaret kaldığını belirtirken İUAB'nin oldukça önemli çalışmalar yaptığını anlatmaktadır. (a.g.y.: 699-700-1) Başar, "tüccar eliyle işçi örgütü kurmalarının gerekçesini"de aynı yerde açıklıyor. (Bu konuda ayrıca Bk.: Avcıoğlu: 228-9).

(21), (22) Başar: 701.

(23) Kimi yazarlar, İzmir İK'nin, MTTB'nin İstanbul'da düzenlemeği tasarladığı kongre üzerine gündeme getirildiğini savunmaktadır. (Bk.: Başar: a.y.). Bu konu tartışmalıdır. (Bu konuda Bk.: Ö.85 vd.). Ancak, İktisat Vekaletinin, daha doğrusu İktisat Vekili M. Esat Bey'in, bu tür bir kongrenin önderliğinin İstanbul tüccarlarına kaptırılmasından yana olmadığını, işin hükümetçe düzenlenmesini tercih ettiğini sanıyorum. İktisat Vekili'nin ve hükümetin 1.İK'de, MTTB'nin egemenliğinden de rahatsız olduğu söylenebilir. II.İK'nin bir yıl sonra toplanmaması nedenleri arasında bu kaygının da yeri olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, Başar, II. İK'nin toplanmaması nedeni olarak "... millileşme yönününde açılan iktisadi savaşta İstanbul'un önderliğine Ankara'nın razı olmadığını ve tahammül göstermediği" ni belirtmektedir. (BD, Sayı: 56, 58).

(24) BD, sayı: 55, 759-60

(25) A.g.y.: 761. Başar, bu arada, kendisinin ve Şükrü (Saraçoğlu) Beyin tezlerini savunmak, Genel Kurulu ikna etmek için hiçbir dayanak ve kaynak olmadan başka ülkelerden rakamlar, tarih sayısı ile tüzel belgeler vermek gibi ilginç bir yöntem kullandıklarını da büyük bir içtenlikle anlatmaktadır. (764). Başar, aynı yerde, "Saraçoğlu (merhum) bu taktiği sonraları Maliye Vekili ve Başvekil olduğu zamanlar Meclisteki ara sıra kullanmış, dâvasını istediği şekle soktuğu istatistikler ve bilgilerle, çok defa yürütmüştür." diyor.

(26) Ö.: 186-8 "İstanbul, diğer vilayetlere nispetle vâsi bir sanayi merkezi olduğundan... erbab-ı sanayi namına gönderilecek murahhaslar adedinin" (üçten) altıya çıkarılması sanayicilerce önerilmiştir. (187).

(27) Ö.: 188. "Birinci olarak murahhaslarını intihap ve isimlerini İktisat Vekâletine bildiren Samsun livası tebrik edil-

TÜRİDE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA MERKEZİ

miştir." Vakit, 24 Kânun-u sani (Ocak) 1923, Ö.: 188.

(28) Akşam, 30 Kânun-u sani 1923, Ö.194

(29) İzmir'de hayat pahalılığı konusunda Bk.: Ö.258 ve 291-2.

(30) Giderlerin katılacak delegelerce karşılanması, türlü sızlanmalara ve eleştirilere konu olmuştur. İstanbul temsilcilerinin bazıları İktisat Vekaleti tamimine karşın Hükümetten" masarif-i zaruriye ve rahiye talep etmiştir.". (Ö.204). İK'nin, TBMM'deki tartışmasında da bu konu gündeme getirilmiş. Ali Şükrü Bey, "İşittiğime nazaran Gebze kazası göndereceği murahhaslar için ahaliden beş yüz lira toplamıştır." demiştir. (Ö.21). M.Asım (Us), Vakit'teki yazısında, mevsimin kış olması nedeniyle, "Erzurum'dan İzmir'e gidebilmek için bütün Avrupa'yı dolaştıracak bir masraf ihtiyari lazımdır. Bu mevsimde bu parayı kim sarfedebilecek ve bu zahmeti kim ihtiyar eyleyecektir?" diye sormaktadır. (Ö.33). Bu durumda, giderlerin en aza indirilebilmesi amacıyla, tren gemi vb. ulaşım araçlarında delegelere indirimli tarifeler uygulanmıştır. (Ö.277).

(31) Bk. Ökçün (188-90)'ün verdiği gazete haberleri. Vilayetçe kabul edilen temsilciler listesinde (188-90) İstanbul kazasından "Ameleden Mürettibin Cemiyeti Reisi Hayrullah Hayri Bey", Beyoğlu'ndan "Ameleden Bahri", Üsküdar'dan "Ameleden Cebecizade Mehmet", Adalar kazasından "Ameleden Hafız Recep". Gebze'den "Amele İsmail Hakkı" yeralmaktadır. Bir habere göre (İleri, 7 Şubat 1923, Ö.192-3) İstanbul'dan 72 delegenin seçildiğini öğrendiğimizden bunun dokuzunun amele delegesi olması gerekirdi. Ancak, kimi kazada amele delegesi seçilememesi sonucu bu sayı beşte kalmış olmalıdır.

(32) 'Aka Gündüz (Asıl adı Enis Avni), hikayeci, romancı, şair ve gazeteci (Selanik 1886-Ankara 1958). İlköğrenimini Serez ve Selânik'te yaptı. İstanbul'a gelince Galatasaray Lisesinde, Edirne ve Kuleli Askeri okullarında, Harbiye'de okudu. Hastalığı yüzünden Harbiye'den ayrıldı, Paris'e gitti. İkibuçuk yıl kadar hukuk ve güzel sanatlar öğrenimi yaptı; tahsilini yarıda bırakarak İstanbul'a döndü. Siyasi sürgün olarak Selânik'e gönderildi. 1908'de (1909 olmalı) Hareket Ordusuyla gönüllü olarak İstanbul'a geldi. Bir yıl kadar Adana Meclisi idare başkatipliği yaptı. İstifa ederek gazetecilik hayatına atıldı. Mütarekede (1919) Malta adasına sürülenler arasındaydı; yurda dönünce yazarlığa devam etti uzun yıllar Ankara Milletvekilliğinde bulundu (1932-1946).
Önce Selanik'te çıkan gazete ve dergilerdeki yazılarıyla tanındı... Milli Edebiyat akımına katıldı. Yetmişe yakın kitap yayınladı... Konularını halk çevrelerinden alan, sade bir dille yazılmış, yarı realist romanlarıyla sevilir." (Meydan Larousse, 1.Cilt, Meydan Yayınları, İstanbul, 1969). Aka Gündüz'ün, 1923'te, İK sırasında, birçok yapıtı yayınlanmış, yazılarıyla ünlü bir gazeteci olup, işçilikle ilgisi olmadığı açıktır.
Amele delegeleri seçiminde olduğu gibi, diğer delegelerin seçiminde de ilginç olgularla karşılaşılmaktadır. Örneğin, o sırada Birinci Ordu Müfettişi ve mebus olan Kâzım Karabekir Paşa Manisa'dan "Sanayi Murahhası" seçilmiştir. Paşa'nın, M.Kemal Paşa'nın da onayını alarak kongre başkanlığı yaptığını da biliyoruz.

(33) İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin Esnaf ve Amele tanımlarındaki "müphemiyet"ten yararlanıp ameleyi esnaf cemiyetlerinde örgütleyip, denetlemek istediği bilinmektedir. İstanbul Umum Amele Birliği'nin İktisat Kongresi Başkanlığına sunulan raporunda bu konuya şöyle değinilmiştir: "Memleketimizde esnaf ile amele tâbiri vazıhan ve kanunen tarif edilmemiş olduğu için bu müphemiyetten bil-istifade amelenin en büyük bir kısmının kontrolü ve esnaf nami altında cem ile inkişaf ve terakkilerine set çeken Şehremaneti'nin bu selâhiyetinin ref'i ile ameleye grev yapmak selâhiyet-i kanuniyesini haiz sendikalar teşkil etmesini müsaade etmek, yani hâl-i hazırda mer'iyül icra olan 19 Ağustos 1325 (1909) tarihli cemiyetler kanunnu bu esas üzerine tadil eylemek". (Ö.165).

(34) A.Şnurov-J.Rozaliev: Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, (Çev.G.Nakkaya), İstanbul, 1970,24.

(35) 27 Şubat 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye'nin haberine göre, "Kongreye murahhassa olduklarından dolayı Aydın Emendüfer Kumpanyası tarafından tard edilen beş amelenin tekrar vazifelerine kabul ettirilmesi için, Hükûmet nezdinde temenniyatta bulunmak ve işbu hareketten dolayı Kumpanyayı alenen protesto etmek hususunda Amele Grubu tarafından vaki olunan teklif (Genel Kurulca) kabul edildi". (Ö.303 ve 306).

(36) Kongreye toplam 1.135 delegenin katıldığını biliyoruz. Bunun sekizde biri 142 olduğuna göre toplam amele murahhasının 142 olması gerekir. Ancak, kimi yerlerden amele murahhası seçilmediğini bildiğimizden ve Kongrenin son günü Amele Grubunun 120 kişilik "Veda Ziyareti" verdiğini öğrendiğimizden (Ö.321) toplam sayının 120-130 olduğunu bir sav olarak ileri sürüyorum.

(37) Bir kaynağa göre (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: 288-9, Erdoğdu aktarıyor: 288) 1923'te Türkiye'de sanayi işçi sayısı 76-77 bin civarında tahmin edilmektedir. Bu rakam oldukça düşüktür. Örneğin, Başar, "Benim tahminime göre, o zamanlar (1922 sonu, 1923 başı) İstanbul'da şimdiki (1966) İş Kanunu kapsamına girecek nitelikte işçi sayısı 30-40 bini geçmezdi." diyor. İstanbul'dakilere Zonguldak-Ereğli, Balya-Karaaydın, Ergani vb. maden, İzmir, Bursa, Adana, Samsun vb. illerdeki sanayi işçilerini eklersek rakamın yükseleceği açıktır. Doktora tezimde, 1923 başında sanayi işçi sayısının 92.500-127.000 arasında olduğunu saptamıştım. Her durumda, 1923 yılında bütün Türkiye'de toplam sanayi işçisinin 120-130 bin kadar olduğu söylenebilir.

(38) Başar'da olduğu gibi, kimi kaynaklarda da İUAB yerine Türkiye Umum Amele Birliği denilmektedir. Bunun bir yanılgı olduğunu belirtmiştim. Gerçekten, İK sırasında, TUAB daha kurulmamıştı. TUAB, Aralık 1923'de, İUAB ile değer birkaç kentteki "Amele Birlik"lerinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. Ancak, hükümetin tepkisi üzerine hemen hemen hiçbir önemli uğraş veremeden yok edilmiştir.

(39) BD, sayı: 55, 766-7.

(40) BD, sayı:54,701.

(41) 4 Kânun-u sani (Ocak) 1923 tarihli Tevhid-i Efkar gazetesinin haberine göre, (Ö.160): "Birlik Riyasetine Türk Çalıştırma Cemiyeti (abç) azasından Mehmet Bey" seçilmiştir. Bu haber doğruysa, Şakir Rasim, daha sonra başkanlığı üstlenen kişi olmaktadır.

(42) Başar: BD, Sayı: 54, 699-700. Amaç ve dava birliği yanında MTTB, İUAB ve İECB arasında mekan birliği de sözkonusuydu. Bu üç örgüt, "Sultan Mahmut Türbesi karşısında eski Hilâli Ahmer (Kızılay) binasında" kardeş kardeş "üç kat işgal" ediyordu. Şöyle ki: "Birinci kat İUAB idi. Orta kat hem Türkiye İktisat Mecmuası (Başar çıkarıyordu) idarehanesi ve hem de MTTB merkeziydi. Üst katta ise İECB ile M.M. (Müdafai Milli-Mütareke yıllarında İstanbul'da çok yararlı ve yurtsever görevler yerine getiren gizli ve oldukça kalabalık silahlı üyesi olan bu örgüt 1923'te Müdafaai Hukuk Cemiyetine katılmıştır) grubuna ayrılmıştı" (s.699).

(43) Ö.160.M.Kemal Paşa'nın İUAB'ne gönderdiği, 2 Ocak 1923 tarihli kutlama telgrafı ile İUAB'nın MTTB'ne sunduğu rapor için bk. Ö.160-3.

(44) Bu konuda Bk.: Avcıoğlu: 228 vd.

(45) Bunlar, 28 Nisan 1921 tarih ve 114 sayılı "Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine olarak Füruhtuna Dair Kanun" ile 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Mütedair Kanun"dur. Bu konuda bk.: Talas: 182 vd.

(46) Özellikle ikinci Kanun maden işçilerince davul zurna çalınarak çoşkun gösterilerle karşılanmıştır.

(47) İleri, 16 Şubat 1923, Ö.195.

(48) Tan, 16 Şubat 1923, Ö.194.

(49) Ö.213,238 ve 257 vd. M.Esat'ın ameleye de iltifat etmekten çekinmediğini açış konuşmasında, "... güzel Türkiye'nin ameleleri... güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri..." demesinden anlıyoruz.

TÜRKİYE SOSYALİST TARİH ARŞİVİ

Türkiye'nin Sanayileşmesinde "Köylü - Şehirli İşçi,, ler

Doç. Dr. Nusret EKİN

TÜSTAV ARŞİVİ
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Bu makale, Cumhuriyet devrinde, özellikle 1955 yıllarına kadar olan dönemde, Türkiye'nin sanayileşmesi için gerekli insangücünün devşirilmesinde ve bir endüstriyel işgücünün doğmasında ortaya çıkan problem ve güçlüklere, ayrıca bu konuda ortaya atılan fikirlere işaret etmek gayesiyle hazırlanmıştır. Bu devrede köylü - şehirli işçinin endüstriyel işgücünün önemli bir kısmını teşkil ettiği bilinen bir vakıadır.

Mamafih, 1955 yıllarını takiben, özellikle 1960 dan sonraki plânlı kalkınma döneminde, bir yandan makro araştırmaların gelişmesi, diğer yandan istatistik kaynakların çoğalması, konunun daha derinlemesine tetkikine imkân hazırlamış, toplum kalkınması, bölge plânlaması, şehirleşme, istihdam ve işsizlik konusundaki tetkikler konuya daha büyük bir açıklık getirmiştir. Burada güdülen gaye daha ziyade Devlet yoluyla sanayileşmenin gerçekleştirilmeğe çalışıldığı bir devrede ortaya çıkan problemleri ve ileri sürülen iddiaları yansıtmaktan ibarettir.

***

1943 yıllarında, Sümerbank kuruluşlarında alınan bir çok tedbirlere rağmen, işçi istikrarsızlığına mâni olunamaması üzerine, Murakabe Heyeti Raporlarının birinde durum şu şekilde şematik olarak özetlenmiştir :

"İstikrarı doğrudan mümkün kılacak tedbirler hangileridir? Bunun için istikrarsızlığın sebeplerini anlamak şarttır. Fakat maalesef, Sümerbank, işçi istikrarsızlığının sebepleri ve tedbirleri hakkında, açık bir görüşe malik değildir.

Fabrikadan uzaklaşma sebepleri :

a) Fabrikaya giren hastalanır tarzında fabrika dışındaki sözlerin menfi tesiri oluyor,

27. cilt

b) Civarda fazla ücret veren şose, iskele işleri gibi faaliyetler olunca işçi fabrikadan çıkıyor,

c) Mevsimlerde işçi fabrikayı ne pahasına olsa bırakır. Başlıca mevsimler, kavun, karpuz, kayısı, hasat, zeytin, kiraz zamanıdır,

d) İşçi ihtiyacı olduğu zaman fabrikaya giriyor, ihtiyacı kalmayınca fabrikadan çıkıyor,

e) İşçiler bazen 3 - 10 kilometre gibi uzak yerlerden geliyorlar, tahammül edemedikleri için çıkıyorlar,

f) İşçi fabrikadan aldığı az ücreti tamamiyle sarf ettiğinden tasarruf edemiyor, edemeyince fabrikadan bir fayda beklemiyor, çıkıyor,

g) Fabrika civarındaki bataklıklardan sıtma oluyor, işçi fabrikadan çıkıyor,

h) Hammadde kötü, makina bozuk, hava tertibatının işlemediği hallerde, işçi randımanı arttıramıyacağını ve akordu yükseltemiyeceğini anlayınca fabrikayı bırakıyor,

i) Fabrikadan çıkış harpten dolayıdır,

j) Çıkan işçinin çoğu ailesinde vefat olduğunu ileri sürüyor. Hakiki çıkma sebeplerini, köylerine kadar gidip anket yapmadan öğrenmek mümkün değildir.

Gösterilen çareler :

1) — Mesken vererek işçiyi topraktan ayırmak lâzımdır.
— Mesken verilse de, mevsimde meskenler bomboş kalıyor. İşçi yine gideceği yere gidiyor.

2) — İşçiyi topraktan ayırmamalı, hasat, meyva, sebze mevsimlerinde yıllık müsaadeler verilmelidir.
— Mevsimde yıllık müsaade vermemeli, çift yövmiye vermelidir.
— Mevsimde çift yövmiye vermek tehlikelidir. Kışın yövmiye indiği zaman aksi tesir yapar.

3) Haziran'dan Teşrine mevsim primi verilen fabrika var. Faydası olmadı.
— Mevsim primi yalnızca verildiğinden tesiri olmuyor, 20 - 30 gün mezuniyetle beraber verilmeli.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

4) — Sanayi işçisi ziraat de yapmalıdır.
— Sanayi işçisi ziraat yapmamalıdır.
— Sanayi işçisi piyasada satmak için değil, kendi gıdası için bir miktar ziraat yapabilir.

5) — İşçi tarla sahibi değil, fabrika civarında ev sahibi olmalıdır.
— Bedeli mukabilinde işçiye ev temliki çok fazla ücret kesmekle mümkündür ki, Banka bundan vazgeçmiştir.
— Meskenleri fabrika yapıp işçiyi parasız iskân etmeli.

6) — Sigorta işçiyi bağlıyacaktır. Hemen sigorta teşkilâtı kurmalıdır.
— Sigorta işçiyi bağlamıyacaktır. Zira işçi bugünü düşünür. Sigorta ise istikbale aittir.

7) — Çocuk ameleler aldıkları yövmiyeleri fabrika kapısında bekliyen ailelerine veriyorlar, işten soğuyorlar ve çıkıyorlar.
— Kendilerine gündelik bir prim verme usulünün tatbikine başlandıysa da çocuk amelenin fabrikadan uzaklaşma cereyanı değişmedi.

8) — Az iş olan vilâyetlerden çok iş olan yerlere işçi getirip iskân etmeli.
— Fabrikaların bulunduğu şehirlerden işçi bulmağa çalışmalı, duvar ilânları asmalı.

9) — Mahkûm işçilerden istifade edilmiyor.
— Mahkûm işçilerden istifade ediliyor.

10) — İşçi meselesi hakkında her fabrika tedbir almalıdır.
— İşçi meselesi mevzii hâl olunamaz, tekmil memlekete şâmil ve tekmil işçileri toplıyan işçi dâvası vardır.

11) — İşçi kursları açalım.
Kurstan daha iyi iş başına enstrüktör ile sür'atli iş öğretmelidir.

12) — İşçi pirinç yemiyor, bulgur istiyor.
— İşçiyi pirince, sebzeye alıştırmalı, haftada iki defa sebze, tatlı vermeli.

13) — İki övün yemeğe geçmeli.
— Birdenbire iki övüne geçmemeli.
— İşçiyi en iyi yemeğe alıştırmalı, konferanslar vermeli, musiki ile, plâk ile yemek yedirmeli.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

14) — Ustalar maaşa geçmeli,
— Ustalar maasa geçince akordun faydaları kalkar.
— Sigorta çıkınca usta maaş istemez.

15) — Ücretler progresif olsun.
— Ücretler kademeli, primli olsun.
— Ücretler akord olsun.
— Ücret sistemlerini yavaş değiştirmeli, girme çıkmalara tesiri oluyor.

16) — Bizde işçi devamsızlığı var, işçi değişmesi yok.
— Bizde işçi noksanı değil, işçi değişmesi var.

Burada işaret edilen bazı misaller, ne fabrikadan uzaklaşma, ne de alınacak tedbirler hakkında teşekkülde fikir birliği olmadığını açıkça göstermektedir. Bu şartlar altında, Umumî Murakabe Heyeti, sanayiin yerleşmesi ve genişlemesi ile ilgili işçi istikrarı işinin, bugünkü gayrimüsait durumunun, çözülerek anlaşılmasını ,Sümerbank'in bu sahadaki birinci meselesi olarak görmektedir. Bunun için yeni kurulan (Sosyal İşler Servisi) nin bu maksatla ayrıca vazifelendirilmesinde isabet olabilir. Servis bu önemli konuyu ilmî tahlile tâbi tutarak, konunun memlekete şâmil ve mevzii taraflarını ve bunların da daimi ve arızî cephelerini ayırdedebilir. Böylece, Sümerbank'ça kendi istidadı içinde olup, derhal ele alınabilecek husulü mümkün kısımların üzerine yürünmek, husulü umumî kuvvetlerin müdahalesini mutlak icap ettirecek kalan kısımlar da, servisçe hazırlanacak tafsilli bir rapora dercedilerek, gereği düşünülmek üzere yüksek makamlara arzedilmek sureti ile, bu büyük dâvanın hâl yolunu esaslıca tutulabileceği tahmin olunabilir"[1].

Yukarıda maddeler halinde toplanmış fikirlerden de anlaşıldığı gibi genellikle o tarihlerde bilhassa kamu sektöründeki işçi istikrarsızlığının, ne sebepleri ve ne de önlenmesi için alınabilecek tedbirler hususunda bir fikir birliğine varılamamıştı. Fakat buna rağmen işçi istikrarsızlığına yol açan belirli sebepler hususunda bazı kanaatlerin teşekkül ettiğini görüyoruz. Nitekim diğer bir raporda "Sanayiimizin rantabilite ve kapasitesi bakımından arzettiği öneme binaen senelerden beri istikrar bulamıyan fabrika işçilerinin sabitliğini temin etmek işi en âcil meselelerden telâkki olunacak mahiyettedir. Kanaatimizce, temevvüçlerin önüne geçebilmek için bazı şartları tahakkuk ettirmek ve önleyici tedbirleri almak lâzımdır. Hakikatte işçi terkleri basit ve tek bir sebepten mütevel-

1) Sümerbank 1943 Umumî Murakabe Heyeti Raporu; s. 51.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

lit olmayıp, sanayi hayatının sosyal, ekonomik ve psikolojik cepheleri ile sıkı sıkıya alâkalı hususiyetler arzetmektedir. Bu meseleler ana hatları ile aşağıdaki noktalar etrafında toplanmaktadır :

a) İşçilerin eline geçen hakikî ücretlerin geçinme asgarisine nazaran düşük olmasının tesiri,

b) İşçilerin yalnız çalışmağa muktedir olduğu zamanlarda değil, çalışma kudretini kaybettiğinden sonra da himayesini nazarı dikkate alan, onu hastalık, kaza, malûliyet, ihtiyarlık, ölüm tehlikeleri karşısında koruyacak içtimaî sigorta kanunlarının yokluğu,

c) İşçileri aileleri ile birlikte barındıracak bir iskân siyasetinin tahakkuk ettirilmemiş olması,

ç) İşçilerin normal gıda ihtiyaçlarını temin edebilmelerini mümkün kılacak tam bir teşkilâtın olmayışı,

d) İşçilerin sıhhatini koruyucu, iş tababetine müteallik tedbirlerin noksanlığı,

e) İşçilerin fabrikaya bağlanmasına yahut fabrikayı terketmesinde tesiri olan psikolojik bir idare organizasyonunun teessüs etmemiş olması.

Her halde fabrikalardaki işçi istikrarsızlığı mütalâa olunurken, bu istikrarsızlıkta yalnız ziraate geçiş temayülünün değil, ücrete müteallik hususların, iskân, sosyal sigorta, hastalık işlerinin idarî ve psikolojik sebeplerin de rol oynadığını gözden uzak tutmamakta faide vardır"[2]. Aynı yıllara ait diğer bir raporda da "Fabrikalardaki işçi değişmelerinin başlıca âmillerini, ücret politikalarındaki kifayetsizlikler ,işçilerin işletmeler civarında aileleri ile birlikte yerleştirilmemiş olması, meslekî bakımdan kendilerine ve çalıştığı fabrikaya icabettiği nisbette faideli olabilecek şekilde yetiştirilememeleri, sınaî hıfzıssıhanın icaplarıyla çalışma ve yaşama şartları arasındaki ahenksizlik, meslekî bakımdan istikbalin garantisizliği ve içtimaî teşkilât ve tesisata müteallik muhtelif mevzulardaki elverişsizlikler teşkil etmektedir. Bunların haricinde dünya vaziyeti dolayısile normal zamanlarda iş pazarlarındaki kuvvet arzını çoğaltan bir kısım vatandaşların askerî hizmet ifasında bulunmaları, yeni ve eski muhtelif çalışma ve kazanma saha ve imkânlarının teaddüt ve temevvüçler göstermesi işçi darlığını intaç eden müessirler mahiyetindedir. İşçi değişmeleri sanayi hayatımızda bir işçi darlığı vücuda getirmekte, müsta-

2) Başvekâlet Umumî Murakabe Heyeti Sümerbank Fabrikaları İçtimaî Teşkilât 1940 yılı Raporu; s. 7.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

kar ve randımanlı işçilerin yetişebilmesindeki imkânları azaltmaktadır. Diğer taraftan makinaların kullanılışında ve istihsalin kemmiyet ve keyfiyetinde bu yüzden vukua gelen tesirler de mühim telâkki edilir. İşçi değişmelerinin önlenilmesindeki tedbirler, işçi organizasyonunun teknik, iktisadî, içtimaî tezahür ve şartlarının heyeti mecmuasına şâmil bulunmaktadır. Ancak böyle toplu bir içtimaî iktisat politikası iledir ki, sanayi işçiliğine işletmelerin tekâmül ve inkişafında müessir bir meslek mahiyeti vermek kâbil olabilecektir düşüncesindeyiz." denmektedir[3].

Şüphesiz raporlarda işçi istikrarsızlığının sebepleri olarak gösterilen muhtelif ve dağınık fikirler arasında ortak noktalar bulmak mümkündür. Esasında işaret edilen sebepler nitelik itibarile birbirinin aynı olmakta, fakat bazı önleyici tedbirlerde fikir ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Tabiatıyla, o tarihten bu yana işçi istikrarsızlığının sebepleri olarak gösterilen hususlar arasında büyük bünye değişmeleri olmuş, bir çok sebepler ortadan kalkmış, bir kısmı çok talî bir önem kazanmış ve nihayet ortaya yeni, yeni sebepler çıkmıştır. Bazı sebepler öteden beri mevcut iken daha fazla şiddet ve önem kazanmıştır. Meselâ o tarihlerde savaş halinin doğurduğu fevkalâde şartlar sonucunda beliren işçi istikrarsızlığına yol açan sebepler, ikinci dünya savaşının nihayetlenmesiyle ortadan kalkmış, işçi sigorta kollarından bir kısmının tesisi ile güvensizlik nisbî derecede azaltılmıştır. Fakat bunlara ilâveten iktisadî hayattaki dalgalanmaların artması ve sanayiimizin gittikçe hızlanmasıyla yeni yeni sebepler ortaya çıkmıştır. Yakın yıllara ait bir Sümerbank umumî raporunda şöyle denmektedir : "Zamanla kısmen kalifiye elemanlar camiadan ayrılmış ve kısmen de inkişaf eden hususî sanayi bunları tatmin etmek suretiyle Bankadan uzaklaştırmıştır. Bugün için Bankada bir teknik eleman noksanlığından doğan menfî neticeler henüz mevcut değilse de, hususî sanayiin bu inkişaf temposu ve mütemadiyen bankanın yetişmiş elemanlarının büyük ücretlerle hariçte vazife bulmakta olmaları, yakın bir zamanda bankayı müşkül duruma sokmak istidadını göstermektedir"[4].

Daha yakın tarihlerde yapılan bir araştırmada ise, İstanbul Mensucat Sanayiine ait olmak üzere işçi istikrarsızlığı sebepleri önem sırasına göre şu şekilde tesbit edilmiştir :

"a) Ücret azlığından ve iş şartlarından ademî memnuniyet dolayısiyle işi terk,

3) Sümerbank Fabrikalarının İşçi Meseleleri ve İçtimaî Teşkilâtı Hakkında 1941 yılı Raporu, s. 12.

4) Başvekâlet Umumî Murakabe Heyeti, Sümerbank 1952 yılı Raporu, s. 71.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

b) Evlenen kadınların işten ayrılması (bu hal hemen evliliği müteakip olmayıp, daha ziyade doğumlardan sonra vâki olmaktadır),

c) Taşralı işçilerin köye dönüşü (çoğu doğrudan doğruya işini bırakmayıp, izin istemekte, izin verilmediği için de işini terk etmekte, dönüşte yıllık tatil prensibi tatbik edilirse bu mahzurun bertaraf edileceği tahmin olunur),

d) Diğer fabrikaların işçi ayartması neticesi ayrılmalar. Bu hal umumiyetle yeni açılan fabrikaların vasıflı işçileri daha yüksek ücretlerle cezbetmesinden ileri gelmektedir. Vasıflı işçi ücretlerinin aşırı yüksekliğinin bir sebebi budur,

e) Askerlik,

f) Çalışma ihtiyacı kalmıyan kadınların işten ayrılması,

g) Diğer muhtelif sebepler"[5].

Gerçekten yukarıdaki örneklerden de gördüğümüz gibi, Türkiye'de sanayileşme hareketinin başlamasından sonra, üzerinde en çok durulan problemlerden birini teşekkül eden bu sanayiin, beşerî unsuru teşkil etmiş ve en çok şikâyeti mucip olan nokta da, sanayi müesseselerinde mevcut personel kadrosunu sabit tutmakta karşılaşılan müşküller olmuştur. İstikrarlı bir işçi kadrosu yaratmak hususunda alınan bir çok tedbirler, ekseriya müsbet sonuçlar vermemiş, işçiler gayri muntazam fasılalarla çalıştıkları müesseseleri terk etmiş ve yüksek işçi devirlerinin meydana çıkmasına sebep olmuşlardır. Sanayiimizin kuruluşunda fabrikaların muhtaç olduğu işçi kadrosunun pek küçük bir kısmını şehirlerde mevcut işçi kaynaklarından temin edebilmek mümkün olmuş, fakat asıl kadronun devşirilmesi, ancak tarımdan muayyen şartlar altında geçici bir zaman için uzaklaşmış, köy menşeyli insanlardan teşkil etmek icap etmiştir. İlk senelerde sanayiimiz işçi bulmakta bir hayli müşkülât çekmiş, savaş yıllarında bu müşkülât, askerî kuvvetlerin arttırılması sonucunda, biraz daha şiddetlenmiştir. II. Dünya Savaşını takip eden yıllarda bu tedarik zorluklarının biraz daha hafiflediğini görmekteyiz.

Aşağı yukarı XVIII. asırdan beri, bütün Avrupa ülkelerinde köyden bir göç hareketi tesbit etmek mümkündür. Batı'dan Doğu'ya doğru ilerliyen bu hareket içinde, her ülke birbiri ardı sıra Avrupa köylerinin büyük

5) ZAİM, Sabahaddin; İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler; Sermet Matbaası; İstanbul, 1956; s. 314.

TÜSTAV ARŞİVİ
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

bir kısmında bulunan, efendiye yahut toprağa tâbi olma rejimini, kanunla kaldırmağa, bundan başka çiftliklerde bulunan köleleri ve serfleri kurtarmağa, çiftlikte o zamana kadar bulunan bütün tabiiyetleri ortadan kaldırmağa çalışmışlardır. Bu liberal tarım kanunlarının çıkışında, iki motif birlikte tesir etmiştir. Birincisi, XVIII. asırda ortaya çıkan liberal düşünceler, ikincisi ise mümkün olduğu kadar rasyonel üretim yapan kuvvetli bir köylü sınıfı ile devletin ilgilenmesi. Köylünün toprağa, tımar sahibine ve onun işletmesine tabiiyeti kaldırılınca, bu defa, köylünün artık serbest bırakılmış olan mülkünü de satmak ve memleketten göç edebilmek imkânları da yaratılmıştır.

Bütün Avrupa'da, köylerdeki ev sanatları, ev içinde hususî üretim şeklinde, meselâ bükme ve dokuma gibi bütün küçük sanatlar, fabrika sanayiinin gelişmesiyle ehemmiyetlerini kaybettiler. Bu fonksiyonlar şehirlerdeki endüstri müesseseleri tarafından deruhte edilmeğe başlandı. Bir yandan liberal toprak reformu, diğer yandan köy ev ve el sanatlarının gerilemesi köyden ayrılma hususunda ehemmiyetle müessir oldular[6].

Türkiye'de köyden ayrılmak hususunda her devreye mahsus değişik faktörler rol oynamıştır. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde bu sebepleri ekonomik ve siyasi bir kurtuluş gayreti olarak ifade edebiliriz. En başta toprağın ve toprak işçiliğinin çok mahdut geçim şartlarına karşı, saltanat merkezinin sağladığı veya öyle sanılan geniş iktisadî imkânlar, az çok rahat ve endişesiz bir hayat. Fakat sebepler sadece gelir ve geçim seviyesini yükseltmekten ibaret değildir. Bunlardan belki daha önemli olmak üzere siyasî baskıyı gözönünde bulundurmak lâzımdır. "Köylüyü çiftini ve orağını bırakarak şehre koşturan başlıca sebep burada aranabilir. Zulüm ve tahammülü aşan vergi yükünden, bir kelime ile kötü idareden kurtulabilmek. Şehre göç eden — hususî tâbiri ile çift bozan — yığınlar çoğaldıkça malî külfetler kalanlar üzerine yüklendiği için bunların da artan tazyik altında yurtlarını terkederek İstanbul'a can atmalarından daha tabiî bir şey olamazdı. Bu suretle bir yerde başlıyan hareket, önüne geçilemez bir çığ halinde yoluna devam edip gitmiştir. Göçlerin yine kötü idare ile alâkalı olmak üzere başka bir sebebi daha dikkate alınmalıdır. İmparatorluğun çözülme ve dağılma asırlarında gittikçe artan isyanların, bitip tükenmiyen baskın ve soygunlarla taşra hal-

6) FREYER, Hans; İndüstri Çağı; İstanbul Matbaası, İstanbul 1954; s. 22.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

kını İstanbul'a doğru kamçılamakta ne kadar büyük bir rol oynadığı aşikârdır"[7].

Gene aynı devrede reayanın toprağa daha sıkı bir surette bağlanması için, sipahilere verilmiş geniş selâhiyetler mevcuttur. Reayadan biri bir köyden diğer bir köye gitse bile, sipahi beyi, bunu yine eski yerine getirmek hakkını haiz bulunuyordu. "Ortaçağın ırgatları, zahmetkeşleri yalnız kul taifesi, reayadan ibaret değildir. Maden ocaklarında ve angarya şartlarına tâbi olarak çalışan ayrı bir insan tipi daha mevcuttur. Bir madenin civarındaki köylüler her nev'i vergilerden affedilmek şartı ile, maden işlerinde çalışmakla mükelleftirler. Reaya toprağa bağlanmak hususunda tabiî haklarından ne derece mahrum edilmiş ise, aynı durum madenciler hakkında da câri idi. Bu bağlanıştan, angaryadan kurtulmak istiyenler hakkında şiddetli cezalar vardı"[8]. Taşralardaki sipahi beyleri ve sancak beyleri, saraya karşı günden güne artan taahhütlerini ifa etmek için reayayı daha fazla tazyik etmekte, derebeylerin, kadıların zülmun dan kurtulmak için de köylüler büyük şehirlere iltica etmekteydiler. Ayrıca mültezimlerin şiddet hareketleri vergilerin çokluğu bu hareketleri şiddetlendiriyordu.

---

7) İstanbul'a bu suretle nüfus akını sıklaştıkça, iaşe dertleri de o nisbette göze batar bir hal almıştır. Bu sebeple göçleri durdurmak veya azaltmak şehir iaşe organlarının en çetin vazifelerinden birini teşkil ediyordu. Bu şekildeki göçleri durdurmak için çeşitli tedbirler alınmıştır. Meselâ, arazi yoklaması, göç edenlerden "çift bozan vergisi" gibi. Daha fazla bilgi için Bk. ÜLGENER, Sabri F.; Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul, 1951; s. 59.

Reayanın tarlasını terkederek başka bir tarlaya veyahut başka bir semte gitmesi kanunen menedilmişti. Bu suretle hareket edenler olursa kendilerinden "çift bozan resmi" diye bir vergi alınmakta idi. Bu resim zamanla daha ağır bir hale gelmiştir. Şer'i hükümlere göre tarlasını bırakarak, şehirlere veyahut başka bir semte giden reaya bu çiftliği bozmak suretiyle ne miktar ziyan yaptı ise, onu tazmin etmesi lâzımdı .Reayanın topraklarından ayrılmamasını temin için, 1071 senesinde resim miktarı, bütün bir çiftten 300 akçe, yarım çiften 150 akçe, dörtte bir çiftten de 75 akçe olarak kararlaştırılmıştı.

AVNİ, Hüseyin; Reaya ve Köylü; Tan Matbaası; İstanbul, 1941; s. 34.

8) 1141 senesinde madenlerinden kaçan madenciyan taifesi hakkında Keban, Gümüşhane, Ergani, kadı ve müsellimlerine yapılan bir fermanda: "madenciyan taifesinden bir neferi şürut kadimelerine mugayır olur kazaya ve Asitane taraflarına gelmek fikrinde olmak, eğer birisi ahar kazaya veyahut haliyen Asitane taraflarına azimet ederse esnayi tarihte bulunduğu zabiti marifetiyle ahzü kayt ve bent ile işlediği madenin emini tarafına isal ve teslim olunmak icabında..." denilmektedir.

İbid; s. 43.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Zamanın icaplarına göre toprağı işlemek, gelişen ziraat âletlerine sahip olmak, piyasanın istediği evsafa uygun kalitede mal yetiştirmek için sermayeye ihtiyaç vardı. Bunu tedarik edemiyen fakir veya orta halli bir köylü için başvurulacak çare, köyden hicret ederek şehirlerde bir iş aramak, orada bulduğu işten arttırdığı para ile yine köyüne dönmek, bu suretle köydeki borçlarını ödemek, tarlayı rehinden kurtarmaktı. Bu zaruretler yüzünden köyle şehir arasında mekik dokuyan köylü tipleri zuhur etmiş bulunuyordu. "Şark vilâyetleri ve Karadeniz sahilindeki bir kısım köylüler için göç edilecek en müsait yerlerde biri de Kafkasya idi. Bilhassa Rize, Trabzon vilâyetindeki fakir köylüler Kafkasya şehirlerindeki fabrikalarda, sınaî müesseselerde amelelik etmekte idiler. Harput, Diyarbakır vilâyetlerinden Ermeni ve Kürt köylüler Amerika'ya kadar gitmişlerdir. Sahil halkından ecnebi vapur kumpanyalarında çalışanlar olduğu gibi, Romanya ve Bulgaristan'a balıkçılık için gidenler de mevcuttu. Köyünde iktisadî şeraiti daralan köylü, memleket dahilinde, İstanbul, İzmir gibi büyük ticaret şehirlerine akın ediyor, bu şehirlerde amelelikten başka seyyar esnaflık, hamallık, han, apartıman kapıcılığı gibi işlerde de çalışıyordu"[9].

Fakirleşen köylü maden ocaklarına da gidiyor, meselâ, Balya - Karaaydın, Zonguldak gibi maden mıntıkalarında çalıştıktan sonra bir kaç kuruş biriktirmeği başarabiliyordu. İşçi olarak çalışan köylü iş mıntıkalarından tefecilere ve tahsildarlara para taşıyan insan durumuna düşüyor, borçlarını kısmen veya tamamen kapattıktan sonra yine borca giriyordu. Kuraklık ve sel, askerliğe dâvet, nakti bedel vermek gibi hâdiseler, köylünün daha ziyade borçlanmasına sebebiyet veriyor, bu hâdiselerin tesiriyle köylü ağır yükün altından kurtulmak maksadıyla gene iş sahalarına büyük şehirlere maden ve trenyolu inşaatı mıntıkalarına akın etmek zorunda kalıyordu.

Şüphesiz zamanın geçişi ile sebeplerde geniş ölçüde değişmeler meydana gelmiştir. Cumhuriyeti takip eden devre zarfında köyün itiş sebepleri geniş ölçüde değişmiştir. Meselâ, son yıllarda Defterdar fabrikası ile ilgili bir araştırmada menşeden kopuş ile ilgili olarak şu sebepler tesbit edilmiş bulunmaktadır :

"Umumiyetle askerliklerini ifa için memleketin muhtelif yerlerinden İstanbul'a gelmiş olanlar, İstanbul hayatını daha az zahmetli ve cazip

9) AVNİ Hüseyin; Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi; Sinan Matbaası; İstanbul, 1932; s. 46.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

bulmakta ve nadir istisnalar hariç, buraya yerleşmektedirler. Bu yerleşme şöyle oluyor : Önce bir kaç senelik tecrübe ikâmeti sonra aileyi dışardan getirtme. Bu gibiler içinde birkaç nesile, yâni 25'den 70'e kadar olan yaş gruplarına mensup işçiler görülmektedir. Bu gibi işçilerin menşelerindeki ziraî tabakalığı, toprak ve mülkiyet bağlılığını muhafaza edemedikleri anlaşılıyor. Koptukları memleket köşesinden herhangi bir aynî veya nakdî gelir elde edip etmedikleri sualine alınan cevapların hepsi menfîdir. Bu nokta Defterdar işçisinin az çok sınaîleşmiş mahiyetini de göstermektedir. Fevkalâde haller yüzünden memleketlerini terkederek Türkiye'nin bu en büyük şehrine akın edenler ve bu arada Defterdar'a intisap edenler görülüyor. Bu hal İstanbul ile diğer Türkiye şehirlerinin karşılıklı münasebetlerinin beş asırlık tarihi bakımından gayet tabiî karşılanmalıdır. Hattâ Eyüp'ün demografik bünyesinin tahlili bu hususta ders vericidir. Sadece XX. asrın siyasî vukuatı, harpları ve neticeleri gözönüne alınsın : Balkan harbinin 1914'ün, 1919'dan sonraki nüfus mübadelesi politikasının, nihayet memleketin muhtelif yerlerinde vakit vakit vukua gelen kıtlık ve zelzele felâketlerinin karadan ve denizden İstanbul'a gönderdiği unsurlar, nihayet 1950'de Bulgaristan'da vâki Türk tehciri, pek yakın zamanlara kadar Türkiye'nin yegâne sanayi şehri olan İstanbul'u kalabalıklaştırmış, işgücü piyasasını kendisine göre faal bulundurmuştur. Ankete verilen cevaplar bir bakıma Türkiye'nin ekonomik tarihinin, kıtlık, zelzele ve sefalet hâdiselerini aksettirir"[10].

Köylerin itici tesirlerini nazarî olarak Prof. Aren şu şekilde sıralamaktadır :

a) Makinaların ziraate tatbiki bir çok köylüleri işsiz bırakmıştır. Kısmen ücretle, kısmen de pek küçük arazileri üzerinde çalışarak geçinen köylüler, birinci gelir kaynaklarını kaybedince, artık köylerde tutunamaz hale gelmişlerdir.

---

10) Ankette "Fabrikaya nereden ve ne suretle gelip girdiniz?" sualine verilen cevaplar enteresan bazı sonuçlar ortaya koymuştur :

"— Tekirdağında on sene kadar evvel kıtlık olunca, İstanbul'da bir arkadaş vasıtasıyla Deftardar'a yerleştim.

— Niksar zelzelesinde yerimizi yurdumuzu kaybettik. Bir hemşeri beni buraya çağırdı, Defterdar'a girdim.

— İstanbul'da askerliğimi yapıyordum. Askerlikten sonra Çankırı'ya dönmedim. Yaşama şartları güçtü. Defterdar'a yerleştim. Annemi, kardeşlerimi getirttim.

— Biga'daki işsizlikten dolayı geldim.

— Birinci Dünya Harbinde 1914'te Trabzon'dan hicret ederek buraya geldim ve dokumacı oldum."

FINDIKOĞLU, Z. F.; Defterdar Fabrikası Hakkında Bir Tatbiki ve Sınaî Sosyoloji Denemesi; İstanbul, 1954; s. 14.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

b) Gerek veraset müessesesinin hususiyetleri (Primogeniture), gerek sair iktisadî ve içtimaî sebeplerle arazilerini kaybedip işçi haline gelen köylüler, köylerdeki ücretin düşük ve işin devamsız olmasından ötürü, şehirlere akın etmeğe başlarlar.

c) Köy - şehir işbölümü geliştikçe, diğer bir deyişle, köy sanatları şehirlerdekilerle rekabet edemez hale gelince köydeki sanaatkârlar da — ayakkabıcı, tamirci, değirmenci, nalbant vesaire — şehirlere göç etmeğe başlarlar[11].

Diğer bir müellife göre ise köyün itiş sebepleri Türkiye için şu şekilde sıralanmaktadır :

"aa) Memleketimizde nazarî tahminlerin hilâfına, bugünkü şartlara göre ziraate elverişli arazi mahdut olup, köylerde nüfusa nazaran bir toprak darlığı mevcuttur. Genel nüfus artışı bu tesirin şiddetini çoğaltır. Çünkü, ziraatin emebileceği nüfus miktarı mahduttur.

bb) Ziraatte makinalaşmanın tesiri ile işgücü yerine traktörler kaim olmaktadır.

cc) Köy - şehir işbölümü geliştikçe köy sanatkârları şehirle rekabet edememektedir.

dd) Kıtlık senelerinde istihsal noksanlığından veya buhran yıllarında fiat sükûtunun tevlit ettiği zaruretler yüzünden büyük şehirlere akın etmektedirler. Bu tesirlerle köyünü terkedenlerin hareketi, arzu ile ve psikolojik olmayıp, iktisadî ve mecburîdir. Bunlar umumiyetle :

i) Gerek veraset hususiyetleri, gerek sair iktisadî ve içtimaî sebeplerle arazilerini kaybedip işçi haline gelen, köylerinde bir işletmeye, arazi ve hayvana sahip olmıyan köylüler olup, ya ırgatlık yaparak veya ortaklık ve yarıcılık suretiyle başkalarının tarlasında çalışır veya köylerdeki ücretin düşük ve işin devamsız oluşundan ötürü köyü terkeder. Makineleşmenin ziraate tatbikinden en çok müteessir olanlar bunlar olup ekseriya şehirde yerleşip kalırlar.

ii) Arazisi dar veya aile efradı kalabalık olan köylüler, köy hayatının düşük hayat standardı içinde dahi geçinme imkânını bulamadığından ,ailesinin bir kısmını köyde bırakır, şehirde yerleşir, fakat köyle alâkası mevcut kalır.

---

11) AREN, Sadun; Şehirleşme Hareketleri; Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi; Cilt : IV; Sayı 1-4; s. 335.
TÜRKAY, Orhan; Türkiye'de Ziraî Nüfus ve Yerleşme; Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi; Cilt : XII; Sayı : 1; s. 46.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI GÜSTAV

iii) Muvakkat ve mevsimlik olarak (zeriyattan sonra ve hasattan evvel veya harmanı müteakip) gelenler"[12].

Nitekim, Doğu Karadeniz vilâyetlerinde toprak mahdut ve mevcut nüfusu beslemekten çok uzaktır. Topraktan alınan mahsuller, meselâ mısır, ekmek ihtiyacını karşılayamamakta, bunun için köylü yılın bir kaç ayında dışardan mısır almak zorunda kalmaktadır. Bu yüzden köylü geçimini sağlayabilmek için dışardan para kazanmak mecburiyetinde bulunmakta, geçim zorluğu ilde gurbetçilik denen bir işçi hareketine yol açmaktadır.

"Bir gelenek halinde ilde yaşayan gurbetçilik şudur: Erkek onbeş hattâ daha küçük yaştan itibaren köyünden ayrılarak, çalışmak, para kazanmak üzere iş merkezlerine, büyük şehirlere, demiryolu, bina ve benzeri inşaat yerlerine gitmektedir. Bir mevsimden başlıyarak bir kaç yıl süren, hattâ bazan göç halini alan gurbetçilik sayesinde aile geçimini tamamlayarak para kazanabilmektedir. Ailede bir çeşit iş bölümü halinde olan gurbete çıkma ödevi daha çok genç erkeklere düşmektedir. Ailenin köydeki çalışma düzeninin bozulmaması şart olduğu için kadınlar, yaşlılar, sırasını savan erkekler gibi geride kalanlar evin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Bu sebeple gurbete çıkma, kalabalık ailelerde sıraya konmakta, nüfusu az olan ailelerde erkek gurbete çıkmakta ve kadın evin işine bakmaktadır. Ekseriya gurbete çıkan kimse kazandığı paranın tamamına yakın kısmını köye göndermektedir."

Köyünden ayrılarak yalnız başına veya arkadaşları ile bir grup halinde gurbete çıkan kimse için halli güç bir takım meseleler vardır. Bir defa gideceği yerde derhal iş bulabilecek midir? Bunun için önceden işyerlerindeki tanıdıklarla veya İstanbul gibi büyük şehirlerdeki işveren hemşerilerle mektuplaşılmaktadır. Ekseriya onlardan alınılacak cevaba göre hareket edilmektedir. Bazan müteahhitler, fırıncı, gazinocu, lokantacı gibi işverenler köyünden, yakınlarından tanıdıklarını çağırmakta, bu gibi hallerde gider gitmez derhal işe girmek mümkün olmaktadır. Çok defa hâdise bu şekilde olmamakta, köylü gerçekleşmesi şüpheli ümitlerle şehirlere, sanayi merkezlerine gitmekte ve iş bulmak ekseriya tesadüfe kalmaktadır[13].

Bazı müelliflerce köyden arazi kifayetsizliği yüzünden gidişi memnunlukla karşılamak icap eder: "Köylerinden diğer mahallere ziraat ame-

12 ZAİM; op. cit; s. 301.

13) KAZMAZ, Süleyman; İş Hareketlerinin Teşkilâtlanması ve Gurbetçilik; Çalışma; Sayı: 12; s. 70.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

leliği yapmak üzere gidenler umumiyetle köylerinde hakiki bir işletmeye sahip olmıyan ve diğer köylülerin yanında ırgat olarak çalışan topraksız köylülerdir. Bunlar esasen kendi köylerinde de amelelik yapmakta olduklarından, köylerinden ayrılmaları büyük bir mahzur tevlit etmemektedir. Her köylünün köyünde umumiyetle oturacak bir "dam"ı varsa da işleyecek tarlası ve çalıştıracak hayvanı yoktur. Bu sebepten aynı köy içinde köylülerin mühim bir kısmı diğerlerine amelelik etmektedir. İşte amelelik yapmak üzere köylerinden ayrılanların ve şehirlere gelenlerin büyük bir kısmı da bu gruba dahil olan köylülerdir. Tarlası, bahçesi ve hayvanı olan ve hakikaten bir işletmeye sahip olan köylüler amelelik yapmak için kolaylıkla köylerinden ayrılmazlar. Köylerinden ayrılan köylülerin bir kısmı da arazisi dar olan veya aile efradı kalabalık bulunan köylülerdir. Ailenin köyde kalan efradı ziraat işlerini görebileceklerinden mütemmim kazanç temini için köyde fazla olanın ayrılmasında mahzur görülmemektedir"[14].

Erzurum'da yapılan bir tetkikte de şöyle denmektedir: "İşçi tipleri arasında marksist mânada işçi evsafını taşıyan yoktur. Yâni bu işçilerin hepsi, fakir ve topraksız, yahut toprağını işletemeyip şehir ve kasabalara başvurmak mecburiyetinde kalmış köylülerimizden ibarettir. Buna rağmen topraktan ve köyden kopmuş değillerdir. Çalışma imkânları bulunmadığı zaman köylerine giderler. Bunların köylerde nasıl yaşadıkları, toprak işletmesi bakımından ayrıca ele alınmağa değer"[15].

Diğer yandan, ötedenberi Ereğli - Zonguldak bölgesinde kömür işçiliğini meslek edinenlerin çoğu bu bölge halkının topraksız ve az topraklı köylülerinden meydana gelmektedir. Bu bölgenin toprak bakımından verimsiz ve ekilebilir arazinin mahdut oluşu bu imkânı yaratmaktadır. Bu bölgede beş nüfuslu aileye ancak 15 - 20 dönem arazi düşmekte, bu sebeple halkın topraksız kısmı kömür işçiliğine büyük bir arzu ve heves ile koşmaktadır. Az topraklı kısmı ise kömür işçiliğini yardımcı bir geçim yolu sayarak ziraatten arta kalan zamanını bu işte çalışmağa vermektedir[16].

Ayrıca tarım hayatımızda meslekî bir iş bölümünden ziyade, mevsimlere göre bir iş bölümü hüküm sürmektedir. Bunun sonucu olarak, toprak

14) ATASAGUN, Yusuf S.; Türkiye'de İçtimaî Siyaset Meseleleri; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt: III; Sayı: 3 - 4; s. 427.

15) FINDIKOĞLU, F. Z.; Erzurum'da İktisadî ve İçtimaî Müşahadeler: İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt: IV; Sayı: 1; s. 78.

16) DİNÇER, Celâl; Kömür İşçilerimiz ve Kömür İşlerimiz; Çalışma; Sayı: 6; s. 26.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV ARŞİVİ
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

işlerinin muayyen mevsimlere toplandığı dağlık bölge halkı bir kısım zamanlarını ziraat işlerinin daha uzun sürdüğü çukur bölgelerde çalışmakla geçirmektedir. Dağlık bölgelerde işlenecek toprakların azlığı da bu hususta rol oynamaktadır[17]. Köylünün topraksız kalışı köyün itici faktörü olduğu kadar bir takım sosyal meselelerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır[18]. Esasında endüstri toplumlarında sanayiin muhtaç olduğu insan kadrosu iki esas kaynaktan temin edilmiştir. Bunlardan birincisi, toprak mülkiyetinin elverişsiz dağılımı veya toprak darlığı sebebile, bağımsız bir köy hayatı kuramamış olan köylüler, yarıcılar ve köylerin barındıramadıkları fazla nüfustan; ikincisi dayanıksız kalan ve endüstrileşme yüzünden ekonomik şansları kaybolmuş olan el sanatları mensuplarından ibarettir.[19].

Ayrıca kıtlık, buhran, zelzele, seylâp gibi fevkalâde haller de köyden uzaklaşma hususunda müessir bir faktör rolü oynamaktadır. Bu tabiî âfetler yüzünden köylü evinden ve tarlasından ayrılmak zorunda kalmaktadır. Nitekim "...memleketin daha uzak yerlerinden oldukça kabarık sayıda işçilerin geldiği görülür ki, bunun sebepleri arasında, mıntıkavî kuraklık, kıtlık veya zelzele gibi âfetler tesiriyle yoksul kalma halleri zikrolunabilir. Meselâ, Erzincan zelzelesinin vuku bulduğu sene içinde Çukurova, ihtiyaçtan fazla işçi arzı durumuna düşmüş ve haftalıklar asgarî seviyeye inmiştir"[20].

Genellikle Türkiye, iklim ve arazi durumu itibariyle bu gibi tabiî âfetlerle sık sık karşılaşmaktadır. Bu tabiî âfetlere ilâveten iktisadî buhranlarda itici bir faktör rolü oynamaktadır. Dünya iktisadî buhranının Türk tarım bünyesi üzerindeki tesirlerini inceleyen bir araştırmada şöyle denmektedir : "Filhakika ziraat rantabl olmaktan çıktıktan sonra, çiftçinin sanatına olan alâkası sönmeye başlamıştır. Türk köylüsünün sanatına karşı beslediği sevgi bir nev'i tevekküle dönmüştür. Bu arada da doyuracak başka işler arama başgöstermiştir. Böylece memleketin bir çok yerlerinde çiftçiliği terk bir vakıa olmuştur."

---

17) SELEN, Hamit Sadi; Türkiye Coğrafyasının Ana Hatları; Güney Mat. ve Gaz. T.A.O.; Ankara; 1954; s. 166.

18) "Bu arada küçük ziraatin verimsizliği, köylünün topraklandırılmasındaki ağırlık ve metodların bozukluğu yüzünden, ellerinden çıkmasıyla tekrar topraksız, işsiz kalan köylünün iş bulmak ve geçinmek için şehir ve kasabalara akını ile de fakir sınıf genişlemiştir."

ARNA, Vasıf; İlerliyen Sosyal Ahenksizlik; Forum; Sayı : 56; s. 18.

19) FREYER, Hans; Sosyolojiye Giriş; Ajans Türk Matbaası; Ankara, 1957; s. 122.

20) TARUS, Ilhan; Çukurova'da İş ve İşçi Bulma Rejimi; Çalışma; Sayı : 6; s. 54.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI GUSTAV

"Yalnız burada bahsedilen köyden ve topraktan ayrılış, sanaatî terk, şimdilik köyden şehire kat'î bir göç değildir, daha ziyade verimsizleşen ziraatı bir zaman için bırakmak ve başka yollardan geçinme çareleri aramak şeklindedir. Bu sebepten, ziraatten ayrılanlar köyleri ile münasebetlerini tamamile kesmiş değillerdir. Köylülerin bazıları buhranın zoru altında evini işletmesini karısına, çocuklarına bırakarak başka işler peşine düşmüşlerdir. Demiryolu inşaatında çalışmak, ekmeğini kazanmak ve yüzüstü bıraktığı işletmesinin vergisini çıkarmak için köyünü bırakıp gidenler pek çoktur. 1932 yılında Orta Anadolu'da Konya, Karaman, Aksaray, Kırşehir taraflarında yapılan araştırmalarda hemen, hemen erkekleri boşalmış köylere rastlanmıştır. Köyde kalanların kadınlar, çocuklar ve ihtiyar erkekler olduğu tesbit edilmiştir. 1934 senesinde Malatya, Diyarbakır demiryolunda Orta Anadolu köylülerinin çalıştıkları müşahade edilmiştir"[21]. Devlet dairelerinde kapıcılık, hademelik, hususî müessese-lerde uşaklık yapanların çoğunun çiftçi çocukları olduğu belirtilmekte, köyünü bırakıp da şehirde bu çeşit iş arayanların, bir iş için günlerce sıra bekledikleri ifade edilmektedir.

"Filvaki burada tesbit edilen çiftçiliği terk hâdisesi bugün arızî bir şeydir, buhranın zoru altında vukua gelmiştir. Fakat bunun şehre birden ve büyük akınlar için bir başlangıç olmasından korkulur. Türkiye'nin endüstri inkişafı köyden şehire, ziraatten sanayie insan alacaktır. Ancak bunun normal gidişi memleket için hayırlıdır. Buna mukabil köylünün ziraatten umudunu kesmesi, çiftçilikten soğuması yüzünden olan göçler Türkiye için bir felâket sayılmalıdır. Böyle bir hâdise vaktinden evvel ve birdenbire büyük nüfus kalabalıklarının proletaryalaşmasını ifade eder. Bu ise Türkiye için ne ekonomik, ne de sosyal yönden hoş bir şeydir. Bu sebepten Türkive küçük ölçüde de olsa, çiftçiliği terk ve çiftçilikten soğumayı lâkayt karşılayamaz"[22].

Tarım mahsûl fiatlarının ani düşmeler göstermesi kadar ani yükselmeler göstermesinin de köyden uzaklaşmağa sebep olduğu görülmektedir. Nitekim ziraî mahsûl durumunun kötü olduğu seneler kadar, iyi bir mahsûl idrak edildiği yıllarda da şehirlere vakî göçlerin daha da hızlandığı tesbit edilmiştir[23]. 1950-55 devresinde son iki yılın şiddetli kuraklık

21) HATİPOĞLU, Ş. Raşit; Türkiye'de Ziraî Buhran; Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi; Ankara, 1936; s. 87.

22) İbid., s. 87.

23) DARKOT, Besim; Türkiye İktisadî Coğrafyası; Sermet Matbaası; İstanbul, 1955; s. 60.

Bu durum herhalde köyün itişinden ziyade şehrin çekişiyle ilgili olsa gerektir.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

seneleri olduğu bu yüzden bir kısım ziraatçi nüfusun şehirlere göç ettiği ifade olunmaktadır. Bu faktöre ilâveten en kuvvetli bir sebep olarak da ziraî mahsûl fiatlarının 1950'den bu yana artmadığı, hatta reel olarak azaldığı, fiatların hızla yükseldiği bu enflâsyon devrinde bilhassa hububat fiatlarının 1950 seviyesinin pek az üstüne çıkması yani reel olarak azalmasının itici bir tesire sahip olduğu söylenmektedir[24].

Nitekim bu iddiaya hak verdirecek bazı işaretler de vardır. 1948-1958 arasındaki devrede köylünün satın aldıklarının fiatı on yıl içinde % 400-500 artmış bulunurken, umumiyetle sattıklarının meselâ, arpa, buğday, gibi hububat maddelerinin fiatı ancak % 85 yükselmiş bulunmaktadır[25].

Türkiye'nin ikliminin özellikleri de önemli bir faktör olarak nazarı dikkate alınmaktadır. Bilhassa yağış faktörünün topraktan hayat kazanma hususunda oynadığı rol aşikârdır. Yağış bütün sene boyunca yalnız Karadeniz sahilinde vuku bulmaktadır. Türkiyenin geri kalan sahil iklimi, kışları ılık yağmurlu ve yazları sıcak ve kurak geçen Akdeniz ikliminin tesiri altında kalmaktadır. "Orta Anadolu yaylasına çıktıkca umumî mevsim yağışları aynı şekilde devam eder. Fakat buna mukabil rutubet miktarı azalır ve mevcut rutubet kışın kar ve baharda yağmur olarak tezahür eder. Binaenaleyh köylünün ekmek ve bulgurlu yaşaması kaçınılmaz bir mecburiyettir Çünkü o ziraatini, kâfi miktarda rutubetin mevcut olduğu kısa bir müddet içinde yetiştirebileceği hububata göre ayarlamak zorundadır. Köylü ziraatini, yılın asgarî yağış miktarına göre ayarlamıştır. O aynı zamanda kendini, münavebe ile gelen iyi ve kötü yılların güçlüklerine alıştırmıştır. Yağış nisbeti ziraat için asgariye yakın olan ekserî memleketlerde olduğu gibi Türkiyede de seneden seneye değişen yağış miktarlarındaki farklar iyi ve kötü hasat arasındaki farkları meydana getirir. Anadolu köylüsünün cesaret ve fatalizmi dinî inançlardan, eski idarenin baskısından veya sadece köylü geleneğinden ileri gelmemektedir. İnsanın çalışması, düşünme ve bir plân dahilinde hareket etmesinin mühim olmadığı ve mahsulün iyi veya kötü olmasının tamamiyle istikrarsız bir yağışa bağlı bulunduğu bir bölgede, tarlayı ekip "İnşallah gelecek kış açlıktan ölmeyiz" demekten başka yapacak bir şey yoktur".[26].

---

24) TÜRKAY; op. cit. s. 50.

25) 1914, 1923, 1938, 1949 ve 1958 yıllarındaki bazı ziraî mahsûllerin ve giyim masraflarının mukayeseli tablosu ve bununla ilgili tahliller için, Bk. HARMANOĞLU; "Ört ki Ölem"; Forum; Sayı : 114; s. 6.

26) HELLING, George ve Barbara; Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy; Ankara; 1956; s. 45.

TÜSTAV SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Köylünün hissettiği en büyük güvensizlik yağmur hakkındadır. Anadoluya has özelliklerin bir çoğu bunu aksettirmektedir. Umumiyetle köylü ahırını bir banka gibi kullanmaktadır. İyi yıllarda doldurulan bu banka, kötü yıllarda sahibini idare etmektedir. Türkiye ikliminin iktisadî faaliyetlere negatif tesir yapan özelliği, bitkilerin suya en fazla muhtaç oldukları sıcak mevsimin, memlekette geniş sahalar üzerinde kurak geçmesidir. "Bundan başka, faydalı ilkbahar yağışları sayesinde yerden iyi mahsûl alınması mümkün ise de, bazı yıllar yağışların bu ortalamadan az düşmesi ve hele ekinlerin hayatı bakımından pek nazik bir devre olan ilkbaharın bir kaç haftası içinde hiç yağmur yağmaması ve hemen arkadan kavurucu sıcakların başlaması, ziraatçiliğimize büyük zararlar verebilmektedir. Yine buna benzer zararlar, sonbaharda toprağın işlenmesine fırsat verecek yağmurlardan evvel kışın kastırması, kış mevsimi içinde ılık ve donlu devrelerin nöbetleşmesi ve ilkbaharın vakitsiz gelmesi ve arkadan soğuk baskınları olması gibi sebeplerden ortaya çıkmaktadır".[27]

Ayrıca faal nüfusun büyük bir ekseriyetinin tarımda çalışması durumu biraz daha vahimleştirmektedir. "Ziraatin muhtelif sektörlerinde çalışma saatlerinin değişik bulunmasına rağmen, az gelişmiş ülkelerde ziraî faaliyetler faal nüfusa, ancak kısmen ve yılın muayyen devrelerinde çalışma imkânı vermiş bulunmaktadır. Memleketimizde ziraî nüfus bu sebepten tahminen yılın yarısını boş geçirmektedir. Şüphesiz ziraî faaliyetlerden dolayı meydana gelen bu mevsim işsizliğini dünyanın her tarafında görmek mümkündür. Fakat mevsim işsizliği az gelişmiş memleketlerde, meselâ memleketimizde bilhassa daha fazla ehemmiyet kazanmaktadır. Çünkü memleketimizde ziraat makinalaşmamış bulunduğundan entansif bir ziraat faaliyeti için fazla miktarda işçi kullanmak icap edecek, mevsim işsizliğinden o nisbette fazla nüfus müteessir olacaktır. Diğer taraftan ziraat başlıca iktisadî faaliyet olduğundan, istihsali ve millî geliri arttırmak için mevsim işsizliğine mani olmak icap etmektedir. Tarla ziraati mevsim işsizliğine mani olacak şekilde bahçe ziraati, meyvacılık ve hayvancılıkla beraber yürütülmemekte, bu suretle boş zamanların değerlendirilmesi mümkün olamamaktadır"[28].

Mevsimlik değişmeler köyden şehire gidişi tayin eden en kuvvetli faktörler olmaktadır. "Köylünün ırgat olarak şehire gelmesinin azlığı veya çokluğu mevsime bağlıdır. Harman sonunda tarım işlerinin yokluğu,

---

27) DARKOT; op. cit.; s. 31.

28) TALAS, Cahit; İçtimaî İktisat Dersleri; Yeni Matbaa; Ankara, 1955; s. 385.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

pek çok köylüyü şehre sürükler. Yazın tarlaların adam istemesi yüzünden, ırgatlık için şehre gidenler azalır. Nisan, Mayıs ve Haziran ayları da köylüyü yapı yerlerine çeker. Çünkü hem şehirde yapı işi hızlanmış, hem de köyde tarla işi hafiflemiştir".[29]

Ayrıca memleketimizde ziraî makinalaşma ile ilgili bir araştırmada enteresan bazı neticeler elde edilmiştir. "Bu durum, makinalaşmadan evvel arazisini kiralamakla geçinen bazı kimselerin makinalaşma devresinde fiilen ziraat yapan kimseler haline gelme temayülünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, makinalaşma çiftçilik yapmıyan bu aileleri çiftçilik ile iştigale teşvik etmiş bulunmaktadır. Bu makinalaşmanın belli başlı sosyal neticelerinden birisi olarak belirtilmeğe değer mahiyettedir".[30]

Buna mukabil makinalaşmış bölgelerde ortakçılık ve kiracılığın azaldığı iddia edilmektedir. Aynı anket neticesinde bunların ne miktar ve kadarının köyde kaldığı ne kadarının şahire gittiği tesbit edilmiştir.

Bu araştırma sonucu olarak şöyle denmektedir: "Netice olarak denebilir ki gerek köyden şehre, gerekse şehirden köye olmak üzere belirtilen bu hareketlere kat'i bir mana vermek için henüz vakit çok erkendir".[31]

Nitekim bir çok müşahadeler de köyden şehire doğru, ziraatin makinalaşması yüzünden geniş çapta bir hareketin olduğu noktasını teyit etmiyor. "Makinalı ziraatin köylerde işsizliğe yol açtığı, bu yüzden köylünün şehre göçtüğü yolundaki iddiaya hak vermek güçtür. Gezdiğim yerler Türkiyenin en işlek, en zengin toprakları olduğu halde buralarda makina ile ziraat yapıldığını pek az gördüm. Traktörlerin bir kısmı yedek parçasızlık yüzünden çalışamıyor. Yürüyenlerin bir kısmı da tarla sürmekten ziyade yolda adam taşımada kullanılıyor".[32]

XIX. asırda köylü mülkiyetinin her intikalde bir çok evlâd arasında taksimi Avrupa ülkelerinde, büyük arazinin ekseriya bir ailenin iaşesine yetişemiyecek kadar, 1 - 2 hektarlık ufak parçalara dağılmasına sebebiyet vermiştir. Bu ufak toprak sahipleri yalnız ziraatle geçindikleri için ziraî meşguliyetleri haricinde fer'î diğer bir iş bulamayınca, yurtlarını bırakmağa şehir ve kasabalara göçüp fabrikalarda amele olarak çalışmağa mecbur kalmışlardır. Toprağın bu suretle parçalanması köyden şe-

29) GÜNEL, Sadi; Yapı İşlerinde Çalışan Irgatlar; Çalışma; Sayı: 18; s. 45.

30) Türkiye'de Ziraî Makinalaşma; Yeni Matbaa: Ankara: 1954: s. 126.

31) İbid.: s. 134.

32) NADİ, Nadir; Yurdda Hava; Cumhuriyet Gazetesi; 1 Mayıs 1958.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİHİ ARAŞTIRMA VAKFI

hire akını kuvvetlendirmiştir. Bu duruma mani olmak için meselâ Almanyada baba malının satılamıyacağı, taksim ve terhin edilemiyeceği hususunda kanun dahî çıkarılmıştır[33].

XVIII. asırda İngiltere ve XIX. asırda Avrupa karası ülkelerinde, teknik keşiflerin sanayie tatbiki suretiyle fabrika sanayii büyük bir hızla gelişmeğe başladıktan sonra, küçük sanayi, fabrika sanayii ile rekabet edemiyerek eski ehemmiyet ve mevkiini kaybetmiştir. Küçük sanayie mensup kimseler işçi olarak fabrika ve ev sanayii sahalarına akın etmeğe başlamışlardır[34]. Yeni kurulan sanayi muhtaç olduğu vasıflı işçiyi bu kaynaktan temin etmiştir. Fakat ayni durumu memleketimiz için söylemek mümkün değildir. Çünkü Türkiye'de küçük san'atların el ve ev sanatlarının çökmesinde, bugünkü sanayileşme hareketlerinin gözle görülen bir tesiri yoktur. Genellikle menfi tesirler Batı'nın sanayi mallarının rekabeti sonucunda bir asırdan beri kendini hissettirmiş, tahribkâr neticelerini tamamlamış sayılabilir. Küçük sanayiimiz ev ve el sanatlarımız üzerindeki menfî etkiler millî olmaktan ziyade yabancı, bugün olmaktan ziyade mazidedir. Bu bakımdan sanayileşme hareketlerimiz sonucunda köy sanatlarımızın çöküşü ve bundan doğan köyün bu itiş hareketi pek mevzubahis değildir.

Ulaştırma imkânlarındaki artışı da köyden ayrılma hareketi ile izah etmek mümkündür. Fakat burada dikkat edilmesi icap eden bir nokta da ulaştırma imkânlarının artmasının doğrudan doğruya köyün itişi ile alâkalı bir faktör olmayışıdır. O belki mevcut arzuyu mümkün kılmış veya kolaylaştırmıştır. Ulaştırma şebekeleri bir memlekette insanların ve malların bir noktadan diğer bir noktaya sür'at emniyet ve kolaylıkla taşınmasını sağlar. Bu görüşle tesis edilmiş olan ulaştırma şebekeleri bir memlekette ne kadar geniş ve ne kadar geliştirilmiş olursa o ülkenin nüfusunun da kendi bakımından verimli bir iş imkânına göre yer değiştirmesi ve yerleşmesi o kadar kolay olur. "Bizim gibi umumî ve mütenevvi iktisadî faaliyetleri henüz tamamiyle gelişmemiş bir memlekette bütün iktisadî kalkınma hareketleri netice itibarile ziraî hareket ve kalkınmaya istinat eder. Böyle bir memlekette iktisadî hareketler veya iktisadî temevvüçler görüyoruz ki daima köylerden şehirlere doğru bir akın doğuruyor. Yani iktisadî refah olursa köylerden şehirlere bir akın başlıyor, iktisadî

33) DOBRETSBERGER, J.; Ekonomi Siyaseti: Cilt I; Çeltut Kol. Şir. Matbaası; İstanbul; 1940; s. 40.

34) TUNA, Orhan; İstanbul Küçük Sanayii ve Bugünkü Meseleleri: Kağıt ve Basım İşleri A. Ş.; İstanbul; 1950. s. 92.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

krizler olursa gene köylerden şehirlere bir akın oluyor. O halde gene bizim gibi memlekette bu akını tam manasiyle durdurmasa bile yumuşatacak bir vasıta ve tedbir bu ufak ve büyük nüfus toplulukları arasındaki gidiş, geliş imkânlarının kolaylaştırılmasına çare aramak olabilir".[35] Ulaştırma vasıtalarının artması köyün statik havasını şüphesiz değiştirecektir. Meselâ Hasanoğlan köyünün tren yolunun yakınından geçmesiyle çehresi birden değişmiştir. "Birinci Cihan Savaşı ile millî savaş sona erdikten sonra 1922'den itibaren, köyden dışarıya gidenlerin sayısı artmağa başlamıştır. Köyden dışarıya olan bu nüfus hareketinin sebeplerinden başlıcaları, Ankaranın büyümesi, tren yolu boylarında fabrikaların açılması ve bilhassa D. Demir Yollarının insana duyduğu ihtiyaç olmuştur."[36]

Yukarıdan beri sıraladığımız itiş sebepleri ufak farklılıklarla aynı mahiyette bir karakter göstermekte ve neticede köylünün eline geçen gelirin şu veya bu seviyede olmasını tayin etmektedir. Esasında köylünün köyünden ayrılmasını tayin eden en esaslı faktör gelir seviyesi olmaktadır.

"Eğer ziraatin makinalaşması insan başına düşen istihsalde müşahade edilen artmayı izah edebiliyorsa, diğer bir kaç meselenin de izahını mümkün kılmaktadır. Çünkü işlerin makina ile yapılmasıyla aylâk kalan oğul, damat, kardeş, amca ve komşu çocuklarının durumuna bir hal çaresi bulmak mecburiyeti hasıl oluyor. Tabii böyle bir sosyal sistem içinde traktör, kendisinden beklenilen tam randımanla çalışamaz. Fakat köye giren ilk traktör yüzünden tahminen 5-9 kişinin işsiz kalması pek o kadar mühimsenecek bir şey değildir. Fakat ekseriya olduğu gibi traktörler bir hisse karşılığı başkalarına çift sürmek için alındığı ve bu suretle topraksız köylü, ezeli geçim kaynağından mahrum edilmeğe başlandığı zaman durum ciddiyet kesbeder. Böyle bir durumun yarattığı güçlükleri telâfi etmek için köy, eski bir çareye baş vurur. Asırlardan beri köyün işçi fazlası iş mevsiminde köyden ayrılır ve köylü senenin ikinci kısmı olan oturma mevsimini evinde geçirmek üzere köye döner. Fakat gezici işçilerin çoğu makineleşmiş vilâyetlerden değil, fakat umumiyetle hayat seviyesi düşük vilâyetlerden çıkmaktadır."[37]

Türkiyede köyden şehire doğru hareketin hayat tarzını değiştirmek arzusundan doğmadığı söylenebilir. "En büyük şehirlerimizin, köy nüfu-

35) MERSİNLİ, Orhan; Ulaştırma ve İskân; İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları; s. 46.

36) YASA, İbrahim; Hasanoğlan Köyünün İçtimaî - İktisadî Yapısı; Doğuş Ltd. O. Matbaası; Ankara; 1955; s. 57.

37) HELLING; op. cit.; s. 100.

TÜRKİYE SOSYAL ARAŞTIRMA VAKFI

sunu, daha küçük kasabalar derecesinde kendilerine çekememeleri, şehirlere köy hayatından bıkıldığı, konforu ve eğlenceleriyle şehir hayatının özlendiği için gidilmediğine; saikin hayat görüşünün, zevkin değil, daha ziyade zirai gelirlere bir ilâvede bulunmak arzusunun hâkim olduğu anlaşılmaktadır".[38]

Nitekim, harpten önce 1936 senelerinde zirai mahsulün gayet iyi oluşu kömür havzasında büyük bir işçi buhranı yaratmış, bunun neticesinde üretimde yer, yer duraklamalar, mevzii faaliyet tatilleri ile karşılaşılmış ve böylelikle yıllık istihsal düşmüştür[39]. Münferit köylere ait yapılan monografik araştırmalarda da bilhassa geçim sıkıntısından dolayı şehirlere gitme zarureti tesbit edilmiştir[40]. Bir sürü tabii[41] iktisadî ve sosyal amiller bu itişin ortaya çıkışında rol oynamakta ve müessir olmaktadır.

---

38) SARC, Ömer C.; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul; 1949; s. 205.

39) ÖZEKEN, Ali A.; Türkiye Sanayiinde İşçilik Mevzuunun İktisadî Problemleri; Ord. Prof. İbrahim F. Petin'in Hâtırasına Armağan; s. 243.

40) "15 yıl önce 109 hane olarak kurulmuş olan göçmen köyü şimdi 37 hanedir. Göçmenlerden bir kısmı iklime uyamadığı için ölmüş, bir kısmı da geçimini sağlamak için kasabalara ve şehirlere gitmişlerdir. Geçen yıldan bu yana Diyarbakır'daki Şayak fabrikasında çalışmak üzere köyü 11 hane terketmiş bulunmaktadır. Toprakları yeter değildir, gerekli tarım âletleri yoktur". TÜTENGİL, Cavit Orhan; Diyarbakır Çevresindeki Bir Kaç Köyden Kısa Notlar; Yenilik Mecmuası; Cilt : 6; Sayı : 36; s. 22.

"Gerçek toprağın günden güne fakirleşmesi, gübresizlik, susuzluk gibi sebeplere katılan iklim değişmeleri, gerek veraset yoluyla pek küçük parçalara ayrılması köylüyü geçim için başka işler aramak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu yüzden zuhura gelen iktisadî duruma göre bugün ailelerin bir çoğu dışarıda çalışmakta veya hergün şehrin bağ ve bahçelerine giderek amelelik etmektedir. Köy nüfusu istihsal ve iş durumları itibarile ve ailelere göre şöyle bölünmektedir. Çiftçi aile 97, İşçi 112, Şehirde odacı (aileleri köyde) 50, Memurlar 10".

DEMİRKAN, Selâhattin; Bağlum Köyünde Köylü İşletmesi Anketi; Sosyoloji Dergisi; Sayı : 7; s. 27.

41) "Bir çok ahvalde işçiyi başkasının işinde çalışmağa sevkeden zaruret, vergi borcu, bir öküz parası, kışlık ihtiyacı gibi muayyen bir miktar paraya ihtiyaçtır". "Göçebe işçilerin meydana gelmesine kısmen Orta Anadolu yaylasının zirai verimsizliği sebep olmaktadır. Buralarda toprak bire 5 - 6, en çok bire 8 - 10 verir. Halbuki bu nisbet Orta Avrupa ziraat memleketlerinde bire 20 - 25, hattâ 40'a çıkar. Bunun sebepleri, yaylada toprağın çoraklığı, ziraat usullerinin geriliği, uzun yüzyıllarda ekilip biçilen tohum cinslerinin yozmuş olması ilâh gösterilebilir".

NALBANDOĞLU, Reşat; Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu; İçtimaî Siyaset Konferansları; Birinci Kitap; s. 21.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Memleketimizde itiş ve çekiş faktörlerinin şehirlere gitmek hususunda müessir olduğu şüphesizdir. Fakat bu tesirlerden hangisinin hakim bir karaktere sahip olduğunu tesbit etmekte büyük fayda vardır.

Öteden beri yapılan neşriyatta, bazı istisnaları olmakla beraber, köyün itişinin çok daha kuvvetli bir faktör olduğu iddia edilmiştir[42]. Gerçekten geleneklerine, köyüne ve ailesine kuvvetli rabıtalarla bağlı olan köylüyü şehirlere gitmek mecburiyetinde bırakan amillerin ve tazyiklerin çok kuvvetli olması icap eder. "Bilindiği gibi köyle şehir arasında devamlı bir nüfus akışı vardır. Köy, nüfus fazlası ile şehrin işgücü ihtiyacını karşılayan bir kaynak gibidir. Şehirlerde sanayileşme başladığı, ücretler arttığı zaman köyden şehire akın hızlanır. Fabrikaların kapandığı, işsizlerin sayısı arttığı, ücretlerin de düşmeğe başladığı devirlerde ise bir kısım eski köylüler gene köylerine dönerler"[43]. Esasında genellikle köyünden ayrılan işçinin kafasında en kısa zamanda tekrar köyüne dönmek fikri hakimdir.

Bütün aksi fikirlere rağmen dün olduğu kadar bugün de köyün itişinin hâkim tesiri olduğunu kabul etmekte zaruret vardır[44]. Genellikle şehirlerin çekiş sebeplerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

a) Şehir hayatı eğlenceli, maceralı ve cazibelidir. Köylerin, her günü diğer günlere benziyen hayatından usanan gençler için şehir hayatı çok çekicidir. Bir çok kimseler sırf bu sebeple şehirlere gitmenin yollarını araştırırlar.

b) Hemen hemen her memlekette şehirlerdeki ücretler köylerdekinden fazladır. Bu şehirlerin cazibesini arttıran bir faktördür[45] Şehrin

---

42) SARC; op. cit.; s. 205.

43) TÜRKAY; op. cit.; s. 46.

44) "1927 - 1950 devresi Türkiye'nin yeni yeni sanayileşmeğe başladığı bir devredir. Bu devre içinde kendini gösteren ağır tempolu şehirleşmenin asıl sebebi olarak şehrin çekmesi kabul edilebilir. Fakat 1950'den sonra köylerin itmesinin şehirlerin çekmesinden çok daha fazla olduğunu gösteren işaretler vardır". "1950 - 1955 devresinde şehirleşmenin hızlanışı şehirlerin çekmesiyle izah edilemez. Çünkü bu devrede ücretler de reel olarak düşmekte idi. Şehirlere gelen köylü nüfusunun oralarda buldukları hayat şartları son derece kötü idi. Ne olursa olsun bir iş bulmak isteği onları şehirlere çekmiş olmalıydı. Ankara, İstanbul, İzmir gibi birkaç büyük şehirde gecekondu semtlerinin sefaleti ve bu semtlerde yaşayan insanların çokluğu hatırlanacak olursa, son beş yıllık devre içinde şehirleşme temposundaki artışın sebebinin köylerin itmesi olduğu kabul edilecektir".
İbid; s. 50.

45) AREN; op. cit.; s. 335.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL İKTİSAT ARAŞTIRMA VAKFI

çekişindeki diğer amilleri şu şekilde ifade edebiliriz. "Çiftçi bir nevi infirat halinde yaşamaktadır. Ayrıca iş ağırdır, yazın şafaktan güneş batıncaya kadar çalışmak icap etmektedir. Hayvanlara bakmak, gübre taşımak gibi bir takım nahoş işler buna inzimam etmektedir. Kendi toprağı olan köylü yuvasına, yurduna merbutiyeti dolayısiyle bu mihnetlere katlanmakta, hatta onları bir meşakkat olarak değil de bir zevk olarak kabul etmektedir. Halbuki başkasının arazisinde amele olarak iş gören bir kimse için toprak muhabbeti gibi bir his mevzubahis olamaz. Ayrıca ziraatte patronun selâhiyetleri sanayide olduğundan daha geniş bulunmaktadır. Bir çok memleketde ziraat amelesi ekseri haklarından mahrum kalmıştır. Halbuki sanayide çalışma saatleri tahdit edildiği gibi işçinin bir çok kanunî hakları da bulunmaktadır. Patronu hep yakınında bulunduğu için, her zaman, hatta hususî hayatında bile madun vaziyetindedir. Boş zamanlarında dahi kendisini müstakil hissedemez. Yatıp kalktığı ev patronundur, bütün muhitinde patron hâkimdir. Vaziyet böyle iken ziraat amelesinin, işini bitirip fabrikadan çıktıktan sonra efendi ve müstakil olan sanayi amelesine gıbta ile bakması ve hem hürriyet vadeden hem de eğlenceleri, yenilikleri, cemiyet hayatı ile kendisini cezbeden şehre hicret etmesi tabiîdir".[46]

Türkiye'de şehrin çekişi hususunda farklı amiller rol oynamaktadır. Bunlar arasında psikolojik amillerin rolü azımsanmıyacak kadar çoktur. Anadolunun bir çok yerlerine şu parola yayılmıştır: "—Şehre gidersin. Ne kadar elverişsiz şartlar altında olsa da orada kazanacağınla gene köydekinden daha iyi yaşarsın. Hele bir yere bir kulübe diktin mi, orası senin olur. İstersen birine satar, parayı da sermaye yaparsın".[47] Mesken darlığının şiddetle hissedildiği büyük şehirlere olan nüfus akını, gecekonduya tapu vermekle daha ziyade teşvik edilmektedir.

Bazı fabrikaların iyi iş şartları hususundaki bütün ülkeye yayılmış şöhreti, memleketin diğer köşelerinden buraya işçi gelmesine sebep olmaktadır. Evvelce bu müessesede çalışmış olanlar ve halen çalışanlar tarafından tavsiye ve teşvik yoluyla da yapılan telkinler üzerine şehirlere gelinmektedir[48]. Daha evvel de gördüğümüz gibi fakirlik ve gelir düşüklü-

46) SARC, Ömer Celâl; Ziraat ve Sanayi Siyaseti; Arkadaş Matbaası; İstanbul; 1934; s. 213.

47) NADİ; op. cit.; s. 1.

48) Nitekim Defterdar fabrikasında yapılan anket neticelerine göre "bu fabrikaya nereden ve ne suretle geldiniz" suallerine: Bir tanıdığın haber vermesi, kulaktan duyma şeklinde cevaplar verilmiştir. FINDIKOĞLU; Defterdar Fabrikası Hakkında Bir Tatbikî ve Sınaî Sosyoloji Denemesi; op. cit.; s. 15.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

ğü kadar, iyi mahsûl seneleri de şehre gitmek hususunda rol oynamaktadır. İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda büyük şehirlerde beliren "hacıağa" tipi köylünün eğlenmek için büyük şehirlere geldiği malûmdur. Diğer yandan gelir imkânları yükselmiş biraz ileri görüşlü ve açıkgöz köylüler tarla ve topraklarını satarak şehirlerde yerleşmekte ve daha iyi hayat şartlarına karşı bir eğilim göstermektedirler.

Bu şekilde özenti yoluyla şehirlerin cazibesine tutulmuş köylüler bir hayli yekûn tutmakta, büyük şehirlerden ziyade köyleri civarındaki kasaba ve şehirleri tercih etmektedirler. Bu hususta statü değiştirmek arzusu yanında sosyal seyyaliyet eğilimleri ile de karşılaşılmaktadır. Ayrıca uzun yıllar şehirlerde çalışmış köylüler artık köy hayatını yadırgamakta, tekrar köye dönüşlerinde çevreye intibak edememekte ve şehirlerin cazip havasına doğru koşmaktadır. Bundan başka büyük şehirlerimizde fırın işçileri, kapıcılar, hamallar, sandalcılar, aşçılar vesaire gibi mahallî iş bölümünde derecesine göre mevkileri ve önemleri bulunan muhtelif vazifeler vardır ki, bunlar ancak ülkenin muayyen bazı mıntıkalarından gelen köylüler tarafından ifa edilebilmektedir. Teessüs etmiş bu geleneğin bozulması, o mıntıkanın iktisadî iş bölümünde az çok buhran yaratmağa elverişli bulunmaktadır.

"1930 yıllarından sonra ülkemizde iktisadî hayatın muhtelif sahalarında başlıyan kalkınma hareketleri, yol ve köprülerle, demiryollarının inşaası, muhtelif fabrikaların işletilmesi inşaat işleri, acemi ve usta binlerce işçiye ihtiyaç hissettirmiş ve doğan yeni ihtiyaç faaliyet nisbetinde mütemadiyen inkişaf etmiştir. Bir çok mıntakalarda işçi yövmiyesinin ziraatte temin olunan gelirden fazla olması yeni işin cazibesini arttırmıştır."[49]

Ulaşım imkânlarının kara, demir ve deniz yollarının gelişmesi daha ucuz ve daha süratli ulaşım şehirlerle teması arttırmış, köylünün şehri ve onun yaşama şekillerini öğrenmesine imkân vermiştir. Bu şekilde ulaştırma şebekesi şu faydaları bilhassa temin etmiştir:

a) Yeni sanayi kurulmasını ve mevcutların genişletilmesini sağlamış ve dolayısıyla insanlara daha fazla iş temin etmiştir,

b) Uzak mıntıkalara iskân imkânları sağlamıştır,

c) Daimî ve geçici sanayi merkezlerine dengeli işçi sevkini mümkün kılmıştır,

49) ATASAGUN; op. cit.; s. 427.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

d) Köylü ve şehirli arasındaki bağları kuvvetlendirmiştir[50]. Tren yollarının bir çok köylerin yakınından geçmesi, oradaki iktisadî hayatı tamamen değiştirmiş bulunmaktadır[51].

Bu birbirini tamamlıyan iki kuvvetin tesiri altında her sene binlerce insan köylerinden ayrılarak şehirlere, kasabalara, diğer ziraat ve sanayi mıntıkalarına gitmektedir. Aynı hareketi farklı yıllara ait köy ve tarım istatistiklerinden daha açık bir şekilde takip etmek mümkündür. Meselâ 1949 Köy Sayımında konumuzla ilgili olarak muhtarlara bazı suallar sorulmuştur[52]. Bu suallerden elde edilen cevaplar bize çok enteresan ip uçları vermektedir. Bilhassa sorulan suallerle hem köylere gelen ve hem de köylerden giden işçilerin sorulması meseleye biraz daha berraklık vermektedir. Elde edilen sonuçlardan şu neticeleri çıkarabiliriz. Başka yerden işçi getiren köylerin adedi 4261'dir. En çok köylerine işçi gelen bölgeler sırasıyla Ege, Akdeniz ve Orta Kuzey bölgeleridir. Bu üç bölgedeki köyler mevcut dokuz bölgenin köylerinden daha fazladır. Şüphesiz bu durum tarım bakımından mümbit olan bu üç bölgedeki ta-

50) MERSİNLİ; op. cit.; s. 45.

51) "Tren Yolunun Açılmasından Sonra Köyden Ayrılan Ailelerin Bugünkü İş - Güç Durumları.

İşin Çeşidi	Aile Sayısı	Genel Toplama göre %
Devlet Demiryollarında	18	43.9
Köy Dışında İşçi	4	9.8
Hizmetçi	5	12.2
Memur	3	7.3
Serbest Meslek	2	4.8
Sanatkâr	5	12.2
Belli Olmıyan	4	9.8
TOPLAM	41	100.0

Tablodan da anlaşılıyor ki köyden en çok insan çeken Devlet Demiryolları olmuştur. Yine bu ana tesirle köyden ayrılıp başka yerlerde çalışanların hemen hemen hepsi tren yolu boylarındadır".

YASA; op. cit.; s. 57.

52) Sayımda sorulan sualler şunlardır :

"Köyünüzden Gidenler :

(Askerliğe, Okula, Hastahaneye, Hapse ve buna benzer işler için köyden münferiden gidenler buraya yazılmayacaktır.)

109 — Sene içerisinde geri dönmek üzere köyünüzden başka yerlere ziraat veya diğer işler için ameleliğe giden olur mu?

(Evet veya hayır diye yazınız.)

110 — Giderse bir yıl içinde aşağı yukarı kaç kişi gider?

111 — Üst üste kaç gün kalırlar?"

1949 Köy Sayımı Hülâsa Sonuçları; T. C. Baş. İst. Um. Mü.; Yayın No. 344; Ankara; 1953.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1949 KÖY SAYIMI SONUÇLARINA GÖRE KÖYE GELEN VE KÖYDEN GİDEN İŞÇİLER[53]

	Genel Toplam	Tarım Bölgeleri								
		I Orta-Kuzey	II Ege	III Marmara	IV Akdeniz	V Kuzey-Doğu	VI Güney-Doğu	VII Karaderiz	VIII Orta-Doğu	IX Orta-Güney
KÖYE GELEN İŞÇİLER :										
Başka Yerden İşçi Getiren Köyler	4261	602	920	378	781	301	301	349	279	350
Bir Yıl İçinde Gelen İşçiler	449344	39720	117193	46128	116680	26930	12497	37795	18370	34031
KÖYDEN GİDEN İŞÇİLER :										
Sene İçerisinde Geri Dönmek Üzere Başka Yere İşçi Gönderen Köyler	13767	2360	1472	710	1178	1118	607	3224	1960	1138
Bir Yıl İçerisinde Giden İşçiler	546765	69917	73106	25821	67523	32744	15203	134729	58002	69720

53) İbid.; s. 10.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

rım faaliyetlerin kesif oluşuyla ilgilidir. Bu bölgelere gelen işçilerin toplamı 450 bine varmaktadır. 116 bin ve 117 bin rakkamları ile sadece Akdeniz ve Ege bölgesi, köylere gelen toplam işçinin yarısını kendilerine çekmektedir. Köylere gelen bu işçiler vasati 46 gün bu köylerde kalmaktadırlar.

Diğer yandan köyünden işçi çıkan muhtarlık adedi 13.767'e ulaşmaktadır. Türkiyede o tarihlerde aşağı yukarı mevcut köy adedinin üçte birinin şu veya bu şekilde olsun dışarıya işçi verdiği anlaşılmaktadır. Bu 13 bin köyden tekrar köyüne dönmek şartıyla 546765 kişinin çıktığını görüyoruz. En çok dışarıya işçi veren bölge 3224 köy adediyle Karadeniz ve 2360 adediyle onu Orta Kuzey bölgesi takip etmektedir. Köyünden tekrar dönmek şartıyla ayrılan yarım milyondan fazla işçinin tek başına Karadeniz bölgesi 134729 adediyle üçte birini vermektedir. Böylece Karadeniz bölgesi 37 bin işçi almasına rağmen 134 bin işçi çıkarmaktadır. Muhtelif bölgelerden çıkan bu işçiler toplam olarak köy dışında 63 milyon gün kalmakta ve ortalama olarak 115 gün dışarda bulunmaktadırlar.

Şimdi de gelen ve giden işçilerin mukayesesini yapacak olursak şu sonuçları elde ederiz. Kendisine işçi gelen köy adedi 4 bin olmasına mukabil, kendisinden işçi çıkan köy adedi 14 bine ulaşmaktadır. Bundan çıkan mana daha çok köyden işçi çıkmasına mukabil daha az köye işçi gitmektedir. Bu ifade 14 bin köyden çıkan işçinin üçte biri olan 4 bin köye gidip çalışması gibi bizi yanlış bir fikre götürebilir. Nitekim 14 bin köyden 546 bin işçi çıkmasına mukabil, 4 bin köye 450 bin işçi gelerek çalışmıştır. Köye gelip çalışmayı ziraî faaliyette bulunmak manasında anlarsak, o halde 100 bin işçi köyden çalışmak için çıktıkları halde, diğer bir köye gidip çalışmamış ve belki de ziraî faaliyetlerde bulunmamış demektir. Şu halde bu 100 bin işçi tekrar geri dönmek şartıyla kasabalara ve şehirlere gitmiş sayılabilir. İşte bizim asıl üzerinde duracağımız esas kitle budur. Bundan çıkan manâ 1949 yılında yarım milyon insan köylerinden tekrar dönmek şartıyla çıkmış bu yarım milyon insanın 400 bini köylere ziraî faaliyette bulunmağa ve geriye kalan 100 bini büyük bir ihtimalle şehirlere gitmiştir.

En az işçi gelmesine rağmen en çok işçi çıkaran Karadeniz Bölgesini hususi bir tetkike tâbi tutmak icap eder. Elimizdeki rakkamlar buna imkân vermektedir[54]. Karadeniz bölgesine gelen işçilerin tamamına yakın bir kısmı Samsun ilinin köylerine gelmektedir. Köyden giden işçiler ise en fazla Trabzon ilinden çıkmakta, onu Kastamonu, Ordu, Rize, Gi-

54) Rakkamlar Tarım Bölgeleri ve İller olarak tertip edilmiştir.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

resun, Gümüşhane ve Zonguldak illeri takip etmektedir. Giresun'un 43 köyüne 4 bin kişi geldiği halde 364 köyünden 12975 kişi çıkmaktadır. Diğer yandan Gümüşhane'nin 3 köyüne 192 kişi geldiği halde 444 köyünden 12975 kişi çıkmaktadır. Aynı şekilde Kastamonu'da 12 köye 756 kişi gelmekte 639 köyden 19117 kişi çıkmaktadır. Az işçi alıp çok işçi veren iller Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize ve Trabzon'dur. Samsun'da aksi yönde bir hareket görülmekte bu ilin köyleri verdiklerinin çok üstünde işçi çekmektedir. Zonguldak ili ise hiç işçi almamakta, fakat 16 bin işçi vermektedir. Bu durum şüphesiz Ereğli Kömür Madeniyle ilgilidir. Sonuç olarak, Karadeniz bölgesinin aldığı işçinin 50 misli işçi verdiğini söylemek icap edecektir.

1950 Ziraat Sayımında da konumuzla ilgili bir çok noktalar vardır. Bu sayım sonuçları 1949 köy sayımı neticeleri kadar vazıh olmamakla beraber tetkik edilmeğe değer bir özellik taşımaktadır[55]. Bu sayım sonuçlarına göre, dışarıya işçi gönderen muhtarlık sayısı 18225'e varmakta ve en fazla işçi gönderen muhtarlıklar 3778 adedi ile Karadeniz bölgesinde toplanmakta, onu 3015 muhtarlıkla Orta - Kuzey bölgesi takip etmektedir[56]. Bu sayım sonuçları, daha evvel tetkik ettiğimiz 1949 köy sayımı neticelerini biraz daha kuvvetlendirmekte ve teyit etmektedir.

Kazanç için giden işçiler sayısı köy ve şehirlerde 750 bine ulaşmakta, bunun 550 bini köylerden, 180 bini de şehirlerden gelmektedir. Karadeniz bölgesinden 150 bin işçi köylerden, 25 bin işçi şehirlerden çıkmaktadır. Bu arada Marmara bölgesinde şehirlerden 40 bin kişi, köylerden ise 30 bin kişi kazanç için ayrılmakta, böylece şehirli işçisi, köylü iççisinden fazla olan yegâne bölgeyi teşkil etmektedir[57].

Daha evvelce de ifade ettiğimiz gibi 1950 ziraat sayımı sonuçları gayemize uygun tahliller için elverişli değildir. Bu kifayetsizlik sayımda

---

55) Bu sayımda şu sualler sorulmuştur :

"(Nüfusu 2000'den az olan yerlerde sorulacaktır)

2 — Bu muhtarlık halkından herhangi biri para kazanmak maksadıyla yol, köprü, kanal, yapı, imalâthane, fabrika, atölye, taş ve maden ocakları ve buna benzer işlerde veyahut kendi köyü dışında ziraat veya çeşitli işlerde bu yıl içinde ceman 30 gün veya daha fazla çalıştı mı? (Askerde olanlar ve ceza evlerinde bulunanlar bu hesaba katılmıyacaklardır.)

a) Eğer çalışan varsa bunlar kaç kişidir?"

1950 Ziraat Sayımı Neticeleri; T. C. Baş. İst. Um. Mü.; Yayın No. 37; Ankara; 1956; s. 142.

56) Her bölgenin hangi illeri kapsadığını tesbit etmek için aynı kaynağın (V) sahifesine bakınız.

57) Bu sonuçlar ayrıca iller itibarile de tesbit edilmiştir.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

1950 ZİRAAT SAYIMI SONUÇLARINA GÖRE DIŞARIYA
KAZANÇ İÇİN GİDEN İŞÇİLERİN SAYISI[58]

Tarım Bölgeleri

Dışarıya işçi gönderen muhtarlıklar	Toplam		I Orta-Kuzey		II Ege		III Marmara		IV Akdeniz		V Kuzey-Doğu		VI Güney-Doğu		VII Karadeniz		VIII Orta-Doğu		IX Orta-Güney	
	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy
Kazanç için gider. işçiler	181908	559492	17198	68833	26931	97564	41959	31389	29991	69122	1686	28386	10208	13128	23081	151225	17066	47521	10788	54174
	—	18225	—	3015	—	2486	—	1387	—	1408	—	1413	—	830	—	3878	—	2324	—	1987

58) İbid.; s. 2.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

sorulan sualden gelmektedir. Nitekim bu sayımda nüfusu 2000 az olan yerlerdeki muhtarlıklara, muhtarlık halkından herhangi birinin para kazanmak gayesiyle yol, köprü, kanal, yapı, imalâthane, fabrika, atölye, taş ve maden ocakları ve buna benzer işlerde veyahut kendi köyü dışında ziraat veya çeşitli işlerde bir yıl içinde 30 gün veya daha fazla çalışanların sayısı sorulmuştur.

Muhtelif bölge ve illerde yapılan işgücü anketinde ise, köyün dışına gidenlerin gittikleri yerler ve kaldıkları müddetler itibarile durumları mevzubahis edilmiştir. Konya işgücü anketi sonucunda şu hususlar tesbit edilmiştir.

İşgücü anketinde, anket haftasında köyleri dışında bulunanlar sorulduğu halde, 1949 köy sayımında bir sene zarfında dışarda çalışanların toplamı sorulmuştur. İşgücü anketinin sonuçlarını da ona göre tertip edersek, 1949 neticelerinin 16100 fazlası olan 46.300 rakkamı ile karşılaşırız. Kasım 1956/Ekim 1957 devresinde Konya ilinden 46.300 kişi köylerinden ayrılmıştır. Bu ayrılanların % 49'u Konya ili içinde kalmış, % 51'i bu'an, aşağı yukarı 25 bin kişi il dışına çalışmak için çıkmıştır. Gene aynı anket sonuçlarına göre, il içinde kalanların ortalama olarak 165 gün ve il dışına gidenlerin ise, ortalama 189 gün köylerinden uzakta kaldıkları tesbit edilmiştir. Köy dışına çıkanların gittikleri il ve servet durumları itibarile yapılan tasnifi de şu sonuçları vermiştir[59] :

Dışarıda çalışanlar veya iş arayanların bulundukları mahaller	Köyleri dışında çalışan yahut iş arayan erkeklerin ayrıldıkları köylerin servet durumu			
	Zengin	Orta	Az	İl toplamı
Konya İl'i içinde	1000	4600	3400	9000
Konya İl'i dışında	300	2000	3100	5400
Ankara	—	100	500	600
Aydın	100	1450	—	1550
Isparta	—	—	150	150
İstanbul	50	100	700	850
İzmir	100	300	1700	2100
Mersin	50	—	100	150
Diğer	—	100	—	100

Rakkamların da çok yuvarlak oluşundan bu tablonun fazla sıhhatli olmadığı düşünülebilir. Fakat gene de eğilimleri göstermesi bakımından

59) Neşredilmemiş Konya İşgücü Anketi sonuçları.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

önemli olabilir. Genellikle köylünün Konya ilinde kaldığı, il dışına çıkanların ise, İzmir, Aydın, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirleri ve sanayi merkezlerini tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca köylerinden ayrılanların servet durumu itibarile orta ve fakir olan köylerden geldikleri anlaşılmaktadır.

Karadeniz işgücü anketinde de aynı hususlar tetkik konusu edilmiştir.

İller	1949 Yılında Çalışmağa Giden İşçi	1957 Yılında Çalışmağa Giden İşçi	1949/1957 Artışı
Samsun	6 700	12 900	6 200
Ordu	18 700	23 500	4 800
Giresun	13 000	16 900	3 900
Trabzon	25 000	34 000	8 100
Rize	16 100	22 800	6 700
Bölge Toplamı	79 500	110 100	29 700

1949 yılından bu yana dışarıya çalışmağa gidenlerin sayısında 30 bine yaklaşan bir artış olmuş ve her yıl 100 binin üstünde bir kitlenin iş bulmak ümidiyle köyleri dışına çıktığı tesbit edilmiştir. En fazla çıkışlar Trabzon, Ordu ve Rize illerinden vuku bulmaktadır. Gene aynı anket sonuçlarına göre köyünden ayrılanların % 51'i gene Karadeniz bölgesinde kalmakta, % 49'u ise diğer uzak mıntıkalara gitmektedir.

Anketin yapıldığı hafta zarfında dışarda çalışmakta olan veya iş aramak üzere dışarda bulunan erkeklerin dağılışı şu şekildedir:

Çalışılan veya iş aranan iller	Köylerinin dışında çalışan veya iş arayanların bağlı oldukları iller					
	Samsun	Ordu	Giresun	Trabzon	Rize	Bölge Toplamı
Ayntı içinde	2200	5600	1600	9200	13200	31800
Karadeniz'deki diğer illerde	100	750	600	2600	650	4700
Bu bölge dışında	1800	6050	6900	13200	9000	36950
İstanbul'da	200	4800	5300	5900	4500	20700
İzmir'de	—	—	750	900	900	2550
Zonguldak'da	—	100	300	3600	550	4550
Ankara'da	300	200	—	600	1500	2600

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Aşağı yukarı köylerinden çalışmak için ayrılanların yarısı kendi illerinde veya Karadeniz sahil şehirlerinin her hangi birinde çalışmakta ve Karadeniz bölgesini terketmemektedir. Diğer yarısı ise, büyük şehirlere gitmektedir. Bilhassa, İstanbul, bu şekilde çalışan ve iş arayanların üçte ikisini kendisine doğru çekmektedir[60].

Bütün bu bahsin başından beri vermeğe çalıştığımız bilgileri şu şekilde özetlemek mümkündür. Türkiye'de köy, her devrede birbirinden farklı sebeplerle binlerce insanı evlerinden ve tarlalarından uzakta çalışmak mecburiyetinde bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu devrindeki köyün itiş sebeplerini dikkate almıyacak olursak, bilhassa Cumhuriyetin ilânından sonra sebepler zamanla değiştiği gibi, bölgelere göre de büyük farklılıklar göstermiştir. Bu arada bilhassa iktisadî faktörlerin büyük rol oynadığını görüyoruz. Meselâ Orta Anadolu'da, yağışların kifayetsizliği ve düzensizliği, ziraî mahsûllerin mahdut kalmasına sebep olurken, Karadeniz bölgesinde gayet müsait iklim ve yağış şartları yerini hızla artan nüfus ve hudutlu tarım arazisine terketmektedir. Misalleri gerek arazi mülkiyeti, gerek ziraî makinalaşma ve gerekse nüfus kesafeti için yapmak mümkündür. Fakat daima ana sebebi gelir düşüklüğü ve geçim sıkıntısı teşkil etmektedir.

Köyden kalkarak başka bir köyde başkasının hesabına ziraat işçiliği yapan kütle, sanayie gidenlerden miktar itibarile daha çoktur

Bilhassa Çukurova ve Ege bölgesine her sene tarım mevsiminde 100 binlerin üstünde bir insan kitlesi gelmekte, pamuk, zeytin, üzüm, tütün gibi işlerde çalışmaktadır. Bu işçilerden mühim bir kısmı Hatay, Niğde, Gaziantep, Maraş, Konya, Sivas ve Elâzığ gibi uzak veya yakın illerden gelmektedir. İşçilerin bulunması, yol masrafları, işe yerleştirilmeleri, ücretlerinin tayin ve dağıtılması gibi işler elçiler tarafından tanzim edilmektedir. Bütün ilişkiler geleneksel biçimde tesbit olunmaktadır[61]. Tâbi olduğu sosyal ve ekonomik şartlar, toplanma, çalışma ve dağılma şekilleri itibarile toprak işçiliği rejimi, tamamiyle karakteristik ve son derece ilgi çekici ve ihmal edilmiş bir problemdir. Yerine göre, amele, yevmiyeci, ırgat, gündelikçi adlarıyla anılan bu işçiler ziraat işçisinin esasını teşkil etmektedirler. "Göçebe işçi denilebilecek bu kitle, muayyen iş mevsiminde, bazan ailesi efradıyla iş yerine göç edip, işin devamı müddetince, yerine göre bir veya bir kaç ay orada oturan, sonra yurduna dönen

60) Neşredilmemiş Karadeniz İşgücü Anketi sonuçları.

61) TOPÇUOGLU, Necati; Yurtta İş ve İşçi Durumuna Ait İncelemeler; Çalışma; Sayı : 2; s. 14 - 15.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

işçilerdir. Göçebe işçilerden eksèrisinin memleketinde tarlası, evi ve hayvanı vardır. Ancak kendi ziraî faaliyetleri geçinmelerine kâfi gelmediğinden munzam bir kazanç elde etmek için başkalarının arazisinde çalışmaktadırlar. Bu bakımdan Türkiye'de ziraat işçilerinin küçük bir kısmı istisna edilirse, malı mülkü bulunmayan hakiki işçiden farklı bir durum arzettiklerini söylemek lâzım gelmektedir. Bu hususiyetin sonucu olarak ziraat işçisinin meşguliyet süresi ister kısa olsun, ister uzun olsun daima muvakkattir. Bu neticenin meydana gelişinde esasen ziraat işçisinin mevsimlik oluşu yanında, aynı zamanda işçinin muayyen bir zaman sonra kendi işine, tarlasına, hasadına dönmek zaruretinden, hattâ kâfi derecede para kazanmış olduğu için artık başkasının işinde çalışmak lüzumunu duymamasından doğmaktadır"[62]. Nitekim, Tekirdağ'ın bağlık mıntıkalarına gelenler buraları topraksızlıktan ziyade kendilerine ait ziraî faaliyetlerden boş kalan zamanı değerlendirmek ve bir miktar nakit gelir elde etmek için tercih etmektedirler[63].

Ziraat işçileri ister devamlı işçi şeklinde olsun, isterse gündelikçi şeklinde bulunsun, gayet kötü şartlar altında istihdam edilmekte, bütün kanunî teminatlardan mahrum bulunmaktadır. İşverenle aralarında sözlü bir anlaşma bulunmakta, her an işlerine son verilebilmekte, ücretleri de son derece düşük bulunmaktadır. Ücretler ekseriya ziraî mahsul ve fiat durumuna göre büyük dalgalanmalar göstermektedir.

Her ne sebeple olursa olsun köyünden ayrılan işçi, iki ana kol halinde ya ziraatten veya şehirden ve sanayiden geçimini elde etmek için uğraşmakta, fakat muayyen bir müddet sonunda tekrar köyüne dönmektedir. Devrenin tamamlanabilmesi ve bütün vetirenin anlaşılabilmesi için onu tekrar köyüne döndüren âmillerin bilinmesine ihtiyaç vardır.

Köyünden ayrılan işçinin tekrar köyüne dönüşünde en büyük âmil şüphesiz onda daha başlangıçta en kısa zamanda tekrar köyüne dönmek hissinin hâkim oluşudur. Bu devri hareketler oldukça uzun bir maziye sahiptir. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında da köylü kütlesi tüccara, bankaya, murabahacıya karşı ağır borçları yüzünden, tarlasında çalışması kâfi gelmediğinden, üretim mevsimi geçtikten sonra şehirlere akın etmiş ve bir miktar para kazandıktan sonra tekrar köyüne dönmüştür[64].

---

62) NALBANDOĞLU; op. cit.; s. 21.

63) OLUÇ, Mehmet; Trakya Ziraat Ekonomisi; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul; 1946; s. 36.

64) AVNİ; Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi; op. cit.; s. 45.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Tekrar köye dönmek hususundaki arzuların sebepleri şu noktalarda toplanmaktadır: "Kömür veya diğer maden ocaklarına gelen veya getirilen işçiyi daha doğrusu rençberi, köyüne, tarlasına, sürülerine, ailesine bağlayan, endişeleri, menfaatleri, alâkaları ve dertler vardır. Bu nokta ve bir de ayrıca geçici işçilerden büyük bir kısmının "para ekonomisi" ile alâkalarının pek mahdut oluşu, kömür havzasına, linyit, krom, bakır, demir, maden ocaklarına çalışmak üzere gelenlerin ne için buralarda pek kısa bir müddet kaldıklarını izah edebilecek mahiyettedir. Filhakika, köy hayatına bağlı olan bu rençberlerin, geçim seviyeleri de gayet düşük ve bilhassa bu itibarla da ayrıca para ekonomisiyle olan münasebetleri de mahduttur. Sigara bazan rakı, yol parası, tuz, bir kaç metre gazi boyamasi bez gayet uzun fasılalarla, bir eski pantalon, ceket ve başlık satın almak, para ile olan alâkalarının, aşağı yukarı noksansız bir çevresini teşkil eder. Bu yaşayış tarzının yarattığı kanaatkâr ve muhafazakâr iktisadî zihniyet, muvakkat işçiyi, köydeki ailesine, alıştığı yaşayış şartlarından uzak kalmanın işçide doğurduğu huzursuzluk ve nostalji (memleket hastalığı) nın da bu hususta tesirlerini küçüksememek lâzımdır"[65].

Şehre geçici olarak gelişin en büyük delillerinden biri de ailenin daha doğru bir ifadeyle karının memlekette oluşuyla ilgilidir. Bu geçici oluş, bazan garip tezahürler de göstermekte, işçi ücretleri yükselince, daha iyi şartlar tekrar köye dönmek hususundaki arzuları zayıflatacağı yerde, aksine köylü - şehirli işçinin daha kısa zamanda köyüne dönmesine yol açmaktadır. Gerçekten bu tip işçi genellikle köyünden ayrılırken kafasında muayyen bir miktar para kazanmayı tasavvur etmekte ve bu miktar parayı kazandığı takdirde hiç bir kuvvet onu tekrar köye dönmekten alıkoyamamaktadır[66]. Bu suretle işçilerimizin mühim bir kısmı bir çok disiplin şartlarının cari olduğu sanayi müesseselerinde çalışmayı bir külfet olarak kabul etmekte ve muayyen bir para miktarını elde ettikten sonra derhal memleketine dönmektedir. "Bu işçilerin böylece proleterleşmiş bir işçi haline gelmeleri imkânsızlaşmaktadır"[67].

---

65) ÖZEKEN; op. cit.; s. 242.

66) "Zaten eskiden harman mevsimi haricinde çalışırken bile yol parası, vesair vergi borcu ile Fatmasına, Memişine beş on metre basma parasını koynuna koyunca bir yerine beş versen de durmaz köyüne koşardı. Amele yevmiyesi yükselince eskiden köye götüreceği parayı üç ayda temin ederken şimdi bir ayda bol bol temin edip gidiyor. Bizim bunları iş başına getirmek için sarfettiğimiz para ve emeklerin de arkası bir türlü gelmiyor".

ARIOĞUL, Halit; Memleketimizin İnsan Enerjisinden Azamî İstifade İmkânları: Ulusal Matbaa; Ankara; 1943; s. 9.

67) TUNA, Orhan; Grev Hakkı; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul; 1951; s. 98.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Dünya iktisadî buhranının ziraatimizde yaptığı büyük tahribata rağmen, o yıllarda köyden ayrılma hiç bir zaman "ziraatten kaçış" şeklinde ortaya çıkmamış, zirai nüfusun büyük dalgalar halinde köyden kaçması şehirlere ve endüstri merkezlerine toplanması hadisesiyle karşılaşılmamıştır. Genellikle köyden ayrılma kât'i bir göç olmaktan ziyade, karın doyuracak bir gelir elde etmek için şehirlere gitme şeklinde ortaya çıkmıştır. "Tazyikler ne kadar kuvvetli olursa olsun, köylü kolaylıkla bir şehirli haline gelememekte, fırsat bulduğu zaman derhal köyüne dönmektedir"[68].

Esasında köyden ayrılışın ana gayesi, ilâve bir gelir elde etmek olduğuna göre, bu gaye gerçekleştiği takdirde artık şehirde durmanın bir mânası da kalmamaktadır. Üstelik bu hareketi hızlandıran başka âmiller de mevcut bulunmaktadır. "Nitekim müşahadeler de, şehirlerde tesadüf edilen köylülerin oralara umumiyetle muvakkaten geldiklerini, köyleri ile bağlarını kesmediklerini ve köylerine dönmenin onlar için gaye kaldığını göstermektedir. Bundan dolayı bu hareketi şehirlileşme olarak vasıflandırmak hususunda bile tereddüt edilebilir"[69]. Böylece para kazanmak için şehirlere gitme daima aslî bir faktör rolü oynamakta, bir zümre bütün hayatı boyunca parasını, ekmeğini şehirden kazandığı halde; gözü, aklı ve fikri daima köyünde kalmakta ve muayyen bir kazanç devresinden sonra soluğunu köyde almaktadır[70].

Belirli bir gelirin şehirden elde edilmesinden sonra tekrar köye dönüşte rol oynıyan başka faktörler de vardır. Bu faktörlerden bir kısmı zirai faaliyetlerin özelliklerinden doğmaktadır. Türkiye'de zirai faaliyetler senenin muayyen devrelerinde büyük insan kitlelerine ihtiyaç göstermekte, bilhassa bu durum tarımın makinalaşmamış olması yüzünden daha da artmaktadır. Hasad zamanında bu ihtiyaç azamî seviyesine yük-

68) HATİPOĞLU; op. cit.; s. 86.

69) SARC; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları; op. cit.; s. 205.
SARC, Ömer Celâl; Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : IX; Sayı : 1 - 2; s. 47.

70) "Oturduğumuz apartımanın bir kapıcısı var. Arada sırada bana gelir. Aramızda şu yolda bir muhavere cereyan eder : — Beyim, sana bir zahmetim var. Köyden bir akraba gelmiş, iş arıyor. Şunu bir yere yerleştirsen. — Senin akraban köyde ne iş yapar? — Rençberlik eder beyim. — Peki burada ne iş yapacak? — Odacılık, hademelik, bekçilik, hani gece bekçiliği, kapıcılık gibi bir iş... Bu müracaatlar ekseriyetle kış, hattâ sonbaharda başlar ve beş altı ay devam eder". "Ben şahsen eşe dosta rica ile yerleştirdiğim bu kabil kimselerin, miad gelince işlerini terkettiklerini müşahade eyledim. Bunu herhalde bir çok kimseler tesbit etmişlerdir."
S.A.; İşçi İstikrarsızlığı ve Menşei; Cumhuriyet Gazetesi; 10.5.1957; s. 2.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

selmektedir[71]. Tarım faaliyetlerinin bu özelliği işçi hareketleri üzerinde kuvvetle etki yapmakta, ortalama olarak işçilerin % 30'u yılın ziraate müsait olmıyan aylarında sanayi işlerinde çalışmakta ve tarım mevsiminde tekrar köylerine dönmektedirler. Bu hareket bilhassa yeni kurulan sanayi merkezlerinde, sahil bölgelerinden uzak yerlerde daha belirli bir manzara göstermektedir[72].

Bu hareketi sadece hasat mevsimine de bağlamamak icap eder. Daha doğru bir deyişle, bölgenin kendisine has ziraî üretiminin en kesif olduğu devrede, işçi köyüne dönmektedir. Meselâ, Doğu Karadeniz bölgesindeki fındık mahsulünün en kesif faaliyet devresinde, Zonguldak madenindeki kalifiye ve daimî işçiler dahi memleketlerine dönmekte[73], gül mevsiminde Keçiborlu işletmesindeki kıdemli işçiler izin istemekte, kıdemsizler ise işlerini terketmektedirler[74]. Hasat mevsiminde şehir hayatındaki bir çok hizmetler aksamakta, belediyeler çöpçü, fırın sahipleri kalifiye eleman bulamamakta, özel ve resmî kurumların odacıları, kapıcıları köylerine dönmektedir[75].

Genellikle köylü - şehirli işçilerin bu hareketleri muntazam ve devrî bir nitelik göstermekte, köylerde iş olmadığı zamanlarda, yâni dikimden sonra ve hasattan evvel, yahut harmanı müteakip şehirlere gitmektedirler. "Harman zamanı veya sonbaharda zeriyat mevsimi gelince, işi olan bu köylüleri yevmiye miktarı arttırılsa dahi, şehirde tutmak kâbil olamamakta ve köylü ziraat işlerini görmek için vakit kaybetmeden köyüne dönmektedir. Bu gibi hareketlerin bariz bir tezahürünü bilhassa har-

71) "Köylü erkeklerin tarım dışı iş alanının en önemlisi civardaki maden ocaklarıdır. Madende devamlı olarak çalışan işçi - köylü yoktur. Hasat zamanı işletme, işçi bulmakta çok güçlük çeker. Kışın icabında günde üç vardiya halinde çalışmakta olan maden ocaklarında yazın eksik kadrolu bir vardiya halinde iş görülebilmektedir".
TÜTENGİL, C. Orhan; Keçiller Köyü İncelemesi; Sosyoloji Dergisi; Sayı : 10 - 11; s. 38.

72) İstanbul Yakın ve Ortadoğu Bölge Toplantısına Sunulan Türk Raporu; Çalışma; Sayı : 24; s. 64.

73) ÖZEKEN, A. Ali; Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi; İçtimaî Siyaset Konferansları; Üçüncü Kitap; s. 125.

74) "Gül mevsiminde işçi gece bahçesinde de çalıştığından gerek iş kazaları, gerek istihsaldeki tempo değişmektedir." KARAKADILAR, Süreyya; Isparta Çevresinde İktisadî Durum; Iş Mecmuası; Sayı : 153; s. 7.

75) İşçiler hasat mevsimi dolayısıyla memleketlerine gittikleri için fırıncılar usta işçi bulamamakta ve ekmeklerin bozuk çıkmasına sebep olmaktadırlar (8. Temmuz. 1958 tarihli gazeteler.)

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

man zamanı inşaatlarda işçi bulamamak teşkil etmektedir"[76]. Bu tip işçilerin çalıştıkları bütün sanayi branşlarında meselâ, çimento sanayiinde de hasad zamanının tesirleri açıkça görülmekte ve işçiler bu devrede fabrikaları terketmektedirler[77].

Bunları şehirlere ve sanayi merkezlerine iten en müessir faktör geçim sıkıntısı olduğu için, köyde veya köy civarındaki kasaba ve şehirlerde herhangi bir imkân ve ekonomik gelişme gerçekleşir gerçekleşmez, işçiler memleketlerine dönmektedirler[78]. Diğer yandan sanayide ve şehir hayatında yaşamak ve çalışmak birçoklarını inkisara uğratmıştır. Genellikle para kazanmak için şehre gidenlerin pek başarılı olamamaları ekseriya daha kötü şartlar altında köye dönmelerine yol açmış, maddi durumu biraz daha iyi olup da şehirde daha fazla para kazanmayı ümit edenlerin aradıkları güvenliği ve imkânları göremeyince tekrar köye dönmeleri icap etmiştir[79]. Uzun yılların verdiği tecrübe sonucunda köylülerin kafasında topraktan ayrılmanın iyi sonuçlar vermediği fikri hâkimdir[80].

---

76) ATASAGUN; op. cit.; s. 428.

"... bunun içindir ki bilhassa ve mıntıkasına göre çapa hasad ve harman zamanı, maden işletmeleri, inşaat yaptıranlar, hattâ muayyen şehirlerde (meselâ Adana'da) sanayi erbabı dahi bir işçi sıkıntısı çekmektedirler. Umumiyetle de köydeki çapa, hasad ve harman zamanları geçtikten sonra sıkıntı zail olmaktadır". "... (köy)'den gelen akraba ve taallûkat da, yazın kazanılmış paraların suyunu çekmesinden sonra tekrar harman zamanı gelinceye kadar muvakkat bir iş aramak üzere şehirlere akın ve sizlere bizlere müracaat etmek zorunda kalan kimselerdir. Odacılık, hademelik nev'inden is aramaları da, evvelâ, bir işlerin bir ihtisasa ihtiyaç göstermemesi, rahat olması ve bilhassa kışın soğuğuna maruz kalmıyan işlerden bulunması ve nihayet kolayca terkedilebilecek nev'iden olmasındandır".

S. A.; op. cit.

77) Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti; Ankara Çimento Limited Şirketi 1946 Yılı Raporu; s. 5.

78) "Köy Enstitüsünün açılması ise, bu hareketin aksine olarak, başka yerlerde çalışmakta olan kimselerden bir kısmının tekrar köye dönmesine sebep olmuştur".

YASA; op. cit.; s. 57.

79) "Delikanlılar evlendikten sonra köyden ayrılmazlar. Elli seneden beri geçim darlığı yüzünden köyden Antalya şehrine 15 aile göç etmiştir. Dışarı giden bu aileler arasında yalnız bir tanesi zengin bir bakkal olmuştur. Diğerleri arabacılık, amelelik mesleklerini tutmuşlar. Bir ara halen köyde bulunan Süleyman Ağa da Antalya'ya göç etmiş, sekiz sene orada kalmış amma 2000 lira kadar bir para batırınca korkmuş, yine köye dönmüş. Kısacası dışarıya gidenler pek başarı gösteremiyor."

ÜLKEN - KÖSEMİHAL - TANYOL, H. Ziya - N. Şazi - Cahit; Karataş Köyü Monografisi; Sosyoloji Dergisi; Sayı : 6; s. 91.

80) YASA; op. cit.; s. 58.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Bütün bu faktörlere ilâveten köylü - şehirli işçinin ruhî davranış ve inançlarının da en kısa zamanda köye dönmek hususunda müessir olduğu aşikârdır. "Halkımız toprağa ve ziraat hayatına kuvvetli bağlılığı dolayısiyle sanayi ve şehir hayatını devam ettirmeğe pek istekli bulunmamaktadır. Memleketin yüksek kesafetli kısımlarında da sanayide devamlı olarak çalışacak işçilerin kolaylıkla temin edilememesi buna işarettir. Köylünün telâkkileri maddileşmiş olmaktan uzaktır. Umumiyetle köylü toprağı başında kalmayı, refah seviyesini yükseltmek için şehirlere gitmege tercih etmektedir. Türlü incelemelerden, köyde hayat şartları güçleştiği, meselâ toprak sıkıntısı baş gösterdiği takdirde dahi, çiftçinin arazisinden ayrılmak istemediği, yüksek ücretlerin onu devamlı surette fabrikaya celbedemediği, kazancı kendisine kâfi gelmeyince şehire umumiyetle muvakkaten kalmak üzere gittiği neticesi çıkmakta ve son 20 yıl içinde sanayileşme yolunda atılan adımlara rağmen memlekette sezilir bir şehirleşme cereyanı göze çarpmamaktadır. Arazisi kâr getirmeyince derhal onu satarak başka bir ziraî işletme arayan yahut da sanayie geçen tipik Amerikan çiftçisi ile Türk köylüsünün psikolojileri arasında bu bakımdan büyük bir tezat vardır. İnsanın, insan sıfatını ve ruh asaletini arcak, bazı manevî değerlere bağlamakla kazandığı ve maddî gayelere her şeyi feda eden bir tipi, hoş görmek şöyle dursun, korkunç olarak vasıflandırmak gerektiği açıktır. Fakat memleketin ekonomik gelişmesi bakımından, köylüde maddî saiklerin bugününe nazaran kuvvetlenmesi de temenniye değer görülmektedir"[81].

Köylünün sınaî faaliyetlerden hoşlanmadığının en açık delillerinden biri de Zonguldak madenlerindeki işçilerin durumudur. Bilhassa maden işçisi köklü ve devamlı bir aile ocağının köyde kurulup yaşayabileceğine inanmıştır. Bu inanış işçiyi daima toprak ve üstelik geçirdiği pavyon hayatıyla da aile hasreti içinde yaşatmakta ve ocaklarda geçici bir zaman için kalmalarına sebep olmktadır. "Bu sebeple bir yıl zarfında 300 gün ocakta kalanların sayısı parmakla gösterilecek kadar azalmaktadır"[82].

---

81) SARC; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları; op. cit.; s. 275.

82) "Az çok toprağı olan işçileri ocaklara bağlamak ise daha güçtür. Bunlar gelecek mahsule kadar —daradar da olsa— geçimlerini sağlıyacak kadar para kazandıktan sonra, hemen köylerine koşarlar. Bu sebeple, aralarında, yılın 150 gününü bile ocaklarda çalışarak geçirenler azınlık halindedir". DİNÇER; op. cit.; s. 26.

"Başka memleketin köylülerinden ziyade endividüalist olan Türk köylüsü madende çalışmayı pek sevmemektedir. Ancak havzanın bazı köylerinde olduğu gibi, ailesini yaşatacak derecede toprağa malik olmıyan köylüler maden işçisi olarak hizmetlerini arz etmektedirler. Fakat bunlarda

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Ayrıca küçük yaşından beri kendi toprağında, dağda, kırda, bayırda, açık havada kendi başına buyruk olarak yaşamayı bir gelenek halinde devam ettirmiş olan Türk köylüsünü, toprak altında, güneşsiz, havasız yerlerde, tam bir disiplin içinde çalışmağa zorlamak da halli güç bir takım intibak problemleri doğurmaktadır.

Bütün bu faktörlere, bilhassa sanayi merkezlerinde ve büyük şehirlerdeki konut kifayetsizliğini, sanayiideki kötü istihdam şartlarını ve bilhassa düşük ücretleri ilâve etmek gerekir. Sanayideki kötü istihdam şartlarını tekrar köye dönüşte mühim bir faktör olarak kabul etmek şüphesiz pek isabetli olmıyacaktır. Çünkü bizatihî köylü - şehirli işçinin köyündeki yaşama şartları gayet iptidaî ve düşük olduğundan sanayideki şartlar nihaî olarak çok kötü olmaktan tabiatıyla bir hayli uzaktır. Şehirlere gitmek bu tip işçi için daha iyi imkânlara yönelişin bir ifadesi olmakta, fakat bir yandan konut kifayetsizliği, diğer yandan psikolojik bazı sebepler ve bilhassa zaten şehre muayyen bir müddet için gidilmiş olunması, onu tekrar köye dönmeğe mecbur bırakmaktadır. Bu arada sosyal statü meselesini de dikkate almak lâzımdır. Şehir hayatında şahsiyetinin küçüldüğünü, muhitinin olmadığını ve evlenme imkânlarının mahdut kaldığını gören köylü, şüphesiz bunların hepsini kendisine veren köyü tercih edecektir. Diğer yandan, bizatihî sanayiin cesameti ve gelişme derecesi de önemli bir rol oynayacaktır.

---

mühim bir kısmı da muvakkat ve yarı daimî amele olarak çalışmakta (ortalama olarak 45 gün kadar) ve bir miktar para kazandıktan sonra yine köylerine dönmektedir".

SEREN, S.; Madenciliğimiz Hakkında; Çalışma; Sayı : 19; s. 49.

"Türk köylüsü toprağa olan mes'ut bağlılığı yüzünden mecbur olmadıkça köyünden uzaklara gitmez. Bunun sebebi gelenek, ırkî mizaç ve nihayet alıştığı iklim şartları altında yaşamak isteği olduğu kadar şu düşüncedir : İşçi köyünden ayrıldığı günden tekrar köyüne döndüğü güne kadar geçen süre içinde kazandığı parayı bunu kazanmak için sarfettiği zamanla mukayese eder".

BARKIN, Rebiî; Zonguldak Kömür Havzasında Kalifiye İşçi Dâvası; Çalışma; Sayı : 3; s .17.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

Bilim ve Sanat No:8
Ağustos 1981

"1871 AMELEPERVER CEMİYETİ"

"Ameleperver Cemiyeti, aslında küçük esnaflara yardımetmeyi, kredi vermeyi amaçlayan, bu arada '... halen işsiz bulunan namuslu işçilere...' para yardımıyapan 'fakir işçilere iş bulan' bir hayır derneğidir. Kurucu, yönetici ve üyeleri dönemin İstanbul sosyetesinin 'hayırsever' masonlarından olup özellikle Rumlar, bu arada Türk ve Ermeniler ile bazı Fransızlardır. Ameleperver Cemiyeti, İşçi örgütü niteliklerinden hiçbirini taşımamaktadır."

M. ŞEHMUS GÜZEL

TÜRKİYE'de işçi sınıfı, işçi hareketi, sendikacılık, grev vb. konulara ilişkin yapıtların tamamına yakınında "ilk işçi örgütünün 1871'de İstanbul'da kurulan Ameleperver Cemiyeti" (AC) olduğu belirtilmiştir. Bu bir yanılgıdır. Bunun yanılgı olduğunu O. Sencer ortaya çıkarmış,[1] C. Talas da Sencer'den alıntı yapıp konuya açıklık getirmişti.[2] Buna karşın daha sonraki yıllarda yayınlanan birçok yapıtta bu yanılgı sürdürüldüğünden konuya ilişkin bir kaç noktayı bu yazıda belirtmek istiyorum.

AC'den ilk söz eden L. Erişçi'dir. Erişçi bu konuda sadece "Bu arada İstanbul'da bir de Ameleperver Cemiyeti kurulmuştur (1871)" demiştir.[3] Dikkat edileceği gibi Erişçi, AC'nin işçi örgütü olduğundan sözetmemiştir. Nitekim K. Sülker'de "Yapılan araştırmalar, işçilerle ilgili (a.b.ç) bir cemiyetin 1871'de kurulan "Ameleperver Cemiyeti" olduğunu göstermiştir"[4] demektedir. Ancak gerek Sülker[5] gerekse daha sonraki yazarlar Erişçi'ye ve/veya bu kaynaktan alıntı yapanlara zincirleme göndermeler yapıp AC'ni "ilk işçi cemiyeti" diye benimsemişlerdir. Daha ilginci H. Baltoli'nin bu cemiyeti "işçi sınıfını uyuşukluğundan ve durumundan kurtarmak isteyen sosyalizmle dolu bir küme aydının topluluğu"[6] diye nitelemesidir.

Oysa gerçekte AC, 1866'da[7] aralarında Türklerin de bulunduğu Rumlar ve diğer uluslardan tanınmış "hayırsever"lerce kurulmuş bir hayır derneğidir. "Bu derneğin amacı, fakir işçilere (a.b.ç), din ve milliyet farkı gözetmeksizin iş bulmak ve gerekli iş araçlarını sağlamaktır".[8] Dernek "bir Yunan hayır derneği olan 'Omonia' ile ilgili"dir[9] ve aslında İstanbul'daki Yunanlı küçük esnaflara araç-gereç temini ve işyerlerini geliştirmek konusunda yardım etmeği" amaçlamıştır.[10] Nitekim Derneğin 22 Aralık 1867'den, 31 Ocak 1868'e dek yaptığı yardımların dağılımına baktığımızda durum daha iyi anlaşılmaktadır. Bu yardımların dağılımı şöyledir: "Bir Rum ayakkabıcıya, bir Ermeni kayıkçıya, bir müslüman kutu yapımcısına, 2 Ermeni ayakkabıcıya, bir katolik marangoza...".[11] Görüldüğü gibi yardımlardan yararlananlar işçi değil esnaftır.

Daha ilginci AC'nin masonlarca ("Grand Orient"a bağlı "I Prodos" locası tarafından) kurulmuş olmasıdır. "Grand Orient" arşivlerinde araştırmalar yapan ve konuyu iyi bilecek durumda olan P. Dumont bu konuda locaların "insansever" uğraşlarından sözederken şunları söylemektedir: "Bizi ilgilendiren dönemde (19. yüzyılın yarısından I. Dünya savaşı öncesine) Osmanlı İmparatorluğu başkentinde çok sayıda insansever (hayır) örgütler(i) vardı. Aralarında onlarcasının, değişik derecelerde, mason esinli (ilhamlı) olduğunu düşünmek hakkımızdır. Anılabilecek en ilginç olgu "L'Amie du travail" diye isimlendirilen derneğinkidir... 1860'larda kurulmuş olan bu dernek (Societe) "I Proodos" locasının "dinsel olmayan" kollarından biriydi. Kendisini "yararlı bir işe girişmeye arzulu işçilere" borç vermek asıl göreviyle yüklü bir kredi örgütü gibi sunuyordu. Oysa aslında İstanbul'daki Yunanlı küçük esnaflara araç-gereç temini ve işyerlerini geliştirmek (modernleştirmek) konusunda yardımetmek sözkonusuydu".[12]

AC'nin "işçi örgütü" olmadığı

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI - TÜSTAV ARŞİVİ

açık. Çünkü işçi örgütü denince genellikle işçiler tarafından kurulan ve işçilerin ekonomik, toplumsal, demokratik ve siyasal hak ve çıkarlarını korumayı üstlenen, bu konularda uğraş veren örgütler anlaşılır. İsminden kalkarak ve "amele"nin "ameleperver" değil "amele" cemiyeti kuracağı düşünülerek "Ameleperver Cemiyeti"nin bir işçi örgütü olmadığı sonucuna varılabilirdi. Ancak bazı ilk kaynakların bu konuda açık olmamaları ya da AC'yi işçi örgütü kabul etmiş olmaları bu tür bir sav oluşturmaya gerek bırakmamış olmalı. AC, aslında küçük esnaflara yardımetmeyi, kredi vermeyi amaçlayan, bu arada "... halen işsiz bulunan namuslu işçilere..." para yardımı yapan "fakir işçilere... iş bulan"[13] bir hayır derneğidir. Kurucu, yönetici ve üyeleri dönemin İstanbul sosyetesinin "hayırsever" masonlarından olup özellikle Rumlar, bu arada Türk ve Ermeniler ile bazı Fransızlardır. AC, İşçi örgütü niteliklerinden hiçbirini taşımamaktadır.

AC'nin ilk işçi örgütü olmadığını gördük. O halde Osmanlı İmparatorluğunda ilk işçi örgütü hangi örgüttür ve ne zaman kurulmuştur? Bu soruya bir çok yazar 1894 (ya da 1895) de kurulan Amele-i Osmani Cemiyeti (Osmanlı Amele Derneği) (OAC) diye yanıt vermektedir. Sencer, bu konuda "Hakkında belgeler bulunan, sınıfsal yapıdaki ilk işçi derneği, gizli 'Osmanlı Amele Cemiyeti'dir," demektedir.[14] 1830'lar sonrası dönemin bütün birinci kaynakları yani sözkonusu dönemin gazete, dergi, risale, arşiv belgeleri vb. taranıp yeni bilgiler bulunana dek, eldeki ikinci kaynaklara dayanarak OAC'nin ilk işçi örgütü olduğu genellikle kabul edilmektedir. Ancak 1830'lu yıllardan 1908'e dek işçilerin doğrudan kurdukları başka tür örgütlerin de söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle ilkinin 1872'de örgütlendiği bilinen ve 1908'e dek sayıları yüze yaklaşan grevlerin[15] yönetimi için işçilerin kurdukları geçici işçi birlikleri —yani genellikle eylemin sona ermesi ile yokolan örgütler— ve grev komiteleri sayılmalıdır. Ayrıca 1900'lerde Balkanlarda sürekli işçi birliklerine de rastlanmaktadır. P. Dumont, bir yazısında "1900'e doğru Selanik (yahudi) topluluğu birçok karşılıklı yardım sandıklarına ve hatta belli belirsiz sendikal nitelikli birkaç birliğe sahipti" demektedir.[16] D. Şişmanof'da "1904 yılında, tütün merkezlerinden biri olan İskeçe'de (bugünkü Kisanti'de) ayrı ayrı Bulgar, Yunan ve Türk İşçi Komiteleri"nin kurulduğunu ve bunların 1906'da tek bir komitede birleştiklerini[17] belirterek işçilerin bizzat oluşturdukları örgütlere başka örnekler vermektedir.

Bir sonuca ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğunda 1830'larda (makina kırıcılığı ile başlayıp, gösteri ve yürüyüşler ile grevlere ulaşan, olgunlaşan) işçi eylemlerine rastlandığı gibi bütün tüzel yasaklamalara karşın özellikle 1860'lı yıllarda belli bir işçi örgütlenmesinin —işçiye yönelik örgütlenmelerin— sözkonusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemin işçi örgütlenmesi ya da daha geniş bir yaklaşımla işçiye yönelik örgütlenmeyi birkaç başlık altında toplıyabiliriz:

1. Hayır dernekleri: Ameleperver Cemiyeti vb. dernekleri bu başlık altında toplayabiliriz. Bu türe bir başka örnek de "La Societe Operaja İtaliana" (İtalyan İşçi Derneği—İİD)dir[18] AC, Fransa "Grand Orient"ına bağlı bir mason locası tarafından kurulduğu gibi İİD'nin de İtalyan Büyük Locasına[19] bağlı bir İstanbul locasınca kurulmuş olması olasılığını akla getirmektedir. Gerçekten 1850'li yıllardan sonra Osmanlı İmparatorluğunda masonluğun belli bir canlılık göstermesi sonucu İstanbul'da ve etkili olduğu diğer kentlerde masonların birçok yardımsever dernekleri, bu arada "işçi"leri de korumak amacı ile dernekler kurdukları bilinmektedir. Ancak bu derneklerin etkinliği 1878 sonrasında Abdülhamid'in baskı ve istibdadı sonucu gittikçe azalmış hatta yokolmuştur. Abdülhamid'in ticari amaçlı şirketlerin kurulmasından bile ürktüğünü hatırlamak gerekir.

2. Bizzat işçilerin kurdukları dernekler: Bunlar geçici işçi birlikleri, grev komiteleri, sürekli işçi birlikleri, işçi komiteleri ve Osmanlı Amele Cemiyeti gibi yarı siyasal-yarı sendikal[20] zaman zaman istibdad, baskı ve tüzel yasakların zorlaması sonucu gizli olarak oluşturulmuş örgütlerdir.

3. Yardımlaşma ve tekaüt sandıkları: Daha çok loncaların "orta sandığı" geleneği sonucu ve sosyal güvenlik kurumları olarak 1880'li yıllarda madenler, tersaneler, demir ve deniz yollarında, dokuma imalathane ve fabrikalarında oluşturulan örgütlerdir.

Sonuncu tür örgütler günümüz Sosyal Sigortalar Kurumunun işyeri, işletme düzeyindeki sınırlı öncülleri olarak düşünülebilir.

İlk tür örgütlere günümüzde artık -en azından işçiler bakımından- rastlamıyoruz. İkinci tür örgütler ise gerçek işçi örgütlerinin Türkiye'deki ilk çekirdekleri olsa gerek. İşçilerin bu arada, özellikle İstabdadın artık dayanılmaz bir duruma geldiği 1900'lerde siyasal örgütler içinde de yeraldıkları, "Selameti Umumiye Klubü" üyeleri arasında bir işçi bulunduğu bilinmektedir. Yine bu yıllarda zaman zaman hoşnutsuzluklarını greve giderek gösteren işçilere İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) nin ilgi ile yaklaştığı da gözlemlenmiştir. Gerçekten1906'larda İTC liderlerinin bir bölümü işçilere yanaşmakta, onların haklı olduklarını benimseyip İstibdada karşı İTC'ni desteklemelerini istemekteydi. İTC'nin ve işçi hareketinin başkent İstanbul'a oranla baskı, jurnal ve İstibdadın göreceli gevşek olduğu Selânik ile diğer Balkan ve Makedonya kentlerinde örgütlenmiş olmaları bu ilişkilerin bağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak İTC iktidara geçince işçi eylem ve örgütlerine karşı olumsuz tavır takınmakta gecikmeyecektir. II. Meşrutiyet'in ilânını izleyen günlerde yoğun bir şekilde ülkenin bir çok bölgesinde düzenlenen grevleri önlemek amacıyla 8 Ekim 1908'de çıkarılan Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat bu konuda ilginç bir göstergedir.[21] Bu tüzel belgede "sendika" yasağının getirilmesi (m.8) ve o zamana dek "teşekkül etmiş bulunan sendikalar"ın "mefsuh" sayılmaları (m. 11) 1908'in hemen öncesinde "sendika"nın bilindiğini, bazı işçi örgütlerinin "sendika" adını aldıklarını göstermesi bakımından ilginçtir. Bundan işçilerin 1908'in hemen öncesinde sendikalar da kurdukları sonucunu çıkarabiliriz. Ancak bu konuda kesin sonuçlara varmak için dönemin birinci kaynaklarını tanımak gerektiğini vurgulayalım.

İşçiler, Osmanlı İmparatorluğunda Abdülhamid İstibdadına, tüzel yasaklara, deneyim ve yetenekli öncü yokluğuna karşın sınırlı ölçüde de olsa belli bir örgütlenme uğraşı vermiş, eylemler yapmışlardır diyebiliriz. 24

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanında işçilerin bu uğraşları belki belli bir rol bile oynamıştır. Bu konuda asıl sonuçların ancak dönemin birincil kaynaklarının yetenekli kişilerce yeterli bir şekilde taranmasından sonra çıkarılabileceğini bir kez daha belirtmek gerekiyor.

1) O. Sencer: Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı, Habora Kitabevi Yay. İstanbul, 1969, s. 96-7, 103-5, 155 vd.
2) C. Talas: Sosyal Ekonomi, AÜSBF Yay., Ankara, 1972, s.250-1.
3) L. Erişçi: Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak), Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 4 AC'nin kuruluş tarihi olarak 1871'in verilmiş olmasının nedeni bu cemiyetten ilk kez bir Türkçe gazetenin AC üyelerinden bir kısmının cemiyete gösterdiği "himmeti celile ve muaveneti cemileden dolayı" Zaptiye Müşirine altın madalya takmaları töreni dolayısıyla sözetmesinde aranabilir (Terakki Gazetesi, 14 Nisan 1871, Sencer: 155-6 ve 97, dn: 1). Oysa gazete haberinde başkentte "bulunan (a.b.c.) Ameleperver Cemiyeti..." (Sencer: s.155) denildiğinden 1871'in kuruluş tarihi olarak alınmaması gerekirdi.
4) G. Lefranc-K. Sülker: Dünyada ve Bizde Sendikacılık, Varlık Yay., İstanbul, 1966, s. 137.
5) A.y.
6) A. Bartoli: Le mouvement syndical en Turquie", Cahiers de l'ISEA'da, no: 107, Kasım 1960, s. 49.
7) Sencer: S. 104, Sencer, 27 Nisan ve 8 Mayıs 1866 tarihli "La Turquie" (Fransızca) gazetelerini kaynak olarak göstermektedir. Gazetede derneğin ismi "L'Amie du Travail" olarak geçmektedir ki Türkçeye İ... (Emek) Dostu diye çevrilebilir. Ve Terakki Gazetesi yukarıda sözünü ettiğimiz nüshasında bu ismi "Ameleperver Cemiyeti" diye Osmanlıcaya çevirmiş olmalıdır.
8) Sencer: a.y. "La Turquie", 8 Mayıs 1866.
9) Sencer: a.y. "La Turquie", 27 Nisan 1866.
10) P. Dumont: "La Turquie dans les archives du Grand Orient de France, les loges maçonniques dobedience française a İstanbul 1 du milieu du XIXe siecle a la veille de la premiere guerre mondiale", (1-5 Temmuz 1980'de Strazburg da düzenlenen Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tarihi kollokyumuna sunulan tebliğ), s. 40.
11) Sencer: s. 105, "La Turquie ', 24 Şubat 1868.
12) Dumont: a.y. Dumont, arşiv belgelerini ve bu arada "Le monde maçonnique"i (Kasım 1874, s. 304-5) kaynak olarak vermektedir.
13) Sencer: s. 104.
14) A.g.k.: s. 157. Sencer, daha sonra OAC'ne ilişkin bir çok bilgi vermektedir. Bu konuda ayrıca bk. Sülker: s. 138-9; Erişçi. s. 8; Talas: s. 251.
15) 1872-1908 Dönemi grevleri için bk.: Sencer: s. 128 vd. Bu konuda K.Sülker'in yukarıda verdiğim yapıtına ve diğerlerine de bakılabilir.
16) P. Dumont: La structure sociale de la communaute juive de Salonique a la fin du dix-neuvieme siecle", Revue Historique, CCLXIII/2 (ayrı bası), s. 381. "Vers 1900, la communaute (juive) salonicienne disposait de multiples caisses de secours mutuel et aussi de quelques unions a caractere vaguement syndical" (a.b.ç.).
17) D. Şişmanov: Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965), Belge Yay., İstanbul, 1978, s. 43-4.
18) Sencer: s. 104.
19) 1850'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğunda masonluk belli bir canlılık dönemi yaşamıştır. 1870'li yıllarda İngiltere Büyük Locasına bağlı "İngiliz localarının sayısı İzmir'de altı; İstanbul'da üç, ve Efes'de bir olmak üzere on'dur... Fransa Grand Orient (Büyük Doğu) dört Loca'ya sahiptir İstanbul'da üç, Beyrut'da bir–; (İtalyan Büyük Locası) ise üç loca'ya sahiptir– İstanbul'da iki; Şam'da bir İrlanda ve İskoçya Büyük Locaları ise birer locaya sahiptirler– (Irlanda) İstanbul'da, (İskoçya) Beyrut'ta" (R.F. Gould: "Masonluk tarihi", Türkiye 1887", Süreç dergisi, no: 3, Temmuz 1980, s. 12-3. Fransa esinli masonluk için ayrıca P. Dumont'nun yukarıda belirttiğim tebliğine de bakılabilir). Mason localarının özellikle İstanbul'da yoğun oldukları görülmektedir.
20) OAC, bir yandan işçileri örgütlemeyi öte yandan Abdülhamid İstibdadına karşı savaşmayı amaçladığından yarı sendikal yarı siyasal nitelikli bir örgüttür. Birçok Avrupa ülkesinde de ilk işçi örgütleri bu nitelikte doğmuştur. Bu olgu, ayrıca, Osmanlı İmparatorluğundaki ilk işçi örgütü olarak kabul edilen OAC'nin siyasal uğraş verdiğini göstermesi bakımından da ilginçtir.
21) M.Ş. Güzel: Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı, Bilimsel Yay., Ankara, 1980, s. 71 vd.

Şükran Kurdakul

Düşün ve Edebiyatımızda

Şairler ve Yazarlar Sözlüğü

- 1076 Şair, yazarın yaşam öyküsü, yapıtları, kişilikleri üzerine kaynaklar.
- Cumhuriyet döneminde çıkan başlıca edebiyat dergileri dizini.

Bütün kitapçılarda
Başvuru: Gözlem Yayınevi
Cağaloğlu-İstanbul

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Sı. 6/Mart 80

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI · TÜSTAV ARŞİVİ

TARİŞ OLAYLARININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Cemal HEKİMOĞLU

Ciddi ve kalıcı bunalımlarla sarsılan Türkiye kapitalizmi ve onun 2.5 aylık iktidarı, uygulamaya geçirdiği ekonomi politikaya uygun olarak, yükselmeye başlayan öznel etkensiz devrimci duruma karşı terörü yönlendiriyor. Önemli bir sol potansiyelin bulunduğu İzmir, bu çalışmaların odak noktası durumuna geldi. Faşist MHP hareketinin pek az gücü olduğu bu ilimizdeki son gelişmeler, kuşkusuz yalnızca bu durumdan doğan başluğu doldurma niteliği taşımamaktadır. Yeni hükümetin özellikle TARIŞ üzerine geliştirdiği uygulamalar, ileride sol potansiyelin gösterebileceği olası niteliksel dönüşümü şimdiden yok etme amacını taşımaktaydı. Ve bu tür bir operasyonla «güçlü iktidar», «devletten yana iktidar» görüntüsünün pekiştirilebileceğine inanılıyordu. Yeni koşullarda yeni bir biçimde yararlanılacak olan TARİŞ işletmeleri, tüm bu planlar için elverişli bir zemin olarak görülmekteydi.

Yeni hükümetle birlikte geleceği sanılan sıkıyönetimin yokluğu, İzmir için daha değişik planların yapıldığının bir göstergesiydi.

Bu planların yanında, özellikle İMF'nin çok doğrudan karıştığı ekonomik ve «turistik» nedenlerin işe karıştığı biliniyordu. Bu hükümetin ilk haftalarında, İzmir'de, eski dönemden pek görünür farkı olmayan uygulamalar sürüyordu. Ancak hemen göreve atanan vali'nin ve diğer devlet kadrolarının yerlerine oturması ile bu «rehavet» döneminin sonu geldi. İlerici, demokrat polislerin «merkeze» «mali şubeye» alınmaları; yerlerine faşistlerin yerleştirilmesi bu sürece dürtü vermiş oldu. Çeşitli yerlerde küçük çatışmalar doğuran bu durum, son 1-1.5 ay içerisinde çok önemli boyutlara ulaştı. İlk ciddi gelişmeler Buca Eğitim'de açığa çıktı. Burada bulunan öğretmenlerin de önemli katkısıyla süreklilik kazanan eğitim, keyfi bir kapatma kararıyla durdurulunca, İzmir'de bu dönemin ilk kitlesel çatışması gerçekleşti. Böylelikle İzmir'de varolan devrimci potansiyelin artık üçlü dayanağı durumuna gelen

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ

Ege Üniversitesi, TARİŞ ve Buca Eğitim üzerine tezgâhlanan yasal terör başlamış oldu. Ancak bunların sonucunda önemli bir direnme gücünün varlığı da ortaya çıkmış oluyordu.

Daha sonra TARİŞ'te bir kısım işçinin çıkarıldığının açıklanması ile gelişmeler tüm İzmir'i ve bu arada önemli ölçüde Üniversite'yi de etkilemeye başladı.

Kitlesel Direnişten «Korsan» Kıvılcımlara

Polisin TARİŞ'te arama yapmaya kalkması ile başlayan işçi direnişi ve bu direnişe yapılan saldırılar şu kısa dönemde bazı hedeflerin sonuçlandırılacağının göstergesi oldu. Aynı günlerde Ege Üniversitesinde TARİŞ işçileriyle dayanışma amacıyla başlayan direniş, yaklaşık 6 - 7 saati bulan silahlı çatışmaya ve daha sonra Üniversite'de derslere ara verilmesine dönüştü. Görülenler, gelişmelerin pek planlandığı gibi olmayacağını ya da en azından sonuçlarının ağır olacağını vurguluyordu. Özellikle, örgütsüz de olsa solun direnme gücünün fazlalığı, zaten zedelenmiş olan «devletin saygınlığını» yıpratacağa benziyordu. Bu nedenle bir-iki gün içerisinde bir geri çekilme gözlenmemiş oldu. En azından ilericilerin direnme gücü tartılmış ve bir anda üzerine gidilmesinin doğuracağı sonuçlar değerlendirilmişti. İlk güç yoklamalarında ciddi bir darbe yenmesi, bir anda işçilerin direnişleriyle baş başa kalmalarına neden oldu. İşçilerin çoğunluğunun politik bilinçten yoksun olmaları, önemli bir kesiminin de yalnızca ekonomik nedenlerle mücadele içinde olduğunun kavranması burjuvazinin yeni bir saldırı için aradığı güvenceleri oluşturuyordu.

Bu koşullarda işçiler arasında yavaş da olsa başlayan çözülme sürecinin önemli boyutlara ulaşabileceği sırada karşı cephede caresizlik içerisinde kıvranan burjuvazi ve onun yeni koşullardaki iktidarı zamları açıklayıverdi. Yaşam koşullarının dayanılmayacak boyutlara doğru gitmesi,İzmir'de özel olarak planlananlarla pek çakışmayan bir durum oluşturdu. Örneğin, daha önce planlanan ve DİSK'in düzenlediği miting, son yılların en kitlesel gösterilerinden biri oldu. Kurtuluşun nerede olduğunu göremeyen ama soyut olarak bu düzene karşı çıkan emekçi kesimlerin tepkileri, İzmir'de terör uygulayıcılarının kimliğinin tartışılmayacak biçimde net olmasının da etkisiyle, bir hayli yükselmiş oldu.

Bu arada TARİŞ yönetiminin işletmeleri bir haftalığına tatil ettiğini açıklaması ile tekrar hareketlenen direniş, bir anda tüm

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ

İzmir'de yaygın, ancak belirli bir disiplin ve örgütlülükten yoksun eyleme dönüştü. Özellikle işçilerin oturduğu mahallelerde çeşitli grupların çalışmalarının da etkisiyle halkın önemli bir bölümü bu gösterilere katıldı. Ve olaylar bir-iki semt dışında tüm İzmir'i etkilemeye başladı. İlk yoklamalarda direnme gücünü sağlıklı bir şekilde ölçen burjuvazi, savaş manevralarını andıran bir disiplin ve ciddiyetle emekçilere yüklenmeye kalkınca çok önemli sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bu önemli sorunların başında, burjuvazi basınının ve TRT'nin olayların önemini ve boyutlarını fotoğraflarla, dehşet içerisinde açıklaması geliyordu. Televizyona yansıtılanlar, gazetelerde büyük yaygara ile yayınlanan resimler «bir avuç komünist militan» ve «sağduyu sahibi işçilerimiz» edebiyatını gülünç bir duruma düşürüyordu. Bir yandan on-onbeş kişinin dışardan müdahalesinden sözediliyor, bir yandan da Latin Amerika ülkelerindeki sokak çatışmalarını andırır sahneleri ustalıkla gösteriliyordu. Sıkıyönetim bu duruma açıkça müdahale ederek, haberlerin hazırlanmasında daha dikkatli ve düşünceli davranılmasını öğütledi. Bu örnek bile, burjuvazinin çaresizliğinin açık göstergesi idi.

Ancak, örgütsüzlük ve yapılan biçimsel yanlışlar kaçınılmaz olarak yenilgiyi (kuşkusuz kısa dönemde) getirdi. Büyük bir özveri ve cesaretle işçilerin yanında yer alan öğrenci gençliğin, kitlesel direniş kırıldıkça bu kez sürükleyici güç olmaya başlaması, bu kırılmayı daha da hızlandırdı. Öyle ki, son zamanlarda İzmir, birarada gelen her on kişinin «korsan» gösteri düzenlediği bir il durumuna geldi. Ama öncekilerden önemli bir ayrılıkla : Emekçi halkın önemli bir kesiminin tepkisini çekmeden ve bir ölçüde onlardan destek görerek.

Ve sonunda, son kalan Çiğli İplik işletmelerinin de boşaltılması ile TARİŞ direnişi son buldu. Ne var ki, sürekli zayıflasa da İzmir'deki hareketliliğin genel olarak son bulması mümkün görünmüyor. Bu geçici yenilgi döneminin değerlendirilmesi ve nedenler üzerinde durulurken teknik hatalara takılıp kalınmaması, ilerisi için sonuçlar çıkarılırken önemli bir etken olacaktır.

Gerilemenin Nedenleri İzmir'deki gelişmeler, Türkiye'deki genel durumu hem burjuvazi, hem de sol hareket açısından çok açık bir biçimde ortaya koydu. Öncelikle, ülke bütününde «devrimci durumun varlığı» tartışılamayacak bir şekilde kendisini gösterdi. Burjuvazi, kısa dönemde «işi bitirdiğini» düşünebilse de, ilerideki niteliksel dönüşümlerin tohumlarının bugünden ekildiğinin de bilincinde

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ

olmalı. Ve en önemlisi, güçlü bir sosyalist örgütün kotarıcılığında, kendi geleceğinin pek parlak olmadığının bilincinde burjuvazi İzmir özelinde de, durumu sakinleştirici ve üstelik de kalıcı nitelikte hiçbir şeyin yapılamayacağını görüyor. Halkın eskisi gibi yaşamak istemediğinin, kendisinin de kısa dönemler için bile çözüm getirici bir durumda olmadığını açık açık görüyor.

Çaresiz olan diğer kesim de sol hareket. Daha gelişmeler başlarken bile sonucun aşağı yukarı belli olması ve özellikle son «genelkurmay mektubunun» değerlendirilmesinde çok aceleci davranılması, devrimci hareketi bir telaş içerisine soktu. Bu nedenle eylemler sırasındaki biçimsel yanlışlık ve eksiklikler tartışılırken ayni anda solun genel durumunun değerlendirilmesi gerekiyor. Yoksa, bu gelişmelerin günahlarının ve sevaplarının liste halinde ortaya dökülmesi pek bir anlam taşımayacaktır. Sol hareket özverisiz mi davrandı? Kesinlikle hayır. «Teknik olanaksızlıklar» mı yenilgiyi hazırladı? Yine hayır. O halde sorunu daha genel alanda ele almak gerekiyor.

Türkiye'de yükselen bir devrimci durum yaşanıyor. Ancak sosyalist hareketin bu yükselişe ayak uyduramadığı da pek açık. Bu nedenle sol çizgilerin böylesi dönemlerde ortaya çıkacak kendiliğinden eylemlere sağlıklı bir şekilde yön verme olanakları kesinlikle yok. Bir kere sosyalist ideoloji, kısır ve etkisiz bir durumda. Diğer yandan, geçmiş dönemlerde «demokrasi mücadelesi» adına ana mücadele alanının terk edilmesi, bağımsız örgütlenmenin unutulması, gelişmelerin yığınların yanında, ama yığınların mantığıyla değerlendirilmesi, başarısızlığın ana nedenlerini oluşturuyor.

Geçmiş dönemde kısa vâdeli hesaplar nedeniyle CHP'ye dört elle sarılınmasının sakıncalarını, sosyalistler bugünleri görerek vurguluyorlardı. Şimdi daha açıkça gözüküyor. Sosyalistler için sorun hiçbir zaman, CHP'nin «daha az baskıcı» yada «kötünün iyisi» olarak ortaya çıkması olmamalıydı. CHP'ye koşulsuz destek verilerek sosyalist mücadele alanının terkedilmesi, bugünkü durumun başlıca etkenlerindendir. Hiç kimse, 22 aylık CHP yönetiminde olmayan baskı döneminin, bir iki ayda İzmir'e sıçramasını, «CHP gitti böyle oldu» diye değerlendirmesin. Bu saldırıları yeterince karşılayacak kadrolar nerede? Bu kadrolar nasıl oluşur? CHP'yi desteklemekle bu kadroların oluşumunu sağlamak bir birliktelik taşıyor mu? Yoksa bu kadroların oluşması herkesce çok ıskalanan bir perspektifle, (Sosyalist İktidar) persfektifiyle mi oluşur? Ve o çok

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

sözü edilen düzenle bütünleşmek, bu perspektifin olmamasıyla mı ortaya çıkar? Dünya sosyalist hareketi tarihi bizlere «sosyalist mücadelenin sürekliliği» diye bir gerçeği miras bırakmış. İzmir'de de somutlanan eksiklik, bu mirastan yararlanmamaktan gelmiyor mu? Bu sorular mutlaka değerlendirilip, yenilgi döneminden ilerdeki başarılara meyve toplanacaktır. Ve «bu kadar iş yaptık, niye iktidarı zorlayamıyoruz?» diye sormaya başlayan özverili devrimci demokratlar, daha kapsamlı sorular sorup, tartışmaya başlayacaklardır.

Görevler İzmir'deki olaylarda sol, kendi dışında gelişen bir duruma müdahale edememenin sıkıntısını çekti. Belirli bir gücü olan gruplar tüm olanaklarıyla çalıştılarsa da, bu sıkıntı sürdü. Bu sıkıntılardan kurtulmak için «Şanlı,» «Utkan» sıfatlarını dilden düşürmemek yerine, «kendiliğindenliğin, örgütlülük ve bilince neden üstün geldiği» tartışılmalıdır. Kuşkusuz, «gerileme dönemi» derken, gelişmeleri kesinlikle küçümsemiyoruz. Kimse de küçümseyemez. Ama, sosyalist mücadeleyi küçümseyip, böylesi dönemlerde önemli bir potansiyeli hırpalatanlara bu mücadeleyi küçümsemenin faturasını anlatmaya çalışıyoruz.

Şu satırların yazıldığı sırada, faşist hareketin bir evi basıp, bir öğretmeni öldürdüğü haberi ortaya çıkıyor. İzmir'de uzunca bir dönem etkinliği olmayan MHP, yasal terörün yanında yavaş yavaş kadrolaşmaya başlıyor. Ve İzmir'e sıkıyönetim gelse de gelmese de, sol hareket bu kadrolaşma tarafından kırdırılmaya çalışılacaktır. İzmir'deki devrimci hareket zor günlerle karşı karşıyadır. Bu dönemde çok yönlü bir mücadele verilmesi gerekiyor. Hemen hemen tamamen faşistleşip, açıkça terör yaratan güçlerin yanında yavaş yavaş kabuğundan çıkmağa başlayan faşist hareket karşısında sosyalistleri önemli görevler beklemektedir. Öncelikle, sol hareketin tıkanıklığı anlatılmalıdır. Ancak, gelişmelerin dışında kalarak, kendi içine kapanmak sosyalistlerin işi değildir. Geleceğe ilişkin perspektif unutulmadan, faşist kadrolaşmaya karşı güçleri oranında mücadele etmek zorundadırlar. TARİŞ'ten sonra Buca Eğitimin, Ege Üniversitesinin faşistleştirilmesi veya kuşatma altına alınması engellenmelidir. Tabii diğer görev de sorumluluklar unutulmadan.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Toplum ve Bilim
N-17 bahar 82

1974 - 1980 DÖNEMİNDE BELEDİYELERDE İŞÇİ - İŞVEREN İLİŞKİLERİ

Yıldırım KOÇ(*)

GİRİŞ

1980 yılı sonunda belediyelerde 100 binin üstünde işçi ve 20 bin civarında memur çalışmakta, bu insanlar milyonlarca kentliye çeşitli alanlarda hizmet götürmekteydi. Ancak 1974-1980 döneminde Türkiye'deki toplumsal sistemin irrasyonal işleyişi (belediyelere yüklenen görevlerle sağlanan olanaklar arasındaki dengesizlik) yaygın işçi eylemlerinin ortaya çıkmasına neden olan bir yerel yönetim-merkezi yönetim çelişkisini gündeme getirdi.

Bu çalışmanın amacı, 1974-1980 döneminde kamu kesimi içinde de özel bir yeri olan belediyelerde istihdamı ve işçi-işveren ilişkilerini kısaca ele almak, belediye-merkezi yönetim çelişkisinin işçi hareketi üzerindeki etkilerini kısaca incelemektir. Çeşitli ülkelerde sanayi işçileri işçi hareketinin başını çekerken, Türkiye'de bir dönem hizmet sektöründeki işçilerin bu denli hareketlenmesinin nedenlerinin incelenmesinin, Türkiye toplumunun ve işçi hareketinin bir döneminin ve önümüzdeki yıllardaki dinamiğinin kavranmasına ve gelecekte 1974-1980 dönemi işçi hareketinin değerlendirilmesinde hatalara düşülmesini önlemede yararlı olacağı kanısındayım.

I. BELEDİYELERDE İSTİHDAM

Ele alınan dönemde belediyelerde önemli sayıda emekçi istihdam edilmektedir. Çalışanlar şu statülerdedir: Seçimle gelen görevliler, belediye memurları, daimi hizmetliler (müstahdemler), geçici hizmetliler, yevmiyeli personel, sözleşmeli personel, işçiler.

Bu grupların sayıca en önemlileri, belediye memurları ile 1475 sayılı İş Yasasına bağlı olarak çalışan daimi hizmetliler, geçici hizmetliler ve işçilerdir.

Belediye memurları devlet memurlarından farklı bir yasal statüye sahip olmalarına rağmen, hak ve yükümlülükleri açısından farkları yoktur. Maaşları da her yıl bütçe yasasında saptanan katsayıya göre belirlenir.

Belediye memur ve daimi hizmetlilerinin istihdam koşulları 29.3.1943 tarih ve 2-19673 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kabul edilen «Belediye Memur ve Müstahdemleri Nizamnamesi» ile düzenlenmiştir.

Bu tüzüğün belediyelerde istihdam açısından önemi, belediye dışındaki tüzel kişiliklerin belediyeler üzerindeki vesayetini düzenlemesidir. Tüzüğün dokuzuncu maddesine göre, Ankara ve İstanbul belediye başkan yardımcıları ile belediye idare şube amirleri ve belediye şube müdürleri, belediye başkanlarının önerisi üzerine İçişleri Bakanlığı'nca atanır. Belediye başkanlığının Bakanlar Kurulu kararı ile atanmış kişilerce yürütüldüğü durumlarda, il merkezi olan yerdeki memurlar valilerce, il merkezi olmayan yerlerdeki memurlarsa kaymakamlarca atanır. Belediye sağlık müdürleri, belediye doktorları, eczacıları, kimyagerleri, hemşire ve ebeleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca; yüksek mühendis, yüksek mimar, mühendis, mimar ve fen memurları İmar ve İskan Bakanlığı'nca atanır. Veterinerlerin ve tarım işlerinde çalışanların tayinleri Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın belediye ayar memurlarının tayinleri ise Ticaret Bakanlığı'nın onayıyla tamamlanır.

ASU, EGO, İSU, İETT ve ESHOT kurumlarında teknik personel tayini ve bu kişilerin özlük işleri Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nca yürütülmektedir.

Belediyelerdeki memur sayısı, bir taraftan yeni belediyelerin kurulmasına, diğer taraftan mevcut belediyelerin büyümesine ve ayrıca belediyelerin (diğer kamu kesimi işyerlerinde olduğu gibi) siyasi partilerce taraftarlarıyla doldurulması nedenlerine bağlı olarak sürekli arttı. Tüm belediyelerde 1950 yılında 5.977 aylıklı kadrolu memur çalışırken, bu rakam 1959 yılında 9.199, 1965 yılında 11.364 ve 1970 yılında 14.093 oldu. Ücretli daimi hizmetli ile geçici hizmetli statüsünde çalışanların toplam sayısı da 1950 yılında 11.983 iken, 1959 yılında 27.794'e, 1965 yılında 31.822'ye ve 1970 yılında da 39.025'e yükseldi.

Belediyeler arasında en fazla işçi statüsünde çalışanın istihdam edildiği yer, İstanbul merkez ve bağlı belediyelerdir. 1973 yılında İstanbul merkez ve çevre belediyelerinde 9.620 memur, 280 teknik eleman, 201 tiyatro sanatçısı, 7.694 işçi, 2.038 Sular İdaresi Persone-

(*) ODTÜ İdari İlimler Fak. İşletmecilik Böl. Öğretim Asistanı.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV ARŞİVİ
TÜSTAV TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

li ve 10.125 İETT personeli bulunuyordu (Orhan Ergüder, «Devlet ve Merkezi İdare ile İlişkiler,» **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul'un İdari Sorunları Semineri**, s. 225.)

1980 yılı Temmuz ayında yaptığımız bir ankete İstanbul Belediyesi'nin gönderdiği yanıta göre, belediyeye bağlı müdürlüklerde (çevre belediyeler dahil) çalışan işçilerin sayısı 11.979'du. İSU ve İETT'deki işçi statüsündeki çalışanlarla birlikte bu rakam 15 bini aşmaktaydı.

1980 yılında Ankara Belediyesinde çalışan işçilerin sayısı ise 11.100 civarındaydı. EGO eski genel müdürü Ertuğrul Amasyalı'nın Devrimci Belediyeler Derneği Yayın Organının Haziran 1977 tarihli sayısındaki yazısından, EGO bünyesindeki personel sayısının 1974 yılı sonunda 2.674 iken 1977 yılı Nisan ayında 2.324'e düştüğünü öğreniyoruz. Aynı derginin Mart 1977 sayısında ise, Ankara Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğünde 1.500 süpürgeci, 700 yükleme işçisi ve 150 seyyar işçinin çalıştığı belirtiliyor. (İsmet Çanakçı, «Başkentin Temizliği Konusunda Halkımıza Düşen Görev.»)

İstanbul ve Ankara Belediyeleri dışında İzmir (9.000 işçi), Gaziantep (2.300 işçi), Mersin (2.000 işçi), Balıkesir (2.000 işçi), Kayseri (1.923 işçi) ve Konya (1.667 işçi) merkez belediyelerinde önemli sayıda işçi çalışıyordu.

1974-1980 döneminde belediyelerde çalışanların sayısı hem gerektiğinden fazla, hem de gerektiğinden azdı.

Ele alınan dönemde belediyelerde yaygın olarak karşılaştığımız personel politikasını Ertuğrul Amasyalı şöyle eleştirmektedir:

> «Personel sağlanmasında güdülen politika, kuruluşun görevlerini zamanında yerine getirecek ve ileriye dönük plan ve programlar yapacak kapasitede eleman yerine, herhangi bir görev için gerekli öğrenim düzeyine dahi sahip olmayan, ancak her emre 'evet' diyebileceklerin alınması şeklinde olmuştur.» (EGO Genel Müdürlüğünün Sorunları ve 1974-75-76-77 Yılları Çalışmaları,» D.B.D. Yayın Organı, Haziran 1977, s. 49-50.)

1977 yılında Ankara Belediyesi Temizlik İşleri Müdürü olan İsmet Çanakçı da, 2.350 işçinin varlığına rağmen, görevlerini yerine getirmede yetersiz kaldıklarını belirtmekte, şunları söylemekteydi: «1976 yılında Temizlik İşleri Müdürlüğünü denetleyen yetkililer, 450 işçinin daha Temizlik İşleri Kadrosuna katılmasını zorunlu görmektedir.» (Çanakçı, a.g.e.)

Belediye personelinin yetersizliği salt 1970'lerin bir sorunu değildir. 1969 yılında yayınlanan ve 154 küçük belediyeden gelenleri kapsayan bir anketin sonuçları da, bu noktayı vurgulamaktadır:

> «Ankete katılan belediyelere, gelmekte oldukları belediyelerin bugünkü personelinin gerek nicelik, gerekse nitelik bakımından yeterli olup olmadığı sorulduğunda, hemen bütün belediyeler yetersizlikten yakınmışlardır. Belediye personelinin nitelik yönünden yetersiz olduğunu bildirenlerin oranı (% 74), sayıca yetersiz olduğunu bildirenlerin oranından (% 66,8) biraz fazladır.» (Cevat Geray - Ruşen Keleş, **Personelinin Gözüyle Küçük Belediyelerin Sorunları**, s. 52.)

Bürolar dışında çalışan belediye personeli nitel ve nicel olarak yetersizken, bürolarda aşırı istihdam vardı. Bu da belediye işverenin 1974-1980 dönemindeki özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak kamu kesiminde ve özel olarak belediyelerdeki bu aşırı istihdam, ülkedeki yetersiz sanayileşmenin ememediği işgücü fazlasının sisteme hayatî bir zarar vermeden etkisizleştirilmesi içgüdüsünün doğal bir sonucudur. Sanayileşmenin niteliği ve düzeyi değişmediği sürece de, mevcut ekonomik-toplumsal-politik sistem toplumsal patlamaları önleyici çeşitli mekanizmaları getirmeye çalışacaktır. Belediyelerdeki çarpık ve aşırı istihdam sorununun çözümü belediyelerde değil, sistemdedir. Belediyelerdeki işçi-işveren ilişkileri de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Belediyelerde işe alma yetkisi belediye başkanına verilmiştir (1580/96: «Bilumum belediye memurları ilk içtimaında belediye meclisince tasdik olunmak şartiyle, belediye reisi tarafından intihap ve tayin olunur.») Belediye başkanının tayin yetkisindeki tek kısıtlama, akrabalıktır:

> «Belediye reisleri tayinleri kendilerine ait memuriyetlere baba, ana, oğul, kardeş, kayınpeder, kayınbirader, damat; enişte, yeğen, amca, dayı, teyze, hala, baldız, karı ve koca ve kızlarını tayin edemezler, belediye reisi ile bu derece karabeti olan memurların reisin bulunduğu belediyede içtimaları caiz değildir. Bu derecedeki akraba bir dairenin aynı şubesinde veya heyette içtima edemez, belediye reisinin intihap ve tayininden evvel nasbedilmiş memurların hakları mahfuzdur.» (Belediye Memur ve Müstahdemleri Nizamnamesi, M. 19.)

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

Belediye Yasası'nın 117. maddesinin 16. fıkrasında, maaş ve ücretler toplamının belediye gelirinin yüzde 30'unu geçemeyeceği hükmü de, 1974-1980 döneminde personel istihdamını kısıtlamada etkin olamamıştır.

Belediyeler, diğer kamu kesimi işyerleri gibi, 1974-1980 döneminde mevcut sistem için bir subap görevi üstlenmişti. Diğer taraftan, belediye başkanları siyasi partiler arasındaki mücadelede taraftı. Genellikle bir siyasi partinin adayı olarak belediye başkanlığına seçilmişti. Mevcut toplumsal ve politik ilişkiler içinde de doğal olarak partisine ve kendisinin seçilmesine çeşitli biçimlerde katkıda bulunanlara karşı belirli «sorumluluklarını» yerine getirecekti. Bu sorumlulukların en yaygın görüleni ve etkeni de, belediyeye «adam almaktı.» Birçok belediyede her yönetim değişikliğini çok sayıda işçi ve memurun işe alınması izlemiştir. Aynı partiden farklı hiziplerin temsilcilerinin belediye başkanlığına gelmesinde ise işe almalar ve işten çıkartmalarda bu kez hizip çıkarları öne geçti. İşe alınan kişilerin çok azı gerçekten çalışmaktaydı. Bir kısmı ise hiç işe dahi gelmeden maaşını alıyordu.

İşe almalarda olduğu kadar işten çıkartma veya işten çıkartmayı hedefleyen çeşitli davranışlarda da (işyeri değiştirme, çok iş yükleme, v.b.), belediye başkanının siyasi tavrı etkin oldu. Bu durum 1963 yılında yapılan bir çalışmada bile saptanmış, 1974-1980 döneminde ise çok daha büyük boyutlarda görülmüştür:

> «Yukarıda belediye başkanlarında, 25 yaşından yukarı olmak, Türkçe okuyup yazma bilmekten ileri, olumlu bir nitelik aranmadığını gördük. Bu nitelikteki başkanlar, personele baskı yapmak, kendi partisi mensuplarına, yakınlarına çıkarlar sağlamak yoluna kolaylıkla sapabilmektedirler. 1963 Kasım'ında yapılan belediye seçimlerinden sonra bir kısım belediyeler siyasi maksatlarla bazı kadroları kaldırmaya ve yenilerini almaya teşebbüs etmişlerdir. Artan yakınmalar üzerine, İçişleri Bakanlığı'nın yaptığı bir tamimden aldığımız şu satırlar, belediyelerin bu alandaki tutumu hakkında bir fikir vermektedir: 'Belediye meclisi kararlarında hiçbir gerekçe gösterilmeden (lüzum yoktur) gibi sebeplerle bir kısım kadroların kaldırıldığı ve bu suretle bazı memurların maaşlarının ödenmeyerek mağdur edildikleri bakanlığa yapılan şikayetlerden anlaşılmış bulunmaktadır.'» (F. Yavuz, **Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi**, s. 46.)

Belediyelerde işe alma ve işten çıkartma politikalarının yanı sıra, 1974-1980 döneminde toplu iş sözleşmeleri ile verilen haklarda da belediye yönetimi ile belediye işçilerinin üye bulunduğu sendikanın siyasi görüşlerinin uyum içinde olmasının önemli rolü oldu. Bu uyumun sağlandığı yer ve zamanlarda, (işçilerin aynı zamanda belediye seçimlerinde oy sahibi oldukları da hesaba katılarak) işçiler açısından iyi ücret ve çalışma koşulları içeren toplu iş sözleşmeleri bağıtlandı. Çeşitli sendikaların maddi olanaklarının genel ve yerel seçimlerde kullanılması veya kullanılabileceği umudu da, belediyelerin işveren olarak tavrını önemli ölçüde etkiledi.

Burada çok kısa olarak ele aldığımız bu ve benzeri nedenlere bağlı olarak, 1974-1980 döneminde belediyelerdeki işçi-işveren ilişkileri, özel kesimdeki ilişkilerde çok farklı gelişti. Özel sektörde gözüken çelişkilerden farklı nitelikte (aynı biçimde gözükse bile) çelişkiler çıktı. Özellikle belediyelerle merkezi yönetim arasında bir çelişki de varsa, özel sektördekilerle kıyaslanamayacak olaylar patlak verdi.

II. BELEDİYELERİN PERSONEL HARCAMALARI

Belediye Yasası'nın 117. maddesinin 16. bendi, «belediye bütçesinden tediye edilecek olan maaş ve ücretler yekûnu senevî varidatın azami % 30'unu tecavüz edemez. Görülen ihtiyaca göre ve Dahiliye Vekaletinin müsaadesiyle bu miktar artırılabilir» hükmünü getirmiştir. Ancak gerek istihdam edilen personelin sayısının ve personele yapılan ödemelerin artması, gerek belediye gelirlerinin belediyelerin artan gerekli harcamaları kadar artmaması nedeniyle, bu yüzde 30'luk orana 1974-1980 döneminde uyulmadı.

Personel harcmalarındaki artışın bir nedeni olan artan personel sayısını daha önce ele almıştık.

Personele yapılan ödemenin artması ise katsayı artışı veya toplu iş sözleşmeleri ile oldu.

Devletin memurlarına katsayı artışı veya çeşitli adlar altında yaptığı yan ödemelerdeki artış, belediye memurlarına da uygulandı. Toplu iş sözleşmelerinde verilen haklar ise işçilerin ücretlerindeki artışı sağladı. Devlet, doğrudan doğruya istihdam ettiği memur ve işçisine yaptığı ödemenin önemli bir bölümünü vergi olarak geri alırken, zaten parasal sıkıntı içinde bulunan belediyelerin böyle bir

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV

olanakları yoktu. Belediye personel harcamalarının belediye gelirleri içindeki payının % 30'un üstüne çıkmasının bir nedeni de budur.

Memurlar ve işçiler, hayatın giderek daha pahalılandığı 1974 - 1980 döneminde yoksullaşmamaya ve daha da öte, gerçek net gelirlerini yükseltmeye çalışıyorlardı. Memurların bu doğrultuda yapabilecekleri fazla birşey yoktu. Ancak işçiler toplu sözleşmelerde yüksek taleplerle belediyelerin karşısına çıkabilmekteydiler. Bu da, yetersiz gelirli belediyeler için önemli bir sorun oldu.

Ahmet Isvan, 1977 yılında yayınlanan Halkın Belediyesi İstanbul kitapçığında, 1974-1977 döneminde memur maaşları ve ek ödemelerine yapılan zam toplamının 449 milyon TL, işçi ödemelerinde toplu iş sözleşmeleriyle getirilen ek maliyetin de 1974 yılında 172.9 milyon TL, 1975'te 105.2, 1976'da 265 ve 1977 yılında da 603 milyon TL. olduğunu belirtmektedir. (a.g.s., s. 76-77).

Ankara Belediyesi eski başkanı Vedat Dalokay da, sorunu şöyle açıklamıştır:

> «Her yıl artan makine, yedek parça, petrol ve malzeme fiyatları bir yandan; toplu sözleşmelerden ve Meclisçe çıkartılan yan ödemeler, ikramiyeler ve artırılan maaş katsayılarından ötürü artan işçi ücretleri ve memur maaşları öte yandan, belediyelerin malî yükümlülükleri önemli bir biçimde artırılmış ve fakat karşılığında da hiçbir yeni gelir kaynağı belediyelere verilmemiş ve gösterilmemiştir. Örneğin, memur maaş katsayısı, T.B.M. Meclisi kararı ile 11 veya 12 olursa, belediyelerin bu memurlarına fazladan ödeyeceği 500-600 milyon lirayı bu fukara kurumlar nereden ve nasıl bulacaktır?» (Vedat Dalokay, «Belediye Gelirleri Yasası Hemen Çıkmalıdır», D.B.D. Yayın Organı, Şubat 1977, s. 32).

1974-1980 döneminde belediyelerin personel harcamaları hızla arttı. Ancak bunun nedeni işçi ve memur ortalama ücret ve maaşlarının yüksekliği değildi. Personel harcamalarının artışındaki ana etken, genel olarak sistemin ve özel olarak da başta Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere, tüm siyasi partilerin belediyeleri işsizliğin doğurduğu gerginliğe karşı bir subap ve kendi partileri için oy deposu olarak değerlendirme ve kullanmalarıydı.

III. MERKEZİ YÖNETİM İLE BELEDİYELER ARASINDAKİ ÇELİŞKİ VE İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİ

Türkiye'de son yıllarda olağanlaşan ve kanıksanan bir olgu, belediye işçilerinin direnişleridir. Temizlik işçilerinin toplamadığı çöpleri görüp, «çöpçüler yine direniş yapmış» demek bile olağanlaşmıştı.

Belediye hizmet sektörü işçileri nitelik itibariyle sanayi işçisinden farklıdır. Diğer ve özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi hareketlerinde başı genellikle sanayi işçileri çeker. Ancak Türkiye'de belediye işçileri bir «direnme geleneği ve alışkanlığı» oluşturarak, sanayi işçilerinden bile farklı bir noktaya gelmişlerdir.

Belediye işçilerinin 1980'e doğru kendilerine özgü bir direnme geleneğinin oluşması özellikle 1973 yerel yönetim seçimlerinden sonradır. Daha ilerde ayrıntılı olarak ele alınacak grev ve direnişlere ilişkin şöyle bir genelleme yapabiliriz: 1973 seçimlerine kadar belediyelerdeki grev ve direnişler kısıtlıdır ve genellikle belediye başkanına ve çevresine yöneliktir. 1973 yerel yönetim seçimlerinden sonra ise, önemli kentlerin çoğunda belediyelerde yönetime gelen CHP'liler ile Milliyetçi Cephe ve 1978-1979 yıllarında da CHP Hükümetleri arasındaki çelişkiler, işçilerin sık sık görünüşte belediyeye, ancak gerçekte (bazı durumlarda belediye başkanlarının desteğini de alarak) merkezi yönetime karşı grev ve direnişlere başvurmasına ve başvurabilmesine neden olmuştur. İki kesimin çelişkisinin ortaya çıkardığı çatlak ve hatta gedikten işçi hareketi fışkırmıştır. Belediyelerin içinde bulundukları parasal sıkıntı, özellikle büyük kentlerin belediyelerini, elindekini yitirmemek ve daha yüksek ücretle daha iyi çalışma koşulları peşinde koşan işçilerle yanyana tavır almaya itmiştir. Bu durum, belediyelerdeki işçi-işveren ilişkilerini özel kesimden olduğu kadar, diğer kamu kesimi işyerlerinden de ayırır.

Bu durum, Ankara Belediyesi ile ilgili iki örnekte açıkça görülmektedir.

18.2.1980 tarihli Milliyet Gazetesi'nde «Ali Dinçer, Ankara Belediye Başkanı» imzasıyla yayınlanan aşağıdaki ilan, merkezi yönetimle belediye arasındaki çelişkinin işçi direnişlerini nasıl tahrik ettiğini, sistemin çatlağından işçi hareketinin gelişmesini nasıl teşvik ettiğini göstermektedir:

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV

«Ankara'da yaşanan olağan dışı durumla ilgili Belediye Başkanının açıklaması:

Günlerdir Ankara'da belediye hizmeti durdu. Niye durdu? Çünkü Cumhuriyet Hükümetinin Başbakanı ve Maliye Bakanı, Ankara halkına hizmet sunan, biraz daha insanca yaşamamız için alınteri döken belediye çalışanlarının maaşlarının ödenmesine 2,5 aydır yanaşmıyor. Sonuçta ne oluyor? Yerel yönetimlerin kent vatandaşına doğumdan ölüme, sabahtan akşama kadar sunduğu hizmetler günlerdir duruyor. Kent hizmetlerini sunarken kullandığımız daha yeni alınmış milyarlarca liralık makinalar duruyor. Hergün yüz milyonlarca liralık hizmet sunulamıyor.

«Oysa biz kent halkına hizmet sunmak için görev aldık. Bu görevleri gücümüzün yettiğince sunmak için gece gündüz demeden çalışıyoruz, daha insanca, daha çağdaşça yaşam koşulları yaratmak için uğraşıyoruz. Toplu taşımacılık, toplu konut gibi çok önemli projeleri başlattık. Çocuklarımıza belediyenin kasasına dokunmadan 1 milyon çocuk kitabı dağıttık. Türkiye'nin geleceği hepimizin sorumluluğundadır. Daha şimdiden nüfusumuzun % 50'si kentlerde yaşamaktadır. Bu oran gittikçe de artmaktadır. Kentlerdeki yaşamı daha iyiye götürmeye çalışan belediyeler 1930'larda çıkartılan yasalarla yönetiliyor. Anayasa hükmü olmasına karşın, 19 yıldır belediye gelirleri yasası çıkartılmadı.

«Biz sadece ürettiğimiz hizmetin karşılanmasını istiyoruz. 1979 da işçisi, memuru, dar gelirlisi ve zenginiyle Ankaralılar vergi ödedi, onlara hizmet sunan yerel yönetim, yani Ankara Belediyesine ise sadece 200 milyon lira verildi. Biz ürettiğimiz hizmetin karşılığını kent halkının verdiği vergilerden payımızı yine kent halkına hizmet sunabilmek için istiyoruz. Biz ulufe değil, sizlere götürdüğümüz hizmet için devlete verilen verginin karşılığını istiyoruz.

«Ankara'yı tekrar yaşanabilir duruma getirmek için 2.5 aydır tüm çabamı harcıyorum, direnişten bu yana hergün Cumhuriyet Hükümetinin sorumluları ile görüşmeler yapıyorum ama SONUÇ ALAMIYORUM. Ankara halkını, hergün pislik, patlayan kanallar ve götürülemeyen hizmetler içinde yaşamaya mahkûm etmemek ve topluma daha huzurlu bir ortam hazırlamak Cumhuriyet Hükümetlerinin görevidir. Niye bu görevin gereği yapılmıyor? Herkesin bunu düşünmesini istiyorum. Bu duruma son vermek için, artık kamuoyuna, vatandaşlarımıza sesleniyorum, bize yardımcı olmalarını istiyorum. Ben de herşeyden önce bir vatandaş olarak bu acıklı-güldürüye son vermek için uğraşmaya devam edeceğim.»

Ankara Belediyesinde 1980 yılı Haziran ayı başında yapılan direnişte işçilerin ve Başkan Ali Dinçer'in açıklamaları da, bu çelişkinin sistemde yol açtığı çatlağı ve bunun bir direnme geleneği yaratmadaki önemini belirtmektedir:

«İki aylık maaşlarını ve iki maaş tutarındaki ikramiyelerini istiyorlar: 7 bin 500 belediye işçisi direnişe geçti:

«Ankara Belediyesi Temizlik İşleri, Veteriner İşleri, Fen İşleri, Park ve Bahçeler ve Sosyal Konutlar Müdürlüklerinde çalışan yaklaşık 7 bin 500 işçi, haklarını alamadıkları nedeniyle dün sabahtan itibaren direnişe başladılar.

«Ankara Sıkıyönetim Komutanlığından izin alınarak başlatılan direnişin, 2 maaş, 2 ikramiye ve öteki sosyal hakların alınmasına kadar devam edeceği bildirildi. **Direnişe geçen işçiler, direnişin belediye başkanına değil, CHP'li belediyeleri cezalandıran hükümete karşı yapıldığını** söylediler.

«Ankara Belediye Başkanı Dinçer konuşmasında Ankara Belediyesinin EGO ve Sular İdaresi dışında bütün birimlerinde başlayan genel direniş konusuna da değinerek şunları söyledi:

'Direnişteki işçilerimize hak veriyorum. Şimdiye kadar çalışmaları bile takdire değer bir özveri örneğidir. Üç aydır hükümetten bir kuruş para alamadığımız için, arsa ve gayrimenkullerimizi satarak para bulmaya çalıştık. Ancak ulaşabildiğimiz nokta, bir maaş ve bir ikramiye ödeyebilecek düzeyde kaldı. İşçilerimizin diğer aylık ve ikramiyelerini ödeyebilecek paramız yok. Bu durum belediye için değil, hükümet için yüzkarasıdır. İktidarda bulunanlar, işçilerimizin ve bizim düştüğümüz bu hal karşısında işçilerimizin maaşını ödemek için bize arsa sattıran hükümet utanmalıdır.'»

(Hürriyet, 3.6.1980)

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV ARŞİVİ

1974-1980 döneminde belediyeler ve merkezi yönetimde iki ayrı siyasi eğilimin saflaşması halinde, işçiler iki taraf tarafından da kullanılmaya çalışıldı. Belediye, gelirleri yetmeyince, gerekli kaynağı hükümetten koparabilmek için işçilerin direnişine göz yumdu ve hatta destekledi. Hükümet ise, gerekli parayı vermeyi geciktirerek ve böylece belediye hizmetlerinin görülmesini engelleyerek, belediye yönetiminde bulunan diğer siyasi eğilimi yıpratmaya, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki etkinliğini artırmaya ve belediyeleri ekonomik açıdan daha da zayıflatmaya çalıştı. Belediyeler ancak sürekli olarak taşınmaz mallarını satarak işçi ve memur ödemelerini yapabildiler. Ankara Belediyesi işçileri 1979 yılında maaşlarını alamayınca Ali Dinçer'in odasını işgal ettiklerinde, «Belediye gerekirse Gençlik Parkını satsın, bize maaşlarımızı ödesin» demişlerdir. Sık sık direniş yapan işçilerin İş Yasasının 17. maddesinin II. bendi uyarınca işten çıkarılmamasının ve direnişteki işçilerin üzerine direnişi kırmak amacıyla merkezi yönetim tarafından kolluk kuvvetlerinin gönderilmemesinin nedeni, merkezi yönetim ve belediyenin birdiğerine karşı işçileri bir silah olarak kullanma taktiği olsa gerektir. Bu ise işçilerin sınıf hareketinin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Sanırız şöyle bir genelleme yapmak mümkündür: Belediyelerdeki direnişlerde üç unsur vardır: merkezi yönetim, belediye yönetimi ve işçilerle sendika. 1974-1980 döneminde belediyelerdeki direnişlerin büyük bir çoğunluğunun nedeni, belediye gelirlerinin yetersizliği ve belediyelerin bu nedenle merkezi yönetime bağımlılığıdır (yerel yönetimlere verilen görevler ile ayrılan kaynaklar arasındaki uyumsuzluk, sistem açısından önemli bir irrasyonalliktir ve çelişkinin kaynağıdır). Belediyelerdeki diğer bir direniş nedeni ise belediye yönetimlerinin işçilerin sendikalaşmasına müdahalesidir (belediye-işçi çelişkisi). Bu müdahale de genellikle politik düşünce ve hesaplarla yapıldı. Bu iki ilişkinin çelişik olmadığı durumlarda (örneğin AP Hükümeti, AP'li belediye başkan ve yönetimi, «tarafsız» veya AP'li sendika) hiç direniş olmadı. AP hükümetleri, mevcut irrasyonal sisteme uyan yöntemlerle bu uyumu sağlamada oldukça başarılı oldu. CHP hükümeti ise, sistemi rasyonalleştiremedi (belediyelere verilen görevlere yeterli kaynak sağlayamadı) ve irrasyonal sisteme uyan yöntemleri ise uygulamaktan kaçındı. Bu durumda uyum da sağlayamadı. CHP hükümeti, CHP'li belediye yönetimleri ve CHP eski

milletvekili Abdullah Baştürk'ün başkanlığı ve CHP işçi bürosu üyesi Ertan Andaş'ın genel sekreterliğindeki Genel-İş üçlüsü, sürekli direniş doğurdu. Bu üç unsurun farklı çizgilerde olduğu durumlarda huzursuzluk bitmedi.

IV. BELEDİYELERDE SENDİKALAŞMA, TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ VE UYUŞMAZLIKLAR

A. Sendikalaşma

Belediyelerde çalışanlar farklı niteliklerde işler yapmakta, farklı üretim alanlarında çalışmaktadırlar. Özellikle belediyelerin üretici duruma geçme çabaları, yeni işkollarına el atmayı getirmiştir.

1974 yılına kadar, belediyenin farklı işkollarında çalışan işçiler, çalıştıkları işkollarına uyan sendikalarda örgütleniyorlardı. İşkolları Yönetmeliği'nin 1972'ye kadar geçerli olan ilk biçiminde, «genel hizmetler» işkolunun kapsamı şu şekilde belirlenmişti: «Ayrıca işkolu gösterilmemiş olan veya yerinde sendika bulunmayan Devlet, Belediye, özel idare hizmetleri, çöp, kanalizasyon, drenaj, itfaiye ve sair gibi her çeşit kamu hizmetleri ve görevleri.» Enerji ve kara taşımacılığı işkolları da, belediyelerin elektrik, gaz, su, otobüs gibi alanlarını kapsayacak biçimdeydi: «Enerji sanayii: elektrik, gaz, su, istihsal, toplama, taşıma ve dağıtım işleri.» «Kara taşımacılığı: motorlu ve motorsuz taşıt işleri (otobüs, kamyon, tramvay, tünel ve sürücülük işleri).»

İşkolları Yönetmeliği'nde 28.9.1972 gün ve 14320 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren bir değişiklik yapıldı. Bu değişiklikle, «genel işler» işkolu şu biçimi aldı: «İşkolları Yönetmeliği'nde yer almayan işlerde çalışıp da, Sendikalar Kanununa göre işçi niteliğini taşıyanlar ile, belediyelere bağlı işyerlerinde yapılan özel yasalarla kurulmuş su, elektrik, gaz, otobüs, tramvay, troleybüs, metro, tünel ve benzeri işler hariç her türlü işler.»

Örneğin taşımacılıkta çalışanlar, kara taşımacılığı işkolundaki sendikaya; elektrik, su, havagazı işyerlerinde çalışanlar enerji işkolundaki sendikaya; belediye hastanelerinde çalışanlar sağlık işkolundaki sendikaya üye olabiliyordu. 17.2.1974 tarih ve 14802 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren bir değişiklikle bu dağınıklık sona erdirildi. Sağlık kuruluşları dışında diğer tüm işkol-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

larında çalışan belediye personelinin «genel işler» işkolunda örgütlenmesi esası getirildi. Bu değişiklik, bu yıllarda Türk İş'te olup, daha sonra DISK'e geçen Genel İş Sendikasının büyümesine ve sendikal harekette etkinliğinin artmasına neden oldu.

Bu değişiklikten büyük zarar gören ve daha sonra Türkiye Belediye Hizmetleri İşçi Sendikaları Federasyonu'nu (B.I.F.) kuran sendikalar, İşkolları Yönetmeliği'ndeki bu değişikliğin, o zamanlar Türk İş üyesi olan Genel İş Sendikası tarafından yaptırıldığı kanısındadır. B.İ.F. 1979 yılı sonunda, 1974 öncesine ilişkin olarak şunları yazıyor:

> «Önemli bir işkolunda kamu hizmeti gören bu kuruluşlarımız; elektrik, gaz, su, üretim ve dağıtım ve ulaşım hizmetlerinin halkla bütünleşerek, yozlaştırmadan yürütümünü sağlamıştır. Bu nedenle bu işkolundaki hizmetlerin önemi belirlenmektedir. Çarpık ve ideolojik sendikacılığın elinde, taşıtın direksiyonu işlemez, elektriğin şalteri indirilir. Gaz ve suyun vanaları kapatılabilirdi. Bilinen çevreler bu işkollarını politik ve ideolojik maksatlı nasıl kullanabileceklerinin hesabını yapıyorlardı. Ve bunun tek yolu vardı: İşkolları Yönetmeliği'nde değişiklik yapmak... 1974 yıllarında Türk İş bünyesinde bulunan bugünün DİSK Genel İş'i el altından, kafasında planladığı ideolojik sendikacılığı güçlendirmek için, siyasal ve politik oyunlarla bu tarifte değişiklik yaptırıyordu.» (B.İ.F., **Kuruluşu, Amaç ve İlkeleri, Genel Örgütlenme Durumu**, s. 1-2.)

1974-1980 döneminde belediye işyerlerinde işçi hareketinin gelişmesinde önemli diğer bir etkenin, değişik üretim alanlarında faaliyette bulunan işçilerin aynı sendikal çatı altında toplanmalarını sağlayan bu yönetmelik değişikliği olduğu kanısındayım.

1980 yılı Eylül ayı başı itibariyle, bu işkolunda 4 konfederasyona bağlı önemli üç sendika ve bir federasyon vardı.

DİSK'e bağlı Genel İş Sendikası bunların en güçlüsüydü. İşkolunda çalışan işçilerin yarıdan fazlasını üye kaydetmişti. Türk İş içinde Sosyal Demokrat Hareket şeklinde isimlendirilen oluşumda başı çeken ve 14.1.1971 günü toplanan Türk İş Yönetim Kurulu'na 4'lü Rapor olarak bilinen raporu sunanlardandı. Genel İş, 5 Haziran 1976 tarihinde merkez yönetim kurulunun aldığı kararla DİSK'e katıldı. Genel Başkanı Abdullah Baştürk, 1977 Aralık ve 1980 Haziran genel kurullarında DISK genel başkanı seçildi.

Türk İş'e bağlı Türkiye Belediye Hizmetleri İşçi Sendikaları Federasyonu (B.I.F.) 1974 yılında İşkolları Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikten sonra, daha önce kara taşımacılığı ve enerji işkollarında faaliyet göstererek belediye işçilerini örgütlemiş olan Tümtiş, Enerji İş, Eshot Tes İş, Su Iş ve Ego Tes İş Sendikalarının yeni işkoluna geçip, federatif şekilde biraraya gelmeleriyle 24.4.1975 tarihinde kuruldu. 1980 yılı sonunda Federasyona bağlı sendikalar şunlardı: Türkiye Genel İş, Türkiye Bes İş (İzmir), Enerji Iş (İstanbul), Orta Anadolu Bes İş (Konya), Belde Iş (Sakarya), Kapı İş (Ankara), EGO Belediye İş (Ankara), Tümsu İş (İstanbul), Marmara Bes İş (Kocaeli), Markar Sen (İstanbul). Federasyona bağlı sendikaların toplam üye sayısı, Genel İş'te örgütlenmiş işçilerle kıyaslandığında oldukça azdı.

Bu işkolunda MİSK'e bağlı Türk Genel Sen'in 1980 Eylül'ünde örgütlü olduğu en önemli belediye, Elazığ Belediyesidir. Bunun dışında Iğdır, Ankara Yenikent gibi küçük yerlerde örgütlüydü.

Hak İş Konfederasyonu üyesi Hizmet İş ise 1980 yılında çok zayıftı.

1980 yılı sonunda belediyelerde çalışan işçilerin tümü (kamu kesiminde diğer kuruluşlarda olduğu gibi) sendikalıydı. Geçmişte sendikalaşma sürecinde işveren belediyeden işçi çıkartma yoluna başvurduğu durumlar olmuştur. Ancak işten çıkartmanın sert tepkileri ve 1973 ve sonraki yerel yönetim seçimlerinde CHP'nin başarısı, sendikasızlaştırma veya sendika değiştirmeye çabalama gibi müdahalelere büyük ölçüde son verdi.

Genel İş Sendikası'nın işkolundaki belirleyici gücü, Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin 29,6,1979 tarihli kararında belirlenmiştir. Bilindiği gibi, işkolu yetkisi Çalışma Bakanlığı'nca verilmektedir. Çalışma Bakanlığı, 6.6.1979 tarihinde 34 no.'lu işkolunda işkolu yetkisini Genel İş'e vermiş ve B.I.F. bu karara Yargıtay nezdinde itiraz etmiştir. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi konuyu incelemiş ve itirazın reddine karar vermiştir:

> «Her iki işçi kuruluşu, yasada öngörülen bildiri ve ilan prosedürünü yerine getirerek 34 no.'lu kolda ve işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmesi çağrısında bulunmuşlardır.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV

Karşılıklı itirazlar üzerine Çalışma Bakanlığına gönderdikleri Noter tespit belgelerinde B.İ.F.'nun 83 283, Genel İş Sendikası'nın 144 150 üyeye sahip olduğu bildirilmiştir.
Bakanlık; yürürlükte olan işkolları tüzüğüne göre kapıcı ve kalorifercilerin de aynı kolda sayılmaları gereğini kabul ile Sosyal Sigortalar uygulamalarındaki kodlara göre ve sağlık hizmetleri dışındaki belediye hizmetlerinde çalışanlar ile bunlardan ne kadarının hangi işçi kuruluşuna üye olduklarını da Bakanlık teşkilatı aracılığıyla tespit yoluna giderek çalışanlar toplamının 144 113 olduğunu, bunlardan 76 755'inin Genel İş Sendikası'na, 21 287'sinin B.İ.F.'na üye olduklarını kabul ile çoğunluğun Genel İş Sendikası'nda olduğuna karar vermiştir. Noter tespit belgelerinin içerik itibariyle gerçeği yansıtmadığına, Bakanlıkça yapılan inceleme, araştırma ve tespitlerde bir yanlışlık bulunmadığına göre, karara karşı yöneltilen itirazlar yerinde değildir.»

B. Sendikaların Belediye Sorunlarına Yaklaşımı

Belediyelerde çalışan işçilerin çoğunluğunu bünyesinde toplamış bulunan Genel İş Sendikası'nın belediyeciliğe ilişkin tavrı, işveren olarak belediyelere karşı tavrını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle, Genel İş'in belediyelere yaklaşımını özetlemekte yarar gördük.

Genel İş'e göre, belediyelerin sorunlarının iki kaynağı vardır:

> «Belediyeler, görevlerini yerine getirmeye yeterli gelir kaynaklarından yoksun bırakılmışlar, çalışanların aylıklarını, işçilerinin ücretlerini ödeyemez duruma düşürülmüşlerdir.»
> «Belediyelerin kuruluşu, işleyişi ve yönetimi demokratik değildir. Belediye organlarında, çalışan kesimlerden çok, küçük üreticilerin, aracı yapsatçıkatmanların temsilcilerinin ağır basması halktan yana olan belediye girişimlerini engellemektedir. Buna karşın belediyelerin emeğiyle geçinen geniş halk yığınlarıyla ilişkileri kopuktur. Üstelik görevlileri ve işçileri belediye yönetimine katılmamaktadır.» (Genel İş, **VII. Dönem Çalışma Raporu**, Nisan 1978, s. 135.)

Genel İş, merkezi yönetim ile belediye ilişkisinde belediyelerin güçlendirilmesinden yanadır:

> «Biz hem belediye emekçilerinin haklarının zamanında ödenmesi için, hem de kent halkının gereksinmelerinin en iyi biçimde karşılanması için belediyelerin güçlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Güçlü belediyeciliğin birinci koşulu ise, belediyelere yeterli malî olanağın sağlanmasıdır.» (Genel İş, **8. Dönem Çalışma Raporu**, Nisan 1980, s. 55.)

Genel İş, yerel yönetim birimlerinin özerk ve demokratik birer yapıya kavuşturulmasını, halkın yönetime katılma ve yönetimi denetleyebilmesi için yeni işleyişlerin getirilmesini, çalışan işçilerin söz hakkının artmasını talep etmektedir. Belediyelerin ellerindeki toprakları özel kişi ve kuruluşlara devretmesine ve oluşan ranta el koymamasına karşı çıkmakta, belediye üretim birimlerinin arttırılmasını ve tüketim kooperatifleri hareketinin desteklenmesini istemektedir. (Bkz. **VII. Genel Kurul Çalışma Raporu**, s. 140-141 ve **8. Dönem Çalışma Raporu**, s. 55-56.)

DİSK yönetimi ise 1976 yılında belediyeler konusunda daha siyasi bir tavır aldı. Genel Başkan Kemal Türkler 9.3.1976 tarihinde yaptığı açıklamada, «seçimle işbaşına gelmeyen valilik kurumunun kaldırılması ve belediye ile birleştirilmesini» önerdi. Bu doğrultuda ilk faaliyet olarak DİSK Belediyelerle İlişkiler Bürosu'nu kurduklarını açıkladı. İstanbul Belediye Başkanı Ahmet Isvan da, 17.3.1976 tarihinde DİSK'e gönderdiği mektupta, böyle bir birimin oluşturulmasından duyduğu memnuniyeti belirtti (Ayrıntılı bilgi için bkz. DİSK Dergisi, Mart 1976, s. 15). Ancak bu konuda somut bir şey yapılmadı. DİSK'in 1977 yılında yapılan VI. genel kurulunda da Kemal Türkler genel başkanlığı yitirdi. Yerine Genel İş Sendikası genel başkanı Abdullah Baştürk seçildi. DİSK ile belediyeler arasındaki ilişki bu büronun dışında gelişti. Bu büronun daha sonra varlığına son verildiği sanılmaktadır.

C. Toplu İş Sözleşmeleri

Çeşitli belediyelerde ücret ortalamalarına ilişkin güvenilir veri bulunamamıştır. Ancak ücret dışı ödeme ve diğer çalışma koşullarının farklılaşması, ücret ortalamalarının da değişik olduğunu göstermektedir.

1979-1980 yıllarında bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinin ikramiye, kıdem tazminatı ve yıllık ücretli izin sürelerine ilişkin hükümlerinin kıyaslanması, iller arasında büyük farklılık göstermektedir.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV

Bilindiği gibi, 6772 sayılı yasa uyarınca, belediyelerde çalışan işçilere her yıl 52 yevmiyeleri tutarında ek ödeme yapılmaktadır. Bazı toplu iş sözleşmelerinde bu miktar artırılmamıştır (Trabzon, Kayseri, Sivas, Tokat). Yaygın olarak 90 yevmiyeye çıkarılmıştır (İskenderun, Mersin, Adana, Ordu, Diyarbakır). Iğdır (122 yevmiye), Gölcük-Yarımca-Değirmendere (120 yevmiye) ve İzmit (150 yevmiye) en yüksek örneklerdir.

Kıdem tazminatı, 1475 sayılı yasanın 14. maddesine göre, çalışılan her yıl için 30 günlük ücret tutarıdır. Bu süre bazı belediyelerde 35 güne (Denizli, İskenderun, Manisa, Iğdır), bazılarında 40 güne (Gaziantep, Çorum, Zonguldak, Sivas, Eskişehir), çoğunluğunda 45 güne çıkarılmıştır. Gölcük-Yarımca-Değirmendere, İstanbul Kartal, Elazığ belediyelerinde uygulanan toplu iş sözleşmelerinde bu süre 50 gün, Diyarbakır belediyesinde 55 gündür.

Yıllık ücretli izin süreleri de büyük değişiklik göstermektedir. Bilindiği gibi, 1475 sayılı İş Yasasına göre, 1-5 yıllık işçiye 12 işgünü, 5-15 yıl kıdemli işçiye 18 işgünü, 15 yıldan fazla kıdemli işçiye de 24 işgünü ücretli izin verilir. Toplu iş sözleşmelerinin büyük çoğunluğunda bu sürelere ekleme yapılmıştır. İstanbul Maltepe ve Ordu belediyelerinde yasal süreler uygulanmaktadır. Bazı belediyelerde yasada belirtilen kıdem kademelendirmesi esas alınarak süreler artırılmış, bazılarında kademelerde de değişiklik yapılmıştır. Bazı belediyelerde ise kademeler de kaldırılarak genel bir izin uygulamasına gidilmiştir.

Toplu iş sözleşmelerinde küçük, orta ve büyük boy belediyeler arasında, işçilere yapılan ödeme ve verilen haklar açısından önemli ve sistemli bir farklılık gözükmemektedir.

Belediyelerdeki toplu sözleşmeler, genel olarak, ücret dışı yan ödemeler açısından özel sektördekinden yüksektir, ancak diğer kamu kesimi işyerlerinde görülenlerden fazla farklı değildir. Ancak aşağıda ele alınacak konularda getirilen hükümler, genellikle diğer işyerlerinde bulunmamaktadır.

Ankara belediyesinde uygulanan toplu iş sözleşmesinin 26/3. maddesine göre, kendi isteğiyle işten ayrılanlara kıdem tazminatları verilmektedir. Ondokuzuncu maddeye göre, işçi yapı kooperatiflerine arsa konusunda yardımcı olunacaktır. Kırkdördüncü maddeye göre, ücretsiz berber sağlanacaktır. Kırkdokuzuncu maddeye göre, düşünce suçu nedeniyle tutuklananların ücretlerinin dörtte üçü ödenmeye devam edilecektir.

İzmir Belediyesi ve ESHOT'ta uygulanan toplu iş sözleşmesinin 54. maddesine göre, işyerine alınacak çıraklar belediye işçilerinin çocukları arasından seçilecektir. Otuzsekizinci maddeye göre, işçilerin çocukları her yıl işveren tarafından sünnet ettirilecektir. Otuzdokuzuncu maddeye göre, tüketim kooperatifleri için yer verilecektir.

Askerliğini bitiren işçilerin yeniden işe alınmaları ve yokluklarında emsallerine yapılan zamların kendilerine de uygulanması, her üç toplu sözleşmede de vardır. İzmir ve İstanbul belediyelerinin toplu sözleşmelerinde 1 Mayıs işçi bayramı olarak kabul edilmiştir.

Her üç toplu sözleşmede de görülen diğer bir nokta, «işçilerin yönetime katılması» maddesidir. Ancak uygulamalar farklıdır.

İstanbul belediyesinde «verimliliği artırma ve yönetime katılma kurulu işyerinde verimliliği artırmak, iş huzurunu ve çalışma ahengini sağlamak, daha verimli olacağı ve verimi artırmakta katkısı olacağı düşünülen elemanları saptamak gayesiyle» kurulmuştur. Belediye başkanı, işyeri müdürü, sendika şube başkanı ve sendika merkez şube başkanından oluşur. İzmir belediyesinde ise, «verimliliğin sağlanması, hizmet üretiminin artırılması, emeğin değerinin en iyi biçimde korunması ve işçi-işveren ilişkilerinin demokratikleştirilerek olumlu bir düzeyde tutulabilmesi amaçları ile, işçilerin ve onları temsilen sendikanın işyerlerinin yönetimine etkin bir biçimde katılmalarını, işveren, endüstriyel demokrasinin doğal bir gereği olarak kabul eder.» Bunun biçimi olarak da, Genel İş şube başkanlarının encümen toplantılarına yetkili bir üye olarak katılması saptanmıştır.

Bu kurullar somut hiçbir şey yapmamışlardır. Ayrıca dikkat edileceği gibi, sendikanın yönetime katılmasına yönelik modeller geliştirilmiştir. 1978 yılı Temmuz ayında zamanın başbakanı Bülent Ecevit ile zamanın Türk İş genel başkanı Halil Tunç arasında imzalanan Toplumsal Anlaşmada yönetime katılmaya ilişkin modeller geliştirileceğinin karara bağlanmış olması, belediye toplu sözleşmelerine bu hükümlerin konmasının nedeni olsa gerektir.

Ç. Uyuşmazlıklar

1974-1980 döneminde belediyelerde işçi-işveren ilişkileri, daha önce ele alınan genel yapıya bağlı olarak sık sık uyuşmazlık doğur-

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

du. Bu uyuşmazlıkların bir kısmı yasal grev, bir kısmı ise direnişe dönüştü.

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasının 20. maddesinin 5. bendine göre, «kamu tüzel kişilerince veya kamu iktisadi teşebbüslerince yerine getirilen su, elektrik ve havagazı istihsal ve dağıtımı işlerinde» grev yapılması yasaktır. Aynı maddenin üçüncü bendi de hastanelerde grevi yasaklamıştır. Buna göre, belediyelerde çalışan işçilerin önemli bir kısmı yasal grev hakkından yoksundur.

Yasal grev, bilindiği gibi, menfaat grevi ve hak grevi olmak üzere iki biçimde olabilir. Toplu iş sözleşmesi bağıtlama sürecinde uyuşmazlık olursa menfaat grevi, toplu iş sözleşmesi ile verilmesi kesinleşmiş hakların verilmemesi durumunda ise hak grevi söz konusudur. Her ikisinde de oldukça uzun bir prosedürün tamamlanması zorunluluğu vardır. Belediyelerin parasal yetersizlik nedeniyle sık sık toplu iş sözleşmeleri ile üstlendikleri yükümlülükleri yerine getiremez duruma düşmeleri, belediye işçilerinin örgütlü bulunduğu sendikaların sık sık hak grevine başvurmasına neden oldu. Ancak grev prosedürünün uzunluğu, toplu sözleşmeye konulan bir madde ile telafi edilmeye çalışıldı.

İstanbul Belediyesi ile Genel İş arasında bağıtlanan ve 1.3.1979 - 1.3.1981 tarihleri arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinin «yasal hak direnişi» başlıklı 99. maddesi, belediyelerin özel durumunda işçiler ve sendika için çok önemli bir kazanımdır:

> «İşçilerin ücretleri ve bu sözleşmeye göre yapılacak her türlü ödemeler ise sosyal yardımların işbu toplu iş sözleşmesinin 56. maddesinde belirtilen sürelerde ödenmemesi halinde, işçiler ödemeler yapılıncaya ve diğer sosyal haklar verilinceye kadar 1. fıkradaki şartlar dahilinde dilerlerse işbaşı yapmayabilirler. İşveren işbaşı yapılmayan bu günlere ait ücret ve sosyal yardımlardan hiçbir şekilde kesinti yapamaz. Gerek işi bırakma ve gerekse bu toplu sözleşmenin 56. maddesinin 1. fıkrasında düzenlenen gecikme cezasının uygulanabilmesi için işverenin zorunlu nedeni dışında ödemede bulunmamış olması ve zorunlu nedenin varlığının da sendika genel merkezince saptanması gereklidir. Sendikanın aidat ve benzeri alacaklarında da yukarıdaki madde hükmü uygulanır.» (Madde 99. Madde 56'ya göre, gecikme cezası her gün için ödeme tutarının % 2'sidir.)

Sendika ve işçiler açısından böyle önemli bir kazanıma ne özel kesimde, ne de kamu kesiminde herhangi başka bir işyerinde rastlamak mümkün değildir. Belediye işçileri açısından bu hak, toplu iş sözleşmesi yükümlülüklerini yerine getirmeyen belediyelere ve dolaylı olarak merkezi yönetime karşı önemli bir mevzi olmuştur.

Belediye işçilerinin direnişleri kamuoyuna derhal yansımaktadır. Belirli işkollarında (elektrik enerjisi üretim ve dağıtımı, demiryolu ve deniz ulaştırmacılığı, bankacılık, v.b.) işin durması, tüm ekonomiyi ve halkın yaşamını anında etkiler. Erdemir, Seydişehir, Azot Sanayii gibi ekonomi açısından önemli temel girdileri üreten işletmelerdeki iş durdurmaları bile kamuoyunu kısa sürede o denli ilgilendirmez ve etkilemez. Ancak belediye hizmetlerinin (özellikle temizlik ve ulaştırma) aksaması derhal yankı bulur.

Bu nedenle, belediye işçilerinin direnişleri oldukça etkin olmuştur. 1974-1980 döneminde belediye işçilerinin direnişlerini iki düzeyde ele alabiliriz: Siyasi nitelikte genel direnişlere katılma ve işyerine özgü sorunlara bağlı direnişler.

Belediye işçilerinin genel direnişlere katılması, özellikle Genel İş'in 1976 yılı Haziran ayında DİSK'e üyelik başvurusuyla önem kazandı. Belediye işçileri 1976 Eylül'ünde Devlet Güvenlik Mahkemelerini, 20 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nde 7 öğrencinin öldürülmesini, 1980 yılında Kemal Türkler'in öldürülmesini protesto etmek ve 30 Nisan 1980 tarihinde işçi bayramını kutlamak için yaygın ve etkin olarak eylem yaptılar. Kentin yerleşim ve iş çevrelerinin uzağındaki fabrikalarda yapılan direnişler kamuoyuna kısıtlı yansır ve etki yaparken, yol ortalarında kontağı kapatılarak bırakılan otobüsler ve toplanmayan çöpler, direnişçilerin seslerini duyurdu.

Bu dönemde belediye işçilerinin işyerlerine ilişkin sorunlarının başında, ücret ve diğer parasal haklarını zamanında alamamak gelmiştir. İşten çıkarılanların işe geri alınması için direnişe başvurulmasına da oldukça sık rastlanmaktadır. Bunun dışında rastlanan direniş nedenleri ise şunlardır: Ücretlerin artırılması talebi, sendikalaşmayı önlemeye veya zorla sendika değiştirmeye yönelik baskıları protesto, çalışma koşullarının düzeltilmesi talebi, Demirel Hükümetini protesto, sendikaya yapılan saldırıyı protesto, yemek kali-

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV

tesinin düzeltilmesi talebi, iş güvenliğinin sağlanması talebi, grev ertelemelerini protesto, yöneticilerin görevden alınmasını protesto.

Direnişlerin en yaygın biçimi iş bırakmadır. Kent içinde sessiz yürüyüşe de rastlanmaktadır. Bölge çalışma müdürlüğünü, belediye sarayını, belediye başkanının odasını işgal eylemleri de yaygındır. Bazı direnişler ise işbaşında oturma, iş yavaşlatma, yemek yememe biçimlerinde olmuştur.

Direniş ve yasal grevlerde 1977-1980 döneminde önemli bir artış gözükmektedir. Bu konulardaki veriler güvenilir olmaktan çok uzaktır. Saptayabildiğimiz kadarıyla, belediye işçilerinin grev ve önemli direnişlerinin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Yıl	grev	direniş	yıl	grev	direniş
1961	—	2	1971	6	1
1962	—	3	1972	1	—
1963	1	—	1973	?	—
1964	2	—	1974	2	2
1965	4	—	1975	4	5
1966	2	1	1976	1	?
1967	6	2	1977	4	?
1968	7	—	1978	18	16
1969	3	—	1979	29	21
1970	3	5	1980	11	?

Kaynak: Gazeteler, Türk İş Arşivi, Tüba İş-İşçi-Çalışma Ajansı, Genel İş Genel Kurul Raporları, DİSK 1979 Ekonomik Raporu.

Grev ve direnişler genellikle temizlik işleri, otobüs ve fen işlerinde uygulanmıştır. Su ve elektrik hizmetleri grev ve direnişler nedeniyle bir aksamaya uğramamıştır. Ücretlerin ödenmemesi nedeniyle uzun süreli olarak hizmetin aksadığı tek alan, temizlik ve çöplerin toplanması olmuştur.

1979 ve 1980 yıllarında Hükümetler, «memleket sağlığını ve milli güvenliği bozucu» olduğu gerekçesiyle sık sık belediye işçilerinin grevlerine müdahale ettiler. 1963-1978 döneminde genel hizmetler işkolunda hiçbir grev ertelemesi yokken, 1979 yılında beş grev 30 gün (ikisi 60 gün daha) ve 1980 yılında üç grev 90 gün süreyle ertelendi. Bu davranış ise, sorunları çözümlemediği için, değişik eylem biçimlerini gündeme getirdi.

Özetle; belediye işvereninin yapısı ve merkezi yönetimle olan çelişkisinin sistemde yolaçtığı çatlak, özellikle 1977-1980 döneminde belediye işçilerinin bir «direnme geleneği» oluşturmasında önemli bir rol oynadı. Değişik sektörlerde çalışmalarına rağmen aynı işkolunda örgütlenebilen belediye işçilerinin büyük bir çoğunluğunun DISK'e bağlı Genel İş'te örgütlenmiş olması ve bu sendikanın başkanının aynı zamanda DİSK'in de genel başkanı bulunması, belediye işçilerini sendikadan da kaynaklanan bir hareketliliğin içine iten önemli bir etkendi. İşçilerin mücadelesi kapitalizme karşı bir program çerçevesinde gelişmedi. İşçilerin talebi, kapitalizmin Türkiye'deki işleyişinin irrasyonal yapısının işçileri etkileyen bazı olumsuz sonuçlarının düzeltilmesiydi. Bu koşullar, belediye işçilerinin, Türkiye işçi hareketi tarihinin en dinamik döneminin yaratılmasına önemli katkılarının bulunmasına neden oldu.

EK

BELEDİYELERDE YAPILAN GREV VE DİRENİŞLER

(Saptanabilenler)

GREVLER: (1963 - 1980)

Bursa Bel. Otobüs İşletmesi	7.11.1963 - 27.11.1963	218 işçi
Malatya Bel. Mezbahası	12.6.1964 - 17.7.1964	28 işçi
Kayseri Belediyesi	15.9.1964 - 20.10.1964	354 işçi
İstanbul Pendik Bel.	1.8.1965 - 2.8.1965	27 işçi
Konya Bel. Mezbahası	18.9.1965 - 13.12.1965	17 işçi
Malatya Belediyesi	21.9.1965 - 22.10.1965	179 işçi
Denizli Belediyesi	1965 süre:??	27 işçi
İzmit Belediyesi	4.6.1966 süre:??	300 işçi
Adana Bel. Otobüs İşletmesi	4.8.1966 - 10.9.1966	61 işçi
Bandırma Belediyesi	3.3.1967 - 9.3.1967	63 işçi
Ankara Belediyesi	3.6.1967 süre:??	2.000 işçi
Manisa Belediyesi	11.5.1967 - 18.12.1967	147 işçi
Ankara Bel. Temizlik İşleri	3.6.1967 - 8.6.1967	1.200 işçi
Adana Belediyesi	10.6.1967 - 10.6.1967	325 işçi
Gaziantep Belediyesi	3.7.1967 - 6.7.1967	987 işçi
Konya Bel. Otobüs İşletmesi	14.2.1968 - 24.1.1969	29 işçi
Adana Belediyesi	29.5.1968 - 29.5.1968	800 işçi

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

İzmir Belediyesi Temizlik İşleri	30.5.1968 - 27.6.1968	337 işçi
İzmir Bornova Bel. Temizlik İşleri	5.6.1968 - 13.7.1968	86 işçi
İzmir ESHOT	24.6.1968 süre:??	??
Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi	1968 süre:??	236 işçi
Eskişehir Belediyesi Temizlik İş.	10.9.1968 süre:??	1.110 işçi
Kâğıthane Belediyesi	24.4.1969 - 29.4.1969	140 işçi
Konya Belediyesi Fen İşleri	26.7.1969 - 26.1.1970	110 işçi
Ankara İmar Müdürlüğü (Genel İş)	1.8.1969 - 5.8.1969	71 işçi
Buca Bel. Otobüs İşletmesi	22.3.1970 - 26.3.1970	192 işçi
Gölcük Belediyesi	3.8.1970 süre:??	44 işçi
Mersin Bel. Mezbahası	16.11.1970 süre:??	34 işçi
Adana Bel. Ekmek Fabrikası	7.1.1971 - 28.2.1971	98 işçi
Adana Bel. Otobüs İşletmesi	13.1.1971 - 2.2.1971	324 işçi
Antalya Belediyesi	4.3.1971 - 22.3.1971	189 işçi
Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi	10.3.1971 - 14.6.1971	227 işçi
Kayseri Belediyesi	24.7.1971 - 4.8.1971	950 işçi
Urfa Belediyesi	24.8.1971 - 10.9.1971	38 işçi
İzmir Belediyesi	26.9.1972 - 1.10.1972	1.857 işçi
Ankara Belediyesi	10.7.1974 - 20.7.1974	641 işçi
İzmir Belediyesi	8.10.1974 - 16.10.1974	2.600 işçi
İETT	15.2.1975 - ???	1.460 işçi
Sakarya Geyve Belediyesi	25.5.1975 - ???	????
Seydişehir Belediyesi	9.6.1975 - ???	????
Ankara Belediyesi Otobüs İşletmesi	11.8.1975 - ???	2.500 işçi

Genel İş Sendikası'nın 1977 sonu - 1978 Dönemi Grevleri

Ordu Belediyesi	11.10.1977 - 14.11.1977	
Afyon Belediyesi	28.9.1977 - ?	
Darıca Belediyesi	7.7.1977 - 12.7.1977	
Gemlik Belediyesi	7.6.1977 - 12.7.1977	
Mihalıççık Belediyesi	6.5.1977 - 10.5.1977	
Tuzla Belediyesi	13.8.1977 - 7.9.1977	
Burdur Belediyesi	1.2.1978 - 8.3.1978	

Kaynak Genel İş VII. Genel Kurul Çalışma Raporu, s. 195.

1979 Yılı Grevleri

İsparta Belediyesi	15.7.1978 - 1979 son. sür.	305 işçi
Gelibolu Belediyesi	15.8.1978 - 6.4.1979	42 işçi
Elbistan Belediyesi	26.9.1978 - 1979 son. sür.	80 işçi
Tuzla Belediyesi	23.10.1978 - 1979 son. sür.	9 işçi
Gültepe Belediyesi	23.11.1978 - 12.1.1979	294 işçi
Geyve Belediyesi	23.9.1978 - 1979 son. sür.	34 işçi

Manisa Belediyesi	5.1.1979 - 22.2.1979	522 işçi
İzmit Belediyesi	6.2.1979 - 7.7.1979	1.300 işçi
Bolu Belediyesi	1.3.1979 - 4.4.1979	210 işçi
Arslanbey Belediyesi	22.1.1979 - 12.6.1979	16 işçi
Mardin Belediyesi	8.5.1979 - 16.5.1979	195 işçi
Gönen Belediyesi	20.6.1979 - 8.7.1979	62 işçi
Antalya Belediyesi	4.7.1979 - 7.7.1979	1.049 işçi
Susurluk Belediyesi	29.6.1979 - 19.11.1979	78 işçi
Safranbolu Belediyesi	30.6.1979 - 16.7.1979	71 işçi
Kırıkkale Belediyesi	17.7.1979 - 8.8.1979	430 işçi
Karabük Belediyesi	24.7.1979 - 23.8.1979	517 işçi
Diyarbakır Belediyesi	8.8.1979 - 13.9.1979	2.808 işçi
Karaman Belediyesi	28.8.1979 - 20.10.1979	115 işçi
Urfa Belediyesi	16.8.1979 - 23.8.1979	550 işçi
Bingöl Belediyesi	6.10.1979 - 25.10.1979	110 işçi
Marmaris Belediyesi	20.11.1979 - 1979 son. sür.	25 işçi
Çerkes Belediyesi	21.11.1979 - 1979 son. sür.	31 işçi
İzmir Belediyesi	3.5.1979 - 6.5.1979	4.694 işçi
İzmir Belediyesi	4.8.1979 - 14.8.1979	4.694 işçi
Karahallı Belediyesi	21.3.1979 - 30.3.1979	20 işçi
Çatalağzı Belediyesi	2.8.1979 - 14.8.1979	60 işçi
Mudanya Belediyesi	24.7.1979 - 1979 son. sür.	97 işçi
Gülnar Belediyesi	8.5.1979 - 7.10.1979	83 işçi

Kaynak: DİSK, 1979 Ekonomik Rapor, s. 129-131.

1980 Yılı Grevleri

Diyarbakır Belediyesi	5.1.1980 - 19.1.1980	332 işçi
Çerkes Belediyesi (Çankırı)	21.11.1979 - 17.1.1980	31 işçi
Denizli Belediyesi	9.2.1980 - 7.3.1980	693 işçi
Batman Belediyesi	24.1.1980 - 13.3.1980	400 işçi
Geyve Belediyesi	4.9.1978 - 4.4.1980	20 işçi
Seydişehir Belediyesi	22.5.1980 - 27.5.1980	104 işçi
Turhal Belediyesi	21.5.1980 - 28.5.1980	132 işçi
İzmir Belediyesi	17.5.1980 - 4.6.1980	5.600 işçi
Elbistan Belediyesi	5.10.1978 - 5.7.1980	73 işçi
Diyarbakır Belediyesi	7.8.1980 - 10.8.1980	832 işçi
Mudanya Belediyesi	24.7.1979 - 25.4.1980	97 işçi

Kaynak: Tüba İş-İşçi ve Çalışma Alanı, 6.11.1980.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI TÜSTAV

DİRENİŞLER

1.3.1961 : Ankara Belediyesi Fen işçileri. 450 işçinin işine son verilmesi üzerine sessiz yürüyüş.

2.12.1961 : Ankara EGO işçileri. İşçi haklarının verilmemesi için sessiz yürüyüş.

15.1.1962 : İskenderun Reyhanlı Belediyesi Temizlik işçileri. Ücretlerin artırılması ve âmirlerin değiştirilmesi istemi.

8.6.1962 : Buca Belediyesi Otobüs İşletmesi işçileri (42 işçi). Maaşların ödenmemesini protesto için oturma grevi.

25.7.1962 : İzmir Belediyesi Temizlik işçileri (641 işçi). Yevmiye zammı, akşam yemeği verilmesi, temizlik işçileri âmirinin değiştirilmesi istemi. 207 işçi işten çıkarıldı.

27.7.1966 : Çorum Temizlik işçileri (54 işçi). 72 işçinin işine son verilmesini protesto. Ankara'ya yürüyüş: 27.7.1966 - 3.8.1966. İstanbul'a yürüyüş: 15.8.1966.

11.5.1967 : Manisa Belediyesi işçileri (350 işçi). Manisa - Ankara yürüyüşü: 44 gün.

5.11.1967 : Adana Belediyesi işçileri. 200 işçinin işten çıkarılmasını protesto.

17.4.1970 : Ankara Belediyesi Temizlik işçileri, uzayan yetki uyuşmazlığını protesto etmek için Bölge Çalışma Müdürlüğü'nü bir süre işgal ettiler.

29.4.1970 : Ceyhan ve Osmaniye Belediyesi işçileri (400 işçi), 5 aylık ücret ve 2 ikramiyenin ödenmemesi nedeniyle oturma grevi.

5.11.1970 : Ankara Belediyesi işçileri (5.000 işçi). Maaş ve fazla çalışma ücretlerinin ödenmemesi. İş yavaşlatma.

6.11.1970 : Sakarya Belediyesi (245 işçi). Ücretlerin ödenmemesi.

10.11.1970 : İstanbul Belediyesi işçileri (800 işçi). Toplu sözleşme farklarının ödenmemesi. İş bırakma.

6.1.1971 : İstanbul Belediyesi Temizlik ve Fen İşleri. Aralık maaşının ve ikramiyesinin ödenmemesi. İş bırakma.

22.2.1974 : Ankara EGO işçileri (2.000 işçi). İş bırakma.

Mart 1974 : Erzurum Belediyesi işçileri (140 işçi). İşten çıkarılmayı protesto için belediye başkanının odasının işgali.

21.5.1975 : Ankara Belediyesi işçileri. Nisan maaşlarının ödenmemesini protesto için 1 saatlik iş bırakma.

28.7.1975 : Ankara Belediyesi işçileri (3.000 işçi). 1 gün direniş.

24.9.1975 : İsparta Belediyesi işçileri. Sendikal baskıya karşı direniş.

10.12.1975 : İstanbul Belediyesi işçileri (11.000 işçi). Maaş ve ikramiyelerin ödenmemesi. İş bırakma ve Belediye Sarayını işgal (2 gün)

23.12.1975 : Mersin Belediyesi işçileri (1.200 işçi). İşten çıkarılanların geri alınması için direniş.

1.1.1976 : İstanbul Belediyesi işçileri. Demirel Hükümetinin uygulamalarını protesto için direniş.

8.1.1976 : Diyarbakır Belediyesi işçileri (500 işçi). Ücret ve elbise paralarının alınamaması nedeniyle direniş.

16.4.1976 : Ankara Belediyesi, 150 işçi, ücret ödenmemesi.

Ocak 1978 : Ankara Belediyesi işçileri. Maaş ödenmemesi nedeniyle direniş.

Ocak 1978 : Elbistan Belediyesi işçileri (103 işçi). Maaş ve sosyal hakların 5 aydır ödenmemesi nedeniyle direniş.

Ocak 1978 : Burdur Belediyesi işçileri. Genel İş'e kayıtlı 34 işçinin işten çıkarılmasını protesto için direniş.

Şubat 1978 : Diyarbakır Belediyesi işçileri. Toplu iş sözleşmesinde belirlenen hakların verilmemesi nedeniyle direniş.

Nisan 1978 : Ankara Sular İdaresi işçileri (380 işçi). Yemeklerin kalitesini protesto için yemek boykotu.

Mayıs 1978 : Urfa Belediyesi işçileri (500 işçi). Ücretlerin ödenmemesi nedeniyle iş yavaşlatma.

Mayıs 1978 : İzmir Gültepe Belediyesi işçileri (350 işçi). 7 aylık maaş ve fazla çalışma ücretlerinin ödenmemesi nedeniyle direniş.

Haziran 1978 : Tunceli Belediyesi işçileri. Garaj inşaatında çalışan 17 işçinin 3 aydır maaş alamaması nedeniyle direniş.

Temmuz 1978 : İETT işçileri (120 şöför). Otobüs lastiklerinin kalitesizliği nedeniyle olan kazayı protesto için direniş.

Eylül 1978 : İzmit Belediyesi (2.000 işçi). Toplu sözleşme ikramiye ve zam farklarının ödenmemesini protesto için direniş.

Ekim 1978 : Kocasinan Belediyesi işçileri (300 işçi). İşverenin baskılarını protesto etmek için 4 saat direniş.

Kasım 1978 : Diyarbakır Belediyesi işçileri. Ergani'deki Genel İş toplantısına yapılan saldırıyı protesto için direniş.

Kasım 1978 : Kırıkkale Belediyesi işçileri (200 işçi). Maaş alamamalarını protesto için direniş.

Aralık 1978 : Ankara Belediyesi işçileri. Maaş ve toplu sözleşme farklarının ödenmemesini protesto (direniş).

Aralık 1978 : Karabük Belediyesi işçileri (600 işçi). Toplu sözleşmenin uygulanmamasını protesto için direniş.

Aralık 1978 : Antalya Belediyesi işçileri (690 işçi). Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Ocak 1979 : Batman Belediyesi işçileri. İkramiye ve maaşların üç aydır ödenmemesini protesto için direniş.

Ocak 1979 : Muğla Belediyesi işçileri, Üç aylık maaş ve bir ikramiyenin ödenmemesini protesto için direniş.

Şubat 1979 : Bilecik Belediyesi işçileri (74 işçi). Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Nisan 1979 : Uşak Karahallı Belediyesi temizlik işçileri. Maaşların düşüklüğünü ve sendikalaşmayı önlemek için yapılan baskıları protesto amacıyla direniş.

Nisan 1979 : Ankara Belediyesi işçileri. 48 gündür maaş ödenmemesi gerekçesiyle Belediye Başkanının odasının işgali.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV

Nisan 1979 : Fatsa Belediyesi işçileri. Dört aydır maaş ödenmemesini protesto.

Haziran 1979 : Ankara Belediye Hastanesi görevlileri (250 kişi). İkramiye ödenmemesini protesto için yemek boykotu.

Haziran 1979 : Ankara Belediyesi işçileri (7.000 işçi). Maaşların ödenmemesini protesto için direniş.

Haziran 1979 : Van Belediyesi işçileri (135 işçi). Dört aydır maaşların ödenmemesini protesto için direniş.

Haziran 1979 : İzmir Belediyesi işçileri. Grev ertelemesini protesto için iş yavaşlatma.

Temmuz 1979 : Ankara Belediyesi işçileri (7.000 işçi). Maaş ve yakacak yardımının ödenmemesini protesto için direniş.

Ağustos 1979 : Ankara Belediyesi işçileri. Temmuz ayı maaşlarının ödenmemesini protesto için Belediye Başkanının odasının işgali.

Ağustos 1979 : Denizli Belediyesi'ne ait Pamukkale Esot Moteli'nde Genel İş üyesi 24 işçi, toplu sözleşmede belirlenen hakların verilmemesini protesto için direniş.

Ağustos 1979 : İslahiye Belediyesi Temizlik işçileri. Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Eylül 1979 : İstanbul Belediyesi işçileri (11.000 işçi). Maaşların ödenmemesini protesto için üç saat direniş.

Eylül 1979 : Eskişehir Belediyesi otobüs şöförleri. Toplu sözleşme farklarının zamanında ödenmemesini protesto için direniş.

Eylül 1979 : Ordu Belediyesi Temizlik işçileri. Toplu sözleşme haklarının verilmemesini protesto için direniş.

Ekim 1979 : Adana Belediyesi Yol Şantiyesi işçileri. Toplu sözleşmenin uygulanmamasını ve işçilere baskı yapılmasını protesto için direniş.

Kasım 1979 : ESHOT işçileri (2.500 işçi). Maaş ve toplu sözleşme farklarının verilmemesini protesto için direniş.

Kasım 1979 : İETT işçileri. İETT Taşıtlar Dairesi Başkanının görevden alınmasını protesto için direniş.

Aralık 1979 : Antalya Belediyesi işçileri (890 işçi). Toplu sözleşme haklarının verilmesini protesto için direniş.

BAŞVURU

Amasyalı, ERTUĞRUL, «EGO Genel Müdürlüğünün Sorunları ve 1974-75-76-77 Yılları Çalışmaları», Devrimci Belediyeler Derneği Yayın Organı, Haziran 1977.

Arslan, SÜLEYMAN, **Türkiye'de ve İngiltere'de Merkezi İdarenin Mahalli İdareler Üzerindeki Denetimi**, AİTİA Yay., 1978.

Atabey, FAHRİ, «İstanbul Belediyesinin Bugünkü Durumu», **«Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul'un İdari Sorunları Semineri**, 1973.

B.İ.F., **Kuruluşu, Amaç ve İlkeleri, Genel Örgütlenme Durumu**, 1979.

Çanakçı, İSMET, «Başkentin Temizliği Konusunda Halkımıza Düşen Görev», **DBD Yayın Organı**, Mart 1977.

Dalokay, VEDAT, «Belediye Gelirleri Yasası Hemen Çıkmalıdır», **DBD Yayın Organı**, Şubat 1977.

DİSK Dergisi, Mart, 1976

DİSK, 1979 Ekonomik Rapor, 1980.

Genel İş, Emek Gazetesi.

——, VII. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, 1978.

——, VIII. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, 1980.

Geray, CEVAT-KELEŞ, RUŞEN, **Personelinin Gözüyle Küçük Belediyelerin Sorunları**, TODAİ Yay., 1969.

İsvan AHMET, **Halkın Belediyesi İstanbul**, 1977.

Koç, YILDIRIM, **Kamu Kesiminde İşçi İstihdamı ve İşçi-İşveren İlişkileri**, ODTÜ IIF, 1980 (Çoğaltma).

Tayanç, TUNÇ, «Geciktirilen Grevler Üzerinde Bir Değerlendirme», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 7, No. 1-2, 1980.

TÜBA İş-İşçi-Çalışma Ajansı.

Yavuz, FEHMİ, **Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi**, TODAİ, Yay., 1966.

TÜRKİYE SOSYAL TÜSTAV TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

BİRİKİM YAYINLARI

Yerli Araştırmalar Dizisi : 6

KADINLAR
VE
SİYASAL / TOPLUMSAL HAYAT

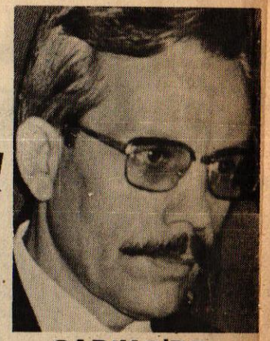
Şirin Tekeli

Genel Dağıtım
BİRİKİM YAYIMCILIK KOLL. ŞTİ.
Ankara Cad. Güncer Han 45/18
P.K. 538
Sirkeci/İSTANBUL

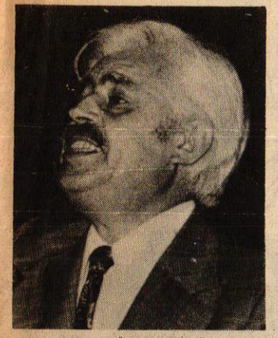

İBRAHİM DENİZCİER: Türk-İş Genel Başkanı Denizcier son olarak kıdem tazminatları konusunda bazı sıkıntıları olduğunu söylemiş ve bu konuda başbakan ile görüşmüştü. Ancak Denizcier genellikle suskunluğunu koruyor, düşüncelerini belirtmiyor.

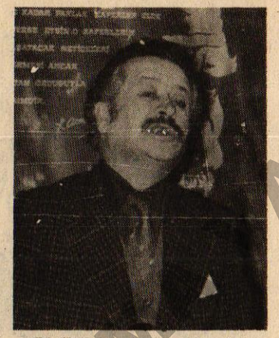
Sendika ve federasyon başkanlarınca pasiflikle suçlanan Türk-İş'te pazartesi "Hesaplaşma günü'" olacak

SADIK ŞİDE:
Türk-İş Genel Sekreteri ve Sosyal Güvenlik Bakanı Şide son zamanlarda eleştirilerin başlıca hedefi oldu. Özellikle son basın toplantısı ve 506 sayılı yasa ile ilgili tasarrufları birçok sendikacı tarafından tepkiyle karşılandı. Yönetim Kurulu toplantısında Şide konusunda tartışmalar çıkabilir.

Ş. AKOVA:
DYF-İş Genel Başkanı Akova, yönetim kurulu toplantısında en çok sesini duyuracaklardan biri. Sadık Şide'nin işçi hareketleri bakımından tasarruflarını takdirle karşıladığını ancak Türk-İş'in 24 ilkesine aykırı olduğu kanısında olduğu tasarrufları onaylamasının olanaksız olduğunu vurguluyor.

KAYA ÖZDEMİR:
Türk-İş Eğitim Sekreteri Ozdemir, Sadık Şide'yi en çok eleştirenlerden biri. "6 Nisan'da çok şeyler konuşulacak" diyor ve Konfederasyon içinde çatlamalar olduğunu hissettiriyor. Yine de altın devrini çoktan geçiren Türk-İş'te büyük değişimler beklenmiyor.

TÜRK-İŞ'TE ÇATLAMA VAR

●45 bin üyeli DYF-İş Başkanı Akova'ya göre hükümeti desteklemek başka şey, işçilerin müktesep haklarının elden alınmasına ilişkin gelişmelere karşı yetkilileri uyarmak başka şey. Türk-İş İcra Kurulu MGK'ye inançlarını intikal ettiremiyor.

●Türk-İş Genel Sekreteri ve Sosyal Güvenlik Bakanı Sadık Şide şimşekleri üzerine çekiyor. Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir Yönetim kurulu toplantısında çok şeyler konuşulacak." dedi.

●121 yıllık Türk işçi hareketinde önemli yeri olan Türk-İş'in 1 milyon 853 bin 304 üyesi var. Ancak Türk-İş'te şimdi bir suskunluk var.

SAYGI ÖZTÜRK

TÜRK-İş'i oluşturan sendika ve federasyonlar 6 Nisan'ı "Hesaplaşma Günü" olarak ilân ediyorlar. Bu toplantıda Türk-İş Genel Sekreteri ve Sosyal Güvenlik Bakanı Sadık Şide'nin durumu gündemin ilk maddesini oluştururken, Türk-İş İcra Kurulu'ndan da sendika ve federasyon başkanları hesap soracak...

45 bin üyeli DYF-İş Federasyonu'nun Genel Başkanı Serahında ilgili makamlara intikal ettirmemiştir. Sayın Devlet Başkanımız ve Milli Güvenlik Konseyi'nin sayın üyeleri hatadan dönmenin fazilet olduğu ilkesine inanmış kişilerdir. Hata ve noksanlıkların zamanında ilgili makamlara sunulmaması Türk-İş icra kurulunun büyük bir eksikliğidir. İçinde bulunduğumuz koşullar itibariyle hükümeti desteklemek, tasarruflarında karşı saygınlığı koruyabilmek ayrı bir konu, işçilerin müktesep haklarının inançlarını intikal ettiremediği kanısındayım..."

Türk-İş üst kademesinde bu gelişmeler olurken, tabandan gelen ses ise Türk-İş duvarını aşamıyor...

DYF-İş'in Genel Başkanı Akova, Şide'nin durumu ile ilgili sorumuzu da şöyle cevaplandırdı:

"Sayın Sadık Şide'nin işçi hareketleri bakımından tasarruflarını takdirle karşılıyoruz. Ancak son tasarrufları, özellik-

Türk-İş Yönetim Kurulu Üyesi Akova bunları söylerken Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir ise, bir Ankara gazetesinde yayınlanan makalesinde, Şide'nin düzenlediği son toplantısını eleştiriyor, "Şide, Türk-İş Yönetim Kurulu toplantısından önce böyle bir toplantı düzenlemeye neden ihtiyaç gördü?" diye soruyor.

Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir, Hürriyet muhabirine "6 Nisan'da yapılacak yönetim kurulu toplantı-

Türk-İş üyesi sendika ve konfederasyonlar

Türk-İş üyesi 32 sendika ve federasyon bulunuyor. Bu sendika ve federasyonlar ile bunların genel başkanlarının adları şöyle:

Tek Gıda-İş Sendikası	: İbrahim Denizcier
TEKSİF	: Şevket Yılmaz
Maden Federasyonu	: Kemal Özer
Petrol-İş Sendikası	: Cevdet Selvi
Likat-İş Sendikası	: Ahmet Kurt
DYF-İş Federasyonu	: Şerafettin Akova
Ulaş-İş Federasyonu	: Emin Kul
BİF Federasyonu	: Hüseyin Fala
Şeker-İş Sendikası	: Yaşar Doğualp
Basın-İş Sendikası	: İsmail Özkan
Tümtiş Sendikası	: Hüseyin Fala
Çimse-İş Sendikası	: Akif Keskin
Tarım-İş Sendikası	: Zeynel Irmak
Deri-İş Sendikası	: Yener Kaya
Su-İş Sendikası	: Nevzat Özbey
Tez Büro-İş Sendikası	: Uğur Batmaz
Oleyis Sendikası	: Servet Sofuoğlu
Selülöz-İş Sendikası	: Necati Cansever
Kauçuk-İş Sendikası	: Fevzi Baştürk
Dok Gemi-İş Sendikası	: Cemal Çavuşoğlu
Türk Harb-İş Sendikası	: Kenan Durukan
Tes-İş Federasyonu	: Orhan Erçelik
Ağaç-İş Sendikası	: Kemal Sarısoy
TGS	: Oktay Kurtböke
Hava-İş Sendikası	: İbrahim Öztürk
Yol-İş Federasyonu	: Muzaffer Saraç
Haber-İş Sendikası	: Ethem Ezgü
Sağlık-İş Sendikası	: Mustafa Başoğlu
Kristal-İş Sendikası	: H.Basri Babalı

Türk-İş'in aylık geliri 7.5 milyon lirayı aşıyor

TÜRK-İŞ'İN AYLIK GELİRLERİ ŞÖYLE BELİRTİLİYOR

GELİRİN YERİ	AYLIK
Aidat Geliri	6.300.000
Dayanışma Aidatı	700.000
Bina	50.000
Teberrular	10.000
Banka faizi	10.000
Diğer Gelirler	450.000
Toplam	**7.520.000**

TÜSTAV SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI · TÜSTAV ARŞİVİ

BİR GÜNÜN HİKAYESİ

Günün Sözü: "Korkak, tehlikeye düşünce ayaklarıyla düşünendir."

Günah mı, değil mi?..

BUNCA yıl direksiyon başındayım. Böylesi başıma gelmemişti." diye sözü açtı şöför. 1950'lerden kalma bir taksi-dolmuşun hem şöförü hem de sahibiydi. Gençliğinde belki biçkin yanı vardı ama arabası ile birlikte o da durulmuştu. Müşterisi daha **"Hayrola?"** demeden sözü daha da açtı.

Beyazıt Alanından geçiyorlardı. Üniversitenin kocaman giriş kapısını, bu kapının üzerindeki eski Türkçe yazıları gösterdi.

"Abi!.. Eski Türkçe bilir misiniz? Şu yazılar nedir?" diye sordu.

"Bilmem" dedi müşteri. Şöför merakının nedenini şöyle açıkladı:

"Önceki gün arabama bir müşteri bindi. İnerken cebinden bir beşyüz lira çıkardı. Sonra tükenmez kalemle bu beşyüz liranın bir kısım yazılarını karaladı. Kendisine merakla baktığımı görünce de (-Günahtır. Bu para ile tuvalete girilmez. Üzerinde ayet var, Tanrı, buyruğu yazılı" **dedi.**

Bunca yıldır beşyüz lira kullanırım. İnsanın cebindeki para ile günaha girmenin bağlantısını kuramadım. Sonra başka beşyüz liralıklara baktım. Hakikaten üzerinde eski Türkçe yazılar vardı. Elhamdülillah Müslümanız. Durumu hocalara sordum. Bir kısmı (-Bu para cebinizde olduğu sürede abdestsiz dolaşamazsınız.) **yanıtını verdi. Bir kısmı,** (-Bu para ile dolaşmak ve de tuvalete girmek günah değildir. Nihayeti paradır. Günah olmaz.) **deyince biraz olsun ferahladım."**

İstanbul'lu taksi şöförünün içine bir kere kurt düşmüştü. Üstelik bu beş yüz liralıkların karalanması olayı bir hayli yaygın hal almıştı. Yazıları eski Türkçe bilen bir arkadaşımıza çevirttik. Kapının tam üzerindeki büyük yazıda **"Darülfünün-Askeriye"** deniyordu. Yanlardaki yazılar da Kur'an-ı Kerim'den Fetih Suresi'nin 1'inci ve 2' nci ayetleri yer alıyordu.

Şimdi cebinizde bu beş yüz liralıklarla tuvalete girmek caiz midir, değil midir? Eskiden olsa kolaydı. Beşyüz lirayı ayda ancak bir kaç kez görürdük. Şimdi ise bozuk para gibi bir şey. Günde birkaçı gelip geçiyor insanın elinden. Bir kilo et bile beş yüz lira oldu... Değeri düştü ama yine de adı beşyüz lira vazgeçilecek gibi değil.

Fareler ve TMO

SU farelerle uğraşmak gerçekten zordur.

Gümrük fareleri gümrüğe, cep fareleri insanlara, hele hele kalabalık, tıkış tıkış yerlerdeki insanlara, oto fareleri de şöyle yol aralarında biraz da karanlıkça yerlerde parkedilmiş otomobillere nasıl dadanırlar bilirsiniz.

Bunlarla kediler de başa çıkamaz.

Kedilerin başa çıkamayanda da ağızlarını şapırdatıp duran fareler var..

Ne yapsın ofis ilgilileri.. Düşünmüşler, taşınmışlar ve depolardaki hububat stoklarının korunması için kedi değil, kapan almaya karar vermişler.

Aklınızda bulunsun. Ofise tam 1650 adet büyük, 1421 adet küçük boy fare kapanı lâzım.

Resmi Gazete'de yayınlanan ihale ilanında belirtil-

Koope-İş Sendikası	: İbrahim Çapan
Türk Metal Sendikası	: Mustafa Özbek
Tür-Se	: Necati Taşkın

fettin Akova, Türk-İş'in işçilerin "Yegane ve tek temsilcisi" olduğunu belirtip şöyle diyor:

"Türk-İş icra kurulu, çalışma heyeti, işle ilgili konuları zamanelden alınmasına ilişkin gelişmelere karşı ilgili ve yetkilileri uyarmak ayrı bir konudur. Türk-İş icra kurulunun MGK'ne bu doğrultudaki gerçekçi

le 506 sayılı yasa ile ilişkisi bulunan ve dolayısıyle Türk-İş'in 24 ilkesine aykırı olduğu kanısında olduğum tasarrufları paylaşmamız olanaksızdır."

Türkiye Sermaye Piyasasında Önder,
21 Yıllık Tecrübe

Banker Kastelli
Menkul Değer Ticaret Anonim Şirketi

1 Şubat 1981 tarihinden itibaren eski ve yeni tüm müşterilerine

NET %55 GELİR VERİYOR

Her an, derhal kesintisiz paraya çevirip Ana paranızı geri alabileceğiniz GARANTİLİ "TAHVİL" SATIN ALARAK

Paranızı 2 YIL VADELİ yatırdığınızda: Yıllık NET% 55'den, 2 yıl sonunda,

RESMİ KUR: 1 DM = 45,95 TL

Tıpkı EMEKLİ AYLIĞI gibi

NET % 110 gelir,

1 yıl vadeli dönem sonu yıllık NET % 45 gelir...

BANKER KASTELLİ
YURT DIŞI TEMSİLCİLİĞİ (BANKREPRASENTANZ)
Kaiser Str. No.: 60, Kat : 2. 6000 Frankfurt/M
Tel.: 23 32 43 - 23 32 44 - 25 33 26
Telex : 4189679 Kast d. (Commerz Bank üstü)

Her ay ve derhal aylık gelir istediğinizde de,

VADESİZ NET%44ten aylık gelir alırsınız.

- **Biz, NET ödüyoruz...**
- **Biz, Aylık ödüyoruz...**
- **Biz, 2 yıl vadelide NET % 55 ödüyoruz...**
- **Biz, vadesiz NET % 44 ödüyoruz...**
- **Biz, 1 milyon lirayı 2 yıl sonra NET 2.100.000 lira yapıyoruz...**

- Tahviller, T.C. Maliye Bakanlığı ile T.C. Merkez Bankası'nın tasvip - kontrolu sonucu çıkartılan, AKBANK — YAPI ve KREDİ BANKASI — PAMUKBANK — GARANTİ BANKASI gibi bankaların sahipleri olan, Sabancı Holding, Çukurova Holding, Anadolu Holding, Koç Holding gibi dev kuruluş iştiraklerinin tahvilleridir. Bu tahviller bizim şirketimiz adına cıkartılmış değildir.
- Tahvilleriniz adınıza banka kasasına konup, size fotoğraflı soğuk damga tasdikli aylık gelir cüzdanı ile tahvil cüzdanı gönderilir. Tahvil cüzdanınızı geri verip tahvillerinizi teslim alarak kendiniz de isterseniz saklayabilirsiniz.
- T.C. MALİYE BAKANLIĞI'NIN 19.1.1980 tarih ve 593584-07-4 / 96 - 6591/6592 sayılı RESMİ MÜSADELERİ İLE çalışan, Frankfurt Temsilciliğimizden istek kuponu göndererek, telefon ederek veya bizzat gelerek geniş bilgi, broşür ve gerekli evrakınızı isteyiniz.
- Bağlanan aylıkların ilki 35-40 gün sonra, diğerleri her 30 günde bir gösterdiğiniz banka hesabına yatar, makbuzu size gönderilir.

Cumartesi - Pazar günleri saat 9.00 - 17.00 arası açığız.

AYLIK BAĞLATMA
İSTEK KUPONU

Aşagıda X ile işaretlediğim karedeki duruma göre bana geniş bilgi, Broşür ve gerekli kagıtları gönderiniz.

ADIM SOYADIM: ----------

ADRESİM: ----------

Türkiye'de HER AY ve DERHAL alınması istenen NET AYLIK :	Bu aylık için Resmen ve sadece bir defa toptan ,Döviz olarak havale edeceginiz Ana Para - Tahvil parası -	PARANIZIN GARANTİSİ olup Bankaya adınıza konan, dilediğin an Kesintisiz derhal Paraya çevirebilecegin Tahvil Miktarı -yani Ana Paran -
☐ 5.500.- TL.	3.265.- DM	☐ 150.000.- TL.
☐ 11.000.- TL.	6.529.- DM	☐ 300.000.- TL.
☐ 16.500.- TL.	9.794.- DM	☐ 450.000.- TL.
☐ 22.000.- TL.	13.058.- DM	☐ 600.000.- TL.
☐ 27.500.- TL.	16.323.- DM	☐ 750.000.- TL.
☐ 33.000.- TL.	19.587.- DM	☐ 900.000.- TL.
☐ 38.500.- TL.	22.851.- DM	☐ 1.050.000.- TL.
☐ 44.000.- TL	26.116.- DM	☐ 1.200.000.- TL.
☐ 49.500.- TL.	29.380.- DM	☐ 1.350.000.- TL.
☐ 55.000.- TL.	32.645.- DM	☐ 1.500.000.- TL.
☐ 60.000.- TL.	35.909.- DM	☐ 1.650.000.- TL.
☐ 66.000.- TL.	39.174.- DM	☐ 1.800.000.- TL.

DİKKAT: Yukarıda gördüklerinizin üstünde,arasında,altında dilediğiniz kadar Para yatırıp,istediğiniz kadar Aylık baglatabilirsiniz.

☐ Yukarıda işaretledigim aylığı derhal almak istiyorum.
☐ Yukarıda işaretledigim paramı bir yıl vadeli % 45 NET gelire yatıracagım.
☐ Yukarıda işaretledigim paramı iki yıl vadeli % 110 NET gelire yatıracagım.
☐ Yalnız broşür istiyorum.
☐ Evraklarımı bulunduğum ülkenin kur'una göre tanzim edin.

H

TÜRK-İŞ ARŞİVİ

ALTIN DEVİR

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) gücü, varlığı 14 yıl bu konfederasyonunun Genel Başkanlığını aralıksız olarak yürüten Seyfi Demirsoy tarafından şu sözlerle açıklanıyordu:

"Ankara'da Cumhurbaşkanı vardır, Başbakan vardır, Hükümet vardır ve Türk-İş vardır..."

Demirsoy bu sözleri, 1962 yılında söylemişti. Gerçekten o günler Türk-İş'in altın devriydi. 274 ve 275 sayılı kanunlar çıkmadan önce 31 Aralık 1961'de İstanbul Saraçhanebaşı'nda, onbinler bu genel başkanın peşinde iş kanununun çıkarılması için yürüyor, sesini duyuruyor, işçi hakları için mücadele ediliyordu. Bir zamanlar kiralık binalarda hergün yüzlerce işçi, konfederasyonlarını ziyaret ederek, sorunlarını anlatırken, bugün, modern bir binaya sahip olan Türk-İş'de büyük bir sessizlik hüküm sürüyor, işçiler, liderleri olan sendikacıları ancak genel kurullarda görebildiklerini söylüyorlar.

GELİRİ ÇOK

Üye sayısı 1 milyon 853 bin 304 olan Türk-İş'in, aylık geliri 1981 yılı içinde ortalama 7 milyon 520 bin lira olarak tahmin ediliyor. Gelir toplamı bir yılda 90 milyon 240 bin lira civarında olan bu konfederasyonun, gelirlerini akılcı bir biçimde kullanıp kullanmadığı da tartışılıyor. Aksaray Motor Fabrikası ortaklarından olan Türk-İş'in İcra Kurulu Üyeleri'ne verilen aylık ise net 25 bin lira, ayrıca icra kurulu üyelerine brüt ücret üzerinden yılda 4 ikramiye ödeniyor. Genel Başkan'a ise ayda ayrıca 2 bin 500 lira da temsil tazminatı veriliyor.

sında çok şeyler konuşulacak" diyor.

Türk-İş bünyesinde her ne kadar görüş ayrılıkları varsa da, çalışma hayatının daha düzenli bir hale sokulmasında Türk-İş sessiz bir politika izliyor.. Eski hükümet dönemlerinde çok vaat alan, vaatleri yerine getirilmeyen bu örgütün en büyük kozu "Bizi sokağa dökmesinler" oluyordu.

Yüksek Hakem Kurulu'nda Emin Kul ve Mustafa Başoğlu tarafından temsil edilen Türk-İş onbinlerin beklediği Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nda ise 5 üyeye sahip bulunuyor.

Türk-İş 6 Nisan toplantısında bir dönemecin eşiğinde bulunuyor. Bugüne değin için için süren kavganın iyice su yüzüne çıkacağı sanılıyor. Türk-İş İcra Kurulu Üyeleri Genel Başkan İbrahim Denizcier, Genel Sekreter Sadık Şide, Genel Teşkilatlandırma Sekreteri Orhan Erçelik, Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir ve Genel Mali Sekreter Ömer Ergün 6 Nisan toplantısının hazırlıklarına çok önceden başladılar bile, bu toplantı günü için "Kader günü" diyenler bile var.

dığı farelerden illallah diyen kuruluşlarımızdan biri de **Toprak Mahsulleri Ofisi.**

Eeeee... Kolay değil. Tonlarca hububat ofisin depolarında beklerken, öte diğine göre de son başvuru tarihi yarın sona eriyor.

Ama unutmayın, hububatla beslenen bu farelere herhalde aile boyu kapanlar gerekecek...

TRT'de ajans kayırıcılığı

BAŞKAN Reagan'ın vurulması olayını TV'de izleyenler **"Afferin"** dediler.

Habere önem verilmiş **"Kökler"** dizisi oynarken filmin üstüne yazı yazılarak izleyicilere olay duyurulmuş sonra bir ara haber verilmiş ardından da olay tüm oluşu ile son haberlerde gösterilmişti.

Buraya kadar herşey güzeldi ve gazeteciler **"Yiğidin hakkını verme"** anlayışı içinde TRT'nin bu işle uğraşan kişilerini kutladılar.

Ancak ertesi gün TV'yi izleyen ve bu işten anlayan gazeteciler bir garip olayla karşılaştılar.

Ekranda bazı fotoğraflar gösterildi ve bunlar bir Amerikan Ajansı'nın Türkiye temsilciliğini yapan bir ajansın adı ile yayınlandı.

Ancak bu ajansın kurucusu ve tek bağlantısı olan gazetede ise aynı fotoğraflar bir başka ajansın adı ile yayınlanıyordu.

İşin tekniğini bilenler ilk Amerikan ajansının resimlerinin Türkiye'den alınamadığını buna karşılık öteki ajansın alıp bir başka ajans kanalıyla servis yaptığını anlamışlardı. Yani mesleki deyimle bir atlatma olayı vardı.

Anlaşılıyor ki TRT'de, her ne hikmetse, ilk ajansın Türkiye'deki temsilcileri ile araları iyi olanlar, öteki ajanstan aldıklarını hemen bu ajansa maletmiş ve onun adını gösterivermişlerdi.

Reklam olur diye kılı kırk yaranların, kendisine ait olmayan bir resmi başkasına maletmelerinin açıklamasını arayanlar dudak bükmekten öteye birşey yapamadılar.

Gazeteciler dudak büktü ama işi sadece burada bırakmak istemeyenler de var. Resmi, bir başka ajans adına yayınlanan kuruluşun temsilcileri araştırmalarına başladılar ve yetkilileri bunun hesabını ve nedenini TRT'cilerden soracaklarını söylemekten çekinmediler.

"Eurovision" ekibimizin başına gelen...

DUBLIN'de heyecanla yarışmayı beklerken 30 Mart akşamı için kendilerine bir davet kartı verilen "Eurovision" ekibimiz bunun Burlington Hotel gece kulübünün bir reklam kartı olduğunu anlayamayınca, az kalsın büyük bir para sorunu ile karşılaşacaktı. Davetin reklam olduğu ancak yemekler yenildikten sonra anlaşıldı. Tam bu sırada Dublin'in en lüks otellerinden birisi olan bu otelin faturası gelince ekibimiz ne yapacaklarını şaşırdı. Davet sanarak geldikleri otelde yüklüce bir faturayı karşılamak için ellerindeki dövizleri birleştirmeye uğraşırlarken, o sırada masaya yanaşan bir başka garson hesabın ödendiğini söyledi. Şaşıran grubumuz, yandaki bir masada oturan bıyıklı bir zatın Türkçe olarak **"Aflyet olsun"** dediğini duydular. Türk ekibini bu zor durumdan uzun yıllar önce buraya yerleşmiş bir Türk işadamı olan **Abdullah Şimşek** kurtarmıştı.

Aynı kapıya çıkar

BUNDAN bir süre önce Birleşik Amerika'da çevrilen "Taksi Şöförü" adlı filmin kahramanı, bir siyasetçiyi öldürüp, önem kazanmak isteyen birini canlandırıyormuş. Öğrenildiğine göre, Başkan Reagan'ı vuran delikanlı ondan esinlenmiş.

Ama birbirine karıştırmış olmalı ki, bir siyasetçiyi vuracakken, gitmiş bir aktörü kurşunlamış.

●●●

KISA...KISA...

★ Japonya'da **"Thalidomide"** adlı bir ilâcın kurbanı olarak kolsuz dünyaya gelen bir genç kız, normal insanların bile kolay kolay başa çıkamadığı bir göreve, telefon memureliğine getirildi. Reiko Nagamatsu adlı 20 yaşındaki genç kız, kolları olmadığı için telefon fişlerini ayak parmakları ile kullanıyor Reiko, bir meslek kursunda gördüğü eğitim sonunda girdiği sınavda büyük bir başarı göstererek, normal arkadaşlarını geride bıraktı.

★ **İtalya'da bir genç çaldığı tank ile yarım saat kadar neşeli dakikalar geçirdi, fakat kışlanın duvarını birkaç ağacı ve bir dükkânı da dümdüz etti. Polis yetkilileri, tankı çalan gencin yakalanamadığını, ancak bir sokak satıcısının 17 yaşındaki oğlundan şüphe edildiğini bildirdiler. Askeri yetkililer de, bir gencin nasıl olup da yabancısı olduğu kışlaya girerek 10 tonluk M-113 zırhlı aracını çaldığını araştırmaya başladılar.**

★ Fransa'da mahkeme, bir uranyum geliştirme merkezinde çalışan 28 yaşındaki bir genci, şefinin arabasına gizlice radyoaktif madde yerleştirerek öldürmeye teşebbüs etmesinden dolayı 9 ay hapse mahkûm etti.

TÜRKİYE SORUNLARI-2
ALAN YAYINCILIK 89
AĞUSTOS 1987

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV
ARŞİVİ

HALK OYLAMASI VE İŞÇİLER

Faruk Pekin

1982 Anayasasının geçici 4. maddesi 6 Eylülde halk tarafından yeniden oylanacak.

Ünlü kapitalistlerden çoğu çağdaş bir görünüm içinde,

— 6 Eylülde oyum mavi olacak, diyor.

Bazıları,

— Yani şimdi biz Türkeş'e "evet" mi diyeceğiz, diye sorarken, başkaları da

— Bazı kişilere siyaset yasağı konması demokrasi ile bağdaşmaz, bu nedenle demokrasiye "evet" diyorum, diye açıklama yapıyorlar.

TÜRK-İŞ "evet kampanyası" başlatıyor. Ancak TÜRK-İŞ içindeki bazı sendikacılar,

— Demirel de, Erbakan da, Türkeş de işçi sınıfı düşmanı. Onlara "evet" diyemeyiz, derken, bazı TÜRK-İŞ'li sendikacılar da

— "Evet" oyu Behice Boran ve Doğu Perinçek'e yeşil ışık yakmaktır, (1) diyor.

Sorunun bu konuma getirilmesi yani birkaç kişinin siyasi affı olarak algılanması ANAP iktidarının amaçlarından biriydi. Bu önemli ölçüde gerçekleşti. Halk oylaması görünüşte birkaç siyasinin özelde de Ecevit ve Demirel'in aklanması sorununa indirgendi. Hatta belli ölçüde, SHP'nin tedirginlikle dile getirdiği gibi, ANAP-DYP hesaplaşması haline sokuldu. 6 Eylüle ilişkin çarpıtmalardan biri bu.

1982 Anayasası "zor" altında, "mecburi" koşullarla halkoyuna sunulmuştu. Bu koşulların uzantısında 1982 Anayasasının oylamaya katılanların % 92'sinin oylarıyla kabul edildiği açıklandı. Geçici 4. madde dahil, temel insan hak ve özgürlüklerine ilişkin tüm kısıtlamaların halkoyuyla onaylandığı belirtildi.

1982 Anayasasının geçici 4. maddesi 240 dolayında siyasiye 5 ve 10 yıl süreyle siyasi yasaklama getiriyor. 5 yıllık yasaklılar 2 ay, 10 yıl yasak-

lılar ise 5 yıl 2 ay sonra yeniden siyasi haklarına kavuşabilecekler. Söz konusu eski siyasilerin bir kısmı zaten siyaseti bıraktı. Eski liderler ise yasakları önemli ölçüde deldiler. Bu anlamda bir halkoylamasına neden gerek vardı? ANAP zorladı. Zorlamak durumundaydı.

Bu nedenle 6 Eylül oylaması ANAP'ın bir oyunu. ANAP şaşırtıcı manevralardan sonra 1982 Anayasasını kolay değiştirme yetkisini elde etti. Meclisteki bir oylama ile değiştirebileceği bir geçici maddeyi halkoyuna götürdü. ANAP bir yandan DYP'nin kendisine yönelik en büyük saldırısını şu ya da bu biçimde bertaraf ederken, öte yandan genel seçim öncesi hem kendini, hem rakiplerini sınayacak ve gerekirse gelecek için önlemlerini alacaktı. Ayrıca halkoylamasında "hayır" çıkarsa, bu ANAP için bir "zafer" getirirken, 1982 Anayasası katmerli onanmış olacaktı.

1982 Anayasısın geçici 4. maddesi ile sayıları 240 dolayındaki eski siyasiye **keyfi** yasak getirildi. Oysa siyasi yaşama katılma, seçme ve seçilme hakkı insanın doğal haklarındandır. Bu haklar hiçbir kişi ya da kurum tarafından yasaklanamayacak haklardandır.

Bu hak Türkiye'nin de onayladığı 1948 tarihli **İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi**'nin 21. maddesinde açıkça dile getirilmekte. TBMM tarafından onaylanarak yasa halini alan **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**'nde daha da açıklığa kavuşturulmuş durumda.

Birleşmiş Milletlerce oluşturulan ve 1966'da onaylandıktan sonra çok sayıda ülke tarafından onanan **BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi**'nin 25. maddesinin b fıkrası ise şöyle demektedir:

"Her yurttaş, genel ve eşit oya dayalı ve seçmenlerin özgür iradesinin yansımasını sağlayacak biçimde, gizli oyla yapılan gerçek, dönemsel seçimlerde oy verme ve seçilme hak ve fırsatına sahiptir."

Siyasi hak ve özgürlükler, halkoylamalarını gerektirmeyen temel hak ve özgürlüklerdendir. Halkoylamasıyla kabul edildiği belirtilen bir anayasada aksine sınırlamalar bulunması bu gerçeği değiştiremez. Çağdaş toplumda siyaset yasağı, halkoylaması konusu yapılamaz. Halk bu tartışmaya yargıç kılınamaz. Demokratik bir ülkede vatandaşa bazı kişilere temel hak ve özgürlüklerden olan siyaset hakkını "tanıyalım mı, tanımayalım mı" diye sorulamaz.

Bu konuda "yargı olmadan siyaset yasağı getirilemez" tartışması da yapılamaz. Hangi organ, kimin için bir temel hak ve özgürlüğü ortadan kaldırabilecektir?

Temel hak ve özgürlükler açısından konu böylesine açıkken, 6 Eylül kargaşası içinde konunun özü anlamsızlığa itildi. Kitlelere yönelik çalışma yapması gerekenlerden, örneğin sendikalar bu konuda üstlerine düşeni yapamadılar. Sendikalı işçiler açısından 6 Eylül öncesi temel hak ve özgürlüklerin ele alındığı yoğun bir eğitim-tartışma süreci olarak yaşanamadı.

TÜRK-İŞ yönetimi uzun tartışmalardan sonra "6 Eylülde Yasaksız Bir Demokrasi için Evet Kampanyası" açtı. Bu amaçla 32 ilde "Demokrasi ve Hür Sendikacılık Konferansları" düzenledi, yüzbinlerce mavi broşür bastırdı. Ancak bu arızî bir durum.

İLKE SOSYAL ARAŞTIRMA VAKFI

TÜRK-İŞ üç nedenden ötürü böyle davranmak durumundaydı. Birincisi, 1982 Anayasasına "evet" diyen tek "demokratik" kuruluş olmanın ayıbını içte ve dışarıda unutturmak çabası. İkincisi, özellikle DYP ile ilişkisi bilinen bazı üst düzeydeki yöneticilerin özel ilişkilerinin dayatmaları. Üçüncüsü her devrin örgütü olma yolunda geleceği kollamak çabaları.

Nedenleri ne olursa olsun, TÜRK-İŞ'in bu atılımı olumlu. TÜRK-İŞ soyut sözlerin dışında 12 Eylül sonrasında ilk kez siyasi bir konuda somut sayılabilecek bir adım attı. Demokratik bir ülkede bir sendikal kuruluşun yapması gerekenin asgarisini hedefledi. "Siyasete karıştı."

Devlet sendikacılığından bu kadarcık geçici bir sapma çok sert olmasa da tepki gördü. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mükerrem Taşçıoğlu, "evet kampanyası siyasi partilerimizin işidir, bir siyasi faaliyettir," eleştirisini getirdi. Bu saptama Türkiye'de sendikalar-siyaset ilişkisi açısından önemli.

Ancak TÜRK-İŞ kampanyası kendi içinde yine klasik zaafları taşıyor. TÜRK-İŞ kampanyasına temel alınan görüşler soyut bir edebiyatı içeriyor. Halkoylaması olgusu, temel hak ve özgürlükler, 1982 Anayasası, olması gereken boyutlarıyla ele alınamıyor. Tam tersine 6 Eylül işçilere, emekçilere demokratik mücadelede son derece önemli bir aşama olarak sunuluyor. O kadar ki, kampanya sırasında demokrasi ile ekmek arasındaki ilişki iyice zorlanıp "6 Eylülde evet demek, ev'e et demek" sloganı kullanılabiliyor.

İkinci olarak TÜRK-İŞ kampanyası her zaman olduğu gibi göstermelik, utangaç, inançsız biçimde sürüyor. Siyaset hakkı gibi katılımcılığın esas olduğu bir konuda sorun yine tabana tartıştırılmıyor. Bu sonuç yukarıdan aşağıya vazediliyor. Üçüncü olarak TÜRK-İŞ üyesi sendikalarda ve onların alt örgütlenmelerinde ANAP yanlısı çok sayıda sendikacı var. Ayrıca bazı sosyal demokrat sendikacıların kampanyaya ilişkin eleştirileri var. TÜRK-İŞ'in bu konuda merkezi bir disiplinle bağlayıcı bir kararı uygulatması son derece zor.

Öte yandan 11 bin işçi grevde iken, 40 bin demiryolu işçisinin potansiyel grevinden söz edildiği ve bu nedenle İstanbul'da 46 sendika alt biriminin somut dayanışmaya giriştiği bir ortamda TÜRK-İŞ üst yönetimi "günü kurtarıcı" soyut "evet kampanyası"nı somut bir "grev yasaklarına hayır" kampanyasına dönüştürmüyor, dönüştüremiyor.

Bakanlığın resmi istatistiklerine göre Türkiye'de 150 bin işçiyi örgütlemiş görünen ve TÜRK-İŞ'i yeterince mücadeleci olmamakla suçlayan HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı Necati Çelik ise şöyle diyor: "Ancak, işçi örgütleri olarak birinci dereceden görevimiz mensuplarımızın ekonomik menfaatlerini korumak ve ileriye götürmektir. Bu nedenle hak arama işlevimizi bırakıp, mavi oy arama hevesine düşmenin direkt ilgi alanımızda olduğu kanaatinde değilim." (2) HAK-İŞ "partilerüstü sendikacılığın" en iyi temsilcisinin kendisinin olacağını belirtirken, gelecekte devlet sendikacılığını üstlenmeye aday bir konfederasyon olduğunu birkez daha gözler önüne sürüyor.

TÜRKİYE SOSYAL TARİHİ ARAŞTIRMA VAKFI

İşçiler açısından 6 Eylül halkoylaması bir "yasakların kaldırılması" oylaması değil.

Temel hak ve özgürlüklere 1982 Anayasası ile getirilen tüm yasaklar devam ediyor. İşçilerin, emekçilerin kendi sınıfsal siyasi partileriyle siyaset yapma yasağı, insanların düşündüklerini açıklama yasağı, işçilerin, emekçilerin, kamu çalışanlarının özgürce sendika kurma yasağı, koşulsuz grev yasağı, sendikalara ve sendikacılara siyaset yasağı, sınırsız örgütlenme yasağı, yüzbinlerce insanın yurt dışına çıkma yasağı, DİSK'li sendikacılara ve DİSK'e konan yasak... sürüyor.

Bugün Türkiye'de başka geçici maddeler de var. Örneğin 2821 sayılı Sendikalar Yasasının geçici 5. maddesi şöyle diyor:

> *GEÇİCİ MADDE 5 — 11 Eylül 1980'den sonra Milli Güvenlik Konseyi veya sıkıyönetim komutanlıklarınca faaliyetleri durdurulan sendikalar ile bunların teşkil ettikleri federasyon ve konfederasyonlardan, gerek tüzel kişilikleri gerekse bunların yönetim ve denetim kurulları üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılmış bulunanlar, haklarında beraat kararı alınıncaya kadar, bu Kanundaki sendikal hakları kullanamazlar ve sendikal faaliyette bulunamazlar.*
>
> *Bu sendikaların üyelerinden aidat toplanamaz.*

1982 Anayasasının geçici 4. maddesi tartışılırken, TÜRK-İŞ dahil kimse bu konu üzerinde durmuyor;

- hiç kimse işlendiği sırada ulusal ya da uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan herhangi bir eylem ya da kusurdan dolayı suçlanamaz,
- kanunun sarih olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez,
- suçlanan kişiler bağımsız yargı organlarınca suçlu bulununcaya kadar suçsuz sayılırlar,

ilkelerinin açık varlığına rağmen.

ANAP 6 Eylül'den "hayır" umuyor. Bu beklenti önemli ölçüde "11 Eylül öcüsü" ne dayalı. Gazetelere verdiği ilanda bu açıkça sergileniyor.

6 Eylül halkoylaması bir emrivaki, bir dayatma, bir oyun. Ancak işçiler için, sosyalistler için, öncesi ve sonrasıyla içinde bazı olanakları taşıyan bir demokrasi platformu olabilirdi, hâlâ olabilir.

Bu oylama birkaç kişinin siyasi hakkı ile kısıtlı değil. Tek başına burjuvazinin iç sorunu da değil. Eşit derecede iki kötüden birinin seçilmesi de değil. Bazılarının sandığı gibi militarizm ile hesaplaşma da değil.

Koşulları ne olursa olsun, koşulları belirleyenler ne beklerse beklesin, toplumda var olduklarını iddia edenler için bir şeylerin yapılması gereken bir vakıa, 6 Eylül.

6 Eylül'ün "hayır" ile sonuçlanmasının getireceği neticeler belli. Evet ile sonuçlanmasının getireceği olanaklar ise değişik. Evet sonucu, kendileri açısından siyaset yapma yasağını önemli ölçüde delen siyasiler açısın-

TÜRKİYE SOSYALİST GÜSTAV MUHARİR ARŞİVİ

dan beklenen bazı neticeleri getirecek. Ancak "evet" ile birlikte yeni bir siyasi tartışma ortamı gelecek. Bu tartışma ortamı yeni olanaklar yaratacak.

Bu olgular dikkate alındıkça, 6 Eylül bir platform olabilirdi, olabilir. Öncesi ve sonrasıyla 6 Eylül demokratik taleplerin dile getirileceği; 1982 Anayasasının tartışılacağı, kitlelerin depolitize olmalarının belli ölçülerde tersine döndürülebileceği; siyasi ve sendikal bağlamda bir hareketliliğin yaratılabileceği bir platform olabilirdi, olabilir.

6 Eylül öncesi ve sonrası bir yandan temel hak ve özgürlüklerin savunulduğu bir platform olurken, öte yandan da siyasi ikiyüzlülerin sergilendiği bir ortam olabilirdi, olabilir.

1987'de Süleyman Demirel kendisini demokrasi ile özdeşleştiriyor. Hafıza-i beşer nisyan ile malûldur, derler. Bugün demokrasi havariliğine soyunan Demirel'in geçmişi kanlı. Bu geçmişte 1961 Anayasasındaki temel hak ve özgürlükleri yok etme mücadelesi var, MC'ler var, faşist hareketin güçlendirilmesi var, DGM'ler var, 24 Ocak var, işkenceler var, hapislikler var, binlerce insanın kanı var. Bu geçmiş unutulacak gibi değil.

Demirel 1982 anayasasının geçici 4. maddesine karşı. Ama özde yalnızca ona karşı. Bu anayasadaki demokrasi anlayışı ve kısıtlanmış haklar Demirel'in uğrunda yıllarca mücadele verdiği ilkeleri kapsıyor. Temel hak ve özgürlükler açısından Demirel'in 1982 Anayasasına bir itirazı yok. Bunlar sergilenebilirdi, sergilenebilir.

Demirel "kendim için bir şey istiyorsam, namerdim" diyor. İşte bu siyasiler 141. ve 142. madde, sendika özgürlüğü, grev hakkı, yurttaşlık hakları, askeri darbeler, hapishaneler, genel af konusunda sonuna kadar görüş açıklamaya zorlanabilirdi, zorlanabilir. İleride "dün, dündü, bugün de bugün" diyecekleri akıldan çıkarılmadan, halkoylaması öncesinde bu kişilerle halkın önünde tartışılabilirdi.

Sorun önümüze konan biçimiyle "evet" ya da "boş oy" verme sorunu değil. İstenmeden de olsa sosyalistlerin, devrimcilerin önüne konan olanakları kullanma sorunu. Bu olanakları kitlelerin politikleştirilmesi doğrultusunda kullanabilme sorunu. Ancak işçi kuruluşları, sosyalistler böylesine bir platformu kullanmaya ne denli hazır?

Herkese demokrasi, tüm yasaklar kalksın, genel af, temel hak ve özgürlüklerin koşulsuz hayata geçirilmesi,taleplerini içeren bir siyasi kampanya, kitlelerin siyasi bilincini yükseltmede bir durak olabilirdi, olabilir.

6 Eylül kendi başına demokratikleşme sürecinin bir parçası olamaz. Bu sürecin bir parçası olabilmesi için, geniş bir demokrasi kampanyasını içeren bir müdahale gerekir. Ancak böylesi biçimde müdahale edemeyenler tarafsız kalabilirler ya da salt "demokrat olmanın gereği" pasif "evet" oyu verebilirler.

TÜSTAV TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
TÜSTAV ARŞİVİ

1) Türk Metal-İş Sendikası Denizli Şube Başkanı, **Cumhuriyet** 21.7.1987.
2) **Yeni Gündem**, 9-15 Ağustos 1987.

TÜRKİYE EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER VAKFI